

TARTALOM

Identitás és emlékezet (<i>Cholnoky Győző</i>)	871
--	-----

TANULMÁNYOK

IDENTITÁS ÉS REGISZTRÁCIÓ (Az MTA Kisebbségkutató Intézet konferenciája nyomán)

Majtényi Balázs: A kisebbségek autonómiája és a regisztráció	872
Tóth Judit: Többes mérce a kisebbségi hovatartozás megvallásánál?	885
Fábián Gyula: Az identitáshoz való jog Romániában	907
Jarábik Balázs – Vince Dávid: A nemzeti hovatartozás regisztrálásának szlovákiai szabályozása	919
ifj. Korhecz Tamás: A kisebbségi önkormányzatok megválasztásának szabályai a magyar, a szlovén és a jugoszláv közjogban	931

KÉTSZÁZ ÉVE SZÜLETETT KOSSUTH LAJOS

Egyed Ákos: Kossuth és Erdély	950
Hermann Róbert: Kossuth-problémák	957
Pomogáts Béla: Kossuth Lajos alakja irodalmunkban	970
Tari Lujza: Kossuth Lajos a kisebbségben élő magyarság népzenejében	975

MŰHELY

Milován Andrea: Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar tannyelvű iskoláiban	984
--	-----

KRITIKA

Zoltán András: Fehéroroszország Kelet és Nyugat között	990
Zoltán András: Az etnikai csoport és a nemzeti közösség között (A fehéroroszek a XIX. századi kelet-közép-európai nemzeti folyamatok tükrében)	996

SZEMLE

NEMZETI TUDAT. NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Saideman, S. M. – Lanoue, D. J. – Campenni, M. – Stanton, S.: Demokratizálódás, politikai intézmények és etnikai konfliktusok (<i>Kádár József</i>)	1002
Batt, Judy: Soknemzetiségű régiók az EU új keleti határain – két malomkő között (<i>Kádár József</i>)	1003
Jobboldali radikalizmus és ultranacionalizmus a posztkommunista rendszerben (<i>Osteuropa – Komáromi Sándor</i>)	1005
Todosijević, Bojan: A nacionalizmus kiterjedése: nacionalista magatartás szerkezete Magyarországon és Jugoszláviában (<i>Kádár József</i>)	1007
Mazowiecki, Tadeusz: Milyen Európát szeretne a lengyel katolikus elit? (<i>Futala Tibor</i>)	1008
Lipponen, Paavo: Oroszország és Finnország (<i>Zoltán András</i>)	1010
Vencova, Tomas: Kalinyingrád és Litvánia (<i>Zoltán András</i>)	1011
Palesztina tűzben és vérben (<i>Le Monde diplomatique – Kakasy Judit</i>)	1013

Khalidi, Omar: Etnikai csoportok sorozása az indiai hadseregbe: szíkek, muszlimok, gurkák és mások (<i>Kádár József</i>)	1016
Onwudive, Ebere: Afrikai történetek (<i>Kádár József</i>)	1017
NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK	
Moldova félúton Kelet és Nyugat között (<i>Südosteuropa Mitteilungen – Komáromi Sándor</i>)	1019
Windisch-Middendorf, Renate: Egykori koronatanú szerzői ambíciói – a korabeli koncepciók per áldozatainak kárára (<i>Komáromi Sándor</i>)	1021
KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA	
Tornow, Siegfried: Nemzet és nemzeti nyelv Kelet-Európában (<i>Komáromi Sándor</i>)	1023
Zaprudskĕ, Sárgej: A fehéroroszországi nyelvpolitika az 1990-es években (<i>Zoltán András</i>)	1025
KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA	
Varhol, N.: Ukrán nyelvű folyóirat indult Lengyelországban (<i>Futala Tibor</i>)	1030
Herzánová, L'ubica: A népszámlálás mint a családszerkezet kutatásának fontos forrása (<i>Futala Tibor</i>)	1030
KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI NÉPEK ÉS ORSZÁGOK KAPCSOLATAI	
Rupnik, Jaques: A másik Közép-Európa (<i>Kakasy Judit</i>)	1032
Tolz, Vera: Az orosz–ukrán viszony újragondolása: avagy a nemzetépítés új irányzata a posztkommunista Oroszországban? (<i>Kádár József</i>)	1033
KISEBBSÉGI POLITIKA	
Béke és biztonság (Délkelet-)Európában: Eu-bővítés, stabilitási egyezmény és európai biztonság- és védelempolitika (<i>Südosteuropa – Kádár József</i>)	1035
Pridham, Geoffrey: Demokrácia mint az Európai Unió feltételrendszere és Szlovákia belpolitikája: a Mečiar- és Dzurinda-kormányzat összehasonlítása (<i>Kádár József</i>)	1040
Born, Karl Martin – Cordell, Karl: A lengyelországi német kisebbség és a regionális választási stratégia 1998-ban (<i>Kádár József</i>)	1041
KISEBBSÉGI JOG	
Fleming, Michael: Az új kisebbségi jogrend megalapozása Lengyelországban (<i>Zoltán András</i>)	1043
Caplan, Richard: Feltételekhez kötött elismerés mint az etnikai konfliktus fűken tartásának eszköze: az Európai Közösség és Jugoszlávia (<i>Kádár József</i>)	1046
NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE	
Zemko, Milan: Nemzeti és etnikai kisebbségek a két világháború közötti szlovákiai városokban, különös tekintettel a zsidóságra (<i>Futala Tibor</i>)	1048
Calvi, Luca: Az ukrán történelemről és kultúráról – olasz szemmel (<i>Ónodi Krisztina</i>)	1049

TABLE OF CONTENTS

Identity és memory (<i>Cholnoky Győző</i>)	871
--	-----

STUDIES

IDENTITY AND REGISTRATION (A conference in the Institute of Minority Research of the Hungarian Academy of Science)

Majtényi, Balázs: The autonomy of minorities and the registration	872
Tóth, Judit: Multiple scale to measure ethnic status?	885
Fábián, Gyula: The right to identity in Rumania with regard to poulation registration	907
Jarábik, Balázs – Vince, Dávid: The rules of registration of ehnic identity in Slovakia	919
ifj. Korhecz, Tamás: The rules of electing local minority governments in the Hungarian, Slovenian and Yugoslavian Common Low.	931

TO THE 200th ANNIVERSARY OF LAJOS KOSSUTH

Egyed, Ákos: Kossuth and Transylvania	950
Hermann, Róbert: Kossuth-issues	957
Pomogáts, Béla: The character of Lajos Kossuth in our literature	970
Tari, Lujza: The character of Lajos Kossuth in the folk-music of minority Hungarians	975

WORKSHOP

Milován, Andrea: The teaching of Ukrainian in schools educating in Hungarian in Kárpátalja	984
--	-----

CRITICS

Zoltán, András: Belarus: Between the East and the West	990
Zoltán, András: Between ethnic group and national society (The White-Russians and the national processes in Central-East-Europe in the 19 th century)	996

REVIEWS

NATIONAL AWARENESS. NATIONAL AND ETHNIC PROCESSES

Saideman, S. M. – Lanoue, D. J. – Campenni, M. – Stanton, S.: Democratization, Political Institutions, and Ethnic Conflict. (<i>Kádár József</i>)	1002
Batt, Judy: Between a Rock and a Hard Place—Multi-ethnic Regions on the EU's New Eastern Frontier (<i>Kádár József</i>)	1003
Right-wing radicalism and ultra-nationalism in the post-communism (<i>Osteuropa – Komáromi Sándor</i>)	1005
Todosijević, Bojan: Dimensions of Nationalism: Structure of Nationalist Attitudes in Hungary and Yugoslavia (<i>Kádár József</i>)	1007
Mazowiecki, Tadeusz: What kind of Europe would like the catholic elite in Poland? (<i>Futala Tibor</i>)	1008
Lipponen, Paavo: Russia and Finland (<i>Zoltán András</i>)	1010
Vencova, Tomas: Kalinyingrad and Lithuania (<i>Zoltán András</i>)	1011
Palestina in fire and blood (<i>Le Monde diplomatique – Kakasy Judit</i>)	1013

Khalidi, Omar: Ethnic Group Recruitment in the Indian Army: The Contrasting Cases of Sikhs, Muslims, Gurkhas and Others (<i>Kádár József</i>)	1016
Onwudive, Ebere: Africa's Other Story (<i>Kádár József</i>)	1017
NATIONAL AND ETHNIC LITERATURES	
Moldova midways between East and West (<i>Südosteuropa Mitteilungen – Komáromi Sándor</i>)	1019
Windisch-Middendorf, Renate: The author-ambitions of a former star witness – at the expense of the victims of a show-trial (<i>Komáromi Sándor</i>)	1021
LANGUAGE USAGE OF MINORITIES	
Tornow, Siegfried: Nation and national language in Eastern Europe (<i>Komáromi Sándor</i>)	1023
Zaprudskĕ, Sárgej: Language-policy in White-Russia in the 1990-ies (<i>Zoltán András</i>)	1025
CULTURE OF MINORITIES	
Varhol, N.: A Ukrainian newspaper came out in Poland (<i>Futala Tibor</i>)	1030
Herzánová, L'ubica: The census as an important source to explore the structure of families (<i>Futala Tibor</i>)	1030
RELATIONSHIP OF CENTRAL AND EAST EUROPEAN PEOPLES AND COUNTRIES	
Rupnik, Jaques: The Other Central Europe. (<i>Kakasy Judit</i>)	1032
Tolz, Vera: Rethinking Russian–Ukrainian relations: a new trend in nation-building in post-communist Russia? (<i>Kádár József</i>)	1033
MINORITY POLICE	
Frieden und Sicherheit in (Südost-)Europa: EU-Enlargement, Stability Pact and European Security and Defence Policy (<i>Südosteuropa – Kádár József</i>)	1035
Pridham, Geoffrey: The European Union's Democratic Conditionality and Domestic Politics in Slovakia: the Mečiar and Dzurinda Governments Compared (<i>Kádár József</i>)	1040
Born, Karl Martin – Cordell, Karl: The Strategy of the German List at the Polish Local and Regional Elections of 1998. (<i>Kádár József</i>)	1041
MINORITY RIGHTS	
Fleming, Michael: Substantiating the new minority rights regime in Poland: political capital and the importancr of deliberation (<i>Zoltán András</i>)	1043
Caplan, Richard: Conditional recognition as an instrument of ethnic conflict regulation: the European Community and Yugoslavia (<i>Kádár József</i>)	1046
HISTORY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES	
Zemko, Milan: National and ethnic minorities between the two World Wars in Slovakian cities, with special respect to the jews (<i>Futala Tibor</i>)	1048
Calvi, Luca: About Ukrainian history and culture – from italian perspective (<i>Ónodi Krisztina</i>)	1049

Identitás és emlékezet

Kissé megkésett negyedik számunk tanulmányai két tárgykör: egy jelenkori és igencsak gyakorlati, valamint egy történeti téma köré csoportosulnak. Az első a kisebbségi autonómia és regisztráció kérdésköre, a második kifejtésére pedig Kossuth Lajos születésének 200. évfordulója adott okot.

Az autonómia és a regisztráció jogi-igazgatási kategóriáit áttekintő tanulmányok voltaképpen az MTA Kisebbségkutató Intézet konferenciája anyagaiból táplálkoznak. *Majtényi Balázs* kifejti, hogy a nemzetközi szervezetek előtt is mindinkább elfogadottá válik az autonómia kategóriája, mert benne olyan eszközt látnak, amelynek segítségével megvédhetők a nemzeti kisebbségek, miközben nem sérül az államok biztonsága sem. *Tóth Judit* szigorú kritikával illeti a kisebbségi hovatartozás megvallásával kapcsolatos magyarországi jogi szabályozást. A bírálatot nyomatékosítja azzal, hogy szerinte a szabályozást a belföldi jogalkotónak kell elvégezni, mert a nemzetközi emberi jogi dokumentumok ehhez csak közvetett segítséget nyújtanak. *Fábián Gyula* az erdélyi, a *Jarábik Balázs–Vincze Dávid* szerzőpáros a szlovákiai, *iff. Korhecz Tamás* a magyar, szlovén és jugoszláv joggyakorlatot vizsgálja. E tanulmányok közül kiemelésre kívánczik *Fábián Gyuláé*, aki kifejti: a romániai passzív, megtűrő kisebbségpolitika jegyében abban az esetben teszik kötelezővé a hatóságok az identitás-regisztrációt, ha az államnak szüksége van erre, ha viszont az identitás-bevallás révén a kisebbség megszerezhet vagy megtarthat jogokat, az eljárás nyomban fakultatívvá válik.

Egyed Ákos: Kossuth és Erdély című tanulmányában a kormányzó koncepciójának változását írja le: míg 1849 januárjában az erdélyi sajátosságok tiszteletben tartását ajánlotta, áprilisban már a közigazgatás átszervezésének szükségességét hangsúlyozta a kormánybiztosnak. A közigazgatás átszervezésére azonban a szabadságharc bukása miatt nem kerülhetett sor. *Hermann Róbert* tanulmányában a Kossuth politikai szerepléséből a Kossuth–Görgey ellentétre helyezi a hangsúlyt, amely a trónfosztás 1849. április 14-i kimondásával vált véglegessé. Pomogáts Béla áttekintéséből kitűnik, hogy a magyar irodalom Kossuth-ábrázolásait mindig is átszöttek a nemzeti történelemről és a nemzeti stratégiáról kialakult elképzelések és víziók. Ezeknek a Kossuth-ábrázolásoknak nemcsak egy történelmi hős alakja volt a tárgya, hanem rajta keresztül a nemzet történelme és sorsa is. *Tari Lujza* tanulmányából megtudjuk: a magyar nép dalaiban és hangszeres darabjaiban a hősöknek kijáró tisztelettel és szeretettel őrizte meg Kossuth alakját és az 1848-as eszméket, még kisebbségi sorsban is. A szerkesztő örömmel fogadja *Tari Lujza* megfigyelését, hogy tudniillik napjainkban újult erővel éled fel a Kossuth-nóták iránti éneklő kedv is.

S ha már a jókedvünkről esett szó, engedtessek meg, hogy némi késéssel, de jó szívvel kívánjak a szerkesztőség nevében minden kedves Olvasónknak sikeres és boldog új esztendőt.

Budapest, 2003. január 6.

Cholnoky Győző

Majtényi Balázs

A kisebbségek autonómiája és a regisztráció

The autonomy of minorities and the registration

The autonomy becomes more and more acceptable for the international institutions because they consider it useful means which could help protect minorities and avoid hurting national security.

A kisebbségi kérdést – keleten és nyugaton egyaránt – legalábbis részben biztonsági kérdésként kezelik, s ez a szemlélet a nemzetközi szinten is megjelenik.¹ Mégis, az arról való gondolkodás, hogy mi veszélyezteti az államok biztonságát, eltérő módon alakult Európában. Míg Will Kimlycka megállapítása szerint nyugaton a politikusok és a többségi lakosság szemében a kisebbségi nacionalizmus csak akkor válik vészjóslóvá, ha már a terrorizmus eszközához folyamodik, addig Kelet-Közép-Európa államaiban akár a kisebbségi vezetők legszerűesebb kérései is riadalmat okozhatnak.² (A szerző említi, hogy amikor a kanadai őslakosok néhány képviselője nem tartja magát kanadainak, azt az észak-amerikai környezetben csupán a szolidaritást érintő fenyegetésként értékeli. Ezzel szemben a kelet-közép-európai környezetben a roma vezetők ilyen kijelentéseit néha már az államok létét is fenyegető problémának tartják.) Így nem meglepő, hogy egyes nézetek szerint a kisebbségi konfliktusok kezelését Kelet-Közép-Európában már az elősegítése, ha meggyőzőnek a térség államait arról, hogy az általuk veszélyesnek tartott autonómia-törekvések nemhogy nem veszélyeztetik az állam szuverenitását, hanem ellenkezőleg, bizonyos esetekben az alkalmas eszköz lehet az etnikai konfliktusok kezelésére. Ez a meggyőzés még fontosabbá válik ismerve az állam önvédelmi mechanizmusait, a leghatalmasabb teremtmény, a nagy Leviathan ugyanis, ahogy azt Sajó András megállapítja: „...ellentétben a delfinnekkel, a bálnákkal és az emberekkel – nem hajlamos az öngyilkosságra. Ellenben, az állam legtermészetesebb vonása, hogy megvédi magát: a rablóbandát (magna latrocinium) az önvédelmi cél emelte állammá.”³ Ha az államot sikerült meggyőzni, akkor ahhoz, hogy a bevezetett új jogintézmény sikeresen működjön, még további két feltételnek teljesülnie kell, azt a jogrendszerbe megfelelő módon kell transzformálni, s az autonómia által életre hívott szerveket valódi jogosítványokkal kell felruházni. Ezek teljesülése után a jog – önmagában ugyan kétségkívül korlátozott – eszközei is felhasználhatók lesznek a kisebbségek védelmében.

A kisebbségek autonómiája

A kisebbségek területi vagy személyi elven szerveződő autonómiája régóta része az európai jogi és politikai közgondolkodásnak, s a nemzetfogalomhoz hasonlóan „az egyes

¹ Ezt a vélekedést igazolhatja például, hogy az EBESZ Kisebbségi Főbiztosának a feladata a nemzeti kisebbségeket érintő a jövőbeni konfliktus veszélyével fenyegető helyzetekben történő fellépés.

² Will Kymlicka: Igazságosság és biztonság. *Fundamentum* 2001/3. 15. p.

³ Sajó András: Önvédő jogállam. *Fundamentum* 2002/3–4. 55. p.

korok társadalmi viszonylatainak és azoknak megfelelő gondolati felépítményekkel”⁴ együtt változott. (Sőt a lakosság többi részétől valamely vallási, nyelvi vagy kulturális szempontból elkülönülő csoportok autonómiájára már a modern nemzetfogalom kialakulását megelőző időkből is lehet jogtörténeti előzményeket említeni. Ilyen lehet például a Szaniszló Ágost által már 1551-ben kibocsátott királyi charta, mely a vallási ügyekben is túlmutató személyi autonómiát biztosított a lengyelországi zsidóság számára.)

A nemzeti kisebbségek autonómiájának megvalósulásáról a modern korban akkor beszélnek, amikor az állam közhatalmi jogosítványokat ruház át a kisebbség tagjai által demokratikus úton megválasztott szervezetekre. Ez két, egymástól eltérő módon valósulhat meg: mint területi autonómia, ha a nemzeti kisebbség egy területen többségben, s a személyi autonómia révén, ha a kisebbség szétszórta él az adott területen. (A személyi autonómiát gyakran kulturális autonómiaként is emlegetik, mivel az ezen az elven szerveződő közhatalmi szervezetek többnyire – de nem feltétlenül – az oktatás, a művelődés és a tömegtájékoztatás területein ruházzák fel jogosítványokkal.⁵ Az autonómia e két fajtája egy államon belül akár együttesen is alkalmazható, a magyar jogalkotó is erre tett – a normaszöveg hiányosságai miatt legalábbis részben elvetélt – kísérletet, amikor a személyi és a helyi autonómia elvét ötvözni kívánta az 1993-as kisebbségi törvényben.⁶

A kisebbségi autonómia megvalósulásának – más, a kisebbségeket védő elveknek a gyakorlatba történő átültetése mellett –, amiatt tulajdonítanak kiemelt jelentőséget, mivel ennek révén a kisebbségek választott képviselői a közhatalmi szférában is megjelenhetnek. Ezt az teszi szükségessé, hogy a központi államhatalom – viseltessen bármilyen jóindulattal is a nemzeti, etnikai kisebbségek iránt – mégsem nevezhető etnikailag semlegesnek, ebből adódóan az állami tisztségviselők is gyakran elfoglaltak a többségi etnikum irányában. Következésképpen a kisebbségekhez tartozó személyeknek jogos igényük lehet az állami élet bizonyos területein – a kisebbség tagjai által választott és ténylegesen közhatalmi jogosítványokkal felruházott – intézményeik létrehozására.⁷ Ez a roma lakosság esetén példának okáért annál is lényegesebb lenne, mivel a kisebbséghez tartozók a „közeg–kliens” kapcsolatrendszerben az utóbbi szereplőt illetően felülreprezentáltak, s a kisebbségi autonómia révén a roma kisebbség, vagy a nemzetközi jog fogalomhasználatával élve a roma „kisebbséghez tartozó személyek,” – ha nem is az élet minden területén, de egyes problémáikkal saját közhatalmi szerveikhez fordulhatnak, valamint azokon keresztül jeleníthetnék meg érdekeiket. (A roma népesség esetében, e kisebbség területi elhelyezkedéséből adódóan inkább a személyi elv alkalmazása lehetséges, helyi szinten a területi elvvel ötvözve.)

Az autonómia és az önrendelkezés elve

A területi alapon szerveződő etnikai autonómia igazolása többféle elméleti érvelés, így a nemzetközi jogra alapozott bizonyítás útján is lehetséges. Ehhez alkalmas kiindulási pontot szolgáltathat a nemzetközi jog alapelveinek tekintett és a nemzetközi jogi doku-

⁴ Németh Andor és József Attila beszélgetése a nemzetfogalom változásáról, ld. Németh Andor: „József Attila”; Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991. 134–135. pp.

⁵ Ld. az autonómia két elvének rövid összefoglalását a magyar nyelvű szakirodalomból. Korhecz Tamás: A kisebbségi autonómiáról címszavakban; *Európai Útas*, 1999/4 (37.)

⁶ A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény

⁷ Ld. ezzel kapcsolatosan Will Kimlycka: *Multicultural Citizenship*; Oxford University, Clarendon Press, London, 1995.

mentumok által alapvető emberi jogként kezelt, a népeket vagy nemzeteket (e két entitást a nemzetközi jog általában nem határozza meg) megillető önrendelkezési jog. Ha e jog alapvető emberi jogi jellege nem vitatott, akkor miért ne illethet meg a nemzeti kisebbséget is – mint a nemzetközi jog által meg nem határozott, de a nemzetnél vagy népnél bizonyosan csekélyebb jogokkal rendelkező entitást – ennél gyengébb jogosítványként az autonómiához való jog?⁸ A területi autonómia ugyanis felfogható a többségi nemzet és a kisebbség kompromisszumaként, amelynek biztosítása fejében a kisebbség lemond az önrendelkezés végrehajtásáról. Az autonómia megadása, vagy az állam föderalizálása így nem feltétlenül jelenti a jövőbeli szecessziót, azt tekinthetjük úgy is, mint az egyéni és kollektív kisebbségi jogok érvényesülésének utolsó, azokat teljessé tevő szakaszát, mely alkalmas az államon belül létező nemzetiségi konfliktusok kezelésére.⁹

Ezt az érvelést követve a nemzetközi szakirodalomban megjelent az a nézet, hogy az autonómiához való jog levezethető az önrendelkezés elvéből, s az elmélet képviselői különbséget tesznek a belső és a külső önrendelkezés joga között. E hipotézis értelmében az önrendelkezési jog nem pusztán annak a követelménynek a megjelenítése, hogy minden népnek vagy nemzetnek joga van a saját államhoz (külső önrendelkezési jog), hanem bizonyos esetekben az autonómiához való jogot is jelenti (belső önrendelkezési jog). Az elmélet levezethető az ENSZ Közgyűlésének 1514. sz. határozatából, és a két 1966-os nemzetközi egyezségokmány első cikkeiből.¹⁰ E dokumentumok értelmében: az önrendelkezési jog alapján a népek szabadon határozzák meg politikai rendszerüket, és biztosítják gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésüket. A hipotézis értelmében ezek és más megfogalmazások is arra utalnak, hogy függetlenné az a nép vagy nemzet válhat, amelytől megtagadták a belső önrendelkezést, azaz az etnikai elvű autonómiához való jogot, s nem alakíthatta szabadon gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődését.

Ezen érvelés alátámasztására több a közelmúltban lejátszódott esemény és elfogadott dokumentum említhető. Bosznia és Hercegovinában például a nemzetközi közösség a belső önrendelkezési jog megvalósulása miatt zárta ki a külső önrendelkezés jogának az elismerését, annak ellenére, hogy az állam – a bosnyákok, horvátok és szerbek közötti véres etnikai konfliktusok következményeként – a nemzeti törésvonalak szerint de facto három különálló entitásra esett szét.¹¹ A külső önrendelkezési jog elutasítása után jött létre – a nemzetközi közösség gyámkodása mellett, vagy inkább protektorátusa alatt – a három entitás felett lebegő olyan „sosem volt” állam, mely az önállóságnak még olyan attribútumaival sem rendelkezik, mint a saját hadsereg, rendőrség vagy bírói szervezet.¹² A belső

⁸ Az 1978-as spanyol alkotmány például deklarálja a nemzetiségek és régiók autonómiájához való jogát.

⁹ Dr. Arday Lajos: *Kisebbségek és biztonság Kelet-Közép-Európában*; Budapest, 1994. 29. p.

¹⁰ Ld. Nyilatkozat a gyarmati országoknak és népeknek nyújtandó függetlenségről (Kihirdetve a Közgyűlés 1960. december 14. napján kelt 1514 (XV.) számú határozata által), valamint a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi egyezségokmányát (kihirdetve az 1976. évi 8. törvényerejű rendelettel), illetve a Gazdasági Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát (kihirdetve az 1976. évi 9. törvényerejű rendelettel).

¹¹ Ld. ezzel kapcsolatosan Stéphane Pierré-Caps: *Soknemzetiségű világunk*; Budapest, 1997. 107. p.

¹² Ld. ezzel kapcsolatosan Viktor Masenkó-Mavi: *The Dayton Peace Agreement and Human Rights in Bosnia and Herzegovina*; Acta Juridica Hungarica 42, Nos 1–2. pp. 53–68. (2001)

és külső önrendelkezési jog deklarálására példaként említhető a Moldovai Köztársaság déli részén Gagauz–Yeri néven megalakult autonóm területet létrehozó törvény. (A terület autonómia-szabályozása 1995. január 14-én lépett hatályba, azzal a nem titkolt céllal, hogy megoldási modellt jelenthet a Dnyeszteren túli területeken kialakult etnikai konfliktusra is.)¹³ A Köztársaság autonómia törvénye arra az esetre nézve, ha Moldova független állami státusa megváltozna, tartalmazta azt a kitétele, hogy ebben az esetben a gagauz népnek joga van a külső önrendelkezésre, azaz szabadon dönthet saját államának megalakításáról.

A kisebbségek autonómiája a nemzetközi jogi dokumentumokban

Az etnikai elvű autonómiáról napjainkig több nemzetközi jogi, a 'soft law' kategóriájába sorolható dokumentum tett említést. Közülük kiemelkedő jelentőségű az egyetemes szinten – ENSZ közgyűlési határozatként – elfogadott „Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól” (1992). A Nyilatkozat 2. cikkének 3. pontjában említi a kisebbségekhez tartozó személyek autonómiához való jogát, ők e cikk értelmében jogosultak: „a nemzeti jogszabályokkal nem összeegyeztethetetlen módon hatékonyan részt venni a nemzeti és – megfelelő esetben – a regionális szintű döntésekben, amelyek arra a kisebbségre vonatkoznak, amelyhez tartoznak, illetve azokra a területekre, amelyen élnek.” E megfogalmazás viszont nem mond annál többet, minthogy elismeri a kisebbségekhez tartozó személyek autonómiához való jogát, ha ennek gyakorlását a nemzeti jogszabályok amúgy lehetővé teszik. Az autonómiához való jog említésében esetleg az a szándék is benne rejlik, hogy annak bevezetését a nemzetközi közösség bátorítja.

Hasonló módon fogalmaz az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1201/1993-as ajánlása harmadik cikkének 2. pontja, mely a területi autonómia elismerését javasolja: „Azokban a régiókban, ahol a kisebbségekhez tartozó személyek többségben vannak, ezen személyeknek joguk van saját helyi vagy autonóm igazgatásra vagy speciális státusra, amely megfelel a speciális történelmi és területi helyzetnek, és összhangban van az állam belső törvényhozásával.” (Az ajánlás az Emberi Jogok Európai Egyezményét kívánja a kisebbségi jogokat rendező szabályozással kiegyensúlyozni.)

Harmadik az autonómiára utaló dokumentumként citálható az EBESZ (EBEÉ) keretében 1990-ben elfogadott Koppenhágai Dokumentum 35. pontja. Ennek értelmében „a résztvevő államok tudomásul veszik egyes nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának a védelmét és ennek feltételeinek megteremtése érdekében vállalt azon erőfeszítéseket, amelyek e célok elérésének egyik lehetséges eszközeként az ilyen kisebbségek speciális, történelmi és területi körülményeinek megfelelő helyi vagy autonóm közigazgatás megteremtését célozzák, az érintett állam politikájának megfelelően”. Ez a cikk viszont még csak nem is a kisebbségek autonómiához való jogát említi, hanem csupán arra utal, hogy a résztvevő államoknak tudomására jutott, hogy egyes államokban etnikai elvű autonómiák működnek, illetve legitimnek tartják az adott állam politikájának függvényében az ennek elérésére irányuló politikai szándékot.

¹³ Ld. a témával kapcsolatban. Claus Neukirch: *Autonomy and conflict transformation the case of the gagauz territorial autonomy in the republic of Moldova*. (lecture); Conference on „Minority Governance Concepts on the Threshold of the 21st Century”; Bolzano, South Tyrol, Italy, 6 to 7 October 2000.

Mindhárom dokumentum közös jellemzője, hogy szem előtt tartva az államok szuverenitását, az autonómiát az állami akarattól teszik függővé, s a megvalósulás feltételeként a következő megfogalmazásokat említik: a „nemzeti jogszabályokkal nem összeegyeztethetetlen módon”, „az érintett állam politikájának megfelelően”, „összhangban a belső törvényhozással”. Ezeknek a kitételeknek az oka magának a nemzetközi jognak a természetében, s ebből adódóan abban kereshető, hogy az önrendelkezés elve ellentétben áll a nemzetközi jog egy másik, szintén alapvetőnek tekintett – az előbbieken már említett – elvével, az állami szuverenitással.¹⁴ (A szuverenitás elve ugyanis a következő követelményeket jeleníti meg: minden állam területi épsége és politikai függetlensége sérthetetlen, és minden állam szabadon választja meg politikai, társadalmi és kulturális rendszerét.)¹⁵ Elszakadni viszont csak egy már létező szuverén államtól lehet, s a szuverenitás az adott állam akarátának függvényeként az autonómiatörvényeknek is gátat szabhat. Mégis, ha a belső önrendelkezés az állami akarattal nem ellentétes, úgy az nem áll ellentétben a szuverenitással sem, mivel nem érinti a határok megváltoztatásának kérdését. Mindezek ismeretében talán mégsem meglepő, hogy a nemzetközi jogi dokumentumok közül csupán a jogi kötéssel rendelkezők tartalmazznak utalásokat az autonómiához való jogra.

Mégis nemzetközi jogi kényszer is létrehozott autonómiákat, igaz mindkét ilyen modellt a nemzetközi viszonyok átalakulásának időszakaiban, az első, illetve a második világháborút követő időkben dolgozták ki. Az Åland-szigetek autonómiájának alapját egy, a Nemzetek Szövetségének hathatós közreműködésével 1921-ben kidolgozott svéd–finn szerződés teremtette meg, s a szigetekeken létrejött területi autonómia túlélte védnökét, a Népszövetséget. (1993-ban új önkormányzati törvény rendelkezett a szigetekeken az intézményrendszer kiszélesítéséről.)¹⁶ A második világháború után 1947-ben megkötött olasz békeszerződés IV. mellékletébe foglalták a dél-tiroli német nemzeti kisebbségre vonatkozó rendelkezéseket. (Ezzel a békeszerződéshez csatolták az 1946-ban kötött osztrák–olasz kétoldalú Gruber-de Gasperi egyezményt.) Később ezekre alapozva hozták létre – ENSZ közreműködéssel – a terület autonómiáját.¹⁷

A nemzetközi jogi szabályozásról összegzésként talán az állapítható meg, bár az etnikai elven működő autonómiákat a nemzetközi jog nem tekinti erga omnes kötelezettségnek, mégis ajánlja olyan jogintézményként, amelyet egyes nemzeti jogrendszerek gyakorlata már visszaigazolt.¹⁸

¹⁴ Az ENSZ Közgyűlésének 1960. dec. 14. napján kelt 1514. sz. határozata pedig a következőkben határozta meg e jog lényegét: „Minden népnek joga van az önrendelkezéshez, s ennek értelmében szabadon határozza meg politikai helyzetét és valósítja meg gazdasági, társadalmi, kulturális fejlődését.”

¹⁵ Ld. a szuverenitás elvének jelentésével kapcsolatosan az 1970-ben elfogadott 2625 (XXV.) ENSZ közgyűlési határozatot.

¹⁶ Ld. a témával kapcsolatban. Kovács Péter: *Az Åland-szigetek önkormányzata*; Budapest, 1994.

¹⁷ Az ún. *dél tiroli* kérdés az 1919-es olasz annexióval merült fel, addig a régió az „Alpok szívében” közel 600 évig Ausztria része volt. De az olasz nacionalisták már a XIX. században megfogalmazták a stratégiai jelentőségű Brenner-hágó megszerzését. A régióban amúgy három nyelvi csoport: az olasz, a német és a latin él.

¹⁸ Ld. a témával kapcsolatban Péter Kovács: *Questions and answers on minority related autonomy issues* (lecture); Conference on „Minority Governance Concepts on the Threshold of the 21st Century”; Bolzano, South Tyrol, Italy, 6 to 7 October 2000.

Területi autonómiák az egyes nemzeti jogrendszerekben

Napjainkig nemzetközi kötelezettségvállalás hiányában is létrejöttek Európa számos államában – az állami akarat függvényében – területi elven működő autonómiák, ezek közé sorolhatjuk az autonómiák államává átalakult Spanyolországot, a németek autonómiáját Belgiumban, az Egyesült Királyság-beli hatalomlebontás eredményeit, vagy például a Feröer-szigetek vagy Grönland autonómiáját Dánián belül és folytathatnánk tovább a sort. Hovatovább egy terület etnikai alapú speciális státusszal még oly módon is létrejött, hogy a „nép”, illetve a nemzeti kisebbség fogalom használatát mellőzték. (A francia Alkotmánytanács Korzika helyzetének 1991-es megreformálásakor elutasította ugyan „a korzikai nép mint a francia nép része” megjelölést, mondván, hogy az sérti a 'nation homogene' elvét, mégis az etnikai autonómia lényegét illetően – jogi leleménnyel élve – jóváhagyta a törvényt. S kijelentette, hogy „az alkotmány [...] nem akadályozza a törvényhozót abban, hogy a területi közösségek egy új kategóriáját hozza létre, mely csak egy egységből áll, s az egészet speciális státusszal ruházza fel.”¹⁹) A nyugat-európai fejlődést látva sokan már a centralista alapon felépülő állam 1945 utáni válságáról beszélnek, s ezzel párhuzamosan a föderatív modell és az autonómiák államának előtérbe kerülését említik. (A szövetségi tagállam és az autonóm közösség között általában azon az alapon tesznek különbséget, hogy utóbbit az alkotmányozó hatalom nem illeti meg, s az autonóm terület – ellentétben a szövetségi állammal – nem részesül a szuverenitásból.)²⁰

A már működő, a területi elven szerveződő autonómiamodellek közül nem egy bizonyítékot szolgáltat arra, hogy az autonómia megvalósulása nemhogy nem feltétlenül vezet a kisebbségek elszakadásához, hanem a többségi nemzet és a kisebbséghez tartozók békés egymás mellett élését elősegítheti. Talán ezt igazolhatja, a már említett dél-tiroli példa, a tartományban a német nemzetiség folyamatos diszkriminációja vezetett el az ötvenes évek erőszakos eseményeihez, melyek még a '60-as években is folytatódtak, de az ezt követően létrejött területi autonómiamodell, úgy tűnik, megnyugtatóan rendezte az etnikai konfliktusokat. De más példák is említhetők: az autonómia megadását követően a radikális kisebbségi szervezetek támogatottsága – ha ez nem is járt együtt az erőszak megszűnésével – Baszkföldön is csökkent.²¹ (A baszk parlament már 1990-ben deklarálta a nép önrendelkezéshez való jogát, mégis eltekintett annak azonnali alkalmazásától.)²² A területi autonómiák eredményes működése ugyanakkor kölcsönös engedmények elfogadását is feltételezi: a többség lemondását a homogén nemzetállam megteremtéséről, s a kisebbségét, mely lemondva az önrendelkezésről elfogadja, hogy nemzeti kisebbségként él az adott állam területén.²³

¹⁹ Az Alkotmánytanács 1991. V. 9-i, 91–290. sz. döntése Korzika területi közösség státútuma tárgyában.

²⁰ Ld. ezzel kapcsolatosan Sípó Katalin: *A regionalizmus történeti és jogi aspektusai*; Budapest, 1993.

²¹ Az ETA baszk szeparatista szervezete – bár Baszkföld autonóm statútuma 1979 óta hatályban van – a spanyol és a francia baszk tartományok egyesítését és a függetlenség kikiáltását tekinti céljának, s a felmérések szerint ma már az ETA tevékenységét a baszk lakosság nagy része nem támogatja.

²² Sípó i. m. 98. p.

²³ Ld. ezzel kapcsolatosan: Várady Tibor: „Minorities and Majorities, Law and Ethnicity – Reflections of the Yugoslav Case” *Human rights Quarterly* 19/1997.

Am azt, hogy egy nemzeti mozgalom mit tekint valódi céljának, s valóban megelégszik-e a politikai autonómia elérésével, nem lehet megjósolni. Némely, később a nemzeti függetlenséget is kivívó nacionalista mozgalom programjában eleinte nem szerepelt az önálló államiság követelése. Az ír nacionalisták például sokáig csak az ír önkormányzat megteremtését szorgalmazták, de vezetőjük, C. S. Parnell 1885-ben már a következőképpen nyilatkozott: „Senkinek sincs joga, hogy egy nemzet törekvésének korlátokat szabjon; senkinek sincs joga azt mondani egy ország népének: eddig mehettek, de egy lépéssel sem tovább.”²⁴ Ennek ellenére napjainkig számos példa alátámasztotta, hogy a területi autonómia alkalmas eszköz lehet a kisebbségi konfliktusok kezelésére. Will Kimlycka szerint a nyugat-európai államok példája megmutatta, hogy „a soknemzetiségű federalizmus lehetővé tette az etnikulturális igazságtosságot nyugaton, és sikeresen lecsökkentette a szeparatizmus valószínűségét is.”²⁵ A már felsorolt érvek mégsem nyugtatták meg a kelet-közép-európai államok vezető politikusait. Ők feltehetőleg aggodalommal figyelték azt a gyakorlatot is, a gyakorlat, mely egyes nemzeteknél a rendszerváltásokat követően előnyben részesítette ugyan az államok szuverenitását, s elutasította a nemzeti kisebbségek elszakadást. Más nemzetek esetében viszont – például a volt szovjet, illetve jugoszláv utódállamok esetében – gyorsan elismerte azt.

A dél-tiroli példa²⁶

A terület autonómia-státútuma által életre hívott „Proporz” rendszer a tartományi igazgatás bizonyos területein tekintettel van a tartományban élő három nyelvi csoport arányára.²⁷ Így a három nyelvi csoport számarányát figyelembe kell venni például a helyi közszolgálatban és a köztisztviselőkben, az állások elosztásánál, de a bírósági igazgatásban, illetve a kulturális és a szociális célokra fordított költségvetési eszközök elosztásánál is.²⁸ (A jogi szabályozás egy 1997-es módosítása biztosította e szabályozás rugalmas alkalmazását, lehetővé téve, ha egy nyelvi csoporton belül hiány van jelentkezőkből, akkor az adott nyelvi csoport részére fenntartott helyre egy másik nyelvi csoporthoz tartozók is jelentkezzenek.) A rendszer védeni hivatott egyrészt a Dél-Tirolban kisebbségi sorban élő németeket és ladinokat 56 millió olasszal szemben, biztosítva a számukra, hogy a közélet bizonyos területein arányos képviselőhöz jussanak. Másrészt ugyanígy védi az olasz nyelvi csoportot is, melynek tagjai az autonómia területén szintén kisebbségben vannak. Ahhoz, hogy egy ilyen rendszer működőképes legyen, két előfeltételnek teljesülnie kell, egyfelől megbízhatónak tekintett adatokkal kell rendelkezni az egyes nyelvi csoportok pontos számarányáról, másfelől fel kell arra készülni, hogy bizonyos esetekben személy szerint is mindenkiről tudni kell, hogy melyik nyelvi csoporthoz tartozik. Dél-Ti-

²⁴ The Blackwell Encyclopedia of political Thought. (Edited by David Miller) Ld. magyarul Politikai filozófiák enciklopédiája; Budapest, 1995. 341–342. pp.

²⁵ Will Kymlicka: *Igazságtosság és biztonság* i. m. 21. p.

²⁶ Ld. a témával kapcsolatban. Bonell–Winkler: *Südtirole Autonomie*; Bozen, 2000., illetve a következő honlapon található anyagokat: www.provinz.bz.it.

²⁷ Az 1991-es népszámlálási adatok szerint a német népcsoport aránya 67,99%, az olaszé 27,65%, a ladiné 4,36% volt.

²⁸ Így például azt figyelembe veszik a bírói igazgatásban az állások elosztásánál, de a bírói igazgatásban az állások elosztásánál (irodavezető, titkár, fordító, bírósági végrehajtó), az Olasz Vörös Kereszt helyi kirendeltségénél vagy a nyugdíjpénztáraknál az állami alkalmazottak tekintetében.

rolban ezek meghatározására alapul a szabad identitásválasztás elvének megfelelően a népszámlálásokkor tett nyilatkozatok szolgálnak.²⁹ Az 1991-es népszámlálás óta mind-egyik dél-tiroli polgár két nyilatkozatot tesz, az egyikben, egy anonim nyilatkozatban számot ad arról, hogy melyik nyelvi csoporthoz, vagy arról, hogy egyikhez sem tartozik, ez a nyelvi csoportok számarányát tanúsítja. A másik, a nyelvi csoporthoz való tartozást bizonyító nyilatkozaton már szerepel a név, a születési dátum és az aláírás is. Az ezekben foglaltakat például abban az esetben lehet felhasználni, ha valaki a rendszer által szabályozott állásra jelentkezik, s ennek betöltéséhez igazolnia kell etnikai identitását. (Ha valaki az elismert három közül egyik nyelvi csoporthoz sem tartoznak csatlakozó nyilatkozatot tesz, hogy a három kisebbséghez tartozók között felosztott állásokat ő is betölthesse.) A személyes adatokat is tartalmazó nyilatkozatokat a népszámlálások után az illetékes kerületi bíróságokra szállítják, s azokat ott kezelik, ha pediglen szükségessé válik, akkor ennek alapján az irodavezető állít ki a nyelvcsoporthoz való tartozást igazoló dokumentumot. A már említett nyilatkozatok tíz évig, azaz a következő népszámlálásig rendelkeznek jogi kötő erővel. (Egyébként ezzel kapcsolatosan megjegyezhető, ha egy jogrend elfogadja a szabad identitásválasztás elvét, akkor éppen ennek szellemében célszerű fenntartani annak lehetőségét, hogy idővel az identitására tett nyilatkozatát az egyén megváltoztassa.)

A személyi elvű autonómia-modell

A személyi elv eredete egy régi – már a germán szokásjogból is ismert – elvre, a jog személyhez kötöttségére vezethető vissza. Lényege, hogy érvényesülése esetén nem egy terület földrajzi határait, hanem az egyes személyek szabad választását veszi figyelembe, elkülönítve egymástól területet és lakosságát. Sokan kétkedéssel fogadják, hogy a nemzeti kisebbséghez való tartozáson alapuló személyi autonómia megvalósulhat olyan társadalmakban, ahol szinte minden, köztük a kormányzat is a területhez kötődően szerveződik. (A jogi szabályozás hiányosságai miatt erre a magyar kisebbségi törvény nyilvánvalóan nem szolgáltat egyértelmű bizonyítékot.) Mindenesetre a területi autonómiával szemben a személyi autonómiának egy előnye bizonyosan van, hogy egyéni választástól függ, s így nem teremt újabb kisebbségeket, míg a területi autonómia azokra is vonatkozik, akik annak hatálya alól szívesen kimaradtak volna.³⁰ (Az autonómia ilyen formája éppen emiatt nem igényel a dél-tiroli „Proporz” rendszerhez hasonló – az etnikai igazságosság érvényesülését minden szempontból biztosítani akaró – bonyolult szabályozási módot.)

Arra biznyságul, hogy a személyi autonómia nem csupán létrejöhét, de működhet is, az egyházak felépítését szokták felhozni. Többféle elméleti érvelés is szólhat amellett, hogy az egyházak esetében működő személyi autonómia a nemzetiségekre is alkalmazható. Már a XIX. század magyar liberális gondolkodóinál megjelent az az elképzelés, hogy a vallás szabad megválasztásához hasonlóan az etnikai identitás megválasztása is leírható az egyénnek a hatalomtól független döntéseként. (Kossuth alkotmánytervében például a nemzetiségi szervezetek felépítésére az evangélikus egyházi hierarchia mintáját javasolta.³¹ Ő a szemé-

²⁹ Nyilatkozatokat a kiskorúak is tehetnek 14 év felett, de helyettük a szülő is nyilatkozhat.

³⁰ Ld. ezzel kapcsolatosan. Lapidoth Ruth: *Autonomy – flexible solution to ethnic conflicts*; US Institute of peace Press, Washington DC. 1997.

³¹ Az evangélikus egyházi szervezet, amely Kossuth szerint minden szinten demokratikus alapon épül föl, tökéletesen tudja és tudta szervezni működését. „Kossuth Demokráciája”, A Magyarországi Szociáldemokrata Párt kiadása, 1943. (Gróf Teleki Lászlónak, Paris mellett, Kutahia, júni. 15. 1850.) Magyarország alkotmánya. 56. p.

lyi autonómia segítségével megoldhatónak látta a nemzetiségi kérdést azokban az esetekben is, amelyekben egyébként a területi autonómiát nem tartotta lehetségesnek.)

A vallásszabadság analógiaként történő alkalmazhatóságát indokolja az is, hogy vallás és nemzet fogalma között olyannyira közvetlen lehet a kapcsolat, hogy két etnikumot sokszor nem választ el egyéb egymástól, mint a vallás és az általa determinált történelem. Így vált szét például két nemzetű Európa egyik legrégebbi törésvonala, az egyházszakadás mentén a horvát és a szerb. Ha pedig a vallási és lelkiismereti szabadságot a nemzetiségi identitás szabad megválasztásával hasonlítjuk össze, akkor e két jogi kategóriának a megvalósulását vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a vallásszabadság bizonyos esetekben egy szegmentje lehet az identitáshoz való jognak, más esetekben pedig éppenséggel egybeeshet azzal. (A bulgáriai muzulmánok például magukat törököknek vallják, de a hivatalos politika őket csak vallási kisebbségként hajlandó elismerni, ebben az esetben tehát a nemzeti identitáshoz való jog jelenti a tágabb kategóriát. De előfordul az is, hogy egy kisebbségi csoport vallási kisebbségként definiálja önmagát, ezt tapasztaljuk a magyarországi izraelita vallásúak esetében is, akiknek többsége inkább vallási, mintsem nemzeti kisebbséghez tartozónak vallja önmagát.)³²

A klasszikus liberális felfogás szerint a valláshoz hasonlóan a nemzetiség szabad megválasztása is olyan társadalmi érdekeket jelenít meg, amelyekbe az államnak nem lehet beleszólása. Ennek megfelelően formálódott ki az a nézet, hogy a kisebbségek külön jogai a vallásszabadság mintájára biztosíthatók. (A személyi elv a Monarchia idején az ausztromarxistáknál is megjelent. Karl Renner például akként vélekedett, hogy mivel a különböző nemzetiségekhez tartozók keverednek az államok területén, a nemzetiségi kérdést a területtől elválasztva kell kezelni, s a nemzetiségeket az etnikai hovatartozásukat szabadon megválasztó személyek szövetségének kell tekinteni. A nemzetiségek ily módon szabadon hozhatják létre jogi személyekként nemzeti egyesüléseiket, amelyek az egyesületekhez vagy a szakszervezetekhez hasonlóan érvényesíthetnék a nemzetiség érdekeit.) Ha az állam garantálja az egyesülési jogot, úgy a nemzetiségiüket szabadon megválasztó állampolgároknak joguk van nemzeti céljaik megjelenítésére civil szervezetekbe tömörülni.³³ Így az egyesülési jog, a civil társadalmi szerveződések anyajoga értelmében a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek civil társadalmi szerveződéseket hozhatnak létre. A civil szférában létrejövő nemzetiségi szervezeteket a huszadik században az éjjeliőr államot” felváltó „beavatkozó állam” már külön jogokkal is felruházta. Ennek szellemében ma egyes – a nemzeti kisebbségek létezését elismerő – államok a kisebbségi

³² Radnóti Miklós például, amikor egy készülő zsidó antológiához kértek tőle verset, más zsidó származású írókkal, költőkkel együtt ezt megtagadta, magát magyarnak, magyar költőnek vallva. A következőképpen írt erről Naplójában: „A zsidóságom életproblémám, mert azzá tették a körülmények, a törvények, a világ. Kényszerből probléma. Különben magyar költő vagyok, rokonaimat felsoroltam s nem érdekel, hogy mi a véleménye erről a mindenkori miniszterelnöknek...” – majd keserűen hozzáfűzi még – „az én nemzetem nem kiabál le a könyvespolcra, hogy mars bűdös zsidó.”

³³ Gyáni Gábor a dualizmuskori magyar civil szervezeteket vizsgálva két olyan jelentős csoportot különböztet meg, amelyek ki voltak zárva a politikai hatalomból. Ez a két csoport a városi-ipari és a falusi agrárproletariátust is magába foglaló munkásság, másrészt a nem-magyar anyanyelvű kisebbségek voltak. E rétegek tagjai a korban nagy létszámmal hoztak létre civil társadalmi szervezeteket, egyesületeket, melyek érdekképviselői szervekként működve politikai jelentőségre is szert tettek. Gyáni Gábor: „Civil társadalom” kontra liberális állam a XIX. század végén. *Századvég*, 1991/1.

szervezetek megalakításához jogi és anyagi segítséget is nyújtanak, tekintettel arra, hogy azok esetleg civil társadalmi szervezetekként nem minden esetben alakulnának meg.³⁴ A kisebbségek így módon a társadalmi szervezeteik mellett megalakíthatják közjogi személyiséggel felruházott szervezeteiket is, melyek hatékonyabb eszközöket kínálnak érdekeik védelmére, mint a pusztán magánjogi jogalanyisággal rendelkező egyesülések. A kisebbségek közhatalmi jogosítványokkal felruházott szervezetei – ellentétben a nemzetiségi alapon létrejövő civil társadalmi szerveződésekkel – egy adott területen monopolhelyzetben vannak; mivel egy községben, vagy az egész országban csak egy ilyen működhet, továbbá részt vehetnek a kisebbségeket érintő közhatalmi döntések meghozatalában, illetve befolyásolhatják azokat. A közvetlen demokratikus választás is – már ha valóban a kisebbséghez tartozók választják meg képviselőiket – e szervezetek legitimációját erősíti. A személyi autonómia elve révén a szétszórta élő kisebbségek szervezetei a civil társadalom mellett, azzal párhuzamosan a hatalom szférájában is megjelenhetnek. Így a kisebbségeknek lehetőségük nyílik arra, hogy a civil társadalomban szerveződő egyesületei révén egyrészt kívülről befolyásolhatják az államhatalmi-igazgatási döntéseket, valamint a kisebbségi autonómia keretében létrehozott közhatalmi szervezettel beépülhetnek az állami apparátusba is.³⁵

A lapp kisebbség autonómiája a skandináv államokban³⁶

Személyi autonómia hívatott védeni például Észak-Skandinávia bennszülött lapp népességét. (A lappok számát mintegy 65 000-re teszik, s e népesség négy állam, Norvégia, Svédország, Finnország és Oroszország határai között él.) Mivel a lappok szétszórta és kisebbségben élnek, esetükben a területi elv nem lenne alkalmazható.³⁷ Így érdekeiket a személyi elv alapján szerveződő és közvetlen választás útján életre hívott lapp népgyűlések képviselik, melyeket egyebek mellett az állam konzultációs jogkörrel ruházott fel minden, a kisebbséget érintő kérdésben. (Lapp parlamentek Finnországban 1973, Norvégiában 1989, Svédországban pedig 1993 óta működnek.)

A lapp parlamentek kulturális jogosítványaik mellett közigazgatási hatáskörökkel is rendelkeznek, de a politikai képviselet szerepét is betöltik. Mindhárom országban azon kívánság elérése érdekében, hogy valóban lappok képviseljenek lappokat, létrehozták a lapp választó nyilvántartásokat. Ugyan az egyes országokban eltérnek az arra vonatkozó

³⁴ A magyar kisebbségi törvény például az országos kisebbségi önkormányzatoknak működésükhöz induló vagyont és ingatlanokat juttatott.

³⁵ 1914-ben alapították meg például a magyarországi bolgárok egyesületét, amely azóta is megszakiás nélkül létezik.

³⁶ Ld. A témával kapcsolatosan a következő tanulmányokat: Vizi Balázs Zoltán: *A kisebbségek közéleti jogai és a lapp parlamentek. Fundamentum* 21/3. 27–33., Kristian Myntti, 'The Nordic Sami Parliaments' in: Pekka Aikio-Martin Scheinin (eds.), *Operationalizing the Right of Indigenous Peoples to Self-Determination* (Abo Akademi, Turku, 2000) 203–221. pp., Vizi Balázs Zoltán: *A skandináv államokban, különös tekintettel a Finnországban élő lapp kisebbségek jogi státuszának összevetésére a hazai kisebbségi jogi szabályozással* (Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest, 1998), Wilhelm Gábor: *Kultúra és egyebek: a lappok esete Észak-Európában. Regio Kisebbségi Szemle* 1996/1.

³⁷ A lapp kisebbség egyébként nyelvi szempontból sem egységes, s ma már csak kisebb részüik beszéli a lapp nyelvet.

előírások, hogy a nyilvántartásokba, mely feltételek teljesítése esetén lehet bekerülni. Egy feltétel azonban mégis minden esetben adott a szabad identitásválasztás elve, nevezetesen, hogy az illető magát lappnak vallja. Ezenfelül mindhárom országban az objektív kritériumok között határozzák meg a nyelvi kötődést. Norvégiában – ahol a lapp parlament a legerősebb jogosítványokkal rendelkezik – példának okáért az kerülhet be a választói nyilvántartásba, aki lappnak vallja magát, és akinek lapp az anyanyelve, vagy akinek legalább egyik szülője a Lapp Választói Nyilvántartásban szerepelt. Finnországban annak elkerülése érdekében, hogy a kisebbséghez tartozó, de már asszimilálódottak válasszák a lappokat, a lapp Választói Bizottság több ezer, a választáson beérkezett szavazatot nem ismert el. (E döntések ellen mintegy hatszázan fellebbeztek, de ezeknek a többségét a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság elutasította. Az ítéletek azon alapultak, hogy a származási definíció döntően nyelvi, mely csupán négy generációig vezethető vissza.)

A regisztrációról

A személyi autonómia a kisebbségekhez tartozó személyeket, s nem a területet érintő jogosítványokat biztosítja, ennél fogva sokak szerint az autonómia e formájának megvalósulásához szükséges olyan ismérvek meghatározása, amelyek alapján be lehet határolni, hogy kik is tartoznak az adott kisebbséghez. A személyi autonómia működésének fogalmi előfeltétele, hogy a kisebbségek, s ne a többségi lakosság válassza meg a képviselőiket, de ne is a kormány vagy az országgyűlés, esetleg más nevezze ki őket.³⁸ E követelmény teljesüléséhez az lehet a legalkalmasabb eszköz, ha „létrejön a kisebbségi választópolgárok szavazói névjegyzéke”, ennek hiánya ugyanis a létrejövő intézmények legitimitását is kétségessé teheti. (Sokak szerint ennek a kérdésnek a megoldatlansága vezetett, vagy fog elvezetni a főként személyi elv alapján szerveződő magyar kisebbségi önkormányzatok működésképtelenségéhez.)³⁹ Természetesen egy ilyen nyilvántartással szemben követelmények is állíthatók. A kisebbséghez tartozó személyek szövetségének az önkéntességen kell alapulnia, s így az abban való tagságot személyes akaratnyilvánításnak kell megelőznie a szabad identitásválasztás elvének megfelelően. Ezen felül a tagság objektív kritériumokhoz is köthető, mint a már említett lapp példa esetében. Ezzel kapcsolatosan említendő, hogy a szlovéniai jogi szabályozás az egyén nyilatkozatán túl a kisebbségi névjegyzékbe való felvételt objektív kritériumoktól, s a kisebbségi közösség döntésétől teszi függővé.⁴⁰ E szabályozási módot indokolhatja, hogy általában a közösségek nehezen fogadnak be új tagokat, mint ahogy azt is nehezen tolerálják, ha valaki elhagyja őket. (A szlovén jogi szabályozásról azonban azt is el kell mondani, hogy az a kisebbségi különjogokat csak az őshonosnak minősített magyar és olasz kisebbség részére garantálja, pedig rajtuk kívül az ország területén élnek még romák, szerbek, horvátok, bosnyákok.)

Valamennyi kisebbség vonatkozásában egyaránt alkalmazható objektív kritériumrendszert nagy valószínűséggel nem lehetne találni. Az előbb a lappok vonatkozásában megjelölt kritériumok közül a romák esetében a nyelvi például bizonyosan nem alkalmazha-

³⁸ Ld. Korhecz Tamás ezzel egyező véleményét. Ifj. Korhecz Tamás: *A kisebbségi önkormányzatok megválasztásának szabályai a magyar, a szlovén és a jugoszláv jogban.* /Kézirat/ 2002.

³⁹ Ld. ezzel kapcsolatosan ifj. Korhecz Tamás: *A kisebbségi autonómiáról címszavakban* i. m.

⁴⁰ Ifj. Korhecz Tamás: *A kisebbségi önkormányzatok megválasztásának szabályai a magyar, a szlovén és a jugoszláv jogban* i. m.

tó. (Magyarországon például a roma népesség nagy része nyelvileg már asszimilálódott, s a két nagy az ország területén beszélt roma nyelv, a romani és a beás is diglosszális állapotban van, ráadásként nyelvi tekintetben még ezek a csoportok sem egységesek. S meg kell említeni, hogy esetenként a roma csoportok is idegenként kezelhetik, sőt akár le is nézhetik egymást, az ellentétek adott esetben még élesebbek lehetnek, mint a romák és a többségi társadalom között húzódók). A romák esetében egy kisebbségi választói nyilvántartás létrehozásakor az objektív kritériumok meghatározását az is nehezítené, hogy a népesség nem alkot egyértelműen behatárolható csoportot, mivel a közös cigány kultúra, életmód és identitás nehezen határolható. (Ebből adódik többek között, hogy az egyes országokban élő romák lélekszámát illetően meglehetősen eltérő becslések ismeretesek.)

Mindenesetre a szabad identitásválasztás elve alapján elvileg elképzelhető a személyi autonómia alapját jelentő olyan kisebbségi kataszter létrehozása, melybe a kisebbséghez tartozó személyek – az adatvédelmi önrendelkezés elvének megfelelően – szabad akaratukból iratkoznak fel. A szabad identitásválasztás követelményként történő meghatározása annál is inkább lényeges, mivel ahogy Fábián Gyula megállapította, a kisebbségi külön jogok biztosításához az is szükséges, hogy a kisebbség „továbblétezési tudattal” is rendelkezzen. Az identitás bevallása ennek a tudatnak a bizonyítására is szolgál.⁴¹ Ezenfelül az is leszögezhető, hogy az identitásválasztás szabadságát csupán akkor lehet az objektív kritériumokkal korlátozni, ha annak célja a kisebbségi különjogok biztosítása. Tóth Judit ezzel kapcsolatos megállapítása szerint ugyan: „a nemzeti vagy etnikai identitás megvallása, illetve elhallgatása mindenkinek szabadságában áll, de a belső jogban megszabott rend szerint az azonosítás nem kerülhető meg.” A szerző véleménye szerint ennek a szabályozásnak a megalkotásakor figyelembe kell venni az alkotmányosság által támasztott követelményeket, illetve a kisebbség saját igényeit.⁴² (A Magyar Alkotmány szabályozása e téren meglehetősen különös és ellentmondásos helyzetet teremt, mivel a kisebbségek jogának tartja önkormányzatuk létrehozását, ugyanakkor a választójog e téren az Alkotmány rendelkezései értelmében nem csak rájuk terjed ki.)⁴³

Meg kell említeni, hogy a magyar státustörvény megalkotói is, amikor döntöttek a magyar igazolvány létrehozásáról, akkor ezzel együtt – lemondva a kedvezményezettként szóba jöhető, a szomszédos államokban élő több mint százmillió ember jó részéről – elfogadták azt az álláspontot is, hogy a szabad identitásválasztás elve önmagában, megszorítások nélkül nem alkalmazható. Kétségtelen tény, az így létrejövő kataszter egy lényeges tekintetben különbözik az államon belüli belső regisztrációs rendszer létrehozásától, nevezetesen a katasztert nem az állampolgárság szerinti állam, hanem az anyaállam kezeli, amelytől a határon túli magyarnak nincs sok félnivalója. Ezzel kapcsolatosan meg kell említeni, sokan azt is kérdésesnek tartják, hogy ez az elv alkalmazható-e Kelet-Európában egy államon belül, ahol a kisebbségek történelmi okokból is bizalmatlanok a nyilvántartásokkal szemben. Így meglehetősen kétséges, hogy az állampolgárság szerinti államban – amely a múltban sokszor tanúsított ellenséges magatartást velük szemben – a kisebbségekhez tartozó személyek hajlandók-e a negatív történelmi tapasztalatok által befolyásolva egy ilyen nyilvántartásba feliratkozni.

Általában minden, az identitásválasztás önkéntességén alapuló regisztrációról elmondható, ha van nyilvántartás, az együtt jár azzal, hogy a kisebbséghez tartozók csupán egy

⁴¹ Fábián Gyula: *Az identitáshoz való jog Romániában a lakossági nyilvántartás tükrében.* (Kézirat) 2002. 1. p.

⁴² Tóth Judit: *Többes mérce a kisebbségi hovatartozás megvallásánál.* (Kézirat) 2002. 2. p.

⁴³ Ld. ezzel kapcsolatosan az Alkotmány 68. §-ának (4) és 70. §-ának (1) bekezdését.

része regisztráltatja magát, azok, akik a kisebbség képviselőjében „közpolitikailag” a legaktívabbak. A környező államokban például a magyar igazolványt igénylők számából egyes vélemények szerint felmérhető a közpolitikailag aktív határon túli magyarság lélekszáma. Az ő létszámuk Szlovákiában például az utóbbi hónapokban negyvenegyezer főben állapodott meg.⁴⁴ Ennek illusztrálására említhető néhány adat: Svédországban például 1997-ben az 5990, a lapp választói nyilvántartásban szereplő polgár közül is mindössze 3803-an vettek részt a szavazáson, ezzel szemben a lappok összlélekszámát 17 és 20 ezer fő közöttire becsülik. Ellenben Szlovéniában a kisebbségi választói névjegyzékekbe gyakorlatilag valamennyi, az „öshonos” kisebbségekhez tartozó állampolgár felkerült, ennek azonban feltehetőleg az a magyarázata, hogy ezek a jegyzékek már a rendszerváltás és az ország függetlenné válása előtt is léteztek.⁴⁵

Az autonómia napjainkban a nemzetközi szervezetek előtt is mind népszerűbb lesz, mivel abban egyre inkább olyan eszközt látnak, melynek segítségével megvédhetők a nemzeti kisebbségek oly módon, hogy eközben nem sérül az államok biztonsága sem. A személyi elvű autonómia, noha annak alkalmazásával a nagyobb területen koncentrálódó kisebbségek valószínűleg nem békélnek meg, a szétszórta élő kisebbségek helyzetének, így a roma kisebbség helyzetének a javítására talán alkalmas lehet. Azt azonban nem szabad elfeledni, arra bizonyosággal, hogy a személyi autonómia nagyobb lélekszámú kisebbségek esetében is megvalósulhat és működhet, nem sok példát találni. A magyarországi roma kisebbség helyzetének jobbrafordulásához azonban még a kisebbségi önkormányzatokra vonatkozó jogi szabályozás megfelelő reformja esetén is más jogintézmények tényleges megteremtésének – például a parlamenti képviselő megnyugtató rendezésének – kellene társulniuk. Ha pedig a jogi szabályozás módosításával sem lenne biztosítható, hogy valóban a kisebbséghez tartozók válasszák meg képviselőiket, akkor a már meglévő jogintézményt félre kell tenni, s más jogi szabályozási módot kell találni. A magyar jogalkotónak ennek kidolgozására elegendő tanulói áll rendelkezésére, hiszen a jelenlegi szisztéma – az újabb önkormányzati választások után további négy évre mandátumot kapott – azaz így az összesen tizenkét évig fog változtatás nélkül működni.

⁴⁴ Ld. ezzel kapcsolatosan: Jarábik Balázs – Vincze Dávid: *A nemzeti hovatartozás regisztrálásának szlovákiai szabályozása*. 2002 (Kézirat) 3. p.

⁴⁵ Ld. az adatokat: Ifj. Korhecz Tamás: *A kisebbségi önkormányzatok megválasztásának szabályai a magyar, a szlovén és a jugoszláv jogban*. (Kézirat) 2002. i. m.

**Többs mércé
a kisebbségi hovatartozás megvallásánál?¹**

**Multiple scale to measure ethnic
status?**

When studying the current regulations in Hungary, we can agree that today's dough-baked and gappy rules hurt both democracy and enforcing human rights by using multiple scale to measure ethnic status. It's the national lawmakers' job to eliminate these deficiencies and guarantee conditions to practice human rights because the international human right documents can help only indirectly.

Szabadság és/vagy kisebbségi jogok

Az emberi jogok és szabadságok rendszerében az identitás megválasztásának és megvalósításának szabadsága az első pillantásra teljesen korlátlanoknak tűnik. E joghoz, hogy valaki külső befolyástól mentesen, kényszer nélkül, ha akarja megvallja, milyen nemzeti, etnikai kisebbséghez tartozik, ahogy jogában áll ezt elhallgatni, avagy hovatartozásáról nyilatkozni, továbbá hovatartozását megváltoztatni, esetleg többféle csoporthoz is tartozónak, többes kötődésűnek tekinteni önmagát. Az emberi méltóság és önrendelkezési jog, az etnikai, nemzeti identitás akkor is elválaszthatatlan része a személyiségnek, ha a nemzetközi dokumentumok zömében erről nem rendelkeznek külön. A korlátlanság érzését csak fokozza, hogy az emberi jogi dokumentumokat átfésülve sem találunk arra vonatkozó rendelkezést, vajon milyen módon válik a külvilág, a többségi társadalom vagy a közhatalom számára félreérthetatlenné a nemzeti, etnikai identitás. Például az ENSZ Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya anélkül biztosítja a nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségek jogát saját kultúrájához, vallásához, nyelvhasználathoz, hogy meghatározná, mit jelent a kisebbséghez tartozó személy fogalma.² Hasonlóan szűkszavú e téren az Európa Tanács Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezménye, miszerint „Minden, valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személynek joga van szabadon megválasztani, hogy kisebbségiként kezeljék-e vagy sem, és ebből a választásából vagy e választásával összefüggő jogainak gyakorlásából semmiféle hátránya ne származzék.”³ A definíciókat tartalmazó Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája sem nyújt segítséget, mert arról hallgat, vajon a nyelvi jogok kedvezményezettjét miként lehet egyértelműen meghatározni, és ennek alapján számba venni. Vajon hogyan lehet így a Karta szerint a részes államokban teljesíteni, „hogy a regionális vagy kisebbségi nyelveket illető politikájuk kialakítása során figyelembe veszik az ezeket a nyelveket használó csoportok által jelzett szükségleteket és kívánságokat”?⁴ Nyilvánvalóan csak

¹ Az írás az MTA Jogtudományi Intézete által rendezett konferencián (Regisztrálható-e az identitás? – A szabad identitásválasztás és a nemzeti hovatartozás regisztrálása. 2002. október 7–8.) elhangzott előadás alapján készült.

² Kihirdette az 1976. évi 8. törvényerejű rendelet (27. cikk).

³ Kihirdette az 1999. évi XXXIV. törvény (3. cikk 1. bek.)

⁴ Kihirdette az 1999. évi XL. törvény (7. cikk 4. bek.).

úgy, ha egyértelművé válik a politikai döntéshozók számára is, hogy mekkora az érintett nyelvi csoport, hol él, hányan akarják nyelvüket az iskolában is tanulni stb.

Álláspontom szerint e szabadság, még ha jogi köntösben is jelenik meg, nem alkalmas arra, hogy a tételes kisebbségi jogok fundamentuma legyen, mert az egyéni és a kollektív, de még a kollektívan gyakorolható jogok biztosítása sem képzelhető el a jogalanyok azonosítása, a jogosultság valamilyen igazolása, de legalábbis valószínűsítése nélkül. *Pusztán az identitás szabad megvallásának hangoztatása nem más, mint az állam tartózkodásának, be nem avatkozásának követelése* és esetlegesen a kisebbségi léthez társítható hátrányos megkülönböztetés tilalmazása. Ennyiben tehát a szabadság korlátlan, bár a diszkrimináció tilalmát megsértővel szemben a jogi fellépéshez a sértett, sérelmet szenvedett azonosítása már nem kerülhető meg. Ám a kisebbségi nyelv, kultúra megőrzése a többségi társadalom, a hatóságok aktivitását követeli meg, különösen a költségvetés, a közösségi intézmények és szolgáltatások terén.

A nemzeti vagy etnikai identitás önkéntes megvallásának, illetve elhallgatásának joga tehát szabadságában áll mindenkinek, de *a kisebbségi jogok jogalanyává váláshoz a belső jogban megszabott rend szerint az azonosítás nem kerülhető meg*. Mivel a nemzetközi jog ehhez közvetlenül nem kínál modellt, a jogállamiság követelményei szerint minden államnak magának kell a saját kisebbségeinek is megfelelő azonosítási eljárást meghatároznia. Ennek a belső jogba tartozó szabályozásnak *az alkotmányosság és a kisebbség saját igényei* (pl. a kisebbségi közösség is szerepet vállalhat a kisebbségi személy azonosításában, befogadásában, az oda tartozás megállapításában) által szabott keretbe kell illeszkednie.

Országonként eltérő módszert alkalmaznak a kisebbségi jogok alanyainak azonosítására. Magyarországon úgy tűnik, egy évtized sem volt elegendő, hogy az alkotmányosság és a kisebbségek által is elfogadott azonosítási rend szülessen. Többek között erre utalnak a kisebbségi önkormányzati választással kapcsolatos viták, hiszen az összes, így a többséghez tartozó választópolgár is voksolhat a kisebbségek reprezentációját szolgáló választáson, eltérve az alaptörvény céljától és betűjétől. A hazai hiányt bővebben szociológiai, politológiai kutatásokkal lehetne bizonyítani, itt csupán a hatályos jogi szabályozás áttekintésére vállalkozunk.

A megvallás, azonosítás esetei

A hazai jogi szabályozásban, beleértve azokat a nemzetközi egyezményeket is, amelyeknek részese Magyarország, legalább egy tucat olyan *jogviszonyt* találunk, amelyekben valamilyen módon megvallják a nemzeti, etnikai hovatartozást, illetőleg más módon azonosítják. Ezeket a következők szerint csoportosíthatjuk.

- *Népszámlálás, statisztika.* Feltehetőleg abból kiindulva, hogy az identitás megvallása önkéntes és szabad,⁵ a népszámlálás⁶ is ilyen lehet. Ugyanakkor, az előbbi két

⁵ 1993. évi LXXVII. törvény (Kisebbsvtv.) 7. § (1) Valamely nemzeti, etnikai csoporthoz, kisebbséghez (a továbbiakban: kisebbséghez) való tartozás vállalása és kinyilvánítása az egyén kizárólagos és elidegeníthetetlen joga. A kisebbségi csoporthoz való tartozás kérdésében nyilatkozatra senki sem kötelezhető. (2) A nemzeti és etnikai önazonossághoz való jog és ilyen kisebbséghez való tartozás vállalása és kinyilvánítása nem zárja ki a ketős vagy többes kötődés elismerését.

⁶ Kisebbsvtv. 8. § A nemzeti vagy etnikai kisebbséghez tartozó állampolgár joga, hogy kisebbséghez tartozását az országos népszámlálás alkalmával titkosan és névtelenül megvallhassa.

rendelkezés, beleértve a titkosságot és a névtelenséget is, csak a kisebbségi törvény hatálya alá tartozó, azaz magyar állampolgárságú, tizenhárom kisebbségi csoport valamelyikébe sorolható személyre vonatkozik. Ezzel szemben népszámláláskor a statisztikai adatgyűjtés a hazai lakónépességre, azaz belföldiekre és külföldiekre egyaránt kiterjed.⁷

- *Személyes adatok kezelése.* A nemzeti és etnikai hovatartozás különleges adatnak minősül, így kezelését minden, az állam joghatósága alá tartozó ember esetében, többletgaranciákkal védik.⁸ Ennek szellemében kellene eljárni a népesség- és lakcímnyilvántartásban kezelt adatok kiadásánál is, ám a szabályozás ennél engedékenyebb, mert ha a kérelmezőt erre törvény (pl. az adatvédelmi törvényben szereplő céloktól eltérően) felhatalmazza, úgy a nemzeti, nemzetiségi és etnikai hovatartozás valószínűsítésére alkalmas adat kiadható.⁹ A kisebbségi törvény hatálya alá tartozókat is „csak” ugyanez a védelem illeti meg egy utaló szabály alapján.¹⁰
- *Névhasználat, anyakönyvezés.* Az Alkotmány értelmében a hazai kisebbségeket megilleti a „saját nyelven való névhasználat” joga,¹¹ amely a kisebbségi törvény szerint

⁷ 1999. évi CVIII. törvény a 2001. évi népszámlálásról, valamint a statisztikáról szóló 1993. évi XLVI. törvény módosításáról, 2. § A népszámlálás során az adatszolgáltatás a természetes személyek, a lakó- és üdülőegységek, valamint a közösségi elhelyezést szolgáló intézetek (pl. diákotthon, kórház) következő adatainak összeírására terjed ki: a) a természetes személyekre vonatkozóan: nem, születési időpont, lakóhely, családi állapot, családi állás, termékenység, iskolába járás, iskolai végzettség, személyek és háztartások megélhetési forrása, foglalkozás, munkáltató és munkahely, közlekedés, utazás, egészségi állapot, állampolgárság, vallás, nemzetiség, anyanyelv, nyelvismeret, a lakáshasználat jogcíme, üdülőtulajdon;

3. § (1) Az adatszolgáltatás – a (2) bekezdésben felsorolt kérdések kivételével – kötelező. Az adatszolgáltatók kötelesek a népszámlálás körébe tartozó adatokat a valóságnak megfelelően, az 1. §-ban meghatározott időszakban megadni.

(2) Az adatszolgáltatás az egészségi állapotra, a vallásra, az anyanyelvre és a nemzetiiségre vonatkozóan önkéntes.

⁸ 1992. évi LXIII. törvény 3. § (2) bekezdése értelmében a nemzetiségi és etnikai hovatartozásra vonatkozó személyes adatot kezelni csak az érintett írásbeli hozzájárulásával vagy nemzetközi egyezményen, az Alkotmányban biztosított alapjog érvényesítése, nemzetbiztonsági, bűnmegelőzési vagy bűnüldözési érdekből, törvényben meghatározott esetben lehetséges.

⁹ 1992. évi LXVI. törvény a polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartása végrehajtásáról szóló 146/1993. (X. 26.) Korm. rendelet 22. § (1) Adatszolgáltatás igénylésekor az érintett polgár azonosításra alkalmas természetes személyazonosító adatait, illetőleg lakcímét, csoportos adatszolgáltatás igénylése esetén a csoportismérveket, a személyazonosító igazolványra vonatkozó adat igénylésekor pedig az igazolvány okmányazonosítóját kell megadni. Ha a csoportismérv olyan következtetések levonására alkalmas, amelyeknek alapján valószínűsíthető az érintett személyek faji eredete, nemzeti, nemzetiségi és etnikai hovatartozása, vallásos vagy más meggyőződése, az adatszolgáltatási kérelem nem teljesíthető, kivéve, ha ezeknek az adatoknak a kezelésére törvény a kérelmezőt feljogosítja.

¹⁰ Kisebbsvtv. 13. § A kisebbséghez tartozó személynek joga van: c) kisebbségi voltával kapcsolatos személyi adatok védelméhez külön törvényben meghatározottak szerint.

¹¹ 1949. évi XX. törvény 68. § (2) bekezdése.

azt jelenti, hogy gyermekének is szabadon választhat utónevét,¹² míg a letelepedett, illetve a letelepedés szándékával itt élő magyar nemzetiségű külföldiek „az utónevüknek megfelelő magyar utónevét viselhetnek”,¹³ sőt honosításkor az új magyar állampolgár családnevét is magyarra fordíthatják kérelmére, és így vezetik be az anyakönyvbe.¹⁴ A kisebbségek azonban az anyakönyvezéskor családi és utónevüket is anyanyelvük szabályai szerint kérhetik a bejegyzést (latin betűs írásmóddal a saját írásmód mellett).

- **Személyes okmányok kiadása.** A hazai kisebbséghez tartozónak joga van ahhoz, hogy maga és gyermeke számára, az általa választott nevet anyanyelve szabályai szerint is jelenítse meg a különböző személyes okmányaiban, tehát két nyelven.¹⁵ A magyar állampolgároknak, a bevándorolt és a menekült személyeknek kiadandó állandó személyazonosító igazolványban a kérelmező feltünteteti családi és utónevét „nemzetiségi nyelven is”.¹⁶ A név hivatalos használata az eljárásban tehát nem etnikai és nem csak a hazai kisebbségeket megillető jog?
- **Választójog.** A kisebbségi önkormányzati választáson minden választópolgár részt vehet, így a többség választhatja meg a kisebbség képviselőit. Mivel az Alkotmány rendelkezése ellentmondó, mert míg a kisebbségek joga az önkormányzat létrehozása, addig a választójog e téren nem csak rájuk terjed ki,¹⁷ a visszaélés mára gyakorlattá vált. A választási eljárásban ugyanis a kisebbségi jelöltséghez sem kell más, csak annak vállalása.¹⁸
- **Gyermekevédelem, gyermeki jogok.** Bizonyára az ENSZ gyermeki jogokról szóló egyezménye nyomán, amely szerint az állam a család nélküli gyermeknek a helyettesítő védelem nyújtásakor köteles a saját nyelve, kultúrája, vallása szerinti környe-

¹² Kisebbsvtv. 12. § (1) bekezdése.

¹³ 2/1982.(VIII. 14.) MTTH rendelkezés az anyakönyvekről, a házasságkötési eljárásról és a névviselésről.

¹⁴ 1993. évi LV. törvény a magyar állampolgárságról 20/A. § (1) bekezdés c.) pontja.

¹⁵ Kisebbsvtv. 12. § (1) A kisebbséghez tartozó személynek joga van saját és gyermeke utónevének szabad megválasztásához, családi és utónevének anyanyelve szabályai szerinti anyakönyveztetéséhez és annak – jogszabályban meghatározott keretek között – hivatalos okmányokban való feltüntetéséhez. A nem latin írásmóddal történő bejegyzés esetén kötelező a fonetikus, latin betűs írásmód egyidejű alkalmazása is.

(2) Kérésre az anyakönyvezés és az egyéb személyi okmányok kiállítása – az (1) bekezdésben meghatározottak szerint – kétnyelvű is lehet.

¹⁶ 168/1999. (XI. 24.) Korm. rendelet a személyazonosító igazolvány kiadásáról és nyilvántartásáról (Melléklet).

¹⁷ Alkotmány 68. § (4) bekezdése értelmében „A nemzeti és etnikai kisebbségek helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre”, míg a 70. § (1) bekezdése szerint „A Magyar Köztársaság területén élő minden nagykorú magyar állampolgárnak joga van ahhoz, hogy az országgyűlési és a helyi önkormányzati, továbbá a kisebbségi önkormányzati választásokon választható és – ha a választás, illetőleg népszavazás napján az ország területén tartózkodik – választó legyen, valamint országos vagy helyi népszavazásban és népi kezdeményezésben részt vegyen”.

¹⁸ 1997. évi C. törvény a választási eljárásról [„j) *kisebbségi jelölt*: valamely – a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény szerinti – nemzeti vagy etnikai kisebbség képviselőtét vállaló független jelölt, illetőleg a kisebbségi szervezet jelöltje”].

zetet biztosítani, illetve a kisebbségi gyermeknek eleve az identitása megőrzését¹⁹, a hazai gyermekvédelmi szabályok is ezt követik. Például az átmeneti gondozás megkezdésekor vagy a gondozási hely megválasztásánál lényegében hivatalból tekintetbe veszik a gyermek nemzetiségi és kulturális hovatartozását.²⁰

- *Oktatás.* Ahhoz, hogy a kisebbséghez tartozók saját nyelvüket, kultúrájukat megőrizzék, azonosítani kellene, kik és hol, hányan igényelnék a közoktatásban kisebbségi nyelvi és anyanyelvű képzést. A kisebbségi törvény²¹ egyéni jogként rendelkezik kisebbségi oktatásról, hozzátéve, hogy azt nyolc azonos nemzetiséghez tartozó szülő kérheti, illetőleg a települési és a kisebbségi önkormányzat közreműködik a felmérésben. Ám előfordulhat, hogy a cigánysághoz tartozók felzárkóztatását senki sem kéri, és kisebbséghez tartozásról, azonosításukról semmiféle szabályt nem biztosítanak. Nem csoda, hogy az oktatási igazgatásban sincs eligazító rendelkezés, a szabályok abból indulnak ki, hogy „a kisebbséghez tartozó tanuló” bizonyára meg-egyezik „a nemzeti, etnikai kisebbségi oktatásban résztvevővel”, így további támogatásra nincs szükség, legfeljebb a tanuló törzslapjára feljegyzik a részvételt.²²

¹⁹ 1991. évi LXIV. törvénnyel kihirdetett egyezmény 20. cikk 3. bek. („A megoldás kiválasztásánál kellően figyelembe kell venni a gyermek nevelésében megkívánt folyamatosság szükségességét, valamint nemzetiségi, vallási, kulturális és nyelvi származását.”), 30. cikk („saját kulturális életét élje, vallását vallja és gyakorolja, illetőleg csoportjának többi tagjával együtt saját nyelvét használja”).

²⁰ 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről 53. § (1) bek., („a terv elkészítésekor figyelemmel kell lenni a) a gyermek [...] nemzetiségi, etnikai és vallási hovatartozására”), 149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet a gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról („A gyermek nemzetiségi, vallási és kulturális hovatartozásának az a gondozási hely felel meg, amely biztosítja a) a nemzetiségi és kulturális hovatartozásnak megfelelő nyelvi és egyéb ismeretek megszerzését és gyakorlását, c) a nemzetiségi, kulturális és vallási hovatartozásnak megfelelő társadalmi kapcsolatok fenntartását”).

²¹ Kisebbsvtv. 13. § A kisebbséghez tartozó személynek joga van: a) anyanyelvének, történelmének, kultúrájának, hagyományainak megismeréséhez, ápolásához, gyarapításához, továbbadásához; b) részt venni az anyanyelvű oktatásban és művelődésben; 43. § (1) Az állam a magyarországi kisebbségek anyanyelvét közösségösszetartó tényezőként ismeri el, oktatásukat – ahol ezt igénylik – a kisebbségi települési önkormányzatokhoz nem tartozó közoktatási intézményekben a (2)–(4) bekezdésekben, valamint a 44–49. §-okban foglaltak szerint támogatja. (2) A kisebbséghez tartozó gyermek, a szülője vagy gondviselője döntésének megfelelően, anyanyelvű, illetőleg anyanyelvi (anyanyelven és magyar nyelven történő) vagy magyar nyelvű oktatásban részesül, illetőleg részesülhet. (4) Egyazon kisebbséghez tartozó nyolc tanuló szülőjének vagy törvényes képviselőjének kérése esetén kisebbségi osztály vagy tanulócsoport indítása, illetve működtetése kötelező. 45. § (2) A cigány kisebbség iskolázottságbeli hátrányainak csökkentése érdekében sajátos oktatási feltételek teremthetők. 46. § (1) A kisebbségi oktatásra irányuló igények felmérésében és az oktatás megszervezésében a helyi és a kisebbségi önkormányzatok együttműködnek.

²² Például 46/2001. (XII. 22.) OM rendelet a kollégiumi nevelés országos alapprogramjának kiadásáról, vagy 24/1997. (VI. 5.) MKM rendelet az alapműveltségi vizsga vizsgaszabályzatának kiadásáról (3. §), 26/2001. (VII. 27.) OM rendelet a szakmai vizsgáztatás

- *Elismerések.* A kisebbségi ügyek társadalmi elfogadottsága érdekében jogszabály rendelkezik különböző díjakról, ünnepekről. Jellemzőjük, hogy nem határozzák meg, ki és miként azonosítja a megemlékezés alanyát és tárgyát,²³ vagy ha mégis, úgy a magyar nemzetiségűekre összpontosítanak.²⁴ Másként fogalmazva, az identitás azonosítását egyértelművé tevő szabályt ezekben sem találunk.
- *Magyar igazolvány.* Sajátos jogviszonnyá vált a környező hat országban élők támogatása, kedvezményezése, amelynek előfeltétele a nemzetiség megvallása, valamint annak önálló eljárásban való elfogadása, meghatározása, ellenőrzése, nyilvántartása.²⁵ Ez alapvetően a magyar nemzetiségűekre terjed ki, de a hozzátartozói igazolványt a nem magyar nemzetiségű gyermek és házastárs is megkaphatja, így a támogatás élvezőjévé válhat.²⁶ Az egyes kedvezményekhez további

általános szabályairól és eljárási rendjéről [6. § (1) A szakmai vizsga nyelve magyar, illetőleg a nemzetiségi tanítási nyelvű szakképző iskolákban a vizsgázó választása szerint magyar vagy a nemzetiség nyelve, vagy más idegen nyelven... (4) A törzslapot a nemzetiségi iskolában, továbbá ha a vizsgázó a szakmai vizsgán az idegen nyelven kívül más tantárgyból is idegen nyelven köteles vizsgázni, a magyar nyelven kívül nemzetiségi és magyar nyelven is vezetni kell.]

²³ Például a 116/1995. (IX. 28.) Korm. rendelet a Kisebbségek Napjáról (1. § A Magyar Köztársaság Kormánya a kisebbségek társadalmi helyzetét, jogaik védelmét és érvényesítését, a demokrácia fokmérőjének tekinti. Az alkotmányos keretek között Magyarországon tevékenykedő kisebbségek jogait biztosítani kell. Az állam, a társadalom kötelessége a nemzeti és etnikai, vallási kisebbségek mint hagyományörző és -fejlesztő közösségek támogatása. Elismerésre méltónak tartva a kisebbségek érdekében kifejtett tevékenységet, a Kormány december 18-át a Kisebbségek Napjának nyilvánítja.)

²⁴ Például a 11/1999. (I. 29.) FVM rendelet a földművelésügyi és vidékfejlesztési miniszter által adományozható díjakról és más elismerésekről („E rendeletben foglalt szakmai elismerésben külföldön élő magyar állampolgárok, illetve magyar nemzetiségű, nem magyar állampolgárok is részesíthetők. Külföldi állampolgár díjazása és más elismerése esetén a külügyminisztert előzetesen tájékoztatni kell.”)

²⁵ 318/2001. (XII. 29.) Korm. rendelet a magyar igazolvány és a magyar hozzátartozói igazolvány kiadásával kapcsolatos eljárásról [4. § (1) A „Magyar igazolványt” kérelmező számára a lakóhelye szerinti államban működő magyar diplomáciai és konzuli képviselet igazolást állít ki a (2) bekezdésben meghatározott feltételek teljesítése esetén. (2) Az igazolás annak a Szátv. hatálya alá tartozó kérelmezőnek adható ki, aki a) a magyar nemzeti közösséghez való tartozását a „Magyar igazolvány” iránti kérelem benyújtásával kinyilvánította, továbbá b) tud magyar nyelven; vagy c) a lakóhelye szerinti állam ca) magát magyar nemzetiségűnek valló személyként tartja nyilván, vagy cb) területén működő, magyar nemzetiségű személyeket tömörítő szervezet nyilvántartott tagja, vagy cc) területén működő egyház nyilvántartásában magyar nemzetiségűként tartják számon. (3) A (2) bekezdésben meghatározott feltételek fennállása okirattal igazolható. A (2) bekezdés b)–c) pontjában foglalt, okirattal nem igazolható feltételek fennállásáról jogilag nem kötelező erejű tájékoztatás kérhető a szomszédos államban élő magyar közösség által létrehozott szervezettől.]

²⁶ 49/2001. (XII. 29.) BM–KüM együttes rendelet a szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvény hatálya alá tartozó személyek igazolványának tartalmi és formai követelményeiről [a) „Magyar igazolvány” a magyar nemzetiségű személy részére, b) „Magyar hozzátartozói igazolvány” a magyar nemzetiségű személy hozzátartozója részére.]

igazolványtípusok, igazolások, nyilvántartó helyek és adatkezelési szabályok járulnak.²⁷ További sajátosságuk, hogy ugyan a magyar igazolvány a „totális” etnikai nyilvántartás elvéből indult ki, az egyes jogosultságok jellege, éppen mert a jogosult kora, foglalkozása, stb. miatt eltérő, nem tudja alkalmazni önmagában az igazolványt, ahhoz egyre újabb okmány-kiegészítőket vezet be (pl. diákigazolvány, pedagógusigazolvány). Önmagában tehát a gyakorlat is jelzi, az alkotmányossági kifogások pedig elvileg is kikezdi az „univerzális, minden ügyben, télen-nyáron alkalmazható kisebbségi regiszter” bevezetését.

- *Szakértői tevékenység.* A kisebbségi oktatás területén megfelelő szakértelemmel rendelkezőket veszik figyelembe. A szabályozás sajátossága, hogy ugyan nem szerepel kifejezetten az illető nemzetiségi hovatartozásának ellenőrzése, a megvallás megkövetelése, de érdemben aligha akad más jelölt a kisebbségi referens, nemzetiségi szakértő, nemzetiségi szakkollégiumi tanár, tankönyvi szakértő munkájának ellátására, illetőleg a nemzetiségi pedagóguspótlékra,²⁸ mint a kisebbséghez tarto-

²⁷ Például 14/2002. (IV. 26.) NKÖM rendelet a szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvény hatálya alá tartozó személyeket megillető kulturális kedvezményekről, miszerint az ehhez szükséges igazolás (6. §) tartalmazza: *a)* a jogosult családi és utónevét (a lakóhelye szerinti szomszédos államban hivatalosan – latin betűs írásmóddal – használt módon, magyar nemzetiségű személy esetében magyarul is), születési helyét és idejét, állampolgárságát, *b)* az igazolás sorszámát, *c)* a „Magyar igazolvány” okmányszámát,

d) annak meghatározását, hogy a jogosult könyvtári, levéltári, muzeális vagy közművelődési intézmény dolgozója, 2. az igénylő neve. Családi névként az igénylő vezetéknevét (pl. Nagy), utónévként a keresztnévét (pl. István) kell bejegyezni az igénylő lakóhelye szerinti szomszédos államban hivatalosan használt formában, valamint magyar nemzetiségű személy esetében magyarul. A névsorrendre vonatkozó négyzetben az igénylő által a szomszédos államban hivatalosan használt névsorrendet kell X-szel megjelölni.

²⁸ 19/2002. (V. 8.) OM rendelet a közoktatási intézmények elhelyezésének és kialakításának építészeti-műszaki követelményeiről („Ha az óvodában nemzeti vagy etnikai kisebbségi nevelés folyik, a tervezési program elkészítéséhez az Országos Szakértői Névjegyzékben szereplő nemzetiségi szakértők) igénybevétele is szükséges”), 26/2002. (V. 17.) OM rendelet a tankönyvvé nyilvánítás, a tankönyvtámogatás, valamint az iskolai tankönyvellátás rendjéről („Tankönyvi szakértő és tantárgyi, nemzetiségi referens az lehet, aki az Országos Köznevelési Tanács, illetve az Országos Kisebbségi Bizottság által meghirdetett nyilvános pályázat eredményeként – az oktatási miniszter döntése alapján – öt évre felkerül a tankönyvi szakértői, illetve referensi névjegyzékre. A pályázónak csatolnia kell valamely pedagógiai-szakmai szervezet írásos ajánlását is. A tankönyvi szakértői és a tantárgyi, nemzetiségi referensi névjegyzéket az Oktatási Minisztérium hivatalos lapjában kell megjelentetni.”) 138/1992. (X. 8.) Korm. rendelet a közalkalmazottakról szóló 1992. évi XXXIII. törvény végrehajtásáról a közoktatási intézményekben [14/A. § (1) A kinevezésben feltüntetett további szakképzés hasznosításának mértékétől függetlenül illetménynövekedés illeti meg a pedagógust *g)* a nemzeti, etnikai kisebbség nyelvén folyó óvodai nevelés, iskolai nevelés és oktatás, kollégiumi nevelés esetén, ha az óvodapedagógusi, tanítói, tanári szakképzettség mellett az óvodai nevelés, iskolai nevelés és oktatás, kollégiumi nevelés nyelvének tanítására jogosító óvodapedagógusi, tanítói (nemzetiségi szakkollégiumi), tanári, nyelvtanári” és *f)* nemzetiségi pótlék annak, aki kisebbségi nyelvű óvodában, iskolában állandó jelleggel, kötelező órájának legalább ötven százalékában kisebbségi anyanyelven nevelő, illetve nevelő és oktató munkát végez;”].

zó. Hallgat tehát a szabályozás, de ez nem jelenti azt, hogy ne lehetne akár önkényes az azonosítás rendje, különösen a pályázati úton betöltendő állásnál.

- **Honosítás.** A magyar nemzetiségűek kedvezményezése érdekében nyilatkozni kell a kérelmezőnek identitásáról, amennyiben a honosítási eljárást megindította. Ez írásbeli nyilatkozatot igényel a külfölditől.²⁹
- **Idegenjog.** A külföldiek magyarországi beutazása, itteni letelepedése, valamint a menedékjogi eljárás egyaránt tartalmaz olyan rendelkezéseket, amelyek a külföldi nemzetiségének, etnikai hovatartozásának megvallását igényli. Talán mert külföldiekről van szó, kevésbé szűgyenlős a szabályozás: az eljáró hatóság a származást, identitást csak írásban, nyilatkozat, valószínűsítés, de leginkább okirati bizonyíték bemutatása alapján hajlandó azonosítani. A magyar nemzetiség megvallása ezekben az eljárásokban, a törvényben nem jelenik meg (pl. letelepedési eljárásban³⁰), hanem csak a végrehajtást szolgáló rendeletekben, önkéntes adatszolgáltatásként,³¹ hogy a különböző tartózkodási engedélyek, vízumok megszerzésekor előnyt élvezhessen az egyébként a megkülönböztetést tiltó fő szabályokhoz képest. A menekültként elismerését kérőre nincs még efféle rejtett nyomásgyakorlás sem: minden esetben, akár releváns, akár nem, etnikai, vallási, nemzeti hovatartozásáról nyilatkozni kell,³² sőt bizonyítania is kell azt, bár a törvény vagylagosan a valószínűsítéssel is beéri.
- **Jogvédelem.** Gyűjtőfogalomként használjuk mindazokra az esetekre, amelyekben az egyént vagy a kisebbségi csoportot nemzeti, etnikai identitásában, azzal összefüggésben ér hátrány, megkülönböztetés, sérelem. Például a múltban okozott sérelmek miatti károk jellekes kompenzálására hivatott jogszabályok vagy a szabályszértési tényállások (munkavállalók, munkakeresők, szociális ellátottak, gyermekvédelemben részesülők diszkriminálása származásuk miatt) aligha képzelhető el a sérelmet szenvedett azonosítása nélkül.³³ Ugyanakkor e szabályok csak kivételesen

²⁹ 125/1993. (IX. 22.) Korm. rendelet a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény végrehajtásáról (a nyomtatványon kitöltendő, hogy „szülőm/nagyszülőm vagy távolabbi felmenőm magyar állampolgár volt, és magyar nemzetiségű vagyok”).

³⁰ 2001. évi XXXIX. törvény a külföldiek beutazásáról és tartózkodásáról [18. § (1) Letelepedés céljából engedélyt az a külföldi kaphat, a) aki beutazásától számítva legalább három éven át megszakítás nélkül jogszerűen és életvitelszerűen Magyarországon tartózkodott; (3) Az (1) bekezdés a) pontjában meghatározott feltétel alól felmentést kaphat az a külföldi, aki tartózkodási vízummal vagy tartózkodási engedéllyel rendelkezik, és b) magyar állampolgár volt, de állampolgársága megszűnt, vagy akinek felmenője magyar állampolgár volt.]

³¹ 25/2001. (XI. 21.) BM rendelet a külföldiek beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2001. évi XXXIX. törvény végrehajtásáról (mellékletekben „nemzetisége” kérdés szerepel)

³² 172/2001. (IX. 26.) Korm. rendelet a menekültügyi eljárás részletes szabályairól és a menedékesek okmányairól [8. § (1) A szóban előterjesztett kérelemről jegyzőkönyvet kell felvenni, amely tartalmazza a kérelmező a) személyazonosító adatait (nevét, korábbi nevét, álnévét, jelenlegi és korábbi állampolgárságát, hontalanságát, nemét, születési helyét és idejét, anyja nevét); d) nemzeti, nemzetiségi hovatartozására, vallásos meggyőződésére vonatkozó adatot, ha a kérelem indoklásában ilyen adatra hivatkozik;].

³³ Lásd például 74/1991. (VI. 10.) Korm. rendelet az 1938–1945 közötti időszakban faji vagy nemzetiségi hovatartozás, illetőleg a náciizmus elleni magatartásuk miatt deportált, munkaszolgálatot teljesített vagy egyéb személyes szabadság korlátozása alatt álló személyek társadalombiztosítási és munkajogi helyzetének rendezéséről, illetőleg 218/1999. (XII. 28.) Korm. rendelet az egyes szabálysértésekről (93. §, 96. §, 101. §).

adnak támpontot, miként történik a kisebbséghez tartozás megvallása, a jogosultság kontrollja, noha a köznapokban gyakran előforduló jogsértésekről van szó.

- *Egyéb emberi jogok.* A fentieket, beleértve a faji, etnikai diszkrimináció miatti, a nemzetközi fórumok előtt folyó jogvédelmet is, kiegészíthetjük például a humanitárius jogi³⁴ vagy a bilaterális kisebbségvédelmi egyezményekkel. Különösen az utóbbi egyezmények napi alkalmazásához szükséges lenne a hatóságoknak és maguknak a kisebbségi szervezeteknek is megfelelő azonosíthatósági rendre,³⁵ ám azt nem találjuk. Ennek hiányában csak a panaszok, teljesítetlen kérések száma nő³⁶, a kisebbségvédelmet a szabályozatlanság nem szolgálja.

A tömör áttekintésből sokféle következtetés vonható le, amelyekből a legfontosabbak a következők.

Az Alkotmányban, törvényben, nemzetközi egyezményben biztosított jogok alanyainak azonosításáról, annak rendjéről, a kisebbséghez tartozás nyilvántartásáról, a regisztrációról a hatályos jogszabályok zöme egyáltalán nem rendelkezik. Általában megelégszik a „kisebbségnek minősül” „kisebbséghez tartozó”, „bizonyóságot tesz” stb. kitételrel,³⁷ de előfordul, hogy egyáltalán semmi sincs a szövegben, még a kifejezetten kisebb-

³⁴ Szerencsére Magyarországon ritkán kell alkalmazni például a hadrakelt fegyveres erők sebesültjei és betegek helyzetének javítására vonatkozó genfi egyezményt (2000/17. sz. alatt közzétéve a külügyminisztertől), amely a tisztességgel eltemetetés részének tekint a sírok nemzetiségi csoportosítását, vagy a hadifoglyokkal való bánásmódra vonatkozó genfi egyezmény (2000/19. sz. alatt közzétéve a külügyminisztertől) szerinti, a nemzetiségi hovatartozás szerinti elhelyezést, orvos biztosítását, esetleg a polgári lakosság háború idején való védelmére vonatkozó genfi egyezményt (2000/20. sz. alatt közzétéve a külügyminisztertől) az internálás, a családjuktól elszakított gyermekek nemzetiségi elhelyezése szempontjából.

³⁵ Vajon hogyan teljesülhetett a Magyar–Horvát Kisebbségi Vegyes Bizottság V. ülésének ajánlása, miszerint „Mindkét Fél tegye lehetővé, hogy a 2001. évi népszámlálás során megfelelő számú horvát, illetve magyar nemzetiségű összeíróbiztos végezhesse tevékenységét a két érintett kisebbség által lakott településeken.” [2179/2001. (VII. 13.) Korm. határozat]

³⁶ Példaként idézzük a Magyar–Ukrán Kisebbségi Vegyes Bizottság IX. ülésén elfogadott ajánlások közül azt, miszerint: „A magyar Fél vizsgálja meg annak a lehetőségét, hogy milyen formában biztosítható a személyi igazolványban szereplő családi, utó- és atyai név ukrán nyelven történő bejegyzése az ukrán nemzetiségű magyar állampolgárok személyi igazolványába, abban az esetben is, ha az illető állampolgár nem rendelkezik a két nyelven kiállított születési anyakönyvi kivonattal. Vizsgálja meg továbbá annak lehetőségét, hogy ilyen kétnyelvű születési anyakönyvi kivonatot kaphasson az a gyermek, akinek a szülei ezt kéri.” [2111/2000. (V. 31.) Korm. határozat 3. pont]

³⁷ Kisebbsvtv. 61. § (1) E törvény értelmében Magyarországon honos népcsoportnak *minősülnek*: a bolgár, a cigány, a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán. (2) Amennyiben az (1) bekezdésben felsoroltakon kívül további kisebbség kíván *bizonyóságot tenni* arról, hogy megfelel az e törvényben foglalt feltételeknek, legalább 1000, magát e kisebbséghez tartozónak *valló* választópolgár e tárgykörben a népi kezdeményezését az Országgyűlés elnökéhez nyújthatja be. Az eljárás során a népszavazásról és a népi kezdeményezésről szóló 1989. évi XVII. törvény vonatkozó rendelkezéseit kell alkalmazni.

ségeket védő szabályokban sem. Ez a hiány a csak kisebbségeknek és a bárkinek elérhető jogok közötti határt elmossa, és ezáltal a kisebbségi jogok is relativizálódnak.

A szabályozás hiányossága továbbá, hogy nem tesz különbséget alapjog és egyéb jog között. Így az alapjogok gyakorlásánál általában nem marad más támpont, mint a magyar állampolgárság meglétének ellenőrzése.

Feltűnő a különbségtétel a kisebbséghez tartozás megvallása, azonosítása, nyilvántartása terén abból a szempontból, hogy az illető milyen állampolgárságú, illetve nemzeti-ségű személy. Miközben a hazai nemzeti és etnikai kisebbségekkel kapcsolatosan az 1993-ban elfogadott törvény egy igen szigorú, önkorlátozó szabályt fogalmazott meg, tévesen összevonva a megvallás önkéntességét és a különböző joggyakorláshoz nélkülözhetetlen jogalany-azonosítás tilalmát, az alapjoggá vált kisebbségi jogok alkalmazhatóságát is veszélyeztetve ezzel, addig a külföldiektől, noha nem alapjoguk gyakorlásáról van szó, bátran megköveteljük a származási regisztrációt (nyomtatványon kérdés, különösen állampolgársági, idegenrendészeti, magyar igazolványhoz kötött támogatások esetében okirati bizonyítás). A külföldiekben belül önálló esetsoportot jelent a határon túli magyarok helyzete, mert ők csak akkor válhatnak bizonyos, számukra fontos, noha nem alapvető jogok részesévé, ha mintegy büszkén, fejüket felemelve, magyar nemzeti-ségűnek vallják magukat. Másként fogalmazva, a mérce kettősnek tűnik: a hazai kisebbségek jogaihoz bárki, még a többség is hozzáférhet, mert nem azonosítják a jogalanyokat éppen a jogosultak állítólagos védelmében, addig a külföldi csak kivételesen és hatósági mérlegeléssel, vizsgálattal élvezhet bizonyos támogatásokat, kedvezményeket (kivételeket a megszorító rendészeti szabályok alól) kisebbségiként. A külföldiek választhatnak, akarnak-e bizonyos kedvezményekben részesülni, de ennek mintegy „ára” a magyar nemzetiséghez tartozás vállalása (okirati bizonyítás általában kötelező).

Ha mégis létezik a jogalanyok azonosításához szükséges szabály, az gyakran az alapjogok gyakorlásának a feltétele. Különösen szembetűnő a kárpótlásnál, menedékjognál a regisztráció okirati bizonyítása, illetve valószínűsítés/bizonyítás, holott jogsérelem helyreállításáról van szó. Létezik továbbá „közvetett azonosítás, regisztráció”, ha például intézményi jogviszony, munkahely, végzettség alapján következtetnek az érintett hovatartozásra. Önkényesnek minősül azonban az objektívnak nem tekinthető körülmény (pl. a gyermekvédelemben talán az életmód, a környezet általi besorolás) alapján elvégezni az azonosítást.

Bizonyos jogoknál (pl. humanitárius jogok, gyermeki jogok, adatkezelési szabályok) nincs jelentősége az állampolgárságnak, hiszen emberi jogi alapokról beszélhetünk.

A hátrányos megkülönböztetésből, nyílt vagy közvetett diszkriminációval szembeni jogvédelem esetén is gyakran hiányoznak az egyértelmű azonosítási szabályok, amelyek a jogvédelem egészét súlytalanná tehetik.

A (hazai) kisebbség megóvására gondoló szigorú, a hatósági nyilvántartást korlátozó rendelkezésekhez képest ellentmondás, hogy a nemzetiségi, etnikai hovatartozást firtató adatgyűjtéshez sem társul tájékoztatás az adatközlés önkéntességéről vagy arról, mely törvény alapján, mi célból kötelező a származásra vonatkozó adat közlése. Nincs erre vonatkozó kötelező törvényi kitétel, és általában hiányzik még a végrehajtási szabályokból is az érdemi felhívás, néhány üdítő kivételtől eltekintve.

A szabályozás lehetséges elemeiről

Az alkotmányosság próbáját kiálló szabályozási modell bizonyosan nem készíthető el az íróasztal mellett, mert ehhez a hazai kisebbségek igényeinek, szerveződésének, a kisebbségi politikának az ismeretére, valamint a téma nyilvános megvitatására is szükség van.

Az alábbiakban illusztrálni szeretnénk, milyen elemekből épülhetne fel a hazai jogalany-azonosítási rendszer.

- Elsőként meg kellene határozni, hogy *mit jelent a jogalany azonosítása*. Gondot okoz, hogy ennek valószínűleg nem lehetséges „egyetlen” módon és univerzálisan alkalmazható meghatározása. A cél, hogy az ember világosan lássa: az azonosítás hiányában nem válhat az adott jogviszony, jogosultság alanyává. Továbbá az azonosítás nem sértheti az érintett személy méltóságát, és más jogviszonyban sem okozhat számára hátrányt.
- Szabályozni kell minden jogviszonyban *az azonosítás módját*. Úgy vélem, ennek az adott jogviszony jellegétől függően kell történnie, de a szabályozás törvényi szintre tartozik. A jóhiszeműség elve alapján általában az ügyfél nyilatkozata elegendő, kiegészítve esetleg a nyilatkozattal szembeni ellenbizonyításra, írásbeliségre vonatkozó szabályokkal. Kivételt jelenthetne, ha az azonosítás nem az ügyfél nyilatkozatán, hanem vélelmen alapul (pl. halasztást nem tűrő intézkedés nem cselekvőképes személy ügyében, vagy ha a gyermek mindenek felett álló érdekében cselekszik a hatóság), esetleg becslésen (pl. a kisebbségnek biztosított szolgáltatás fogyasztóinak pontos felmérése felesleges, a műsor sugárzása vagy a kisebbségi kiadvány állami támogatása e nélkül is működik).
- Rendezést igényel a *regisztráció*. Mivel ennek nincs általánosan elfogadott meghatározása, az alábbiakban az azonosított jogalanyra vonatkozó jogszerű adatkezelést értjük rajta. A szabályozás kitérne arra, szintén törvényi szinten, hogy meddig kell megőrizni az adatokat: az eljárás végéig, vagy a befejezést követő bizonyos ideig, az egyes azonosított jogalanyok adatait mi célból és mennyi időre lehet egyetlen nyilvántartásba belehelyezni, abba ki tekinthet bele. Elképzelhető egyes jogviszonyokra vonatkozóan potenciális jogalanyok adatainak külön kezelése (pl. akikkel szemben nem áll fenn törvényi kizáró ok), illetőleg kifejezetten az adott jogviszonyhoz kapcsolódó nyilvántartásba felvételüket kérőkre az adatkezelés (azaz még semmiféle azonosításon nem mentek keresztül, hanem a nyilvántartásba vételkor végzik el az azonosítást). Másként fogalmazva, a rendszer az „univerzális kisebbségi nyilvántartást” nem tenné lehetővé, éppen a személyes adatok célhoz kötöttsége, épsége és naprakészsége miatt törvényi szintű szabályozást. A regisztráció feltétele lenne az adatkezelési és védelmi szabályok beépítése az adott ágazati/jogviszonyra vonatkozó rendelkezésekbe.
- Végül meg kell határozni az adott jogviszonyról szóló törvényi szabályozásban, hogy *ki végzi a regisztrációt*. Mivel nem beszélhetünk univerzális regisztrációról, ezt jogviszonyonként kell meghatározni. A jogosultság jellegétől, tartalmától nagyban függene, hogy az eljáró hatóság, a kisebbségi önkormányzat (országos vagy helyi), a választási szervek, netán a bíróság végezné az adatkezelést.

Összegzés

A hatályos szabályozás áttekintésekor megállapítható, hogy a jogbiztonságot és az alapjogok érvényesítését egyaránt sérti a mai felemás, többes mércét alkalmazó és erősen hézagos szabályozás. Ennek felszámolása és a joggyakorlás feltételeinek biztosítása a hazai jogalkotó feladata, mert a nemzetközi emberi jogi dokumentumok ehhez csak közvetett segítséget nyújtanak. A többség és a kisebbségek számára is elfogadható, alkotmányos regisztrációs modell kialakítására van szükség, amely egységes elveket követ a nemzeti és etnikai identitás szabad vállalása, valamint a kisebbségi léthez kapcsolódó jo-

gok jogalanyainak azonosítása terén, függetlenül attól, hogy magyar vagy nem magyar nemzetiségűről, külföldről vagy belföldről van szó, mégpedig törvényben meghatározott jogi eljárási biztosítékok meghatározásával.

A szabályozási modell sürgetése nem jelenti egyfelől azt, hogy lehetséges és kívánatos lenne az „univerzális kisebbségi regisztráció”, amelyet csak felütünk, bármilyen jogviszonyról is van szó, és máris ellenőrizhető a jogalany, megelőzhető a visszaélés. Másfelől a modell nem foglalná magában azt a kényelmesnek tűnő megoldást, miszerint minden egyes jogviszonyban azonos eljárási, regisztrációs technikákat kell alkalmazni. A modell lényege a kiszámíthatóság, a társadalmi elfogadottság, az elvek, mércék egységessége, a szabályozás törvényi szintje, és az, hogy a jogviszonyokénti eltérések ésszerűek és szükségesek (pl. az adott jogviszony sajátossága, rendeltetése, a jogalany „átlagos kisebbséghez”, illetőleg „átlagos többségi jogalanyhoz képest” eltérő jellegével fűggenek össze).

116/1995. (IX. 28.) Korm. rendelet a Kisebbségek Napjáról

1. § A Magyar Köztársaság Kormánya a kisebbségek társadalmi helyzetét, jogaik védelmét és érvényesítését, a demokrácia fokmérőjének tekinti. Az alkotmányos keretek között Magyarországon tevékenykedő kisebbségek jogait biztosítani kell. Az állam, a társadalom kötelessége a nemzeti és etnikai, vallási kisebbségek mint hagyományörző és -fejlesztő közösségek támogatása. Elismerésre méltónak tartva a kisebbségek érdekében kifejtett tevékenységet, a Kormány december 18-át a Kisebbségek Napjának nyilvánítja.

2179/2001. (VII. 13.) Korm. határozat a Magyar–Horvát Kisebbségi Vegyes Bizottság V. ülésének ajánlásairól

Mindkét Fél tegye lehetővé, hogy a 2001. évi népszámlálás során megfelelő számú horvát, illetve magyar nemzetiségű összeíróbiztos végezhesse tevékenységét a két érintett kisebbség által lakott településeken.

HONOSÍTÁS

125/1993. (IX. 22.) Korm. rendelet a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény végrehajtásáról

– szülöm (nagyszülöm vagy távolabbi felmenő) magyar állampolgár volt és *magyar nemzetiségű vagyok*;

VÁLASZTÓJOG

1997. évi C. törvény a választási eljárásról [„j) *kisebbségi jelölt*: valamely – a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény szerinti – nemzeti vagy etnikai kisebbség képviselőjét vállaló független jelölt, illetőleg a kisebbségi szervezet jelöltje”]

**2000/17. Nemzetközi Szerződés a külügyminiszertől
a hadrakelt fegyveres erők sebesültjei és betegei helyzetének javítására vonatkozóan
Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény**

Az összeütköző Felek ezenkívül ügyelnek arra, hogy a *halottakat tisztességesen temessék* el; hacsak lehetséges, annak a vallásnak szertartása szerint, amelyhez tartoztak; hogy sírjaik tiszteletben tartassanak; hacsak lehetséges az elhunytak nemzetisége szerint csoportosíttassanak; megfelelően karban tartassanak és úgy legyenek megjelölve, hogy azokat mindenkor meg lehessen találni. Ebből a célból az ellenségeskedések kezdetén hivatalos sírszervezetet kell létesíteni, hogy így az esetleges kihantolásokat (exhumálásokat) lehetővé tegyék, és hogy – bármilyen is legyen a sírok elhelyezése – biztosítsák a hullák azonosságának megállapítását és hazájukba való esetleges visszaszállítását. Ezeket a rendelkezéseket kell alkalmazni a hamvakra is, amelyeket a sírszolgálat mindaddig megőriz, amíg az elhunyt hazája nem közli az e tárgyban tenni kívánt végső intézkedéseket.

**2000/19. Nemzetközi Szerződés a külügyminiszertől
hadifoglyokkal való bánásmódra vonatkozóan Genfben,
1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény**

A fogva tartó Hatalomnak a *hadifoglyokat* a táborokban vagy táborrészekben nemzetiségükre, nyelvükre, szokásaikra figyelemmel kell *elhelyeznie* azzal a fenntartással, hogy a hadifoglyokat ne válasszák el azoktól a hadifoglyoktól, akik ugyanazon fegyveres erők kötelékébe tartoznak, amelyben ők szolgáltak fogságba esésük időpontjában, kivéve, ha ehhez hozzájárulnak.

A hadifoglyokat elsősorban annak a Hatalomnak az *orvosi személyzete* kezeli, amelyhez tartoznak, éspedig lehetőleg a beteggel azonos nemzetiségű.

A bizalminak az általa képviselt hadifoglyokkal azonos nemzetiségűnek kell lennie, ugyanazon nyelven kell beszélnie, és ugyanolyan életmódot kell folytatnia. Ezért a nemzetiségük, nyelvük vagy szokásaik szerint különböző táborrészekben elhelyezett hadifoglyoknak minden részlegben meg kell lennie az előbbi bekezdések rendelkezéseinek megfelelően a *maguk bizalmijának*.

**2000/20. Nemzetközi szerződés a külügyminiszertől
a polgári lakosság háború idején való védelmére vonatkozóan
Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény**

Ha a helyi intézmények nem kielégítőek, a megszálló Hatalom tartozik gondoskodni arról, hogy az árva vagy szüleiktől a háború következtében *elszakított gyermekek eltartását és nevelését*, ha nincs közeli rokonuk vagy barátjuk, aki róluk megfelelően gondoskodhatna, lehetőleg ugyanolyan nemzetiségű, nyelvű és vallású személyek vállalják.

A fogva tartó Hatalom köteles a felügyelet alatt tartott személyeket (*internáltakat*) lehetőleg nemzetiségük, nyelvük és szokásaik szerint csoportosítani. Azokat a felügyelet alatt tartott személyeket (internáltakat), akik ugyanannak az országnak az állampolgárai, nem lehet egymástól elkülöníteni csupán azért, mert különböző nyelven beszélnek.

A felügyelet alatt tartott személyeket (internáltakat) lehetőleg azonos nemzetiségű *orvosi személyzetnek* kell kezelnie.

MENEDÉKJOG

172/2001. (IX. 26.) Korm. rendelet a menekültügyi eljárás részletes szabályairól és a menedékesek okmányairól

8. § (1) A szóban előterjesztett kérelemről jegyzőkönyvet kell felvenni, amely tartalmazza a kérelmező

a) személyazonosító adatait (nevét, korábbi nevét, álnévét, jelenlegi és korábbi állampolgárságát, hontalanságát, nemét, születési helyét és idejét, anyja nevét);

d) nemzeti, *nemzetiségi hovatartozására*, vallásos meggyőződésére vonatkozó adatot, ha a kérelem indokolásában ilyen adatra hivatkozik;

NÉVHASZNÁLAT, OKMÁNYOK

2111/2000. (V. 31.) Korm. határozat a Magyar–Ukrán Kisebbségi Vegyes Bizottság IX. ülésén elfogadott ajánlásokról

3. A magyar Fél vizsgálja meg annak a lehetőségét, hogy milyen formában biztosítható a *személyi igazolványban szereplő családi, utó- és atyai név ukrán nyelven történő bejegyzése* az ukrán nemzetiségű magyar állampolgárok személyi igazolványába, abban az esetben is, ha az illető állampolgár *nem* rendelkezik a két nyelven kiállított születési anyakönyvi kivonattal.

Vizsgálja meg továbbá annak lehetőségét, hogy ilyen kétnyelvű születési *anyakönyvi kivonatot* kaphasson az a gyermek, akinek a *szülei ezt kéri*k.

26/2001. (VII. 27.) OM rendelet a szakmai vizsgáztatás általános szabályairól és eljárási rendjéről

6. § (1) A *szakmai vizsga nyelve* magyar, illetőleg a nemzetiségi tanítási nyelvű szakképző iskolákban a *vizsgázó választása szerint magyar vagy a nemzetiség nyelve*, vagy más idegen nyelv. Az idegen nyelven letett szakmai vizsga az államilag elismert nyelv-vizsgálóval nem egyenértékű, azt nem helyettesíti.

(4) A *törzslapot* a nemzetiségi iskolában, továbbá ha a vizsgázó a szakmai vizsgán az idegen nyelven kívül más tantárgyból is idegen nyelven köteles vizsgázni, a magyar nyelven kívül *nemzetiségi és magyar nyelven is* vezetni kell.

37. § (1) Ha a vizsgázó a szakmai és vizsgakövetelménynek megfelelően eredményes szakmai vizsgát tett, a Magyar Köztársaság címerével ellátott, a *2. számú melléklet* alapján készült szakképesítés megszerzését igazoló bizonyítványt (a továbbiakban: bizonyítvány) kap. A bizonyítványt a nemzetiségi iskolában, továbbá ha a vizsgázó a szakmai vizsgán az idegen nyelven kívül más tantárgyból is idegen nyelven köteles vizsgázni, a magyar nyelven kívül nemzetiségi nyelven is ki kell állítani. Az idegen nyelven kiállított szakmai bizonyítványt államilag elismert nyelvvizsga-bizonyítványként nem lehet felhasználni. A bizonyítvány kiadásával egyidejűleg a vizsgázó kérésére, névre szóló tanúsító lapot kell kiadnia a vizsgaszervező vezetőjének, amely tartalmazza a kiadott bizonyítvány sorszámát, a törzslap számát, a megszerzett szakképesítést, a törzslapon szerep-

lő adatokkal egyezően a szakmai vizsgarészek és tantárgyak megnevezését, illetőleg az érdemjegyeket és az osztályzatokat.

OKTATÁS

46/2001. (XII. 22.) OM rendelet a Kollégiumi nevelés országos alapprogramjának kiadásáról

= a foglalkozások során hangsúlyt kap a gyermekek irodalmi, képzőművészeti, zenei és vizuális képességeinek fejlesztése, a kollégiumban élő nemzeti, etnikai *kisebbségekhez tartozó tanulók anyanyelvi, nemzetiségi kultúrájukhoz való kötődésének erősítése*; fogyatékos tanulók esetében az érdek-képviselői szervezetek, a speciális művészeti és sportegyesületek megismertetése;

24/1997. (VI. 5.) MKM rendelet az alalműveltségi vizsga vizsgaszabályzatának kiadásáról

3. § (1) A vizsgázónak legalább hat – három kötelező és három választott, a nemzeti, etnikai kisebbségi oktatásban résztvevőknek négy kötelező és kettő választott – vizsgatantárgyból kell számot adni tudásáról. A választható tantárgyakat – ha a vizsgaszabályzat másképp nem rendelkezik – a megadott tantárgycsoportokból kell kiválasztani (a továbbiakban: kötelezően választható tantárgyak).

(2) A kötelező vizsgatantárgyakból – ha a vizsgaszabályzat másképp nem rendelkezik – minden vizsgázónak számot kell adni a tudásáról. A kötelező vizsgatantárgyak a következők:

- a) magyar nyelv és irodalom (írásbeli és szóbeli),
- b) matematika (írásbeli),
- c) történelem és társadalmi ismeretek (írásbeli és szóbeli),
- d) anyanyelv (nemzetiségi nyelv) és irodalom a nemzeti, etnikai kisebbségi iskolai oktatásban résztvevőknek (írásbeli és szóbeli).

GYERMEKVÉDELEM, GYERMEKI JOGOK

1991. évi LXIV. Törvény a Gyermekek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről

20. cikk

1. Minden olyan gyermeknek, aki ideiglenesen vagy véglegesen meg van fosztva családi környezetétől, vagy aki saját érdekében nem hagyható meg e környezetben, jogosult az állam különleges védelmére és segítségére.

3. Ez a helyettesítő védelem történhet családnál való elhelyezés, az iszlám jog kafalahja szerinti gondnokság, örökbefogadás, illetőleg szükség esetén megfelelő gyermekintézményekben való elhelyezés formájában. A megoldás kiválasztásánál kellően figyelembe kell venni a gyermek nevelésében megkívánt folyamatosság szükségességét, valamint nemzetiségi, vallási, kulturális és nyelvi származását.

30. cikk

Azokban az államokban, amelyekben nemzetiségi, vallási és nyelvi kisebbségek, illetőleg őslakosságból származó személyek léteznek, az őslakossághoz vagy az említett kisebbséghez tartozó gyermek nem fosztható meg attól a jogától, hogy saját kulturális éle-

tét élje, vallását vallja és gyakorolja, illetőleg csoportjának többi tagjával együtt saját nyelvét használja.

15/1998. (IV. 30.) NM rendelet

a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről

1. § (1) A rendelet hatálya kiterjed valamennyi személyes gondoskodást nyújtó ellátásra, az ellátásban részesülő gyermekekre és szülőjére, törvényes képviselőjére, a fiatal felnőttre, továbbá az ellátást nyújtó személyre és intézményre.

53. § (1) Az átmeneti gondozás megkezdésekor – ha az előre láthatólag egy hónapnál hosszabb időtartamú lesz – el kell készíteni a gyermekekre vonatkozó *egyéni gondozási-nevelési tervet*. A terv célja a gyermek gondozásával, nevelésével, családjába történő visszajuttatásával kapcsolatos feladatok részletes megtervezése és az abban részt vevő szakemberek közötti munkamegosztás kidolgozása.

(2) A terv elkészítésekor figyelemmel kell lenni

a) a gyermek testi, lelki állapotára, családi kapcsolataira, *nemzetiségi, etnikai és vallási hovatartozására*,

149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet

a gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról

(3) A gyermek nemzetiségi, vallási és kulturális hovatartozásának az a gondozási hely felel meg, amely biztosítja

a) a *nemzetiségi és kulturális hovatartozásnak* megfelelő nyelvi és egyéb ismeretek megszerzését és gyakorlását,

b) a vallási hovatartozásnak megfelelő vallási oktatás igénybevételét és a vallás gyakorlását,

c) a nemzetiségi, kulturális és vallási hovatartozásnak megfelelő társadalmi kapcsolatok fenntartását.

SAKÉRTŐ TEVÉKENYSÉG, MUNKA VILÁGA

19/2002. (V. 8.) OM rendelet

a közoktatási intézmények elhelyezésének és kialakításának építészeti-műszaki követelményeiről

Ha az óvodában nemzeti vagy etnikai kisebbségi nevelés folyik, a tervezési program elkészítéséhez az *Országos Szakértői Névjegyzékben szereplő nemzetiségi szakértő(k)* igénybevétele is szükséges.

26/2002. (V. 17.) OM rendelet a tankönyvvé nyilvánítás, a tankönyvtámogatás, valamint az iskolai tankönyvellátás rendjéről

(4) *Tankönyvi szakértő és tantárgyi, nemzetiségi referens* az lehet, aki az Országos Köznevelési Tanács, illetve az Országos Kisebbségi Bizottság által meghirdetett nyilvános pályázat eredményeként – az oktatási miniszter döntése alapján – öt évre felkerül a

tankönyvi szakértői, illetve referensi névjegyzékre. A pályázónak csatolnia kell valamely pedagógiai-szakmai szervezet írásos ajánlását is. A tankönyvi szakértői és a tantárgyi, nemzetiségi referensi névjegyzéket az Oktatási Minisztérium hivatalos lapjában kell megjelentetni.

138/1992. (X. 8.) Korm. rendelet
a közalkalmazottakról szóló 1992. évi XXXIII. törvény végrehajtásáról
a közoktatási intézményekben

14/A. § (1) A kinevezésben feltüntetett további szakképesítés hasznosításának mértékétől függetlenül illetménynövekedés illeti meg a pedagógust

g) a nemzeti, etnikai kisebbség nyelvén folyó óvodai nevelés, iskolai nevelés és oktatás, kollégiumi nevelés esetén, ha az óvodapedagógusi, tanítói, tanári szakképzettség mellett az óvodai nevelés, iskolai nevelés és oktatás, kollégiumi nevelés nyelvének tanítására jogosító óvodapedagógusi, tanítói (nemzetiségi *szakkollégiumi*), tanári, nyelvtanári,

f) *nemzetiségi pótlék* annak, aki kisebbségi nyelvű óvodában, iskolában állandó jelleggel, kötelező órájának legalább ötven százalékában kisebbségi anyanyelven nevelő, illetve nevelő és oktató munkát végez;

MAGYAR IGAZOLVÁNY

49/2001. (XII. 29.) BM–KüM együttes rendelet
a szomszédos államokban élő
magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvény hatálya alá tartozó személyek
igazolványának tartalmi és formai követelményeiről

a) „Magyar igazolvány” a magyar nemzetiségű személy részére,

b) „Magyar hozzátartozói igazolvány” a magyar nemzetiségű személy hozzátartozója részére.

318/2001. (XII. 29.) Korm. rendelet
a magyar igazolvány és a magyar hozzátartozói igazolvány
kiadásával kapcsolatos eljárásról

4. § (1) A „Magyar igazolványt” kérelmező számára a lakóhelye szerinti államban működő magyar diplomáciai és konzuli képviselőt igazolást állít ki a (2) bekezdésben meghatározott feltételek teljesítése esetén.

(2) Az igazolás annak a Szátv. hatálya alá tartozó kérelmezőnek adható ki, aki

a) a magyar nemzeti közösséghez való tartozását a „Magyar igazolvány” iránti kérelem benyújtásával kinyilvánította, továbbá

b) tud magyar nyelven; vagy

c) a lakóhelye szerinti állam

ca) magát magyar nemzetiségűnek valló személyként tartja nyilván, vagy

cb) területén működő, magyar nemzetiségű személyeket tömörítő szervezet nyilvánított tagja, vagy

cc) területén működő egyház nyilvántartásában magyar nemzetiségűként tartják számon.

(3) A (2) bekezdésben meghatározott feltételek fennállása okirattal igazolható. A (2) bekezdés b)-c) pontjában foglalt, okirattal nem igazolható feltételek fennállásáról jogilag nem kötelező erejű tájékoztatás kérhető a szomszédos államban élő magyar közösség által létrehozott szervezettől.

14/2002. (IV. 26.) NKÖM rendelet
a szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvény
hatálya alá tartozó személyeket megillető kulturális kedvezményekről

6. § Az igazolás tartalmazza:

- a) a jogosult családi és utónevét (a lakóhelye szerinti szomszédos államban hivatalosan – latin betűs írásmóddal – használt módon, magyar nemzetiségű személy esetében magyarul is), születési helyét és idejét, állampolgárságát,
- b) az igazolás sorszámát,
- c) a „Magyar igazolvány” okmányszámát,
- d) annak meghatározását, hogy a jogosult könyvtári, levéltári, muzeális vagy közművelődési intézmény dolgozója,

2. Az igénylő neve. Családi névként az igénylő vezetéknévét (pl. Nagy), utónévként a keresztnévét (pl. István) kell bejegyezni az igénylő lakóhelye szerinti szomszédos államban hivatalosan használt formában, valamint *magyar nemzetiségű személy* esetében magyarul. A névsorrendre vonatkozó négyzetben az igénylő által a szomszédos államban hivatalosan használt névsorrendet kell X-szel megjelölni.

DÍJAK

11/1999. (I. 29.) FVM rendelet
a földművelésügyi és vidékfejlesztési miniszter által adományozható díjakról
és más elismerésekről

(2) E rendeletben foglalt szakmai elismerésben külföldön élő magyar állampolgárok, illetve magyar nemzetiségű, nem magyar állampolgárok is részesíthetők.

(3) Külföldi állampolgár díjazása és más elismerése esetén a külügyminisztert előzetesen tájékoztatni kell.

KÜLFÖLDIEK BEUTAZÁSA, TARTÓZKODÁSA

25/2001. (XI. 21.) BM rendelet
a külföldiek beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2001. évi XXXIX. törvény
végrehajtásáról

nyilatkozat arról, hogy nemzetiségi adatait kezeli
 pl. vízum, meghívólevél, tartózkodási engedély kérelmlapja

KÁRPÓTLÁS

(5) Az e rendelet hatálya alá nem tartozó 1938–1945 közötti időszakban faji vagy nemzetiségi hovatarozás vagy a nácizmus elleni magatartásuk miatt deportált, munkaszolgá-

latot teljesített vagy egyéb személyes szabadság korlátozása alatt állt személyek kárpót-lásáról külön jogszabály rendelkezik.

74/1991. (VI. 10.) Korm. rendelet
az 1938–1945 közötti időszakban faji vagy nemzetiségi hovatartozás,
illetőleg a nácizmus elleni magatartásuk miatt deportált,
munkaszolgálatot teljesített vagy egyéb személyes szabadság korlátozása alatt állt
személyek társadalombiztosítási és munkajogi helyzetének rendezéséről

1. § (1) Annak a személynek a nyugellátását, baleseti nyugellátását – ide nem értve a baleseti járadékot –, továbbá a nyugdíjfolyósító szerv által folyósított nyugdíjszerű rend-szeres szociális ellátását, aki faji, nemzetiségi hovatartozás vagy a nácizmussal szemben-állása miatt 1938 és 1945 között

- a) deportált volt, vagy
- b) munkaszolgálatot teljesített, vagy
- c) gettóba kényszerítették, vagy akit
- d) internáltak, illetve kitelepítettek

az 1945 és 1963 között törvénytörő módon elítéltek, 1956-os forradalommal és sza-badságharcral összefüggésben elítéltek, valamint a korábbi nyugdíjsökkentés megszünt-etéséről, továbbá az egyes személyes szabadságot korlátozó intézkedések hatálya alatt állt személyek társadalombiztosítási és munkajogi helyzetének rendezéséről szóló 93/1990. (XI. 21.) Korm. rendelet (továbbiakban: R.) 1. § (3) bekezdésének és a 2. § (1)–(3) bekezdésének megfelelő alkalmazásával fel kell emelni.

JOGVÉDELEM

218/1999. (XII. 28.) Korm. rendelet
az egyes szabálysértésekről

A munkavállaló hátrányos megkülönböztetése

93. § (1) Az a munkáltató, aki

a) a munkavállaló alkalmazását nemre, korra, nemzetiségre, fajra, származásra, vallás-ra, politikai meggyőződésre, munkavállalói érdek-képviselési szervezethez való tarto-zásra, vagy ezzel összefüggő tevékenységre való tekintettel, továbbá minden egyéb, a munkaviszonnyal össze nem függő körülmény miatt jogellenesen megtagadja,

b) a munkavállalók között az a) pontban foglaltak miatt hátrányos megkülönböztetést alkalmaz,

százezer forintig terjedő pénzbírsággal sújtható.

Magán-munkaközvetítés szabályainak megsértése

96. § (1) Az a magán-munkaközvetítő, aki

a) a jogszabályban meghatározott feltételek hiányában magán-munkaközvetítői tevé-kenységet folytat,

b) a munkát keresők között nemük, koruk, családi vagy fogyatékos állapotuk, nemze-tiségük, fajuk, származásuk, vallásuk, politikai meggyőződésük, munkavállalói érdek-képviselési szervhez tartozásuk vagy ezzel összefüggő tevékenységük, továbbá minden

egyéb, a foglalkozással össze nem függő körülmény miatt hátrányos megkülönböztetést alkalmaz,

c) jogszabály által meghatározott tilalomba ütköző munkavégzésre munkát keresőt közvetít,

d) nem létező állásba, valamint olyan állásba, (illetve a munkáltató azon telephelyén lévő állásba) közvetít, ahol sztrájk van, a sztrájkot megelőző egyeztetés kezdeményezésétől a sztrájk befejezéséig,

e) jogszabálysértő feltételeket tartalmazó munkaerőigényt elégít ki,

Egészségügyi, szociális és gyermekvédelmi tevékenység jogosulatlan végzése

101. § (1) Aki

a) külön jogszabályban meghatározott működési engedély hiányában egészségügyi szolgáltatást, személyes gondoskodással járó gyermekjóléti, gyermekvédelmi, illetőleg szociális szolgáltatást nyújt,

b) az a) pontban meghatározott ellátásban részesülő személyt neme, nemzetisége, etnikai csoporthoz való tartozása, lelkiismereti, vallási vagy politikai meggyőződés, származása, vagyoni helyzete, cselekvőképességének hiánya vagy korlátozottsága miatt hátrányos helyzetbe hoz,

ötvenezer forintig terjedő pénzbírsággal sújtható.

1969. évi 8. törvényerejű rendelet

A faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről New Yorkban 1965. december 21-én elfogadott nemzetközi egyezmény kihirdetéséről

1. Ezen egyezmény szövegében a „faji megkülönböztetés” kifejezés minden olyan különbségtételt, kizárást, megszorítást vagy előnyben részesítést jelent, amelynek alapja a faj, a szín, a leszármazás, a nemzetiségi vagy etnikai származás, és amelynek célja vagy eredménye politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális téren vagy a közélet bármely más terén az emberi jogok és alapvető szabadságjogok elismerésének, egyenrangú élvezetének vagy gyakorlásának megsemmisítése vagy csorbitása.

Mely jogviszonyokban és miért kerül sor a nemzetiség megvallására?

Jogviszony	Nem alapjog gyakorlása, kedvezmény érdekében (lehetséges)	Alapjog gyakorlásának feltétele (kötelező, még ha nem is rögzítik módját)	Magyar ág. (kisebbségi)	Külföldi
Népszámlálás	X		X	X
Statisztika				
Adatkezelés	X	X	X	X

Jogviszony	Nem alapjog gyakorlása, kedvezmény érdekében (lehetséges)	Alapjog gyakorlásának feltétele (kötelező, még ha nem is rögzítik módját)	Magyar ág. (kisebbségi)	Külföldi
Humanitárius jog		X	X	
Névhasználat		X	X	
	X			X (magyar nemzetiségű)
Személyi igazolvány		X	X	X (egyes külföldiek rendelkezhetnek vele)
Kétnyelvű személyi okmányok		X	X	
Kisebbségi oktatás		X (iskolai törzslap)	X	
		X (már a képzésben vesz részt)	X	
Szakképzés		X (iskolai törzslap)	X	
Kisebbségi választójog		X	X	
Önkormányzati választójog		X (aktív)		
Gyermekvédelem, gyermeki jogok		X	X	X
Kárpótlás		X	X	X (bizonyos esetekben)
Magyar igazolvány	X (kérelemre)			X (magyar nemzetiségű)
Hozzá tartozói igazolvány	X			X (nem szükségképpen magyar nemzetiségű)

Jogviszony	Nem alapjog gyakorlása, kedvezmény érdekében (lehetséges)	Alapjog gyakorlásának feltétele (kötelező, még ha nem is rögzítik módját)	Magyar ág. (kisebbségi)	Külföldi
Honosítás	X			X (magyar nemzetiségű)
Letelepedés	X			X (magyar nemzetiségű)
Külföldiek beutazása, tartózkodása	X			X (valószínűleg előny a magyar nemzetiség, de nincs rá utalás)
Menedékjog		X		X
Szakértői tevékenység		X (munkához, vállalkozáshoz való jog)	X (?)	
Díjakban részesülés	X		X	X (magyar nemzetiségű)
Jogvédelem				
Szabálysértési feljelentés		X	X	X
Faji diszkrimináció miatti panasz		X	X	X
Bilaterális (kisebbségvédelmi) egyezmény	X	X	X	
Többoldalú kisebbségi egyezmények	X	X	X	

**Az identitáshoz való jog Romániában,
a lakosság-nyilvántartás tükrében**

**The right to identity in Rumania with regard
to population registration**

There are a passive and letting minority policy in Rumania, so the authorities claim the registration of ethnic identity only in case of public need. This procedure becomes facultative if minorities could gain or retain certain rights by registering their identities.

Az identitáshoz vagy más néven a „mássághoz” való jognak biztosítása a kisebbségvédelem magvát képezi. Mondhatjuk, hogy a kisebbségvédelem alfája és omegája az identitáshoz való jog, ugyanis ahhoz, hogy egy népcsoport védelemben részesüljön, léteznie kell, tehát másságát be kell ismernie, vallania és vállalnia. **Ahhoz, hogy kisebbségnek minősüljön, az objektív jellegzetességek felmutatása mellett minden népcsoportnak továbblétezési tudattal is kell rendelkeznie. Az identitás bevallása ennek a tudatnak bizonyítására is szolgál.** Ugyanakkor a kisebbségvédelem végső célja az, hogy egy bizonyos népcsoport meg tudja őrizni másságát, identitását, ellenben abban az esetben, ha ez elveszti identitását, nem kívánja többé hangsúlyozni másságát, akkor nincs már szükség kisebbségi jogvédelemre sem, mivel bekövetkezik a többség által való asszimilálás. **Tehát az identitás bevallása előfeltétele az identitás megőrzésének.**

A kisebbségekhez tartozóknak ezen jogát biztosítja az ENSZ Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmánya (1966, 1976), amely a 27. szakaszban kimondja, hogy: „olyan államokban, ahol nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vállalják és gyakorolják, vagy saját nyelvüket használják”. **Habár nem mondja ki konkrétan az identitáshoz való jogot, ez a szöveg felsorolja az identitás objektív elemeit, és szorgalmazza ezek megtartását, lehetőséget adva arra, hogy jóhiszeműen ide sorolják az identitáshoz való jog biztosítását.**

Európában 1990-ben az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet II., az emberi dimenzióval foglalkozó konferenciája a koppenhágai okmányban kijelenti: „A nemzeti kisebbségek tagjainak joguk van etnikai, művelődési, nyelvi vagy vallási identitásuk szabad kinyilvánítására, ápolására és fejlesztésére, kultúrájuk ápolására és fejlesztésére minden területen, attól való aggodalom nélkül, hogy akaratuk ellenére megkísérlik asszimilálni őket” (32. szakasz, 2. bekezdés). Ez a kijelentés az 1991-es genfi találkozón megerősítést nyert. Az Európa Tanács 1201-es ajánlása a 3. szakasz 1. bekezdésében szintén előírja, hogy „Minden nemzeti kisebbséghez tartozónak meg van az a joga, hogy vallási, etnikai, nyelvi vagy kulturális identitását teljes szabadságban kifejezze, megtartsa és fejlessze, minden akarata elleni asszimilációs kísérlettől mentesen”. Ezeket az előírásokat megerősíti az ENSZ Nyilatkozata a nemzeti kisebbségekhez tartozók jogairól (1992), amely 1. szakaszának 1. bekezdésében kimondja: „Az államok a saját területükön védik a kisebbségek létezését és nemzeti vagy etnikai, kulturális, vallási és nyelvi identitását, valamint ösztönzik ezen identitás előmozdításának feltételeit”.

Ugyanakkor a kisebbségi szakirodalom szerint minden népcsoport-hoz tartozó vagy kisebbséghez tartozó személy szabadon és minden állami erőszak vagy ellenőrzés nélkül

vallhatja be identitását. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet II. emberi dimenzióval foglalkozó konferenciája a koppenhágai Okmányban kimondja azt is, hogy: „A nemzeti kisebbséghez való tartozás az egyén döntésének kérdése, s ilyen döntése nem okozhat számára semmilyen kellemetlenséget” (32. szakasz, 1. bekezdés). Ugyanezt erősíti meg az Európa Tanács 1201-es ajánlása is. A jugoszláviai háború megszüntetésére összehívott hágai békekonferencia javaslatában szintén megemlítik ezt a problémát: „Az etnikai vagy nemzeti csoportokhoz tartozóknak joguk van eldönteni, melyik etnikai vagy nemzeti csoporthoz szeretnének tartozni”. Végül pedig a nemzeti kisebbségek védelméről szóló ET-Keretegyezmény szerint: (3. cikk, 1. bekezdése) „A nemzeti kisebbség minden tagjának szabadon kell rendelkeznie azzal a joggal, hogy megválaszthassa, kisebbségiként kezeljék-e, vagy sem. Ebből a választásból semmiféle hátránya ne származzék jogainak gyakorlásában, melyek ezen választásával összefüggnek”. A fent említett előírások Romániára is vonatkoznak mint ENSZ-, EBESZ- és Európa Tanács-tagra, **annál is inkább, mert az emberi jogokat védelmező szerződések a román alkotmány szerint teljes primátust élveznek a belső joggal szemben. Ugyanakkor nem szabad feledni, hogy a fent említett nemzetközi előírások nagy része csak soft-law.**

Elméletileg minden etnikai, nemzeti kisebbséghez tartozó személynek joga van arra, hogy teljesen szabadon kinyilvánítsa, megőrizze és fejlessze vallási, etnikai, nyelvi és/vagy kulturális identitását, és hogy közben saját akarata ellenére ne legyen kitéve semmilyen asszimilációs kísérletnek.

Ahhoz, hogy az identitás megvédéséről beszéljünk, a kisebbséghez tartozóknak ki kell nyilatkoztatniuk hovatarozásukat. Éppen ezért valójában a bevallott identitás megőrzéséhez való jogról kell beszélni. Viszont nem szabad feledni azt, hogy a bevallott identitás csak a működő demokráciában és a jogállam keretei között kockázatmentes, ugyanis a diktatórikus vagy fajgyűlölő rendszerek esetében az ilyen bevallás megkülönböztetéshez vezethet, sőt extrém esetekben a tömeges megsemmisítés alapjául is szolgálhat.

1. Jog az identitáshoz mint alkotmányosan garantált alapvető kisebbségi jog

Romániában az alkotmány 6. szakasza kimondja, hogy azoknak a személyeknek, akik valamely kisebbséghez tartoznak, az állam elismeri és biztosítja a jogot arra, hogy etnikai kulturális, nyelvi és vallási identitásukat megőrizzék, fejlesszék és kinyilvánítsák.

Románia fontos lépést tett a demokratikus átalakulás útján azzal, hogy bevezette a nemzeti kisebbségek saját „nemzeti ünnepét (napját)”, amit minden évben december 18-án ünnepelnek.¹ Ezzel a lépéssel kihangsúlyozódott a kisebbségi identitás léte, de ugyanakkor egy ilyen ünnep generalizálja a kisebbségeket, amelyek – habár majdnem 20 népcsoportról van szó – ugyanazt az ünnepet tartják, míg saját ünnepeik esetleg háttérbe szorulnak, vagy feledésbe merülnek. **Ezáltal kialakul egy „colour blind” kisebbségi identitás, amely a valódi háttérbe szorítja.**

Az identitáshoz való jog garantálásának területén negatívumként említhető meg a csángó-magyar identitás bevallásának, **de főleg kibontakozásának** akadályozása a román államhatalom által. Az alkotmány 6. szakasza ellenére a hatalom álláspontja az, hogy a

¹ A 881/1998. 12. 09. számú kormányhatározat (megjelent a 478/1998. 12. 14. számú Hivatalos Közlönyben).

csángók magyar közösségek általi asszimilálása, elmagyarosításukat jelenti, és ebből kiindulva helyi képviselői által megakadályozza, hogy a csángók önállóan döntsék el, hogy a valódi identitásukkal rokon magyar identitást vállalják-e.

A csángók a székelyföldi régiókból kivándorolt magyarokból származnak. Az első áttelepedési hullám 1420-ra tehető, amikor 20000 magyart száműztek Magyarországról, mert Husz János vallástanát fogadták el. A második hullámmal érkeztek az 1764-es madéfalvi veszedelem menekültjei a Székelyföldről. Ezeknek a menekülteknek leszármazottait próbálja a mai román hatalom tájszólást beszélő románokká alakítani, megkérdezésük nélkül, vagy egyszerűen vallási kisebbségnek minősíteni akkor, amikor felvetődik a kérdés, hogy miért római katolikusok a csángók, míg a többség majdnem teljes egészében görögkeleti vallású.² A moldvai román római katolikusok képviselői a csángókat román nyelvű és román eredetű népcsoportnak tartják, amely csak vallási kisebbséget képez, de a többséghez tartozik etnikai szempontból. Az egyház román főpapjai általában azt nyilatkozzák, hogy „románok voltunk és leszünk mindig”.³ Egyes román történészek a csángókat olyan római katolikus vallású románoknak tartják, akiknek el kellett menekülniük Erdélyből, habár köztudott, hogy az erdélyi románok vagy megmaradtak ortodoxoknak, vagy áttértek a görög katolikus vallásra, anélkül, hogy a római katolikus vallás felé orientálódtak volna. Figyelemre méltó Gheorghe Bejan⁴ felelete arra a kérdésre, hogy miért magyar a legtöbb csángónak a neve. Véleménye az, hogy a magyar nevek az 1898-as budapesti Névmagyarosító Központ munkájának következményeként jelenhettek meg, és ugyanakkor azt állítja, hogy csak 1767-ben 24 000 család települt át Erdélyből. Nehéz elképzelni, hogyan magyarosította a XV–XVIII. század között Magyarországról kivándorolt csángók nevét a magyar állam 1898-ban.

Az elméleti eredetvizsgálaton túlmenően a súlyos probléma az, hogy azoknak a csángóknak, akik magukat magyarnak vallják, meg van tiltva ehhez az identitáshoz való jog, mert miközben az identitás bevallása szabad, a román állam helyi szervei megakadályozzák az anyanyelv használatát az iskolában, a templomban és a hivatalos szervek előtt, sőt még a magánlakásokban megtartott magyar órákat is tiltják, megakadályozván ezáltal az identitás kibontakozását.

Ezt a problémát 2000-ben az Európa Tanács is megtárgyalta, ahol a román fél továbbra is egyoldalúan azt állította, hogy a csángók románok, és nincs szükségük kisebbségi jogokra, anélkül, hogy ezeknek az embereknek a véleményét kikérték volna. Az Európa Tanács Közgyűlésének Állandó Bizottsága 2001. május 24-én (Isztambulban) foglalt állást csángóügyben. Tytti Isahookana Asunmaa finn riportőr jelentése alapján a testület kilenc pontban fogalmazta meg ajánlásait Románia számára. A 9078-as ajánlás a csángókat római katolikus vallású nem homogén csoportként mutatja be, mely a középkortól Moldvában él, a magyar nyelvnek egy archaikus formáját beszéli, és egész Európa számára rendkívül értékes hagyományvilágot, kultúrát képvisel. Az ajánlás szerint a román alkotmánnyal és az oktatási törvényekkel összhangban biztosítani kell a csángók számára az anyanyelvű oktatás lehetőségét. A helyi iskolákban osztálytermeket kell biztosítani az anyanyelvük tanításához, és a csángóul tanító tanárokat meg kell fizetni. A dokumentum szerint a csángó szülőket tájékoztatni kell a román oktatási törvényekről, és segíteni

² Beder T.: Ezért mondom nektek, ne aggódjatok életek miatt. *Krónika* 2002. 01. 12–13.

³ Erdeş, Şt.: Am fost, suntem şi vom fi români, O falsă problemă „Ceangăii din Moldova”, *Formula AS* 498 (2) 2002. 01. 14–21.

⁴ Gheorghe Bejan, a 2001-ben alakult „Dumitru Mărtinaş” Római Katolikus Szövetség elnöke Moldvában.

kell őket abban, hogy alkalmazzák a törvény nyelvhasználatra vonatkozó előírásait. Ugyanakkor lehetőséget kell biztosítani a csángóknak az anyanyelvi római katolikus misék hallgatására és arra, hogy egyházi énekeiket anyanyelvükön énekelhessék.⁵ Az ügy abszurditását hangsúlyozza Gheorghî Prisăcaru román szenátor viselkedése, aki, habár az ajánlásra szavazott, utólag újra azzal az érveléssel hozakodott elő, hogy a csángók anyanyelve nem magyar, hanem csángó, és ennek a nyelvnek használatát kell majd biztosítani számukra. Pillanatnyilag a vita arról folyik, hogy románul vagy magyarul beszélőknek tartják-e magukat a csángók. A magukat magyaroknak vallók csángóvá minősítik, ugyanakkor egy olyan identitással ruházzák fel, amellyel ez a népcsoport nem azonosul, és amelynek nincs önálló nyelve. **Így a csángókról el lehet mondani, hogy egy kevésbé szabad népcsoport, amelynek védelmét már a másság bevallásánál zátonyra szeretnék futtatni.**

2. A romániai népszámlálások megszervezése és kivitelezése

A népszámlálás olyan alkalom, amikor a kisebbséghez tartozóknak színt kell vallaniuk vagy lehetőségük nyílik arra, hogy a hatalom képviselői számbavegyék őket.

Az 1990 utáni romániai népszámlálások lebonyolítását kormányhatározat által határozták meg. Az 1992-es népszámlálást három kormányhatározat⁶ szabályozta, amelyek nem maradtak érvényben a 2002-es népszámlálás idején.

A 2002-es népszámlálást szintén három határozat kívánta előkészíteni, amelyeket 1999 és 2000 folyamán hozott a kormány, de a 2000-es választások után más parlamenti többség alakult ki, érvénytelenítették ezeket, és az új kormány újabb két határozatot bocsátott ki, amelyeket később más két kormányhatározat módosított. Szándékosan hívom fel a figyelmet erre a sok változásra és változtatásra, kihangsúlyozva, hogy Romániában a népszámlálás lebonyolítása a mindenkor kormány monopóliuma, és nem létezik törvény, amely ezt szabályozná.

Ami a kisebbségeket illeti, az érvényben levő 504/2001.05.24-es számú kormányhatározat a lakosság és a lakások számbavételéről⁷ a következőket írja elő:

Népszámláláskor számbaveszik mindazokat a személyeket; akik román állampolgársággal és romániai lakhellyel rendelkeznek (2. szakasz). Ezek alapján tehát a külföldi lakhellyel rendelkező román állampolgárokat nem veszik számba.

A népszámlálás lebonyolításával egy, erre a célra létrehozott Központi Bizottság foglalkozik, amely a Nemzeti Statisztikai Hivatal mellett egy „technikai titkárságot” hoz létre. A Központi Népszámlálási Bizottságban a legtöbb minisztérium képviselteti magát.

Ezt a kormányhatározatot kiegészíti és tartalmát részletezi a 680/2001.07.19. számú kormányhatározat, amely a népszámlálás megszervezéséről és lebonyolításáról szól.⁸

⁵ Gazda Á.: Általános európai ügy a csángóké. *Krónika* 2001. 12. 29–30.

⁶ A 273./15.03.1990 számú kormányhatározat a népszámlálás és a lakóházak számbavételének előkészítéséről (45/1990.03.31. számú Hivatalos Közlöny); az 1079/1990.10.08. számú kormányhatározat a népszámlálás és a lakóházak számbavételének lebonyolításáról (113/1990.10.16. számú Hivatalos Közlöny); a 772/1991.11.13 számú kormányhatározat az 1079/1990.10.08. számú kormányhatározat módosításáról (241/1991.11.30. számú Hivatalos Közlöny).

⁷ Megjelent a 296/2001.06.06. számú Hivatalos Közlönyben.

⁸ Megjelent a 439/2001.08.06. számú Hivatalos Közlönyben.

Ennek értelmében a népszámlálási űrlapokat a népszámlálók általában az állampolgár lakhelyén vagy tartózkodási helyén töltik ki cselekvőképes személyek nyilatkozatai, valamint hivatalos dokumentumok alapján. Azokat a személyeket, akiket nem találnak meg a számlálók vagy a hozzátartozók nyilatkozatai alapján, vagy pedig a helyi szinten létező hivatalos nyilvántartásokban megtalálható információk alapján veszik számba.

A kormányhatározat 6. szakasza szerint: „Az egyéni adatok és információk, amelyeket bejegyeznek a népszámlálási űrvekbe, szigorúan titkosak (konfidenciálisak) és csak statisztikai célokra használhatók fel”.

„A lakosság azon nyilatkozatait, amelyeket a népszámlálás alkalmával jegyeznek fel, nem lehet felhasználni az illető személyeket érintő döntések hozatalánál vagy őket érintő intézkedések foganatosításánál „.

„Az állampolgárok kötelesek teljes és pontos információkkal szolgálni a számlálók-nak „.

Ezek alapján tehát a kisebbséghez tartozóknak elméletileg biztosítva van az a joguk, hogy szabadon bevallják identitásukat, és hogy ebből a bevallásból semmilyen hátrányuk ne származzék. Ugyanakkor a nemkormányzati szervezetek megfigyelőket küldhetnek a népszámláló bizottságok mellé.

A népszámlálási űrlapok egyik kérdése az etnikai, nemzetiiségi hovatartozásra vonatkozik, és ezáltal minden román állampolgárnak megadatik az a lehetőség, hogy gyakorolja az identitáshoz való jogát, és magát egy bizonyos nemzetiiségűnek vallja. A nemzetiiségi hovatartozás bevallása nem kötelező, **az önkéntes bevallás azonban nominálisan történik, és nincs lehetőség többes identitás kinyilvánítására.**

A gyakorlatban azonban az identitásbevallást akadályozza, illetve ennek téves bevallását segíti elő egy sor olyan beavatkozás, amely a kormányhatározatok alapján, a többséghez tartozó elfogult népszámláló biztosok segítségével történik. Így például, míg a román nemzetiiségnek külön rovata szerepelt az űrveken, addig a többi nemzetiiség rovatát csak egy szám jelölte, és az identitását bevallónak nehezebb volt nyomon követni a számlálóbiztos feljegyzéseit. Sok esetben megtörtént, hogy a számlálóbiztosok ceruzával töltötték ki ezt a rovatot, lehetőséget teremtve arra, hogy ezt utólag egyoldalúan módosítsák. Ugyanakkor Kolozsvár polgármestere megpróbálta megfélemlíteni a magyar kisebbséghez tartozókat kijelentvén, hogy saját maga fogja ellenőrizni, ki merte magát magyarnak vallani, és a hivatalos népszámlálási űrvekkel együtt saját űrlapokat is küldött egy párhuzamos törvénytelen polgármesteri népszámlálás elvégzésére.⁹ Kétértelmű kérdések használatával a számlálóbiztosok is zavart keltettek, és megpróbálták befolyásolni az etnikai identitástudatot **(a különböző vallási és etnikai identitás szembeállítás, valamint az állampolgárság és etnikai hovatartozás konfrontációja).** Egy másik lehetőség a visszaélésekre az az előírás, miszerint azokat a személyeket, akik nem tartózkodnak lakhelyükön a népszámlálás alatt, a létező hivatalos adatok alapján veszik számba, az illető személynek nem adatván meg az a jog, hogy személyesen vallja be identitását, egy bizonyos időtartamon belül.

⁹ *Szabadság* XIV. évfolyam, 68. szám/2002. 03. 23. Felfigyeltek a kolozsvári népszámlálásokra.

¹⁰ A 548/1991.05.17. számú kormányhatározat a nemzeti informatizált lakosság-nyilvántartási rendszer létrehozásáról. (Megjelent a 74/1990.05.18. számú Hivatalos Közlönyben.)

3. Lakosság-nyilvántartás Romániában

Romániában már 1990 elején megszületett a döntés, hogy létrehozzanak egy nemzeti informatizált lakosság-nyilvántartási rendszert, amelynek főleg a rendőrség munkáját kellett volna megkönnyítenie.¹⁰

1996-tól érvénybe lépett a „lakosság-nyilvántartásról és a személyi igazolványról” szóló törvény.¹¹ A törvény szerint a román állampolgárok nyilvántartása a lakhely alapelveire támaszkodik, és a Belügyminisztérium végzi a „Nemzeti Informatizált Lakosság-nyilvántartási Rendszer (NILR)” keretén belül, a lakosság-nyilvántartási alakulatok által. Az Állandó Lakosság-nyilvántartási Regisztert azért vezetik, hogy nyomon lehessen követni a lakosság számát, összetételét és alakulását, mozgását az ország területén.

A román állampolgárokat születésükkor veszik nyilvántartásba, amikor egy nyilvántartási számot is kapnak. 14 éves korában minden román állampolgár számára személyi igazolványt állítanak ki, amivel az állampolgárságot is lehet bizonyítani.

A törvény kimondja, hogy adatai titkosak, és semmi esetre sem szabad ezeket más természetes vagy jogi személyeknek kiszolgáltatni csak a törvény keretei között, vagy az illető beleegyezésével. Ez a törvény nem szól semmit arról, hogy a lakosság-nyilvántartás kitérne a természetes személyek etnikai hovatartozására. A törvény alkalmazási szabályainak egyik függelékében azonban megjelenik egy rovat, amely a **nemzetiség** (nationalitate) megjelölését is kéri abban az esetben, amikor egy román állampolgár külföldi lakhely alapítását kérvényezi.¹² Ebben az esetben nincs fogalomzavar, tehát a nemzetiség nem jelent állampolgárságot, ugyanis az ilyen kérést benyújtó személy román állampolgár, és a kérésben meg kell jelölnie a nemzetiségét is.

Egy másik alaptörvény, a 119/1996-os az anyakönyvi dokumentumokról, amelynek alkalmazási szabályzata¹³ a kisebbségekre is vonatkozóan a következő előírásokat tartalmazza:

1. A nyilatkozatokat az anyakönyvvezető előtt születés vagy halál esetén szóban teszi meg, míg házasságkötés esetén ez írásban történik.
2. Az anyakönyveket (registrul de stare civilă) és a bejegyzéseket román nyelven vezetik a latin ábécé betűit használva. A „nemzetiség” rovatba, amely bizonyos dokumentumokban megjelenik, a szabályzat kimondja hogy a kinyilvánított nemzetiséget kell beírni, míg az „állampolgárság” rovatba a személyi igazolványban szereplő állampolgárságot kell feltüntetni (24. szakasz, c bekezdés).
3. Az összes dokumentumot a Román Tudományos Akadémia által megállapított szabályok szerint kell kiállítani, beleértve az ă, î, â, ș, ț betűk használatára vonatkozó szabályokat is. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a szabályzat nem szól semmit a kisebbségi nyelveken létező különleges betűkről és ékezetekről, habár ezek fel nem tüntetése főleg az örökösödések esetében sok gondot okoz a névhasználatban.

¹¹ A 105/1996.09.25. számú törvény (Megjelent a 237/1996.09.30. számú Hivatalos Közlönyben.)

¹² Az 1/1997.07.01. számú Alkalmazási Szabályok 7. függelége „A külföldi lakhely alapítását kérvényező személy adatlapja” (Megjelent a 177/1997.07.30. számú Hivatalos Közlönyben.)

¹³ Az 1/1997.10.13. Szabályzat a 119/1996. számú törvény rendelkezéseinek egységes alkalmazásáról (Hivatalos Közlöny 318 bis/1997.11.19.)

4. Az anyakönyvi dokumentumok és bejegyzések semmissé nyilvánítása, módosítása vagy kijavítása csak végleges, visszavonhatatlan bírósági határozat alapján történhet meg. A kisebbségek esetében a kijavítás (rectificare) problémája vetődik fel az ékezetjavításokat illetően, amelyek anyagi hibáknak (erori materiale) minősülnek.
5. Az anyakönyvi igazolványokat csak román nyelven töltik ki.
6. Ezekbe az igazolványokba nem írják be az illető vallási hovatartozását.
7. Az a személy, akinek a család- vagy keresztnévét úgy jegyezték be, hogy az anyanyelvről lefordították más nyelvre, vagy egy más nyelv ortográfiai jeleivel írták le, kérheti azt, hogy megjegyzés formájában, beírják ezeket a neveket anyanyelven és az anyanyelv ékezeeteivel, mind a jogosult mind ennek szülei nevét illetően. A kérést az anyakönyvvezető polgármesteri hivatalhoz kell letenni, és a polgármester kell, hogy jóváhagyja egy rendelettel. A névváltoztatás után új születési bizonyítványokat adnak ki, és a módosítások kiterjednek a gyermek vagy a házastárs nevére is, amennyiben az utóbbi is beleegyezik ebbe.

A 113/1997-es kormányhatározat¹⁴ szerint az Állandó Lakosságnyilvántartási Regiszterben mint aktív nyilvántartásban, a természetes személyekről a következő adatokat jegyzik:

- fő személyi adatok: név, keresztnév, nem, születési év, hely, szülők neve, személyi szám, férj vagy feleség neve, gyermekek, **nemzetiség** és személyi állapot
- általános adatok: iskolai végzettség, foglalkozás, katonai helyzet
- lakhelyi és tartózkodáshelyi adatok
- adatok az igazolványokról
- emigrációs és immigrációs adatok
- elhalálozási időpont
- fénykép.

Ezeket az adatokat az illető személy adja át a hatóságoknak (kivételt képeznek persze bizonyos adatok, mint a születés vagy halál bejelentése), valamint a hatóságok is aktualizálhatják (naprakészre hozhatják) ezt egymás adatbázisainak alapján.

A nemzetiség vagy etnikai hovatartozás fel van tüntetve a katonakönyvben is, habár erről nem beszél a lakosság honvédelemre való felkészítéséről szóló törvény¹⁵, amely a katonakönyvről szóló részben nem tér ki ennek tartalmára. Ugyanaz a törvény azonban előírja, hogy a Honvédelmi Minisztérium saját adatbankot hoz létre helyi és központi szinten a besorozott személyek és a tartalékos katonák nyilvántartására a „Nemzeti Informatizált Lakosságnyilvántartási Rendszer” adatai alapján.

Adminisztratív szempontból meg kell még említeni, hogy 2002. január 1-jétől Romániában megalakultak a közösségi (helyi) lakosság-nyilvántartási közszolgálatok, amelyek biztosítják az anyakönyvi akták, személyi igazolványok, választókönyvek, jogosítványok, törzskönyvek kiállítását.¹⁶

¹⁴ A 113/1997.04.14. számú kormányhatározat az Állandó Lakosság-nyilvántartási Regiszter tartalmáról, napirenden tartásáról és adatainak az értékesítéséről (Megjelent a 71/1997.04.21 számú Hivatalos Közlönyben).

¹⁵ A 46/1996.06.05. számú törvény (Megjelent a 120/1996.06.11. számú Hivatalos Közlönyben).

¹⁶ A 84/2001.08.20. számú kormányrendelet (Megjelent a 120/1996.06.11. számú Hivatalos Közlönyben).

¹⁷ A XXXIII/1984.12.09-es törvénycikk az anyakönyvi dokumentumokról.

A lakosság-nyilvántartásról történelmi szempontból meg kell említeni, hogy Ó-Romániában 1887-ben, Erdélyben pedig 1894-ben¹⁷ tértek át az egyházak által vezetett nyilvántartásról az állami nyilvántartásra.

4. Adatvédelem Romániában

A román adatvédelmi törvény vagy teljes címén a természetes személyek védelmét biztosító törvény, a személyes adatok feldolgozását és szabad forgalmát illetően, csak 2001-ben lelt Parlament általi elfogadásra, és 2002. március 12-én lépett életbe.¹⁸ Egyelőre tehát nem lehet a kialakult alkalmazási problémákról vitázni, csak a törvénszöveg vizsgálására kerül sor az identitásvédelem szempontjából.

A törvény megfogalmazott célja a természetes személy jogainak, alapvető szabadságainak és különösképpen az intim, családi és magánélethez való jogának garantálása és megvédelése a személyes adatok feldolgozása alatt. A törvény azokra az adatfeldolgozásokra vonatkozik, amelyeket romániai vagy idegen, természetes vagy jogi személyek végeznek, függetlenül attól, hogy a köz- vagy magánszférában kerül sor erre. A törvény nem alkalmazható azokban az esetekben, amikor a honvédelmi vagy nemzetbiztonsági tevékenységek során történik, a törvényes keret tiszteletben tartásával.

Személyes jellegű adatoknak minősülnek mindazok az információk, amelyek egy identifikált (azonosított) vagy identifikálható (azonosítható) személyre vonatkoznak. Identifikálható az a személy, akit közvetett vagy közvetlen módon egy azonosítási szám, illetve identitásának fizikai, fiziológiai, szellemi, gazdasági, kulturális vagy társadalmi tényezői alapján azonosítani lehet.

A törvény értelmében adatfeldolgozók vagy adatkezelők lehetnek azok a természetes vagy jogi személyek (köz- vagy magánjogi) – beleértve az állami hatóságokat, ezek intézményeit és helyi struktúráit –, amelyek a személyi adatok feldolgozásának célját és eszközeit állapítják meg. Feldolgozásnak (kezelésnek) minősül minden olyan beavatkozás vagy beavatkozások összessége, amelyeket automatizált (gépi) vagy nem automatizált eszközökkel hajtanak végre a személyes adatokon, és amelyek következménye az adat gyűjtése, feljegyzése, szervezése, tárolása, átalakítása, adattárból való eltávolítása, átnézése, egy harmadik személynek való kiszolgáltatása, terjesztése, más adatokkal való kombinálása, zárolása vagy törlése.

A feldolgozott adatok jellegzetességeiről a törvény a következőket írja elő:

- ezeket jóhiszeműen a törvénynek megfelelően kell feldolgozni
- csak meghatározott, kifejezett és törvényes célokra lehet gyűjteni őket; ez alól kivételt képez az utólagos statisztikai, történelmi kutatásra vagy tudományos célokra való felhasználás (célhoz kötött, célorientált adatkezelés)
- a célnak megfelelőek, túlzás nélküliek és pertinensek kell, hogy legyenek
- pontosak és esetenként naprakészek, aktualizáltak kell, hogy legyenek
- olyan formában kell őket tárolni, hogy a személyt, amelyre vonatkoznak, csak addig lehessen azonosítani általuk, amíg a cél megvalósításához szükséges idő lejár.

A törvény 3. fejezete különleges szabályokat ír elő bizonyos speciális személyi adatok feldolgozását illetően. Ezen adatok közé tartozik az identitás is. A 7. szakasz kimondja, hogy tiltott azon személyi adatok feldolgozása, amelyek az etnikai vagy faji eredetre, a politikai, filozófiai, vallási meggyőződésre, szakszervezeti hovatartozásra, valamint az

¹⁸ A 677/2001.11.21. számú törvény (Megjelent a 790/2001.12.12. számú Hivatalos

egészségi állapotra és a szexuális életre vonatkoznak. A tiltás feloldódik a következő esetekben:

- az illető személy kifejezett beleegyezését adta az ilyen feldolgozásra;
- a munkajog alapján a feldolgozót törvényes előírás kötelezi erre;
- amikor a feldolgozás az illető személy életének, testi épségének és egészségének érdekében történik, illetve más személy védelmére szükséges abban az esetben, ha az illető személy olyan állapotban van, hogy nem tudja magát kifejezni és beleegyezését adni;
- amikor a feldolgozást egy alapítvány vagy szövetség végzi legális tevékenység keretén belül, illetve akkor, ha más non-profit, politikai, filozófiai, vallási vagy szakszervezeti jellegű szervezet végzi, azzal a feltétellel, hogy az illető személy ezeknek tagja, vagy ezekkel rendszeres kapcsolatban van, és a feldolgozás alatt beleegyezése nélkül adatai nem fedhetők fel egy harmadik személynek;
- amikor a feldolgozás olyan adatokat érint, amelyeket a személy nyíltan közölt;
- amikor a feldolgozás egy bíróság előtti jog megállapításához, gyakorlásához vagy védelméhez szükséges;
- amikor egy fontos közérdek védelméről van szó, azzal a feltétellel, hogy a személy jogai tiszteletben legyenek tartva, és részesüljön mindenfajta törvényes garanciában.

A feldolgozónak kötelessége értesíteni az adatfelvétel alanyát látogatásának időpontjáról, s ugyanakkor tudomására kell hoznia identitását, címét, nevét, a feldolgozás célját, a potenciális címzetteket (megbízók kilétét), és fel kell világosítania a jogairól, valamint arról, hogy mi történik vele, ha nem hajlandó az adatokat kiszolgáltatni.

Minden érintett személy évente egyszer kérésre, ingyen kaphat feleletet a feldolgozótól arra a kérdésre, hogy mi történik az adataival. A feldolgozó köteles 15 napon belül a kért információkat megadni. Bárki kérheti a feldolgozótól, hogy módosítsa, naprakészre hozza, kitörölje azokat az adatokat, amelyek hibásak, hiányosak, vagy nem felelnek meg a törvény előírásainak. Az érintett személy bármikor megtilthatja adatainak feldolgozását, ha nyomós okai vannak ezt tenni. Ez esetben, tehát ha a tiltás megalapozott, akkor a feldolgozás leáll. Ugyanakkor minden érintett személynek megadatik az a lehetőség, hogy a törvény által előírt jogainak megvédésére panaszt tegyen a bírósági szerveknél vagy a törvény alkalmazását felügyelő hatóságnál. A bíróság előtt kártérítés megítélését is kérheti, ha az adatfeldolgozás kárt okozott neki. A keresletet terheli bélyegilleték-fizetési kötelezettség, és azt a felperes lakhelye szerinti illetékes bíróságon kell benyújtani.

A törvény alkalmazását felügyelő szerv vagy hatóság az ombudsman vagy emberjogi biztos (Avocatul Poporului), ő töltvén be Romániában az adatvédelmi biztos szerepét. Abban az esetben, ha azt észleli, hogy megszegték a törvény előírásait, az ombudsman beszüntetheti vagy felfüggesztheti az adatfeldolgozást, a feldolgozott adatot töröltheti részben vagy egészében, és lehetősége van értesíteni a bűnüldöző szerveket, illetve keresletet indíthat a bírósági szerveknél. Az ombudsman hivatalának dolgozói kötelesek az adatfeldolgozásra vonatkozó információkat titkosan kezelni, még munkaviszonyuk megszűnése után is.

Az ombudsmanhoz csak abban az esetben lehet panasszal fordulni, amikor az illető előzőleg ugyanazt a kérését nem terjesztette bíróság elé, és ha már eltelt 15 nap az adatfeldolgozóhoz letett panasz napjától. Az ombudsman határozatai 15 napon belül megtá-

¹⁹ A 682/2001.11.28. számú törvény az „Egyezmény az egyének védelméről a személyes adatok gépi (automatizált) feldolgozása során” ratifikálásáról (Megjelent a 830/2001.12.21. számú Hivatalos Közlönyben).

madhatók az illetékes közigazgatási bíróság előtt. Az adatfeldolgozók nem utasíthatják vissza az ombudsman kérését, szakmai vagy állami titkokra hivatkozva, ugyanis maga az ombudsman is köteles az államtitkot megőrizni.

Románia mint Európa Tanács tagállama, 2001-ben ratifikálta¹⁹ az Európa Tanács adatvédelmi egyezményét, amelyet 1981-ben hoztak létre Strassburgban. A román alkotmányban előírt elsőbbség alapján tehát ez az Egyezmény a fent említett törvény előtt alkalmazható. A ratifikáláskor Románia az Európa Tanács tudomására hozta (**egyoldalúan kinyilvánította**), hogy ezt a szerződést alkalmazza nemcsak a digitalizált adatfeldolgozás esetében, hanem más eszközökkel történő feldolgozás esetében is, ha nyilvántartásban már megjelenő vagy nyilvántartás számára gyűjtött adatokról van szó.

Az egyezmény célja az, hogy minden természetes személy számára garantálja az alapvető emberi jogok és szabadságok tiszteletben tartását, és különösképpen a magánélethez való jogot, az automatizált adatfeldolgozással szemben. Ez az egyezmény is külön kitér az identitással kapcsolatos problémákra, kimondva, hogy „Azok a személyi adatok, amelyek faji eredetre, politikai véleményre, vallási meggyőződésre vonatkoznak nem képezhetik egy automatikus feldolgozás tárgyát, kivételt képezvén az az eset, amikor a belső jog szabályai erre megfelelő garanciákkal szolgálnak”.

5. Az identitás-bevallás gyakorlati haszna a romániai kisebbségek esetében

A nemzeti hovatartozás regisztrálása látszólag nem bír fontossággal, ugyanis a népszámlálás esetén kívül nem rendelkezik ilyen fajta regiszter felállításáról. A mindennapi életben azonban több helyen is be kell vallani és számon tartják ez etnikai hovatartozást. A bűncselekményt elkövető egyén személyi lapjában a rendőrség feltünteteti a nemzetiséget, a katonakönyv szintén tartalmazza. A népszámlálásnál nem kötelező a nemzetiség bevallása, míg a többi nyilvántartási rendszer megköveteli ezt.

A regisztrációnak ugyanakkor megvan a maga előnye és hátránya.

A hátrány az identitás beismeréséből eredő megkülönböztetés a mindennapi életben, a hatóságok képviselőivel való kapcsolatban, a munkahelyen és az állami intézményekben. Elméletileg az adatvédelmi törvény előírásai kiiktatják azt a veszélyt, hogy ezek az adatok nyilvánosságra kerüljenek, és abban az esetben, ha mégis megtörténik ez, az ország törvényei általában véve tiltják a diszkriminációt, tehát elméletileg szintén nem szenvedhet kárt az, akinek fény derül identitására. 2000-ben a román kormány hozott egy külön rendeletet is „a megkülönböztetés minden formájának megelőzéséről és megbüntetéséről”.²⁰

Az identitás regisztrációja viszont Romániában is egy egész sor olyan „előnynek” az alapja, amelyek nemcsak a kisebbségi létet teszik elviselhetőbbé, hanem a fennmaradás feltételét is jelenthetik. Így például a helyi közigazgatási törvény (215/2001) 90. szak-

²⁰ Az 137/2000.08.31 számú kormányrendelet a megkülönböztetés minden formájának megelőzéséről és megbüntetéséről (Megjelent a 431/2000.09.02. számú Hivatalos Közlönyben). A hatálybalépés időpontja: 2000. 11. 02. Ez a rendelet eléggé rendhagyó törvényhozási eszköz, ugyanis az alkotmányban előírt alapvető jog betartását próbálja konkrétabbá tenni, de a diszkriminatív cselekményeket csak kihágásoknak minősíti. A gyakorlatban majdnem minden ilyen cselekmény bűncselekménynek minősül, éppen ezért a rendelet is kimondja, hogy egy bizonyos cselekmény csak akkor minősül kihágásnak, ha nem minősíti más törvény bűncselekménynek.

sza szerint az állampolgárok és a helyi közigazgatási hatóság közötti kapcsolatban a román nyelvet kell használni. Azokban a területi közigazgatási egységekben, ahol valamely nemzeti kisebbséghez tartozó lakosok száma meghaladja az összlakosság számának 20 %-át, ezek a helyi hatóságokhoz és szakosztályaikhoz írásban vagy szóban anyanyelvükön is fordulhatnak, és a választ románul is, magyarul is megkapják. Ilyen feltételek között a közönségszolgálatlalt foglalkozó állásokra olyan személyzetet is kell alkalmazni, aki ismeri az illető kisebbség nyelvét. A helyi közigazgatási hatóságok biztosítani fogják a hatókörükhöz tartozó helységek és intézmények nevének, valamint a közérdekű közleményeknek az illető kisebbség anyanyelvén történő kiírását. Ezeket az előírásokat kiegészíti a kormány 2001. november 27-én hozott határozata²¹ a helyi közigazgatási törvénybe foglalt, a nemzeti kisebbségekhez tartozók anyanyelv-használati jogról szóló rendelkezések alkalmazásáról, amely 2002. március 7-től lépett érvénybe. A két törvényszöveg alapján a következő konkrét lehetőségek nyílnak meg abban az esetben, ha a kisebbség aránya meghaladja a 20%-ot:

1. a helyi és megyei tanácsnak anyanyelven is nyilvánosságra kell hoznia a gyűlések napirendjét és a megszavazott határozatokat;
2. a kisebbséghez tartozóknak joguk van arra, hogy anyanyelven nyújtsanak be szóbeli vagy írásos kérést a helyi és megyei közigazgatási szervekhez, valamint arra, hogy ugyanazon a nyelven kapjanak választ;
3. a helységnevek kifüggesztése anyanyelven, a hivatalos nyelvű mellett;
4. a helyi közigazgatási szervek kötelesek nevüket és az alárendelt intézmények nevét a kisebbség nyelvén is kifüggeszteni, ugyanaz vonatkozik a közérdekű hirdetésekre is;
5. a helyi közigazgatási szervek által rendezett, ünnepségeken lehet használni a kisebbség nyelvét is;
6. kérésre a házasságkötés celebrálása is anyanyelven végezhető el;
7. a határozattervezeteket anyanyelven is le kell tenni a tanács asztalára;
8. a normatív határozatok megjelennek anyanyelven is a román mellett;
9. a helyi közigazgatási szervek alkalmazni fognak olyan személyeket, akik értik és beszélnek az illető kisebbség nyelvét.

A rendőrség működési alapszabályzatának értelmében, azokban a területi közigazgatási egységekben, ahol valamely nemzeti kisebbséghez tartozó lakosok száma meghaladja az összlakosság számának 20%-át, olyan rendőröket is fognak alkalmazni, akik ismerik az illető kisebbség nyelvét.

A 20%-on kívül egy másik „mágikus szám” a kisebbségek számára (ami az anyanyelv-használatot illeti), az 1/3. Vagyis ott, ahol a helyi tanács összetételében a kisebbségi tanácsosok száma meghaladja az 1/3-ot, ezen tanácsosok számára megvan a lehetőség, hogy:

1. a tanácsgyűléseken használhatják az anyanyelvet;
2. a határozatokat kötelező lefordítani anyanyelvre is;
3. abban az esetben, ha három egymást követő tanácsülésen nincs biztosítva a tolmács jelenléte, fel lehet oszlatni a helyi tanácsot.

A kormányhatározat egy függelékben felsorolja azokat a romániai helységneveket amelyeket a kisebbségek nyelvén is fel kell tüntetni. Statisztikai szempontból a 20%-os arány betartásával Romániában 1200 helységben kell két- vagy többnyelvű táblákat ki-

²¹ Az 1206/27.11.2001 számú kormányhatározat a 215/2001. számú törvényben foglalt azon rendelkezések alkalmazási szabályainak a jóváhagyásáról, amelyek előírják a kisebbséghez tartozó állampolgárok anyanyelvhasználathoz való jogát a helyi közigazgatásban (H.K. nr. 781/07.12.2001).

függeszteni. A nyelvek szerinti megosztás a következő: 1071 esetben magyarul (17 megyében), míg németül 36-ban, ukránul 57-ben, oroszul 15-ben, törökül 8-ban, tatárul 3-ban, szlovákul 26-ban, 6-ban lengyelül, 7-ben szerbül, 112-ben roma nyelven kell ilyen táblákat kifüggeszteni.

Az identitáshoz való jog szemszögéből is nézve a törvény egyik hiányossága az, hogy továbbra sem szabályozza a Nyugat-Európában alkalmazott „etnikai arányt”, ugyanis a törvény mindenhol úgy fogalmaz, hogy alkalmazni fognak olyan személyeket, akik ismerik az illető nemzeti kisebbség nyelvét, tehát ezek a többséghez tartozók is lehetnek, abban az esetben, ha ismerik a kisebbség nyelvét. Ugyanakkor ez a törvény sem teremt lehetőséget az etnikai alapon létrehozható autonómiára vagy önkormányzatra.

Az oktatás terén, ahol a kisebbségi oktatásnak fakultatív a beállítottsága, a tanügyi törvény szerint szinte mindent kérésre lehet csak elérni, és ami a működéshez szükséges alsó létszámot illeti, a kisebbségi osztályok esetében ez nincs konkrétan meghatározva. Ezek szerint a kisebbségi osztályok létrehozásánál is az általános minimum létszámot kell elérni, ami 10 az óvoda, 15 az elemi iskola és gimnázium, valamint a líceumi oktatás esetében. A kisebbséghez tartozóknak tehát itt is érvényesítenie kell identitásából eredő jogaira való igényét.

A kisebbség mint közösség érdekében, regisztrálható és regisztrálandó az identitás, viszont az egyénektől begyűjtött adatokat bizalmasan kell kezelni. Ez a regiszter csak az egyének személyes bevallására alapulhat, de ez a bevallás nem lehet abszolút jellegű, hiszen az adatvédelmi törvény alapján mindenkinek meg kell adni azt a jogot, hogy identitását megváltoztassa és azt, hogy saját maga határozza meg, meddig minősíti saját magát kisebbségének. Kivételes esetet képez a közvetett identitásbevallás, ugyanis az alkotmány 29. szakaszának 6. bekezdése szerint: „a szülőknek vagy a gyámnak joguk van arra, hogy felelősségük alatt levő kiskorú gyermeket saját meggyőződésük szerint neveljék”, és ezáltal meghatározhatják a kiskorú identitását is, amelyet ő nagykorúvá válásának pillanatában nem biztos, hogy meg fog tartani. Az utólagos visszatérés az első, szülők választotta identitáshoz véleményem szerint kérdésessé teszi a személy pozitív identitásfogalmát, hiszen az identitásválasztás gyakorisága valójában identitászavart takar, és feltételezhető, hogy az identitásváltás azt jelenti, hogy az egyént a többség vagy egy másik kisebbség asszimilálta. **Az identitászavar a vegyes házasságból származók esetében viszont érthető.**

Az identitás bevallását nem szabad mindaddig objektív jellegzetességek létéhez kötni, amíg ez a bevallás jóhiszemű és nem az a célja, hogy a kisebbség számára hozott pozitív diszkriminációs vagy tényleges egyenlőséget teremtő intézkedéseket semlegesítse: például a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem multikulturális jellegét kihangsúlyozandó, megengedték, hogy bizonyos fakultásokon a kisebbségekhez tartozóknak külön helyeket tartsanak fenn. Ebben az esetben nem elég, ha valaki magát kisebbségének vallja, hanem olyan jellegzetességekkel kell rendelkeznie, mint a kisebbséghez tartozók, vagyis beszélnie kell a kisebbség nyelvét. A roma kisebbség esetében a felvételizőnek be kell bizonyítania, hogy ha nem is beszéli a nyelvet, szülei és ő egy ilyen közösség tagjai, és bizonyosságot kell tennie arról, hogy ismeri a kisebbség szokásait, kultúráját. **Tehát csak az identitásbeismerés céljától függően kell bevonni az objektív elemeket.**

Következésképpen, abból kiindulva, hogy Romániában inkább egy passzív, megtűrt kisebbségjogi politika folyik, elmondhatjuk, hogy létezik kötelező identitásregisztrálás abban az esetben, ha az államnak szüksége van erre, és ugyanez fakultatívvá válik, amikor az identitásbevallás által a kisebbség megszerez vagy megtart bizonyos jogokat. Az identitás mint személyi adat különleges védelemben részesül, viszont hiányzik a Kisebbségi Biztos és az Adatvédelmi Biztos, akiknek szerepét az ombudsman tölti be, akinek a kisebbségi vagy adatvédelmi problémák csak mellékfoglalkozást jelentenek. Ugyanak-

kor nincs szabályozva, hogy mikor és milyen feltételekkel változtathatja meg valaki az identitását, és ez milyen következménnyel jár. **Romániában egyelőre nem aktuális a kisebbségi választói névjegyzék, ugyanis nem léteznek kisebbségi önkormányzatok, a kisebbséghez tartozók képviselőiket (polgármester, tanácsosok) szigorúan a demokrácia és a klasszikus választási szabályok szerint választják.**

A nemzeti hovatartozás regisztrálásának szlovákiai szabályozása

The rules of registration of ethnic identity in Slovakia

The difference between the new and the old Data Protection Act is not significant. The new one only gives more details about legal remedies. The former Data Protection Act said that the only way to remedy injuries was to go to court, but the new administrative process counts first on other ways of legal remedies.

I. Nemzeti identitás választása – a kisebbségek definíciója

Szlovákiában sem az alkotmány, sem más törvény nem szabályozza a kisebbségek fogalmát. A Szlovák Alkotmány 12. cikkelye 3. bekezdésében úgy fogalmaz, hogy mindenkinek joga van dönteni nemzeti hovatartozása felől.² A szlovák jogrend két fogalmat ismer: a nemzeti kisebbség és az etnikai csoport fogalmát, de a jogrendben sehol sem ad magyarázatot, mit is ért ezeken. Amellett, hogy a jogrend nem alkalmaz definíciót, nem is alakult ki semmilyen formális gyakorlat a fogalmak használatát illetően. Kivételt ez alól csak a szlovák kormány egy 1991-es határozata képez, amely felsorolja a Szlovákia területén élő 11 kisebbséget.³ Mind ez idáig ez az egyetlen dokumentum, amely valamilyen módon jogilag szabályozza a kisebbséghez való tartozást, illetve a nemzeti identitás választását. Ezenkívül az iskolai törvény 3. paragrafusa biztosítja az anyanyelvi oktatás jogát a cseh, magyar, német, lengyel és ukrán (ruszin) kisebbség számára.⁴ Megemlíthető még a Szlovák Kormány Kisebbségi Tanácsa: benne 11 kisebbség képviselői kaptak helyet: magyaroké, romáké, cseheké, ruszinoké, ukránoké, németeké, lengyeleké, morváké, horvátoké, bolgároké és a zsidóké. Az Európai Regionális és Kisebbségi Nyelvek Chartája 2001-ben a szlovák parlament által ratifikált változata kisebbségi nyelvként regisztrálja a cseh, horvát, magyar, német, lengyel, roma, ruszin és ukrán nyelvet.

A törvényes szabályozás hiánya is hozzájárulhat ahhoz, hogy a szlovák társadalomban a kisebbségi lét időnként identifikációs vitához vezet. Nemcsak a szlovák nacionalista körökben divik a „magyarul beszélő szlovák” definíció. Legutóbb éppen a Magyar Koalíció Pártja választási eredményeképpen szóba kerülő szlovák házelnöki poszt magyar politikus általi betöltése váltott ki – tudományosnak éppen nem nevezhető – vitát arról, hogy a magyar kisebbség milyen pozíciót foglal el a szlovák társadalomban. Kérdés,

¹ Center for Legal Analyses-Kalligram Foundation. www.cla.sk

² Ústava SR v Druhej hlave Základné práva a slobody v článku 12 ods. 3 uvádza: „Každý má právo slobodne rozhodovať o svojej národnosti. Zakazuje sa akékoľvek ovplyvňovanie tohto rozhodovania a všetky spôsoby nátlaku smerujúce k odnárodňovaniu.”

³ Ld. a határozat felsorolását!

⁴ Zákon č. 29/1984 Zb. v znení neskorších predpisov), ktoré zabezpečuje právo na vzdelanie v menšinovom jazyku občanom českej, maďarskej, nemeckej, poľskej a ukrajinskej (rusínskej) národnosti.

hogy politikailag rendkívül kényes, jogilag pedig nagyon igényes – nemzetközi jogban is sok vitát kiváltó és igazából követendő példa nélküli kérdés. Tovább bonyolítják a helyzetet a Szlovákiában élő két legnagyobb kisebbség, a magyarok és romák esetében a kisebbségek mibenlétéről alkotott szakmai elképzelések. Fontos tényezőnek tűnik, hiszen nem biztos, hogy egy esetleges kompromisszum nem jelentene-e visszalépést a mostani szabályozatlan viszonyokhoz képest. Ám a definíció hiánya kétségtől problémát okoz. Mindenesetre a definíció kérdéskörét egy jogi vita keretén belül feltétlenül tisztázni kell a közeljövőben, amelyben éppen a kisebbségi törvény elkészítése játszhat meghatározó szerepet. A kisebbségek hiányzó definíciójára (is) visszavezethető a meglévő állami kisebbségi intézményrendszer jogi háttere. A kormány szinten tevékenykedő kisebbségi intézményeket a szlovák kormány programnyilatkozata hozta létre 1998-ban. E szerint az intézményrendszer nem áll jogi alapon, hanem a mindenkori politikai akarat függvénye. További hátráltató tényező, hogy sem a Kisebbségi Kultúra Főosztálya, sem a Kisebbségi Oktatási Osztály nem rendelkezik önálló döntéshozatallal, illetve nincs saját költségvetése. Vagyis nincs törvényes garanciája a kisebbségi döntések érvényre juttatásának, és a kisebbségi hivatalnokok legfontosabb feladata a kisebbségek érdekeinek érvényesítése – személyes kapcsolatokon, vagy politikai nyomásgyakorláson keresztül. A kisebbségi intézményrendszer esetében felmerül – magyarországi minta alapján – a kisebbségi önkormányzatok kialakításának kérdése. További megoldás lehetne a meglévő kisebbségi intézményrendszer megerősítése törvénnyel. Több magyar politikus – köztük elsősorban A. Nagy László – fogalmazta meg a kisebbségi önkormányzatai rendszer felállításának szükségességét, sőt egy előzetes koncepció is készült, az erről szóló vita azonban szintén várat magára.

II. Belső önrendelkezés

Politikai hovatartozástól függetlenül is kijelenthető, hogy az évtized talán legnagyobb hatását, magyar–magyar intézményes együttműködést elősegíteni igyekvő kezdeményezés a magyar kedvezménytörvény. Bár Szlovákiában a kedvezménytörvény nagy vitát és ellenkezést váltott ki a szlovák politikai körökből, érdekes módon senki sem vitatta, vagy foglalkozott a törvénnyel kapcsolatban az adatgyűjtésről, illetve az identitásválasztás problémaköre sem vetődött fel sem a magyar közösségben, sem a szlovák politikai elitben. A szlovákiai magyarság egyik legfontosabb feladata a tudatos közösségépítés szervezeti feltételeinek megteremtése. Ennek egyik része a társadalmi-politikai hatáskörök elválasztása, illetve a közösség szerkezeti struktúrájának felvázolása. Érdekes adaléknak szolgálhat egyrészt a 2001-es népszámlálás adatainak szociológiai feldolgozása, továbbá a magyar kedvezménytörvény nyújtotta felmérési lehetőségek. Véleményem szerint a magyar igazolványt kérvényezők számából többé-kevésbé felmérhető a politikailag aktív szlovákiai magyarság. Az eddig kérvényezők száma ugyanis 44 ezer körül állapodott meg pár hónappal ezelőtt, 2002. március végéig. Természetesen létezik egy politikailag aktív réteg, amely eleve nem kívánt élni az igazolvány nyújtotta lehetőséggel, másfelől a kérvényezők egy része valóban a kedvezmények miatt nyújtotta be igényét. Aligha tévedhetünk nagyot, ha a politikailag aktív magyarok számát 50 ezerre becsljük. Jelenlegi legnagyobb szervezetünk, az MKP tagsága alig több mint 9 ezer lelket számlál. A számok közötti különbség annyit jelent, hogy a civil, politikai szerveződések nem képesek megszólítani a politikailag aktívak nagy részét. A legfontosabb tényező jelenti egyben a legégetőbb problémát. A fiatal nemzedéket, amelynek közös tulajdonsága az érvényesülni akarás, nem elégíti ki egy befelé forduló, zárt hierarchiában élő kis közösség. A fiatal

generáció törekvéseit általában nem a mindenáron politikai szerephez jutás vágya, hanem a nyitottabb intézményi rendszer működtetése jellemzi. A szlovákiai magyarság intézményes jövője szempontjából a fiatalok bevonása a szellemi-kulturális életbe – modern alapokon működő hálózatok, valamint alternatívák létrehozásával, lehetőségek teremtetésével – létszükséglet. Meg kell teremteni a minél nagyobb számú és szervezetten működő hálózatok feltételeit. Bár nemzeti közösségünk egésze szempontjából fontos, de régimódi, valamikori népfrontos jellegű tömegszervezetek (példa a Csemadok) a mai fiatalok számára már nem jelentenek kihívást. Olyan hálózatokat kell számukra létrehozni, amelyekben lehetőséget, vonzerőt, szakmai, társadalmi vagy személyes többletet találhatnak. Az eddigi tapasztalatokból okulva kijelenthetjük: egyfajta lazább, koalíciós forma kialakítása lehetne célszerű. Végeredményben miért ne lehetne létrehozni a mind Vajdaságban, mind Erdélyben létező közösségi tanácsot, amelynek meghatározott hatáskörrel, szervei, feladatai és nem utolsósorban belső választási rendszere van, amely biztosíthatná – egy közösség életében oly fontos – változás lehetőségét? A tanulmány terjedelme nem elegendő egy ilyen közösségi struktúra felvázolására, ám minden bizonnyal érdemes lenne felmérni és összegezni az erdélyi Szövetségi Képviselők Tanácsának, illetve a vajdasági Magyar Nemzeti Tanácsnak eddig felgyülemlett tapasztalatait, illetve további elképzeléseit. Tisztázásra vár az autonómia kérdésének problémája a magyar kisebbség Szlovákiához fűződő viszonyának meghatározásakor. Több mint feltételezés, hogy a szlovák politikai elit – legalábbis rövid távon – nem támogatja a kisebbségi autonómia semmilyen fajtáját. A másik oldalon, a bársonyos forradalom óta nem készült átfogó koncepció/tervezet és nem folyt vita erről a kérdésről sem politikai, sem társadalmi szinten a szlovákiai magyarságon belül. Részben emiatt, részben pedig a szlovák társadalom történelmi okokra⁵ visszavezethető ódzkodása miatt olyan – rövid és középtávú – érdekvédelmi koncepciók kidolgozása szükséges, amelynek elfogadtatása valószínűsíthető. A szlovákiai magyarság egyfajta belső önrendelkezése – saját szervezeti kerettel, megosztott jog- és hatáskörökkel – nem függ a szlovák jogi normától, sem a szlovák többségtől. Egyes egyedül rajtunk múlik, milyen belső rendszert fejlesztünk ki magunk számára. Természetesen minél nagyobb a törvényes garancia a kisebbségi intézményrendszer számára, az annál hatékonyabban működhet. 1989 óta Szlovákiában nem született átfogó autonómia-koncepció, bár az autonómia igénye folyamatosan jelen van társadalmi és politikai szinten. Az 1998-as pártegyesülésig a legtovább az Együttélés jutott: már alapító dokumentumukban jelentkeznek a személyi autonómia, a kisebbségi önkormányzat és a közigazgatási autonómia jegyei.⁶ A „Merre tovább, Csehszlovákia” című 1991-es memorandumban pedig regionális vagy területi autonómiát, illetve a szóróványterületen élő magyarok számára kulturális autonómiát vázolt fel. Koncepció vagy konkrét javaslat azonban nem került kidolgozásra. Az MKDM és az MPP elképzelései jobbra oktatási és kulturális autonómiára vonatkoztak, az MKDM megfogalmazott egy keret-elképzelést is egy részleteiben azonban nem vázolt kisebbségi autonómia felé.⁷ A leg-

⁵ A két világháború közötti szlovák törekvések célja nem a teljes függetlenség elnyerése, hanem az autonómia volt. Az 1938. október 6-án kiharcolt autonómiát azonban Hitler nyomására az 1939. március 14-én nagy hirtelen kikiáltott ún. Szlovák Állam váltotta fel. A szlovák politikusok által megfogalmazott félelmek (autonómia = elszakadás) többek között erre is visszavezethetők.

⁶ Gerencsér Balázs–Juhász Albin: A kisebbségi autonómiák működő modellek, magyar elképzelések, p. 146.

⁷ Bővebben lásd Gerencsér–Juhász, p. 146–157.

többre értékelt lépésnek lehet tekinteni az 1994-es komáromi nagygyűlés határozatát, amelyben a három magyar párt és 3500 önkormányzati képviselő tette le a garast egy olyan másodfokú önkormányzati rendszer mellett, amelyben a magyarok többséget alkotnak. Ennek egyenes folytatása a közigazgatási reform folyamán ügyetlenül medializált ún. „Komárom megye” tervezete is. Az autonómia szó helyét az évek folyamán fokozatosan és tudatosan az önkormányzatiság vette át, és ez lett a szlovákiai magyarság önrendelkezésének paradigmája.

A két legfontosabb feladat, amely a szlovákiai magyarság előtt áll, a kisebbségi érdekérvényesítés, valamint a közösségépítés. Bár a két feladat természetesen összefügg, mindkettő speciális tervezést és végrehajtást igényel. A feladatok tervezésének és végrehajtásának bonyolultságát jól jelzi, hogy a végrehajtó szervezetek – Szlovákiában az MKP, míg Romániában az RMDSZ – hasonló problémával küszködnek. Egyrészt amilyen mértékben növelik az elfogadhatóságukat a többségben, úgy távolodnak el az általuk képviselt tömegtől.⁸ Salat Levente tanulmánya szerint ennek oka Romániában az „elködösített tisztázatlanság”, hogy az RMDSZ politikai párt vagy érdekvédelmi ernyőszervezet-e?⁹ Szlovákiában a fentebb már említett párt- és civil szervezeti fejlődés és a személyes összefonódások miatt az MKP ad hoc módon mindkét szerepet birtokolja. Ezzel egyrészt csökkenti a szakmai vita és stratégia fejlesztésének lehetőségét, másrészt gátolja a közösségi feladatok megoldására szakosodott szervezetek fejlődését, illetve stratégiai építkezését. Más képességekre, tudásra, szervezeti struktúrára van szükség egy politikai párt agendájának megszervezésekor és más egy társadalom-közösség összefogásánál. Ez egy szervezet égisze alatt, azzal a személyi összefonódással, amely jelenleg jellemzi a szlovákiai magyarságot, kivitelezhetetlennek tűnik. Szükségesnek látszik szétválasztani a hatásköröket és a feladatokat, és együttműködve, de nem összenőve kezdeni el új alapokon a közösség megerősítését. Ami a kisebbségi jogvédelmet illeti, a Kalligram Alapítvány jogi elemzőközpontjának felmérése szerint¹⁰ a legnagyobb hiányosságot a kisebbségi oktatás és kultúra finanszírozásának politikához kötöttsége, a jogilag nem garantált és elégtelen kisebbségi intézményrendszer, valamint kisebbségi nyelvhasználat jelenti. Ezek a problémák jogi úton változtathatók, de természetesen ehhez politikai akarat és megfelelő jogi megoldás szükségeltetik. Önálló, jogi alapon s nem politikai akaraton alapuló kisebbségi intézményrendszer megteremtése, valamint a kisebbségi kultúra és oktatás finanszírozásának jogi alapokra helyezése olyan keretet nyújtana a szlovákiai magyarságnak, amelyben meggyőződésük szerint biztosított lenne a közösség autonóm fejlődése. Az MKP 2002-es programja legfőbb kisebbségi célként éppen az önálló kisebbségi jogállás megteremtését említi. A program három alapvető pontja: a kisebbségi önkormányzati intézményrendszer kiépítése (a kisebbségi törvény elfogadása, mely rögzíti és bővíti a meglévő kisebbségi intézményrendszert és annak működési szabályait), a kisebbségek nyelvi jogainak a bővítése (a kisebbségi nyelvhasználati törvény továbbfejlesztése az európai nyelvi charta elfogadott rendelkezéseinek értelmében); végül az egyenlő esélyek politikájának megvalósulása (antidiszkriminációs törvény). Ehhez hozzáadható a kisebbségi közművelődés és kultúra szabadságát és önállóságát szorgalmazó programpont, amely a kellő jogi háttér és megfelelő anyagi forrás biztosítását tartja elengedhetetlennek. A közművelődési támogatások rendszerének reformja – ahogy a prog-

⁸ Lásd Salat véleményét az idézet tanulmányban, p. 5.

⁹ Salat, id. tanulmány, p. 6.

¹⁰ A CLA-Kalligram által készített a szlovákiai kisebbségi legislatíváról szóló felmérés 2002 őszén jelenik meg.

ram írja – négy pályázható pénzforrásra épülne: a központi-állami, a kerületi, a helyi és a közalapítványi támogatásra.¹¹

III. Adatvédelem

A szlovák alkotmány

A Szlovák Köztársaság Alkotmánya (a 460/1992 Zb. számú törvény a módosítások értelmében) a 12. és a 19. cikkben garantálja a polgárok adatvédelemmel összefüggő jogait. A 12. cikk szerint az emberek szabadok és egyenlők emberi méltóságukban és jogaikban. Az alapvető emberi- és szabadságjogaiktól a polgárokat nem lehet megfosztani, ezek a jogok elvitathatatlanok, nem évülnek el, és nem lehet őket megszüntetni. Az alapvető emberi- és szabadságjogok a Szlovák Köztársaság területén minden embert megilletnek tekintet nélkül nemükre, fajukra, bőrszínükre, nyelvükre, hitükre és vallásukra, politikai vagy más gondolkodásukra, nemzeti vagy szociális származásukra, nemzetiségi vagy etnikai csoporthoz való tartozásukra, vagyonukra, nemzetségükre vagy más pozíciójukra. Mindenkinek joga van szabadon eldönteni, melyik nemzetiséghez tartozónak vallja magát. Minden olyan tevékenység, mely ez ellen a szabad döntés ellen irányul, és mely az elnemzetietlenítéshez vezet, tilos. Senkinek nem származhat hátránya abból, hogy alapvető emberi- és szabadságjogait érvényesíti.¹² A 19. cikk szerint mindenkinek joga van emberi méltósága, becsülete, jó hírneve és neve megőrzésére. Mindenki joga van magán- és családi életének védelmére és az ebbe való jogtalan beavatkozások ellen. Mindenki védelmet élvez a saját személyét érintő jogtalan adatgyűjtés, tárolás, nyilvánossághozatal, és más, őt érintő adatfelhasználás ellen.¹³ A 12. cikk értelmében a *mindenki* minden, a Szlovák Köztársaság területén tartózkodó egyént takar, tehát az alapvető emberi- és szabadságjogok nem köthetők egy bizonyos csoportosuláshoz, például az adott ország polgáraihoz, kivétel nélkül minden embert megilletnek.

Az adatvédelemmel bővebben a Szlovák Nemzeti Tanács 428/2002. Z.z. számú, az adatvédelemről szóló törvénye (a továbbiakban csak adatvédelmi törvény) foglalkozik. Ez a törvény nagyon új, 2002. július 3-án fogadta el Szlovákia törvényhozó testülete, és ez év szeptember 1-jén lett hatályos, kivéve a 35. paragrafus második bekezdését, amely majd 2003. december 31-én lép hatályba (ez a paragrafus az Adatvédelmi Hivatal elnökéről, megválasztásáról, hivatalának időtartamáról szól). Az adatvédelmi törvény hatálybalépésével megszüntette az 52/1998. Z.z. a személyes adatok védelméről az információs rendszerekben szóló törvényt, valamint a Szlovák Statisztikai Hivatal 155/1998. Z.z. számú rendeletét a személyes adatokat tartalmazó információs rendszerek regisztrációjának módjáról, formájáról és magáról az eljárásról. Arról, hogy a törvény hogyan működik a gyakorlatban, az eltelt rövid idő miatt – 1 hónap – még sajnos nincs módunkban érdemben szólni, ez az elemzés sokkal inkább a törvény által nyújtott lehetőségeket kívánja elemezni, s főként azt, milyen védelmet biztosít a törvény az olyan adatoknak, mint a kisebbséghez való tartozás. Ezt a törvényt az Európa Parlament és Tanács 95/46/EC irányelveivel összhangban fogadta el a szlovák törvényhozó testület.

¹¹ Az MKP 2002-es választási programját lásd a honlapon.

¹² A Szlovák Köztársaság Alkotmányának 12. cikkének, első, második, harmadik, negyedik bekezdése.

¹³ A Szlovák Köztársaság Alkotmányának 19. cikkének, első, második, harmadik bekezdése.

Az adatvédelmi törvény Szlovákiában

Az adatvédelmi törvény még 4 részből áll (a továbbiakban törvény). Az első részben találjuk meg a választ arra, mely kérdésekre vonatkozik a törvény (1–2. §), hogyan értelmezzük a törvényben használt fogalmakat (3–4. §). Az első paragrafus első bekezdése szerint az adatvédelmi törvény a természetes személyek személyes adatainak védelmét, az adatfeldolgozás elveit, az adatok biztonságát, az érintett személyek jogainak védelmét, a határon átnyúló információáramlást, az információs rendszerek regisztrációját, és az Adatvédelmi Hivatal (a továbbiakban hivatal) létrehozását, pozícióját és működésének területét szabályozza. A második bekezdés felsorolja, mely személyekre vonatkozik a törvény; ezek a következők: az államigazgatás szervei (pl. járási, kerületi hivatalok); az önkormányzatok szervei (pl. városi hivatal, a megye szervei); más államhatalmi szervek; jogi- és természetes személyek, akik adatfeldolgozással foglalkoznak, az adatfeldolgozás céljából és módjának meghatározásából, valamint személyes adatokat nyújtanak. A második paragrafus első bekezdése szerint e törvény nem vonatkozik azon személyes adatok védelmére, amelyeket a természetes személyek kizárólagosan saját vagy otthoni tevékenységük folytán feldolgoznak. A törvény nem vonatkozik az államigazgatás szerveire és más államigazgatási szervekre akkor, ha az adatfeldolgozás elkerülhetetlen az állam érdekeinek biztosítása érdekében, és ezt az elkerülhetetlenséget más törvény szabja meg a törvényben megjelölt területeken (pl. közbiztonság, védelem, büntetőeljárás stb.); ezekben az esetekben a törvényben megjelölt paragrafusok nem alkalmazandók. A harmadik paragrafusban találhatjuk a személyes adatok törvényes definícióját. Eszerint a **személyes adatok** egy meghatározott vagy meghatározható természetes személy adatai, miközben ez a személy olyan személy, akit közvetlenül vagy közvetett módon meghatározhatunk főleg az általánosan használatos azonosító vagy egy vagy több jellemző vagy jel alapján, amelyek e személy fizikai, fiziológiai, pszichikai, mentális, közgazdasági, kulturális vagy társadalmi identitását alkotják. A definíció lényege: a személyes adat olyan személyhez köthető információ, amely alapján nagy biztonsággal meghatározhatjuk, kiről van szó. A negyedik paragrafus első bekezdésének a) bekezdése határozza meg az **adatfeldolgozás** fogalmát, amely a törvény értelmében minden olyan művelet vagy műveletek összessége, mely a személyes adatokkal függ össze, például a személyes adatok gyűjtése, tárolása, fel- és átdolgozása, keresése, átcsoportosítása, kombinálása, áthelyezése, kihasználása, likvidációja, rendelkezésre bocsátása, a hozzáférhetőség biztosítása, nyilvánosságra hozatala stb. A személyes adatok **rendelkezésre bocsátása** [negyedik paragrafus első bekezdés b) bekezdése] alatt a törvényhozó a személyes adatok kiszolgáltatását érti adatfeldolgozás céljából egy másik jogi személynek, természetes személynek, esetleg külföldi személynek, kivéve az érintett személyt, a saját üzemeltetőt, közvetítőt vagy feljogosított személyt. A **hozzáférhetőség biztosítása** [negyedik paragrafus első bekezdés c) bekezdése] a személyes adatok közlése vagy az ezekhez való hozzáférés más jogi személyek, természetes személyek, esetleg külföldi személyek számára, kivéve ugyanazokat a személyeket, mint a rendelkezésre bocsátásnál. A személyes adatok **nyilvánosságra hozatala** [negyedik paragrafus első bekezdés d) bekezdése] alatt a törvény a személyes adatok publikációját, nyilvánossá tételét vagy kibocsátását érti a tömegtájékoztatási eszközök, nyilvános számítógépes hálózatok stb. révén. Ide tartozik az adatok nyilvános kihirdetése, nyilvános jegyzékben való megjelentetése, kiállítása, a hivatali hirdetőtáblákon vagy más nyilvános helyen. Az **érintett személy** az a személy, akinek a személyes adatai feldolgozásra kerülnek (negyedik paragrafus ötödik bekezdés). Az **üzemeltető** (negyedik paragrafus második bekezdés) a törvény sze-

rint olyan államigazgatási szerv, önkormányzati szerv, más államhatalmi szerv, más jogi személy vagy természetes személy, amely meghatározza az adatfeldolgozás célját és módját. Ha az adatfeldolgozás célját és módját egy különálló, ettől a törvénytől különböző törvény határozza meg, az ebben a következő törvényben említett szerv is üzemeltetőnek minősül. A **közvetítő** (negyedik paragrafus harmadik bekezdés) olyan államigazgatási szerv, önkormányzati szerv, más államhatalmi szerv, más jogi vagy természetes személy, aki az üzemeltető nevében feldolgozza a személyes adatokat. A törvény ezeken a fogalmakon kívül meghatározza még, hogy mi az információs rendszer, a személyes adatok likvidációja és az adatfeldolgozás célja, az érintett személy beleegyezése, a határon átnyúló információáramlás, az anonimizált adat, cím, általánosan használt azonosító, biometrikus adat, feljogosított személy, felhasználó. A törvény második része a személyes adatok feldolgozása során fellépő jogokról, kötelezettségekről és felelősségről szól. A törvény ötödik paragrafusa értelmében a személyes adatokat csak az üzemeltető és a közvetítő dolgozhatja fel. A közvetítő csak az üzemeltetővel kötött írásos szerződéssel vagy meghatalmazással összhangban dolgozhatja fel a személyes adatokat. Az üzemeltetőnek kötelessége úgy kiválasztani a közvetítőt, hogy az minden tekintetben alkalmas legyen a feladatra, különleges figyelemmel az érintett személyek jogaira és a jog által védett érdekeikre. Ha az üzemeltető csak az adatok megszerzése után bízta meg a közvetítőt, vagy az adatok feldolgozását más közvetítő vette át, az üzemeltető köteles a lehető leggyorsabban, legkésőbb 3 hónapon belül erről tájékoztatni az érintett személyt. Közvetítő és üzemeltető csak olyan személy lehet, aki állandó lakhellyel/székhellyel rendelkezik a Szlovák Köztársaság területén.¹⁴ Ha az adatfeldolgozás célját nem határozza meg külön törvény, akkor ez a kötelesség az üzemeltetőre hárul, akárcsak annak biztosítása, hogy ne kerüljön feldolgozásra olyan személyes adat, amely terjedelmében vagy tartalmában nem egyeztethető össze az adott céllal, vagy már nem aktuális. Az adatfeldolgozás célját világosan kell meghatározni; ez a cél nem ütközhet törvénybe. Az érintett személytől csak olyan adatok kérhetők, amelyek feltétlenül szükségesek az adatfeldolgozás céljának eléréséhez. Ezekhez az adatokhoz csak akkor csatolhatók más, az érintett személytől már korábban megszerzett, a céllal összefüggő adatok, ha az érintett személy ehhez írásos beleegyezését adja. Ezt a beleegyezést sem a közvetítő, sem az üzemeltető nem kényszerítheti ki. Arról, hogy az adatok aktuálisak-e, összefüggnek-e az adott céllal, az Adatvédelmi Hivatal hivatott dönteni.¹⁵ A személyes adatokat csak az érintett személy beleegyezésével lehet feldolgozni. Az üzemeltetőnek kötelessége ezt a beleegyezést oly formában, módon megszerezni, hogy a későbbiekben ez bizonyító erővel bírjon. A törvény meghatározza azt is, mit kell tartalmaznia egy ilyen beleegyezésnek, ez a felsorolás viszont nem kötelező érvényű, kivéve azt a mondatot, amely kimondja, hogy az beleegyezés, amelyet az érintett személy nem látott el kézjeggyel, érvénytelen. Aláírásként kezelendő az elektronikus aláírás is. Nem szükségeltetik beleegyezés akkor, ha a személyes adatok feldolgozására külön törvény érvényes, és ez meghatározza a személyes adatok jegyzékét, a feldolgozás célját, az adatgyűjtés feltételeit és az érintett személyeket. Az érintett személy beleegyezésére akkor sincs szükség, ha adatai csak statisztikai célokat szolgálnak; ha csak az érintett személyek kereszt- és vezetéknévéről, titulusról, címéről van szó, és nem lehetséges más, e személyhez kap-

¹⁴ Az adatvédelmi törvény ötödik paragrafusának első, második, harmadik, negyedik, ötödik bekezdése.

¹⁵ Az adatvédelmi törvény hatodik paragrafusának első, második, negyedik, ötödik bekezdése.

csolódó adatot a többihez hozzácsatolni, és ezek az adatok kifejezetten azt a célt szolgálják, hogy az üzemeltető levelezés útján kapcsolatot tartson fent az érintettel; ha az érintett személy beleegyezését nem lehet megszerezni amiatt, mert az érintett személynek nincs jogi cselekvőképessége, vagy nem képes beleegyezését adni, és a személyes adatok feldolgozása az érintett személy életbevágóan fontos jogi érdekeit szolgálja; továbbá ha már közzétett adatok kerülnek feldolgozásra; valamint ha a személyes adatokhoz való hozzáférésre vagy az adatok rendelkezésre bocsátására nincs lehetőség, és az adatfeldolgozás csak művészi, tudományos, irodalmi vagy történelmi célokat szolgál vagy a nyilvánosság informálását, és az adatfeldolgozást olyan üzemeltető viszi végbe, amelynek ez tevékenysége tárgyát képezi. Az érintett személytől eltérő személy csak akkor adhatja meg az érintett személy személyes adatait, ha abba az érintett személy írásban beleegyezett. Az érintett személy feldolgozott adatait csak az ő írásos engedélyével lehet nyilvánosságra hozni, hozzáférhetővé tenni, rendelkezésre bocsátani. Kivételt képez az az eset, ha erre a büntetőeljáráásban részt vevő szervezetnek van szükségük, továbbá ha ezt külön törvény határozza meg. A törvényhozó gondolt arra az esetre is, ha az érintett személynek nincs jogi cselekvőképessége vagy halott; ezekben az esetekben az engedélyt a törvényes képviselő, illetve a halotthoz közel álló személy¹⁶ (pl. volt házastárs, élettárs, szülő, gyermek, testvér stb.) adhatja meg.¹⁷ A személyes adatok speciális kategóriáit a törvény nyolcadik paragrafusában találjuk. Ezek olyan személyes adatok, amelyek az egyén faji vagy etnikai hovatartozását, politikai gondolkodását, vallását, világnézetét, politikai pártokban vagy mozgalmakban való tagságát, szakszervezeti tagságát, egészségi állapotát, nemi életét fedik fel. Az ilyen adatok feldolgozása tilos. A személyes adatok feldolgozásánál csak akkor lehet felhasználni az általános azonosítót (az egyén születési számát), ha ez a cél érdekében elkerülhetetlen. Más azonosító feldolgozása, amelynek alapján meg lehet határozni az érintett személyt, és amely magában hordozza az érintett személy jellemzőit, tilos. Az olyan adatokat, amelyek arról tanúskodnak, hogy az érintett személy megszegte-e a törvényt a büntető-, közigazgatás- vagy a polgárjog és a büntetés-végrehajtás terén, csak azok dolgozhatják fel, akiknek ezt külön törvény engedélyezi. Az érintett személy biometrikus adatait, tehát pl. az ujjlenyomatát, DNS-ét, csak külön törvényi felhatalmazás birtokában lehet feldolgozni, ha ez az üzemeltetőnek külön törvényből fakadó kötelezettsége, vagy a feldolgozáshoz írásos beleegyezését adta az érintett. A természetes személyek szellemi állapotával kapcsolatos adatokat csak pszichológus vagy olyan személy dolgozhatja fel, akinek ezt külön törvény engedélyezi.¹⁸ Abban az esetben,

- ha az érintett személy írásos engedéllyel beleegyezett speciális személyi adatai feldolgozásához;
- ha ezt külön törvény határozza meg, mely meghatározza a személyi adatokat, a feldolgozás célját, az adatok megszerzésének módját, az érintett személyek csoportját;
- ha a feldolgozás az érintett személy életbevágóan fontos érdekeit védi, vagy ha az érintettnek nincs jogi cselekvőképessége, és a törvényes képviselő engedélyét nem lehet megszerezni;

¹⁶ A 40/1964 Zb. számú törvény a módosítások értelmében, A Polgárjogi Törvénykönyv 116. paragrafusa.

¹⁷ Az adatvédelmi törvény hetedik paragrafusának elsőől a tizennegyedik bekezdéséig.

¹⁸ Az adatvédelmi törvény nyolcadik paragrafusának elsőől az ötödik bekezdéséig.

- ha a feldolgozást polgári társulás, alapítvány, non-profit szervezet, politikai párt vagy mozgalom, az állam által elismert egyház viszi véghez, és ezek az adatok csakis tagjaikat érintik, és csakis belső használatra készül;
- ha az érintett személy az adatokat nyilvánosságra hozta, vagy ha jogai gyakorlásához ez elkerülhetetlen;
- ha az adatgyűjtés orvosi célokat szolgál;

nem érvényes az ezen speciális személyi adatokra vonatkozó feldolgozás tilalma. Ha külön törvény zárja ki az érintett személy beleegyezését, az érintett személy írásos engedélye adatai feldolgozásához érvénytelen.¹⁹ A törvény ezenkívül meghatározza az adatgyűjtés módját, likvidációját. Az információs rendszerekbe csakis valós adatok kerülhetnek. Az adatok valóságosságáért az felel, aki megadta őket.²⁰ A második rész második fejezete a személyi adatok biztonságáról szól. Ez a fejezet határozza meg azt, hogyan köteles az üzemeltető és a közvetítő biztosítani a személyes adatok biztonságát. Itt leginkább az információs rendszerek technikai biztosításáról van szó. Az üzemeltető és közvetítő köteles hallgatni azokról az adatokról, amelyeket feldolgoz. Ez a kötelezettség a feldolgozás befejezése után is érvényes. Ezt a kötelezettséget a törvény minden olyan személynek előírja, aki munkája folytán, vagy más módon kapcsolatba kerülhet a személyes adatokkal. A személyes adatok védelmének ellenőrzéséért az üzemeltető felelős.²¹

A második rész harmadik fejezete az érintett személyek jogainak védelméről szól. Eszerint az érintett személynek joga van írásos kérvény útján az üzemeltetőtől

- információt kérni adatai feldolgozásáról;
- pontos információt kérni az üzemeltető forrásairól, akiktől az érintett személyek adatai származnak;
- kérvényezni az érintett személyes adatait, amelyek a feldolgozás tárgyát képezik;
- kérni a helytelen vagy nem aktuális adatok kijavítását;
- kérni az érintett személyét érintő adatok likvidációját, ha azok már céljuknak megfelelően felhasználásra kerültek;
- visszaigényelni a hivatalos iratokat, ha ezek a feldolgozás tárgyát képezték;
- kérni a feldolgozásra kerülő adatok likvidációját, ha azokkal törvényt sértettek.

Az érintett személy ilyen jellegű kérelmeit az üzemeltető köteles ingyenesen, 30 napon belül teljesíteni. Kivételt ez alól csak két esetben lehet tenni; ha az érintett információt kér az üzemeltető forrásairól, vagy azon személyes adatok közlését kéri, melyek feldolgozás tárgyát képezik. Ezekben az esetekben sem lehet viszont az ár magasabb, mint amennyi az üzemeltető valós kiadása az ezzel járó adminisztráció bebiztosítására.

Az érintett személy jogait csak két esetben lehet korlátozni: a hibás adatok kijavításánál és az adatok likvidációjánál, de ezt is csak akkor, ha ezt a korlátozást külön törvény szabja meg, ha veszélybe kerülne az érintett védelme, vagy ezzel más személyek jogai sérülnének. Ha erre sor kerül, az üzemeltető ezt a lehető leggyorsabban közli az érintettel és a hivatallal. Az érintett személy ezenkívül ingyenes írásos kérvényen keresztül kifogásolhatja az üzemeltetőnél azt, hogy:

¹⁹ Az adatvédelmi törvény kilencedik paragrafusának első és második bekezdése.

²⁰ Az adatvédelmi törvény tizedik, tizenegyedik, tizenkettedik, tizenharmadik paragrafusa.

²¹ Az adatvédelmi törvény második részének második fejezete (15–19. §).

- adatai marketing céljából feldolgozásra kerüljenek; ilyen esetben kérheti az őt érintő adatok megsemmisítését;
- vezeték- és keresztnévét, titulását, címét felhasználják és rendelkezésre bocsátják marketing céljából.

Ha az érintett személy adatai határon kívülre kerülnek, és az üzemeltető ezt csak utólag dönti el, köteles erről tájékoztatni az érintett személyt, valamint felvilágosítani arról, hogy joga van írásban elutasítani személyes adatainak ilyen felhasználását. Az érintett személynek mindig joga van elutasítani személyes adatai felhasználását, feldolgozását, ha ezek külföldre kerülnének, és adatai biztonsága nincs megfelelően biztosítva, kivéve ha ez egy cégen belül történik, kizárólagosan saját, cégen belüli felhasználásra. Ha az érintett személy gyanítja, hogy adatait jogtalanul dolgozzák fel, vélelmét tudathatja ezt az Adatvédelmi Hivatallal.²² A törvény foglalkozik a határon átnyúló információáramlással (negyedik fejezet), az ötödik fejezetben az információs rendszerek regisztrációjával, a regisztráció feltételeivel. A harmadik rész az Adatvédelmi Hivatalról, pozíciójáról, hatásköréről, belső elrendezéséről, feladatairól szól. Ezek szerint a Hivatal élén a hivatal elnöke áll, őt követi a Hivatal alelnöke, majd a főfelügyelők és felügyelők következnek. A Hivatal tevékenysége nagyon sokrétű, felöleli az egész államigazgatást az adatvédelem terén. Ami a mi szempontunkból fontos, az a 38. paragrafus első bekezdés f) bekezdése, amely arról szól, hogy a Hivatal az a szerv, mely fogadja és rendezi a panaszokat a személyes adatok védelmének megsértéséről, a h) bekezdése, mely szerint a Hivatal hivatott ellenőrizni az adatfeldolgozást, és a j) bekezdése, amely alapján a Hivatalnak büntett gyanúja esetén joga van beadvánnyal élni a büntetőeljárásban résztvevő szerveknél (ezek a rendőrség, nyomozóhivatal, ügyészség, bíróság). Nem kevésbé fontos a harmadik bekezdés, amely szerint ha a Hivatal olyan információk birtokába jut, amelyek azt a következtetést engedik levonni, hogy a törvény vagy más általános érvényű jogi norma vagy az üzemeltető belső rendelete sérti a természetes személyek alapvető emberi- és szabadságjogait személyes adataik feldolgozása során, a Hivatal elnöke beadvánnyal élhet az illetékes szervnél, és a kérdéses norma változtatását vagy megszüntetését igényelheti mindezekben az esetekben.

Az ellenőrzés folyamata megegyezik a közigazgatási jogban ekkor szokásos eljárással.²³ A harmadik rész harmadik fejezete tartalmazza a jogorvoslás érdekében tett intézkedéseket. E szerint a jogi és természetes személyek jogaik megsértése vagy ennek gyanúja esetében panaszt tehetnek a Hivatalnál. Nem minősül panasznak a saját üzemeltető vagy közvetítő panasz. A Hivatal a panasz benyújtásától számított 60 napon belül vizsgálja felül és rendezi el a panaszt. A Hivatal elnöke indokolt esetekben ezt az időtartamot az ügynek megfelelően meghosszabbíthatja. Az így megállapított maximális időtartam nem lehet több, mint 6 hónap. Az időtartam meghosszabbításáról a panaszt benyújtó személyt írásban értesíteni kell. A panaszok fogadására és rendezésére, a törvényben említett részeken kívül, a panaszokról szóló törvény érvényes (a 152/1998 Z.z. számú törvény a panaszokról). A Hivatal az ebből a törvényből fakadó jogok és kötelezettségek megsértésének gyanúja esetén felszólítja az üzemeltetőt és a közvetítőt a személyes adatok azonnali blokkolására vagy azon tevékenységük, mely veszélyezteti ezt az

²² Az adatvédelmi törvény huszadik (elsőtől a nyolcadik bekezdésig), huszonegyedik (elsőtől a harmadik bekezdésig), huszonkettedik paragrafusa, továbbá a huszonharmadik paragrafus ötödik bekezdése.

²³ A 71/1967 Zb. számú törvény a közigazgatási eljárásról a módosítások értelmében.

állapotot, ideiglenes felfüggesztésére. A Hivatal törvénysértés esetén rendeletben fel szólítja az üzemeltetőt vagy a közvetítőt arra, hogy hagyjon fel azon tevékenységével, mely törvényt sért. Ez ellen a felszólítás ellen az üzemeltető és a közvetítő ellenvetéssel élhet. Az érintett személyek jogainak súlyos megsértése esetén a Hivatal elnöke közzéteheti az üzemeltető vagy a közvetítő nevét, címét, a jogsértés rövid ismertetését.²⁴ A törvénynek ez a része nem zárja ki annak lehetőségét sem, hogy a jogaiban sértett személy polgárjogi peren keresztül éljen jogainak és jogos érdekeinek védelmével.²⁵ Az ilyenkor szokásos eljárást a Polgárjogi perrendtartásról szóló törvény (a 99/1963 Zb. számú törvény a polgárjogi perrendtartásról a módosítások értelmében) tartalmazza. Ennek értelmében a jogaiban sértett személy beadvánnyal élhet, melyben a közigazgatási szerv hatályos döntését és/vagy a döntéshozatali folyamat törvényességét kifogásolja. Olyan döntés ellen, mely nem lépett hatályba, nem lehet jogorvoslatért bírósághoz fordulni, tehát mielőtt a sértett bírósághoz fordulna, ki kell, hogy merítse az összes közigazgatási eljárásban lehetséges eszközt, mely a döntés/folyamat megváltoztatásához vezet. A beadványt az utolsó fokon lévő közigazgatási szerv döntésének kézbesítése után számított két hónapon belül kell beadni. Ha a bíróság úgy határozott, hogy a beadvány megfelel a törvényben előírt követelményeknek, az ügy kivizsgálása után úgy dönthet, hogy a közigazgatási szerv helyesen járt el; ilyen esetben a beadványt elutasítja. Ha a közigazgatási szerv döntése jogilag helytelennek minősül, vagy a döntés nincs összhangban az iratokban leírt állapottal, vagy a közigazgatási szerv nem elég alaposan járt el az ügyben, és az így szerzett ismeretek nem bizonyultak elégségesnek a döntéshozatalhoz, vagy a közigazgatási szerv döntése érthetetlen és értelmezhetetlen, a bíróság megszüntetheti a közigazgatási szerv döntését, szükség szerint az elsőfokút is, azzal, hogy visszaadja az ügyet a közigazgatási szervnek, és új eljárást rendel el. A közigazgatási szervek kötelesek a bíróság jogi álláspontját követni az új eljárásában. A bíróság döntése ellen fellebbezésnek helye nincs, kivéve a Legfelső Bíróságon tett különleges fellebbezést.²⁶ 2003. január elsejétől e téren új törvénymódosítás lép hatályba (a 424/2000 Z.z. módosítás), mely pontosítja azokat a közigazgatási jogi ügyeket, melyekben bírósághoz lehet fordulni jogorvoslatért, az ilyen ügyekben a bizonyítás folyamatát, továbbá mely bírósági döntés ellen lehet/nem lehet fellebbezni stb. A harmadik rész negyedik fejezete a szankciókról szól. Az ötödik részben találjuk a törvény hatályba lépésének idejét, továbbá azt, mely törvényeket változtatja ill. szünteti meg. A törvényre általánosan érvényesek a közigazgatási eljárásról szóló törvény jogi normái, kivéve, ha ez a törvény kimondottan nem zárja ki ezek alkalmazását. Ezen esetek felsorolását az 51. paragrafus második bekezdése tartalmazza. E törvény hatálybalépésével az adatbiztos a Hivatal elnöke lett.²⁷ A törvény több helyen is utal a Polgárjogi Törvénykönyv (a továbbiakban Ptk.) személyiségvédelméről szóló paragrafusaira, például a személyes adatok nyilvánosságra hozatalánál. Eszerint a természetes személy személyisége védelmet élvez, főleg ami életét, egészségét, tisztességét, emberi méltóságát, magánéletét, jó hírnevét és megnyilatkozásait illeti. Ez a felsorolás nem végleges, a törvényhozó nem zár ki más, személyiséget érintő területeket. A személyiségvédelem a Ptk. szerint csak természetes személyekre vonatkozik. A személyiség védelmével kapcsolatban a sajtóról szó-

²⁴ Az adatvédelmi törvény 45., 46., 48. paragrafusa.

²⁵ Az adatvédelmi törvény 47. paragrafusa.

²⁶ A 99/1963 Zb. számú törvény a polgárjogi perrendtartásról a módosítások értelmében, 247–250k. paragrafusai.

²⁷ Az adatvédelmi törvény 51. paragrafusa.

ló, 81/1966 Zb. számú törvény a módosítások értelmében is tartalmaz utalásokat a 19. és 20. paragrafusaiiban. Ha valaki személyiségi jogaiban sérülne, joga van a jogsértő állapot megszüntetésére, a következmények elsimitására és megfelelő elégtételre vagy egy esetleges kártérítésre, melynek összegét az okozott kárral összhangban a bíróság állapítja meg. A természetes személy személyiségi jogait halála esetén legközelebbi hozzátartozói (házastárs, gyermek, szülő) védhetik. Aki más személyiségjogait sérti, felelős az ezzel járó károkért.²⁸ Az új adatvédelmi törvény és a régi közt nincs túlzottan nagy eltérés, az új csupán bővebben tárgyalja a jogorvoslatok lehetőségét. Míg a régi törvény alapján csak bíróság útján lehetett jogorvoslatot nyerni, az új a közigazgatási eljárás összes jogorvoslata után veszi csak számításba a bíróságot. A definíciók lényegében ugyanazok, csak körük néhányval pontosult (pl. mi az a rendelkezésre bocsátás, biometrikus adat, hozzáférhetőség biztosítása), ezzel is a nagyobb biztonságot nyújtva a jogok érvényesítéséhez. Az új törvény több jogot biztosít az érintetteknek, kiforrottabb struktúrát hozott létre a Hivatalon belül és egészében az ellenőrzés területén. Az új törvényben keményebbek a szankciók, és mivel több a jog, logikusan több az ebből fakadó kötelezettség is.

²⁸ A 40/1964 Zb. számú törvény (Polgárjogi Törvénykönyv) a módosítások értelmében, 11., 13., 15. 16. paragrafusai.

ifj. Korhecz Tamás¹

A kisebbségi önkormányzatok megválasztásának szabályai a magyar, a szlovén és a jugoszláv közjogban

The rules of electing local minority governments in the Hungarian, Slovenian and Yugoslavian Common Law

Among the three constructions of local minority governments analized in the study, the Hungarian one prefers universal suffrage and absolute freedom of self-identification to the legitimization of local governments. The Slovenian Low in spite prefers the representative power of local governments. The Yugoslavian model realizes the proper representation of local governments through a difficult electoral system. You need broad practical experience to measure how this system can reflect the power of different groups inside minority communities.

„...alapvetően fontos, hogy ott, ahol ezt a kellő létszám lehetővé teszi, a kisebbségi nyelvű szülők irányíthassák és ellenőrizhessék azokat az oktatási intézményeket, amelyekben gyermekeiket oktatják. Ez az irányítás és ellenőrzés elengedhetetlen ahhoz, hogy a kisebbségi nyelv és kultúra virágozhasson. Ez azért szükséges, mert az oktatást érintő olyan irányítási kérdések, mint amilyenek a tanterv, a foglalkoztatás, a pénzügyi kiadások, érinthetik a nyelvi és kulturális érdekeket.”

Mahe v. Alberta, 1 S.C.R. (1990), Supreme Court of Canada
(Kanada Legfelsőbb Bírósága), 371–372.

I.

I.1. A jogi probléma megfogalmazása

A többnemzetiségű demokratikus államokban egyre gyakrabban találkozhatunk olyan jogi konstrukciókkal, amelyeknek alapvető célja, hogy korrigálják a többségi döntéshozatal elvét, az etnikailag és kulturálisan érzékeny kérdések eldöntésekor, illetve szabályozásánál, amelyekben a többségi döntéshozatali elv könnyen vezethetne a nemzeti-, etnikai-, nyelvi többség (a továbbiakban „többség”) zsarnokságához. Ezen jogi konstrukciók jellemzője, hogy a nemzeti, etnikai kisebbségek (a továbbiakban „kisebbség”) képviselőit, szervezeteit, illetve testületeit bekapcsolják a közhatalmi döntéshozatal folyamatába (amennyiben etnikailag, kulturálisan és nyelvileg érzékeny kérdésekről van szó), esetleg bizonyos jogosítványokat és hatásköröket közvetlenül is rájuk ruháznak. Az összehasonlító jog számos példát és megoldást ismer, ám ezek közös jellemzője, hogy mindegyiküknél vissza-visszatér ugyanaz a kérdés: miként válasszuk meg a kisebbségi képviselőket, miként hozzuk létre a kisebbségi szervezeteket, testületeket annak érdekében, hogy azok valóban képviseljék az adott kisebbséget, kifejezzék annak akaratát, hogy megfeleljenek a demokratikus legitimáció követelményének? A választási szabályoknak biztosítaniuk kellene, hogy ezek a képviselők és testületek ne csupán törvényesek legye-

¹ A szerző a jogtudományok doktora, Vajdaság Autonóm Tartomány Kormányának a tagja.

nek, de demokratikusan ki is fejezzék az adott közösség érdekeit és akaratát – rendelkezzenek legitimitációval, megfelelő képviseleti kapacitással.

A jelen tanulmány három hatályos autonómia-modellt helyez görcső alá, a magyar, a szlovén és jugoszláv jogrendszerben meghonosodott kisebbségi önkormányzatok rendszerét, különös tekintettel azokra a választási jogszabályokra, amelyek a kisebbségi önkormányzatok létrehozását szabályozzák. Vizsgálódásunk célja megállapítani, vajon ezek a választási szabályok biztosítják-e a kisebbségi önkormányzatok demokratikus legitimitációját, azaz szavatolják-e, hogy ezek a testületek valóban kifejezik az általuk képviselt nemzeti kisebbség érdekeit?

Mielőtt azonban rátérnénk a kisebbségi önkormányzatok megválasztását szabályozó hatályos jogszabályok országunkénti ismertetésére, fontosnak tartjuk, hogy rámutassunk a kisebbségi önkormányzatok szükségességére, és magának a fogalomnak a megvilágítására.

1.2. A többségi döntéshozatali elv korrekciója – kisebbségi önkormányzat

Az állam, illetve más közhatalmat gyakorló testületek (pl. települési önkormányzatok) gyakran szabályoznak nyelvi, kulturális, illetve etnikai szempontból érzékeny kérdéseket. A hatalom gyakran dönt olyan kérdésekben, amelyek közvetlenül érintik az országban élő különböző etnikumok, nemzeti közösségek identitását. A hivatalos nyelvhasználat, az államnyelv, a közoktatás, az alaptantervek, az állami ünnepek és jelképek mind-mind olyan kérdései és területei a társadalmi életnek, amelyekben az állam, még a legliberálisabb is, aktív szabályozási és finanszírozási szerepet tölt be. Ezért, az állam és az egyház szétválasztásától eltérően az állam és a nyelv vagy a kultúra szétválasztása gyakorlatilag lehetetlen.² Amennyiben a fent említett nyelvileg–etnikailag érzékeny területeken módosítások nélkül alkalmazzuk a liberális demokráciai és a képviseleti elven alapuló hatalom alapelveit ez óhatatlanul a többségi érdekek dominanciájához és a kisebbségi érdekek elnyomásához vezet. A politikai életben való pusztá részvétel (az aktív és passzív választójog), az egyéni szabadságjogok szavatolása, a hátrányos megkülönböztetés tilalma, a hatalmi ágak szétválasztása sem egyenként, de együttesen sem óvhatják meg az etnikai-nyelvi kisebbséget attól, hogy a többség által megválasztott képviselők ne szavazzák le a kisebbségeket még az etnikailag, nyelvileg érzékeny kérdésekben is. Ahogyan ezt Kymlicka megjegyezte, az állam egyszerűen nem lehet etnikai értelemben tökéletesen semleges.³ A liberális politikai elmélet által felkínált, a politikai kisebbségeket védelmező biztosítékok elégtelennek tűnnek az etnikai nyelvi kisebbségek esetében, hiszen a kulturális, nyelvi kérdésekben többé-kevésbé permanens kisebbséggel és változatlan többséggel találkozunk.⁴ Ezt felismerve számos tekintélyes szerző mutatott rá a több-

² De Varennes, F.: The Protection of Linguistic Minorities in Europe and Human Rights: Possible Solutions to Ethnic Conflicts?, *The Columbia Journal of European Law*, Vol.2, No.1, Fall/Winter 1995/96. 108–109.

³ Kymlicka W.: Ethnic Relations and Western Political Theory. In: *Managing Diversity in Plural Societies: Minorities, Migration and Nation-Building in Post-Communist Europe* (szerk.: Opalski M.), Forum Eastern Europe, Ottawa, 1998.

⁴ Madison szerint a republikánus, képviseleti demokráciában a többség zsarnoksága nem jelent valódi veszélyt, mert a lakosság érdekei olyannyira különböznek és eltérőek, hogy nem jöhet létre tartós kisebbség és tartós többség. In: Madison J., Hamilton A., Jay J.: *The Federalist Papers*, Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex, 1987, 321.

ségi döntéshozatali elv gyengeségeire a multietnikus államok vonatkozásában, többek között Glazer,⁵ Lijphart,⁶ De Varennes,⁷ Kis,⁸ Bíró,⁹ Macartney,¹⁰ stb. A valódi egyenrangúság, az egyenlő lehetőségek elvének alkalmazása megköveteli, hogy a hagyományos liberális demokrácia elvein alapuló többségi, központosított döntéshozatal modelljének korrekcióját, különösen a nyelvileg, etnikailag érzékeny területeken, amelyek közvetlenül érintik a kisebbségek önazonosságát.

A kisebbségek védelme a többség demokratikus zsarnokságától alapvetően két irányban lehetséges. Az első, hogy alkotmányosan szavatolják a kisebbségek külön-jogait az oktatás, a nyelvhasználat, a tájékoztatás és a kultúra területén – amelyek aktív állami kötelezettségeket vonnak maguk után. Ez azonban nem mindig elegendő, hiszen ezek a jogok aktív és konkrét állami kötelezettségeket vonnak maguk után – melyeknek a végrehajtása a többség akarata alapján formálódó államapparátusra – közigazgatásra hárul. Ez az államapparátus pedig nemritkán ellenérdekel, de még gyakrabban érdektelen a ki-

⁵ „Mostanság számtalan esettel találkozunk, amelyekben az etnikum probléma és kulcsfontosságú politikai választóvonal, sokkal inkább, mint az osztályellentét” In: Glazer, N.: From Class-Based to Ethnic-Based Politics, In: *Governing Peoples and Territories*. (szerk.: Elazar D. J.). The Jerusalem Institute for Federal Studies, Jerusalem, 1982, 48.

⁶ „A plurális társadalmakban – amelyek élesen megosztottak a vallási, ideológiai, nyelvi, kulturális, etnikai vagy faji választóvonalak mentén, valójában elkülönült szubtársadalmak léteznek, saját politikai pártokkal, érdekcsoportokkal, médiával – hiányzik az a rugalmasság, amely a többségi demokráciához szükséges. Ilyen körülmények között, a többségi döntéshozatal nem csupán antidemokratikus, de veszélyes is, mert a kisebbség, amelynek nincs hozzáférése a hatalomhoz, kirekesztettnek és hátrányosan megkülönböztetettnek érzi magát, és elveszti kötődését a rendszerhez.” In: Lijphart, A.: *Democracies-Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-one Countries*, Yale University Press, New Haven, 1984, 22–23.

⁷ „A demokratikus rendszerek, különösen az újonnan létrejött államok esetén, ahe-lyett, hogy az etnikai béke biztosítékai lennének, azzal a kockázattal járnak, hogy elősegítik a konfliktusokat, amennyiben nem ismerik el, hogy a többség akaratának gátat szabnak az alapvető emberi jogok, vagy amennyiben nincs készség olyan politikai kompromisszumra, hogy az állam politikai és jogi rendszerébe beépítené a kisebbségek érdekeit.” In: De Varennes, F.: Ethnic Conflicts and Language in Eastern European and Central Asian States: Can Human Rights Help Prevent Them? *International Journal of Minority and Group Rights* 5/1997.

⁸ Kis János szerint a többség dominanciáját, amely országos szinten szükségszerűen megjelenik, ellensúlyozhatja, ha helyi szinten a kisebbség van többségben, és ha ez a hatalom decentralizációjával is együtt jár. In: Kis, J.: *Az állam semlegessége*, Atlantisz, Budapest, 1997, 163–164.

⁹ Bíró Gáspár szerint a többségnek és kisebbségnek sok közös érdeke van, mint állampolgároknak. A gazdaságtól, és pénzügyektől eltérően azonban, az etnikailag érzékeny területeken, mint amilyen az oktatás és a nyelv, a többség legjobb esetben is csupán semleges kisebbségek számára kulcsfontosságú kérdésekben. In: Bíró G.: *Az identitásválasztás szabadsága*, Osiris Kiadó, Budapest, 1995, 170–171.

¹⁰ „Az a többség, amely saját nemzeti kultúráját akarja a nemzeti kisebbségekre kényszeríteni, egy olyan mechanizmussal él vissza, amely a közös ügyek intézésére alkalmas és nem azokra, amelyek definíciójuk alapján sem közösek” Macartney, C. A. Macartney, *National States and National Minorities*, Russell and Russell, New York, 1968, 17.

sebbségi különjogok következetes, a kisebbségek érdekében történő érvényesítésében. Ez még akkor is akadályt jelenthet a kisebbségi különjogok érvényesítése terén, ha figyelembe vesszük a független igazságszolgáltatás esetleges pozitív korrektív szerepét. Tekintettel arra, hogy a kisebbségi különjogok alkotmányos szavatolása, mint az a fentiekből is kiderül, nem mindig elegendő, a „többség demokratikus zsarnokságának” megakadályozása érdekében szükség van a központosított, többségi döntéshozatali elv korrekciójára is. Ez megtörténhet a szövetségi államberendezéssel (amikor a „tartományok – tagköztársaságok” határai megegyeznek a többség és a kisebbség belső etnikai határai-val), területi, illetve személyi elvű kisebbségi önkormányzatok létesítésével, politikai és kulturális autonómiával, közigazgatási decentralizációval, minősített többséggel történő döntéshozattal, a kisebbségi vétőjog különböző formáival stb. Lényeges különbségeik ellenére, mindezek az alkotmányjogi és közjogi konstrukciók rendelkeznek egy közös tulajdonsággal, nevezetesen, hogy sajátos módon korrigálják a demokratikus, központosított, többségi döntéshozatali elvét – kísérletet tesznek az etnikai-nyelvi többség és kisebbség érdekellentéteinek a feloldására – különösen az önazonosságot közvetlenül érintő kérdésekben. Ezeknek a mechanizmusoknak, jogi konstrukcióknak a szükségessége egyre szélesebb körben nyer polgárjogot a különböző nemzetközi dokumentumokban és egyezményekben,¹¹ alkotmányos szabályozásban,¹² legfelsőbb bírósági ítéletekben,¹³ alkotmánybíróági döntésekben és tudományos értekezésekben.¹⁴ Mint az a fentiekből is kiderül, a kisebbségek önkormányzathoz való jogának az elismerése is a többségi, központosított döntéshozatali elv korrekcióját szolgálja a kisebbségek önazonosságát közvetlenül érintő kérdésekben. A szakirodalomban nem találkozhatunk a kisebbségi önkormányzat egyetemesen elfogadott definíciójával, és ezt a helyzetet még tovább bonyolítja a tény, hogy ezt a fogalmat gyakorlatilag lehetetlen következetesen elhatárolni a perszonális vagy kulturális autonómia fogalmától. Noha történtek ambiciózus kísérletek ezeknek a rokonfogalmaknak az elhatárolására,¹⁵ e tanulmány szerzőjének a véleménye szerint erre valójában nincs lehetőség. Ugyanakkor, fontosnak tartjuk a kisebbségi önkormányzat vagy autonómia fogalmának a körülhatárolását. Ugyanis, kisebbségi önkormányzatról, illetve autonómiáról (területi és személyi elven működő autonómiánál egyaránt), csupán két alapfeltétel együttes fennállása esetén beszélhetünk. Az első, hogy létrejajjenek olyan kisebbségi testületek-szervezetek amelyeket, kizárólag, de legalább

¹¹ Framework Convention for the Protection of National Minorities, Strasbourg, 1 February 1995, European Treaty Series, No. 157, 15. szakasz.

¹² 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról, 68. § (4).

¹³ *Mahe v. Alberta*, 1 S.C.R. (1990).

¹⁴ Egyebek mellett Lijphart, A.: *Democracies-Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-one Countries*, Yale University Press, New Haven, 1984, Hannum, H.: *Autonomy, Sovereignty, and Self-determination – The Accommodation of Conflicting Rights*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1990, Kymlicka, W.: *Multicultural Citizenship*, Oxford University Publisher Clarendon Press, London, 1995, Kis, J.: *Az állam semlegessége*, Atlantisz, Budapest, 1997, De Varennes, F.: *Ethnic Conflicts and Language in Eastern European and Central Asian States: Can Human Rights Help Prevent Them?*, *International Journal of Minority and Group Rights*, 5/1997, Lapidoth, R.: *Autonomy – Flexible Solutions to Ethnic Conflicts*, United States Institute of Peace Press, Washington DC, 1997.

¹⁵ Lapidoth, R.: *Autonomy – Flexible Solutions to Ethnic Conflicts*, United States Institute of Peace Press, Washington D.C., 1997.

meghatározóan a kisebbségek tagjai hoznak létre, és alkalmasak a kisebbségi akarat kifejezésére és képviselésére, a második pedig, hogy e testületekre az állam átruházzon közfunkciókat, illetve közhatalmi jogosítványokat elsősorban az önazonosságot érintő területeken. Ennek értelmében, nem beszélhetünk kisebbségi autonómiáról vagy önkormányzatról, amennyiben ezeket a szerveket nem a kisebbségek hozzák létre, nem fejezik ki a kisebbség politikai akaratát,¹⁶ de akkor sem, ha ezek a testületek nem látnának el közfunkciókat, illetve hatásköröket a kisebbségi oktatás, kultúra, nyelvhasználat, tájékoztatás vagy más, az önazonosság szempontjából fontos területeken.¹⁷ Amennyiben a fent említett két követelmény bármelyike hiányzik, a kisebbségi önkormányzat alaprendeltetése sérül, nevezetesen, hogy a kisebbségi önazonosságot közvetlenül érintő közhatalmi döntéshozatalban ne lehessen a kisebbségek kárára és érdekei mellőzésével határozni, szabályokat alkotni.

Az elkövetkezőkben, a három fent említett államban létrehozott kisebbségi önkormányzatok választási szabályait vizsgáljuk annak fényében, hogy azok eleget tesznek-e a kisebbségi önkormányzat egyik alapfeltételének, hogy ezek a testületek alkalmasak-e a kisebbségi érdekek autentikus megjelenítésére, rendelkeznek-e kellő legitimációval? E tanulmány azt kívánja bizonyítani, hogy nem beszélhetünk kisebbségi önkormányzatról, illetve a kisebbségi önkormányzat nem felelhet meg alapvető rendeltetésének abban az esetben, ha azt nem az adott kisebbség tagjai hozzák létre közvetett vagy közvetlen választások útján. A fenti követelmény különösen a nem-területi kisebbségi önkormányzat-autonómia modellek esetében állítja nehéz feladat elé a jogalkotót. A területi autonómia esetében, a kisebbségi érdekeket képviselő testületeket (az autonóm terület közgyűlése – tanácsa-törvényhozása stb.) rendszerint az önkormányzati jogokkal felruházott autonóm terület összes választójoggal rendelkező polgára hozza létre, titkos, egyenlő és demokratikus választásokon. A kisebbségi érdekek védelmét, a kisebbségi akarat érvényesülését, ezeknél az autonómiamodelleknél éppen az biztosítja, hogy az adott területen a kisebbség helyi többséget alkot. Ugyanakkor a területi autonómia testületei az ott élő összes polgárra érvényesen hoznak kógens szabályokat, nem csupán a kisebbséghez tartozókra vonatkozóan. Ezzel szemben, a személyi elvű autonómia-önkormányzat esetén az autonóm testületek nem egy terület lakosságát képviselik, hanem kizárólag a saját kisebbségi közösségük – általában lakóhelytől függetlenül. A személyi elvű autonómia esetében az önkormányzati testületek csupán olyan döntéseket hoznak, amelyek magát a kisebbségi közösséget érintik. A nem-területi elven működő kisebbségi önkormányzatok megválasztása esetében alapvető kérdés, hogy ki rendelkezik aktív és passzív választójoggal? Kik vehetnek részt a kisebbségi testületek megválasztásában, és kiket lehet megválasztani ezekbe a testületekbe? És ezekkel a kérdésekkel szoros összefüggésben: hogy a kisebbségi önkormányzatok megválasztása szempontjából kik tartoznak az adott kisebbséghez? Az alábbiakban azt kívánjuk vizsgálni, hogy ezekre a kérdésekre milyen választ adott a magyar, a szlovén, illet-

¹⁶ Ilyen eset lenne, ha a kisebbségi testületet a kormány vagy akár a törvényhozás nevezné ki. Ebben az esetben teljesen felesleges lenne ilyen testületeket létrehozni, hiszen az autonómiára éppen azért van szükség, mert a többség akaratára alapján létrejövő állami szervek (ilyen a kormány is) alkalmatlan a sajátos kisebbségi érdekek védelmére.

¹⁷ Amennyiben a kisebbségi testületekre az állam nem ruházna át közhatalmi jogosítványokat, állami funkciókat az önazonosság szempontjából fontos területeken, a kisebbségi önkormányzat alkalmatlan lenne betölteni alapvető rendeltetését, hogy ezekben a kérdésekben ne a többség érdekei, akarata érvényesüljön.

ve a jugoszláv törvényhozó, és hogy ezek a megoldások mennyire összeegyeztethetők a kisebbségi önkormányzatok alapvető rendeltetésével és funkciójával.

II. A kisebbségi önkormányzatok létrehozásának szabályai a magyar jogban

II.1. A magyarországi kisebbségi önkormányzatokról általában

A Magyar Köztársaságban élő kisebbségeknek alkotmányosan szavatolt joga, hogy létrehozzák saját önkormányzataikat. Különböző törvények szabályozzák a kisebbségi önkormányzatok típusait, jogosítványait, valamint megválasztásuk szabályait. Kisebbségi önkormányzatot létrehozhat a Magyarországon élő, tizenhárom törvényileg elismert kisebbség (nemzeti és etnikai), mégpedig a települési önkormányzatok, Budapest főváros, valamint országos szinten egyaránt. A települési önkormányzatok szintjén létrehozott kisebbségi önkormányzatok, csakúgy, mint a Budapesti kisebbségi önkormányzatok, főszabályként közvetlen választások útján jöhetnek létre, míg az országos kisebbségi önkormányzatot közvetett választással hozhatják létre a kisebbségek (az országos önkormányzatot, a gyakorlatban elsősorban a megválasztott kisebbségi önkormányzatok tagjai választják meg¹⁸). Az 1998-as kisebbségi önkormányzati választások eredményeképpen több mint 1300 közvetlenül megválasztott kisebbségi önkormányzat alakult meg, és mind a 13 kisebbség megalakította országos önkormányzatát is.¹⁹ A kisebbségi önkormányzatok elsősorban egyetértési jogkörökkel rendelkeznek a települési önkormányzatok, valamint a központi államigazgatás egyes döntéseinél, mindenekelőtt az oktatás, a tájékoztatás illetve, a kultúra területén a kisebbséget közvetlenül érintő kérdésekben, továbbá intézményalapítási jogokkal is rendelkeznek. Általánosan elfogadott vélemény, hogy a kisebbségi önkormányzatok nem hatóságok, és így közhatalmi jogosítványokat nem gyakorlatnak.

II.2. A helyi kisebbségi önkormányzatok választási szabályai

Tekintettel arra, hogy egy kisebbség országos önkormányzatát gyakorlatilag a helyi kisebbségi önkormányzatok tagjai választják, vizsgálódásunkat elsősorban a helyi kisebbségi önkormányzatok választási szabályaira összpontosítjuk. A közvetetten, elektorok által választott országos kisebbségi önkormányzatok legitimitációja, képviseleti súlya az öt megválasztó helyi kisebbségi önkormányzatok legitimitációjától függ.

A Magyar Köztársaság területén mind a tizenhárom elismert kisebbség létrehozhatja helyi kisebbségi önkormányzatait akár az állam összes, több mint háromezer településén, a Polgármesterek és helyi önkormányzati képviselők megválasztásáról szóló LXIV, 1990 évi törvény alapján (a továbbiakban: „választási törvény”). A választási törvény rendelkezései alapján helyi kisebbségi önkormányzati választásokat kell tartani egy települe-

¹⁸ A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló (1993.VII.7.) LXXVII. 1993 törvény, 31. § (2).

¹⁹ Csefkő, F., Pálné Kovács J.: *Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*, Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

²⁰ A polgármesterek és helyi önkormányzati képviselők megválasztásáról szóló LXIV, 1990. évi törvény 50/A § (2).

²¹ Az 1300 főt nem meghaladó települések esetén háromtagú, az 1300 főt meghaladó településeken öt-, a Fővárosban kilenctagú. 23. § (2).

sen, amennyiben öt, magát az adott kisebbséghez tartozónak valló helyi választópolgár ezt kezdeményezi.²⁰ A helyi kisebbségi önkormányzatba választandó tagok száma, az adott település lélekszámától függően háromtól kilencig terjedhet.²¹ Jelölt lehet minden helyi választópolgár, amennyiben vállalja az adott kisebbség érdekeinek a képviselését és akinek a jelölését legkevesebb öt helyi választópolgár támogatja a jelölés általános szabályaival összhangban.²² A jelöltek, kisebbségenként egységes választási listára (ún. kislista) kerülnek, betűrendben. Az így elkészített szavazólapok segítségével, a megfelelő számú jelölt nevének a megjelölésével (ami kisebbségi önkormányzat tagjainak számától függően 3-9 lehet), a település összes választópolgára (nemzeti hovatartozástól függetlenül) megválasztja az adott kisebbség helyi kisebbségi önkormányzatának a tagjait.²³ A helyi kisebbségi önkormányzatok választása egyfordulós, és akkor érvényes, sikeres, amennyiben 10 ezernél kevesebb lakosú településen legkevesebb 50, a népesebb településeken legkevesebb 100 választópolgár szavazott érvényesen az adott kisebbség választási listájára.²⁴ Azokból a jelöltekből lesznek kisebbségi önkormányzati képviselők, akik a legtöbb szavazatot kapták.²⁵

II.3. Kit képviselnek a kisebbségi önkormányzatok?

A fentiekben kivonatossan ismertetett, választási szabályok komoly kételyeket támasztanak az így megválasztott kisebbségi önkormányzatok képviseleti súlya és legitimitásának vonatkozásában. Vajon a fenti szabályok alapján megválasztott kisebbségi önkormányzatok tekinthetők-e egyáltalán a magyarországi kisebbségek testületeinek, vagy inkább olyan testületekről kell beszélnünk, amelyek ugyan a kisebbségeket érintő kérdésekben döntenek, vagy részt vesznek a döntéshozatalban, de alapvetően a magyar etnikai többség választási akaratát tükrözik?²⁶ Figyelembe véve, hogy a kisebbségi önkormányzati választásokon öt helyi választópolgár, etnikai és nyelvi hovatartozásától függetlenül jelölhet bárkit (helyi választópolgárt), és hogy az így javasolt jelöltre a település összes polgára leadhatja a voksát (nemzeti és etnikai hovatartozástól függetlenül), közelebb állunk ahhoz a megállapításhoz, a fenti választási szabályok nem biztosítják, hogy a magyarországi kisebbségi önkormányzatok a kisebbségek akaratából, és azok akaratát kifejezve alakuljanak meg. Ez azért is így van, mert a magyarországi kisebbségek általában nem szigetekben, koncentráltan élnek az ország területén, hanem rendszerint a magyar többséggel együtt, helyileg is számszerű kisebbséget alkotva.²⁷ Igaz ugyan, hogy ideális esetben, a fenti szabályok alapján is létrejöhetnének legitim, a kisebbség akaratát kifejező kisebbségi önkormányzatok, amennyiben kizárólag az adott kisebbség tagjai élnének az aktív és passzív választójoggal egyaránt. Ilyen példa lenne, ha a mohácsi horvát helyi kisebbségi önkormányzati választásokon, kizárólag helyi horvátok jelölnének ugyancsak helyi horvátokat, és a voksokat is csupán a horvát nemzetiségű helyi választópolgárok ad-

²² Ld. 19. lábjegyzet, 50/B § (1) és 50/C §.

²³ Uo. 50/C § (1).

²⁴ Uo. 50/C § (2).

²⁵ Uo. 50/C § (3).

²⁶ Beszámoló a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának tevékenységéről 1998. január 1–december 31. Országgyűlési Biztosok Hivatala, Budapest, 1999, 16.

²⁷ A német és horvát nemzeti kisebbséget kivéve – amelyek néhány tucat településen helyi többséget alkotnak, a többi kisebbség helyi szinten is számszerű kisebbséget alkot.

nák le a horvát kisebbségi önkormányzat választási listájára – megválasztva a helyi horvátok érdekeit képviselő mohácsi horvát kisebbségi önkormányzatot. Sajnos a valóság rendszerint távol áll ettől az ideális példától. Az 1994-es és 1998-as kisebbségi önkormányzati választások igazolták azokat a kételyeket, amelyek megkérdőjelezték a helyi kisebbségi önkormányzatok demokratikus legitimitációját. Gyakran az adott kisebbséghez nem tartozó személyeket (a kisebbségi nyelv alapfokú ismerete nélkül) választották meg a kisebbségi önkormányzatok tagjaivá, elsősorban a magyar nemzetiségű választópolgárok, ún. szimpátiaszavazataival.²⁸ Ugyancsak a választási eredmények igazolják, hogy a magyar nemzetiségűek tömegesen vettek részt ezeken a választásokon.²⁹ A kisebbségi jogok országgyűlési biztosának (a továbbiakban „kisebbségi ombudsman”) jelentései extrém esetekre is fényt derítettek, amelyek igazolják a jelenlegi szabályozás fonákságait. Kisebbségi vezetők állítása szerint egyes jelöltek (akiknek rendszerint csekély vagy semmilyen kötődése sem volt az adott kisebbséghez) megváltoztatták családi nevüket, úgy, hogy azok „A”-val kezdődjenek. A magyar nemzetiségű választók, akik legtöbbször szavazataikkal döntően befolyásolják a kisebbségi önkormányzati választások kimenetelét, rendszerint nem ismervén a kisebbségi jelölteket, a „kislista” élén szereplő jelöltekre voksolnak.³⁰ Más esetekben, olyan kisebbségi jelölteket választották meg, akik előzőleg a honosítási eljárás során magyar nemzetiségűnek vallották magukat,³¹ vagy előzőleg egy másik kisebbség önkormányzatának tagjai voltak.³² Értékes tanulmányában Rátkai Árpád a győri, pécsi, szegedi, debreceni, miskolci és budapesti kisebbségi önkormányzati választások eredményeit elemezve, hitelt érdemlően bizonyította, hogy a magyar nemzetiségűek szavazatai döntően befolyásolják a választások eredményeit, valamint, hogy az ábécé sorrendben elfoglalt helyezés a „kislistán” a siker szempontjából fontosabb, mint a kisebbségi jelöltek kvalitásai.³³ A fentiekben felsorolt példák igazolják, hogy a jelenlegi szabályozás nem biztosítja, hogy a kisebbségek tagjai eldönthessék, ki képviselje érdekeiket a kisebbségi önkormányzatokban. Ennek ismeretében az alábbiakban érdemes megvizsgálni, mely érvek igazolhatják egy ilyen választási rendszer fenntartását.

II.4. Érvek a jelenlegi választási rendszer mellett

A jelenlegi választási rendszer mellett különböző jogi és szociológiai érveket soroltak fel, de ezek általában a kisebbséghez tartozók regiszterbe vételének az ellenzésével függnek össze. A kisebbségi ombudsman azonban a regisztrációtól való félelmet a kisebbségi közösségeken belüli helyzettel magyarázza. Állítása szerint jó néhány törvényesen elismert magyarországi kisebbség nem létezik mint önálló, sajátos önazonossággal rendelkező közösség, ezeknek a „kisebbségeknek” vezetői pedig érdekeltek a jelenlegi rendszer fenntartásában, amely ezt a valós helyzetet palástolni, leplezni képes.³⁴ A jelenlegi

²⁸ Ld. 25. lábjegyzet, 17.

²⁹ Az 1998. évi helyi választások eredményei azt igazolják, hogy az 1300 helyi kisebbségi önkormányzat megválasztásában 2,5 millió voksot adtak le. Ismerve Magyarország nemzeti összetételét ez az adat azt igazolja, hogy a magyar többség tömegesen vett részt a kisebbségi önkormányzatok megválasztásában. Ld.: www.valasztas.hu

³⁰ Ld. 25. lábjegyzet, 33.

³¹ Uo., 15.

³² Uo., 16.

³³ Rátkai, Á.: *A kisebbségi önkormányzatok legitimitációhiánya*, *Regio*, 3/2000, 118–120.

³⁴ Interjú Kaltenbach Jenővel, *Fundamentum*, 2/2000, 37.

választási rendszer mellett, amely a kisebbségi önkormányzati választásokon minden választópolgár számára lehetővé teszi a szavazást, leginkább két jogi természetű érvet szoktak emlegetni. Az egyik, hogy az alkotmány minden választópolgár számára biztosítja a kisebbségi önkormányzati választásokon való részvételt, a másik pedig, az identitásválasztás szabadsága. Egyértelműen ellentmondás van a Magyar Köztársaság Alkotmányának 68. § (4) bekezdése és 70. § (1) bekezdése között. Míg az előbbi kimondja, hogy a „A nemzeti és etnikai kisebbségek helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre”, az utóbbi paragrafus előírja, hogy „minden nagykorú magyar állampolgárnak joga van ahhoz, hogy a kisebbségi önkormányzati választásokon választható ... és választó legyen...”. Amint azt a kisebbségi ombudsman is helyesen megjegyezte, a két versengő alkotmányos jog közül a törvényhozó előnyben részesítette a szavazati jog általánosságát és az identitásválasztás teljes szabadságát.³⁵ Álláspontunk szerint, a két alkotmányos jog közötti kétségtelenül meglévő ellentmondás ellenére, tekintettel az Alkotmánybíróság eddigi gyakorlatára a kisebbségek önkormányzataik megválasztását biztosító jogának elsőbbséget kellene élveznie a választójog teljes általánosságával szemben. Mindkét jog az Alkotmány XII. fejezetében található „az alapvető jogok és kötelességek” között. Az Alkotmány 8. § (2) bekezdése szerint „az alapvető jogra és kötelességekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg, alapvető jog lényeges tartalmát azonban nem korlátozhatja”. Az Alkotmánybíróság alkotmányossági tesztet állított fel ezen rendelkezéssel kapcsolatban, mely szerint csupán az a korlátozás tekinthető alkotmányosnak amely: 1. Törvénnyel történik, 2. Kényszerítő okból hozzák létre és 3. A korlátozással elérendő cél arányban van a korlátozás mértékével.³⁶ Amennyiben a fenti alkotmányossági tesztet megpróbálnánk a kisebbségi önkormányzatok választását szabályozó törvényes rendelkezésekre alkalmazni, akkor azokat valószínűleg két szempontból is ellentétesnek találnánk a 68. § (4) bekezdésével. Először, mert az a törvényes rendelkezés, amely lehetővé teszi a magyar nemzetiségűek részvételét a kisebbségi önkormányzati választásokon, a 68. cikkben foglalt alapjog lényeges tartalmát korlátozza. A kisebbségi önkormányzatok létrehozásának a joga, a 68. cikk (4) szerint kizárólag a kisebbségeket illeti meg, hiszen az Alkotmány nem úgy rendelkezik, hogy „helyi és országos kisebbségi önkormányzatok hozhatók létre”, hanem úgy, hogy a kisebbségek hozhatják létre saját önkormányzataikat. Amennyiben ehhez a nyelvi és logikai értelmezéshez hozzárendeljük a statisztikai valóságot – a kisebbségek területi megoszlását stb. – akkor megállapítható, hogy a kisebbségi önkormányzatok választására vonatkozó szabályok a 68. § (4) bekezdésében levő alapjog lényeges tartalmát korlátozzák. A kisebbségi önkormányzat lényege, mint ahogyan azt a neve is mondja, az „ÖN” kormányzásban van. Amennyiben nem a kisebbségek akarata érvényesül e testületek létrehozásakor, a kisebbségi ügyekben történő kormányzás talán megvalósulhat, de a tényleges autonómia semmiképpen. Másodszor, a jelenlegi választási szabályozás valószínűleg akkor sem állná ki az alkotmányosság próbáját, ha arra a megállapításra jutnánk, hogy a 68. § (4) bekezdésben foglalt alapjog lényeges tartalmát nem korlátozza a választási törvény. Amennyiben feltételezzük, hogy az ilyen korlátozás kényszerűen szükséges is (mondjuk az általános választójog tiszteletben tartása végett), az nehezen védhető, hogy ez a korlátozással elérendő cél arányban van a korlátozás mértékével. A törvényhozónak az a célja, hogy a választójog általánosságának minden áron érvényt szerezzen a kisebbségi önkormányzatok választása esetén, nem tekinthető arányosnak azzal a korlátozással, amely megfosztja a

³⁵ Ld. 25. lábjegyzet, 27.

³⁶ 8/1991. (V.18) AB hat. ABH 1991, 418, 32.

kisebbségeket az alapjoguktól, nevezetesen, hogy létrehozzák saját helyi és országos önkormányzataikat. Amíg a magyar nemzetiségű többségnek semmilyen, vagy csupán csekély igazolható érdeke fűződhet ahhoz, hogy beleszóljanak az adott kisebbség különérdekeit védő és képviselő önkormányzatok választásába, addig a nemzeti kisebbségeknek elemi érdekük, hogy döntően érvényesíthessék akaratukat, saját önkormányzataik megválasztásakor. Ezen a helyen ugyancsak fontos lenne megvizsgálni, vajon az Alkotmánybíróság által megállapított alkotmányossági teszt alkalmazása milyen eredményhez vezetne, amennyiben a választási törvény a 70. § (1) bekezdését korlátozná oly módon, hogy a kisebbségi önkormányzati választásokon, csupán az adott kisebbség tagjainak tenné lehetővé a választást, és korlátozná a többi kisebbséghez tartozók, illetve a magyar nemzetiségűek részvételét.

Jó okunk van feltételezni, hogy egy ilyen korlátozás megfelelné az Alkotmánybíróság által megállapított alkotmányossági tesztnek. Először is az általános választójog lényeges tartalma minden bizonnyal nem abban nyilvánul meg, hogy a kisebbségi önkormányzatok választásában a magyar többség is részt vesz. Másodsor egy ilyen korlátozás feltétlenül szükséges és kényszerű a 68. § (4) bekezdésében foglalt alapjog védelme és érvényesítése céljából, ugyanakkor az így elérendő cél valószínűleg arányban is lenne azaz a korlátozással, amely csupán annak a kisebbségnek, a tagjainak tenné lehetővé a választást, amelynek az önkormányzatát választják. Az Alkotmánybíróság számos határozata igazolja, hogy az alkotmányos rendelkezés, amely szerint „minden nagykorú magyar állampolgárnak joga van ahhoz, „hogy... választható és... választó legyen...”, nem jelenti azt, hogy ez a jog abszolút és semmiképpen nem korlátozható, csupán azt, hogy az általánosság bármiféle korlátozása csak igen jelentős elvi indokból fogadható el és egyeztethető össze az Alkotmánnyal.³⁷ Ennek ismeretében nehezen vitatható, hogy az Alkotmányban rögzített önkormányzathoz való jog ne lenne elegendő indok a választás általánosságának ilyen irányú korlátozására. Ez a korlátozás gyakorlatilag minden kisebbségi állampolgárnak biztosítaná az általános választójogát a kisebbségi önkormányzati választásokon, de csak a saját kisebbségi önkormányzatainak a megválasztásakor. A jelenlegi szabályozás pedig nem általános, hanem sokkal inkább „többszörös” választójogot biztosít kisebbséginek és többséginek egyaránt, hiszen, mondjuk, egy budapesti választópolgár, közel tucatnyi különböző kisebbségi önkormányzati választáson voksolhat egyszerre. Ugyancsak gyakran hangoztatott jogi érv, hogy a kisebbségi önkormányzatokon való aktív és passzív választójogot azért nem lehet csupán az adott kisebbség tagjaira korlátozni, mert ez megkövetelné, de legalábbis lehetővé tenné az adott kisebbséghez tartozó polgárok valamilyen megkülönböztetését, nyilvántartásba vételét és ez ellentétes lenne az identitásválasztás szabadságával és a személyes adatok védelméhez való alkotmányos alapjoggal.³⁸ Úgy tűnik, ez az érvelés sem kellően megalapozott. Álláspontom szerint ebben az érvelésben összemosódik az identitásválasztás és maga az identitás fogalma, valamint a „nemzeti hovatartozás abszolút titkosságának” a joga. A jelen sorok írójának a véleménye, hogy függetlenül attól, hogy a magyar törvényhozás a kisebbséghez való tartozást kizárólag az egyén szabad akaratától tette függővé,³⁹ ez nem akadályoz egy olyan választási szabályozásnak, amely a kisebbséghez tartozástól tenné függővé a kisebbségi önkormányzati választásokon való részvételt. Hiszen ezek a jogszabályok csupán azt biztosítják, hogy mindenki szabadon döntheti el, objektív ismérvek hiányá-

³⁷ 6/1991. (II. 28.) AB határozat.

³⁸ Ld. 11. lábjegyzet 59. § (1).

³⁹ LXXVII. 1993. évi törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól, 1. § (1).

ban, hogy mely nemzethez, vagy kisebbséghez tartozik, de nem korlátozza azt, hogy mindenki önkéntesen megadja, sőt regisztrálja ezt az identitást. Nincs olyan alkotmányos vagy törvényes előírás, amely korlátozná, hogy a törvényhozó (az alkotmányos jogok megvalósítása érdekében), a kisebbségi szabad identitás választásához, vagy pontosabban vállalásához kösse bizonyos jogok gyakorlását. Mint ahogyan a települési önkormányzati választásokon való részvételhez is igazolni kell egy személyes adatot (lakcím az adott településen), ugyanígy elvárható lenne a kisebbséghez tartozás igazolása, az adott kisebbség önkormányzatának a választása kapcsán. Annál is inkább, mert a magyar jog a kisebbséghez tartozást az identitás pusztá megvallásához köti. A személyes adatok védelméről szóló törvény ugyancsak nem akadályozza a szabad identitás-vállaláson alapuló kisebbségi választójogot, hiszen ez a jogszabály⁴⁰ a nemzetiségi hovatartozást ugyan különlegesen védett adatként kezeli,⁴¹ ám ezen adatokat is fel lehet használni az alkotmányos alapjogok megvalósítása érdekében.⁴² Amint az a fenti elemzésből megállapítható, alkotmányjogi érvekkel nehezen védhető a kisebbségi önkormányzatok választásának jelenlegi módja, ez azonban még nem vetíti elénk a megfelelő, a kisebbségi önkormányzatok alapfunkciójával összeegyeztethető és azok legitimitását szavatoló választási rendszer körvonalait. A kérdésre még visszatérünk, de az már itt elmondható, hogy a megoldás két oldalról közelíthető meg, egyrészt a jelölés, tehát a passzív választójog, másrészt az aktív választójog felől. Az előbbi megoldás irányában tett javaslatokat Kaltenbach Jenő, mert ő a jelölést csupán az adott kisebbséghez tartozást megvallók számára engedélyezné.⁴³ Mások (köztük az országos szerb kisebbségi önkormányzat elnöke) pedig azt javasolták, hogy csupán az adott kisebbség szervezetei állíthassanak jelölteket, vagy azok ellenjegyzése legyen szükséges a jelöléshez. Mások – közöttük egyes roma szervezetek – pedig a külön kisebbségi választási névjegyzékben látják a megoldást.⁴⁴

Úgy tűnik, hogy az adott és sokak által felismert probléma megoldását nehéz lesz egysegesen, mindenki számára elfogadható módon orvosolni.

III. A kisebbségi önkormányzatok létrehozásának szabályai

⁴⁰ LXII. 1992. évi törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról.

⁴¹ Uo. 2. § (2).

⁴² Uo. 3. § (2).

⁴³ Az új kisebbségvédelmi törvény tervezete, amelyet a Kisebbségi ombudsman készített elő, a 64. §-ban előírja, hogy a kisebbségi önkormányzati választásokon a jelölteknek nyilatkoznuk kell nemzeti hovatartozásukról. In: Beszámoló a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának tevékenységéről 1999. január 1–december 31. Az Országgyűlési Biztosok Hivatala, Budapest, 2000, 184.

⁴⁴ Erről Zsigó Jenő, a „Roma Parlament” elnöke beszélt az MTA Jogtudományi Intézete által szervezett tanácskozáson, amelyet 2002. október 7-én tartottak meg Budapesten „Regisztrálható-e az identitás?” címmel.

⁴⁵ A Szlovén Köztársaság Alkotmánya, Uradni List RS No. 33/1991, 64 szakasz (3),

a szlovén jogban

III.1. A szlovéniai kisebbségi önkormányzatokról általában

Csakúgy, mint Magyarországon, a kisebbségi önkormányzatok létrehozásához való joga alkotmányosan elismert jog Szlovéniában is.⁴⁵ Ugyanakkor ez a jog Szlovéniában csupán a két alkotmányosan elismert „őshonos” kisebbséget, a magyart és az olaszt illeti meg, méghozzá az általuk hagyományosan lakott, nemzetiségileg vegyes összetételű területeken. Az olasz és a magyar kisebbségi önkormányzatok, a települési önkormányzatok szintjén, valamint országos szinten alakíthatók meg. A kisebbségi önkormányzatok jogkörei különböznek a véleményezési jogtól, a vétőjogon keresztül (a kisebbséget közvetlenül érintő kérdésekben)⁴⁶ egészen olyan állami hatósági jogkörökig, mint amilyen az olasz és magyar kisebbségi választói névjegyzék elkészítése.⁴⁷

III.2. A magyar és olasz kisebbségi önkormányzatok választási szabályai

Az öngazgató nemzeti közösségekről szóló törvény (A továbbiakban „kisebbségi önkormányzati törvény”) úgy rendelkezik, hogy a községi öngazgató nemzeti közösségeket (a továbbiakban „községi kisebbségi önkormányzatok”) az őshonos, nemzetiségileg vegyes összetételű területeken élő olasz és magyar nemzeti közösségek (a továbbiakban olasz, illetve magyar „kisebbségek”) hozzák létre.⁴⁸ A községi kisebbségi önkormányzatok „közjogi személyiséggel” rendelkeznek.⁴⁹ A községi kisebbségi önkormányzatok legfelsőbb szerve a tanács, amelyet a kisebbségek tagjai választanak meg közvetlen választásokon.⁵⁰ A községi kisebbségi önkormányzatok megválasztásánál aktív és passzív választójoggal csupán az adott kisebbség tagjai rendelkeznek, sőt közülük is csak azok, akik szerepelnek az adott kisebbség külön választási névjegyzékében.⁵¹ Főszabályként a községi kisebbségi önkormányzat tanácsait az általános helyhatósági (községi) választásokkal egy időben szervezik meg, és ezekre a választásokra is a Helyi önkormányzatok választásáról szóló törvény rendelkezéseit alkalmazzák.⁵² A községi kisebbségi önkormányzat tanácsa alkotja alapszabályát és egyéb rendelkezéseit, költségvetését, illetve kinevezi saját tisztségviselőit.⁵³ A tanács saját alapszabályával szabadon szabá-

⁴⁶ Ilyen jogot irányoz elő többek között Az öngazgató nemzeti közösségekről szóló törvény, Uradni List RS, 65/1994, 3. szakasza, amely kimondja, hogy a kisebbségi önkormányzatok részt vesznek az oktatás megszervezésében, valamint a tantervek elkészítésében.

⁴⁷ Zakon o evidenci volilne pravice (Törvény a választói jog nyilvántartásáról), Uradni List Republike Slovenije 52/14.6.2002/, 35. szakasz.

⁴⁸ Zakon o samoupravnih narodnih skupnosti (Az öngazgató nemzeti közösségekről szóló törvény) Uradni List RS No. 65/1994, 6. szakasz.

⁴⁹ Uo. 2. szakasz.

⁵⁰ Uo. 7. szakasz.

⁵¹ Uo. 8. szakasz.

⁵² Uo. 8. szakasz (2).

⁵³ Uo. 10. szakasz.

⁵⁴ Uo. 11. szakasz.

⁵⁵ A helyi önkormányzati választásokról szóló törvény többségi választási rendszert ír elő [10. szakasz (2)], és a jelöltet 15 választópolgárnak kell támogatnia (49. szakasz).

lyozza belső szervezeti felépítését, a képviselőtének kérdését, a döntéshozatali eljárást, a kinevezési rendet stb.⁵⁴

Ezekből a szabályokból világosan kitűnik, hogy a kisebbségi önkormányzati törvény csupán a községi kisebbségi önkormányzatok felépítésének és működésének a kereteit szabályozza, míg a tanácsok belső jogszabályukkal, önállóan szabályozzák a belső szervezeti felépítésüket, a működésüket, a tisztségviselőkre vonatkozó kinevezési eljárást stb. Ami a tanács létrehozását illeti, a kisebbségi önkormányzati törvény csupán azt határozza meg, hogy a tanácsot a kisebbséghez tartozó polgárok választják meg külön választói névjegyzék alapján, és a helyi önkormányzati választásokra vonatkozó törvény rendelkezéseit kell alkalmazni a kisebbségi önkormányzatok választása esetében is.⁵⁵ A kisebbségi önkormányzati törvény úgy rendelkezik, hogy az első választások időpontját, csakúgy, mint a tanács tagjainak létszámát, a régi törvények alapján létrehozott kisebbségi önkormányzatok határozzák meg.⁵⁶ Ugyancsak fontos rendelkezés, hogy a kisebbségi választópolgárok külön választó-névjegyzékét az illetékes községi kisebbségi önkormányzat háromtagú bizottsága állítja össze.⁵⁷ Ez a rendelkezés teljes ellenőrzést biztosít a községi kisebbségi önkormányzatoknak a kisebbségi választói névjegyzékek vonatkozásában, nevezetesen a községi kisebbségi önkormányzat bizottsága dönti el, ki szerepelhet a külön kisebbségi választói névjegyzéken.

A szlovén jog, a magyarhoz hasonlóan lehetővé teszi az országos szintű kisebbségi önkormányzat létrehozását is, és ezek legfelsőbb szerve ugyancsak a tanács, amelynek a községi kisebbségi önkormányzatokhoz hasonló jogkörei vannak, természetesen országos szinten.⁵⁸ Az ide vonatkozó rendelkezésekből kitűnik, hogy ugyancsak a magyarországi országos kisebbségi önkormányzatokhoz hasonlóan, az országos kisebbségi önkormányzat tanácsát közvetett választással, a községi (helyi) kisebbségi önkormányzatok tanácsai választják meg. Természetesen az olasz és a magyar községi kisebbségi önkormányzatok külön-külön teszik ezt meg. A választásra vonatkozó részletes szabályokat maguk az országos kisebbségi önkormányzatok tanácsai hozzák meg önállóan.

III.3. Az identitásválasztás szabadsága és a kisebbségi különjogok kedvezményezettjei

A szlovéniai kisebbségi önkormányzati modell esetében központi jelentősége van a külön kisebbségi választói névjegyzéknek, ezért ennek jellegzetességeiről bővebben is szólni fogunk. Hiszen a külön választói névjegyzék, az arra való felkerülés kérdése számos olyan kérdést vet fel, amely az egyén identitásválasztásával, annak vállalásával függ össze. A szlovén jogrendszer, a magyartól eltérően különbséget tesz, egyfelől az „identitásválasztás szabadsága” és az „öshonos kisebbségeket megillető jogok kedvezményezettjei – jogalanyai” között. Más szóval: amíg a magyar jogrend mindazok számára elismeri a kisebbségi különjogokat, akik magukat valamely elismert kisebbséghez tartozónak vallják, addig a szlovén jogrend különbséget tesz azok között, akik a szabad identitásvállalás alapján, magukat a magyar, illetve a olasz kisebbséghez tartozónak vallják, és azok között, akik „objektíve” az öshonos kisebbség tagjai, és a kisebbségi különjogok kedvezményezettjei. Ezt a alapvető megkülönböztetést megerősítette a Szlovén Köztársas-

⁵⁶ A szocialista Szlovénia idején a helyi községi közgyűlések negyedik tanácsa mint a nemzetiségek tanácsa működött.

⁵⁷ Ld. 46. lábjegyzet 35. szakasz (2).

⁵⁸ Ld. 47. lábjegyzet, 9. szakasz (2).

⁵⁹ 844 AB Határozat, Uradni List Republike Slovenije No. 20/1998, 1313.

ság Alkotmánybírósága is egyik fontos határozatában, melyben így fogalmaz: „Mindenki számára biztosított a jog, hogy kifejezze tartozását egy nemzeti, illetve etnikai közösséghez. Ugyanakkor abban a tekintetben, hogy ki a kedvezményezettje a különjogoknak... az egyén akarata nem döntő, hanem erre vonatkozóan jogi kritériumokat kell meghatározni...” majd később „az őshonos olasz, illetve magyar etnikai közösséghez való tartozás kérdése nem az egyén elhatározásától függ, hanem magától az őshonos közösségtől...”⁵⁹ Ugyanebben a határozatában az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek, a jogbiztonságot sértőnek találta azt az eljárást, amelynek során a kisebbségi választói névjegyzékbe a községi kisebbségi önkormányzat bizottsága jogilag nem meghatározott kritériumok alapján jegyzi be a kisebbségi választókat, ami önkényt tesz lehetővé. Kötelezte ezért a törvényhozást, hogy a hiányosságot küszöbölje ki. Ezt a határozatot tiszteletben tartva a szlovén törvényhozás 2000-ben módosította, majd 2002-ben új törvénnyel rendezte a választói nyilvántartás szabályait.⁶⁰ A választói jog nyilvántartásáról szóló új törvény 35. szakasza (3) kimondja: „Az olasz, illetve magyar nemzeti közösséghez tartozás a Szlovén Köztársaság állampolgárának a nyilatkozata, valamint az előző választásokon az olasz, illetve magyar nemzetiségű szlovén állampolgárok külön választói névjegyzékében való szereplés alapján határozandó meg. Kétely esetén, a valószínűsítést az általános közigazgatási eljárás szabályai szerint lefolytatott eljárásban állapítják meg. Amennyiben nincsenek meg a bejegyzéshez szükséges feltételek, akkor a bizottság erről határozatot hoz.” Ugyanezen szakasz negyedik bekezdése viszont felhatalmazza és kötelezi a kisebbségi önkormányzatot, hogy határozza meg a nemzeti kisebbségi hovatartozás igazolására vonatkozó részletes szabályokat. Az idézett törvényszakaszból kitűnik, hogy a szlovén törvényhozó csupán részben tett eleget az Alkotmánybíróság határozatának, hiszen csupán részben tárgyalta a kisebbséghez tartozás kritériumait, a részletes szabályozást átengedte az érdekelt közösségeknek. Azaz: törvénnyel erősítette meg, hogy az őshonos kisebbséghez tartozás, az egyén nyilatkozatán túl, elsősorban a kisebbségi közösség döntésétől függ, de ezt a döntést a kisebbség nem hozhatja meg önkényesen, csupán az általa meghatározott kritériumok alapján. Az új törvény a jogbiztonság elvét azzal is megerősítette, hogy a kétes esetekben a névjegyzéket gondozó bizottság közigazgatási eljárásban állapítja meg a kérelmező kisebbséghez tartozását.

A fentiekben ismertetett jogszabályok és alkotmánybírói gyakorlat alapján megállapíthatjuk, hogy Szlovéniában a kisebbségi önkormányzatok választásában részt venni (aktív és passzív választójoggal) csupán az adott közösségek tagjai jogosultak. Ezt a kisebbségek külön választói névjegyzékbe teszik lehetővé, melyek gondozása és frissítése ugyancsak a kisebbségi önkormányzatok feladata. Sőt, a szlovén modell a kisebbségi névjegyzékbe történő bejegyzést, illetve a kisebbségi különjogok gyakorlását is az egyén szabad identitásválasztásán túl, objektív kritériumokhoz és a kisebbségi közösség befogadásától teszi függővé. Az részesülhet a két elismert őshonos kisebbséget megillető kedvezményekben, aki objektív ismérvek szerint ezekhez tartozik, és akit a közösség, a kritériumok alapján a közösséghez tartozónak ismer el. A szlovén modell sok szempontból a nemzeti kisebbségek Európa Tanács-i felfogását-értelmezését érvényesítette, ami leginkább a Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény paragrafusaiából, il-

⁶⁰ Zakon o evidenci volilne pravice (Törvény a választói jog nyilvántartásáról), Uradni List Republike Slovenije 52/14.6.2002/

⁶¹ A választói névjegyzékek már az egypárturalom idején 1990 előtt is léteztek, ezek szolgálták a helyi községi közgyűlések nemzeti kisebbségi tanácsainak a megválasztására (a három közül az egyik, ezek csupán a többnemzetiségű községekben voltak.

letve értelmezéséből következik, amelyek szerint a nemzeti hovatartozásnak az egyén identitásválasztásán túl objektív elemei is vannak. Megállapíthatjuk, hogy a kisebbségi önkormányzatok megválasztásának szlovéniai szabályai nagymértékben biztosítják a kisebbségi önkormányzatok legitimitációját és a kisebbségi akarat kifejezését és képviseletét az általuk megválasztott testületek által. Különösen miután a törvénymódosításokkal nagymértékben csökkent a kisebbségi bizottságok önkényeskedésének a veszélye a névjegyzékekbe történő bejegyzések kapcsán. A szlovén modell életképességét igazolja, hogy a statisztikai adatok tanúsága szerint a kisebbségi különválasztói névjegyzékbe, gyakorlatilag minden (statisztikailag kimutatott) olasz és magyar nemzetiségű választópolgár felkerült. (Ennek azonban történelmi okai is vannak.)⁶¹ Ugyanakkor egy tárgyilagos elemzés nem hagyhatja megjegyzés nélkül, hogy a Szlovén jogalkotó, nem csupán „tárgyasította” az őshonos kisebbséghez tartozást, de meglehetősen szubjektíven, a különjogok gyakorlását mindössze két nemzeti kisebbség, az olasz és a magyar számára tette lehetővé, ez pedig objektív mércék alapján csupán részben igazolható.⁶²

IV. A kisebbségi önkormányzatok létrehozásának szabályai a jugoszláv jogban

IV.1. A jugoszláviai kisebbségi önkormányzatokról általában

Magyarországtól és Szlovéniától eltérően, a kisebbségi önkormányzatok létrehozásának a joga Jugoszláviában, nem az alkotmányban rögzített jog, ez csupán a 2002 esztendőben, az újonnan elfogadott Nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak védelméről szóló (a továbbiakban „Kisebbségi törvény”) törvénnyel⁶³ vált a jugoszláv jogrend részévé. A Kisebbségi törvény 1. szakasz (2) bekezdés kimondja, hogy a „Törvény... létrehozza, azok az eszközöket, amelyek biztosítják és védelmezik a kisebbségek külön jogát az önkormányzathoz az oktatás, a nyelvhasználat, a tájékoztatás és a kultúra területén...”. A kisebbségi önkormányzatra vonatkozó részletesebb szabályokat a Kisebbségi törvény 19. szakasza tartalmazza, amelynek első bekezdése értelmében az önkormányzat jogát a kisebbségek az általuk megválasztott nemzeti tanácsokon keresztül gyakorolják. Fontos megemlíteni, hogy a kisebbségi törvény keret jellegűen határozza meg a nemzeti tanácsok hatásköreit-feladatait, amelyek három csoportba sorolhatók: véleményezési, intézményalapítási és önálló döntéshozatali funkciók az oktatás, a nyelvhasználat, a kultúra és a tájékoztatás területén.⁶⁴ Érdemes megemlíteni, hogy a jogszabály lehetővé teszi állami hatáskörök átruházását is a nemzeti tanácsokra (amelyhez költségvetési támogatást is rendelnek), és ezek mértéke, egyebek mellett a nemze-

⁶² A Szlovén Köztársaságban nagy létszámú szerb, horvát és bosnyák kisebbség is él, de ezeket a Szlovén Alkotmány nem ismeri el őshonosnak, noha ezen közösségek tagjai nem kizárólag a XX. században költöztek Szlovéniába. Bővebben lásd: Flere, S., Klenovsek, T.: The Position of Alochtonous Groups in Slovenia and in the City of Maribor, in *Managing Multiethnic Local Communities in the Countries of the Former Yugoslavia*, (szerk.: Dimitrijević, N.), LGI – Open Society Institute, Budapest, 2000.

⁶³ Zakon o zaštitu prava i sloboda nacionalnih manjina (Törvény a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak a védelméről), Službeni List SRJ No 11/2002.

⁶⁴ Uo. 19. szakasz 7–8. bekezdés.

⁶⁵ Uo. 19. szakasz 10–11. bekezdés.

⁶⁶ A Magyar Nemzeti Tanácsot 2002. szeptember 21-én, a Ruszin Nemzeti Tanácsot 2002. november 2-án választották meg.

ti tanácsok (a továbbiakban: „kisebbségi önkormányzat”) igényétől is függ.⁶⁵ A keretjellegű szabályozás elsődleges oka abban keresendő, hogy Jugoszlávia szövetségi állam, két tagállammal és két autonóm tartománnyal, és az oktatás a kultúra és a tájékoztatás az alkotmány értelmében nem szövetségi, hanem tagköztársasági, illetve autonóm tartományi hatáskörbe tartozik. Így ahhoz, hogy a kisebbségi önkormányzatok betölthessék funkcióikat, számos köztársasági és tartományi jogszabályt kell megváltoztatni. Ami azonban a keretjellegű szabályozásból is kitűnik, hogy az előírányzott funkciók sokban hasonlítanak a magyar és szlovén jogban megjelenő önkormányzati feladatokhoz (véleményezési, intézményalapítási és döntéshozatali jogok az önazonosságot érintő területeken), noha a jugoszláv jogalkotó csupán „országos önkormányzat létrehozását” tette lehetővé. Egyelőre az intézmény gyakorlati működéséről keveset tudunk, hiszen a kisebbségi törvény 2002 márciusában lett hatályos, és eddig csupán a magyar és a ruszin kisebbség választotta meg saját kisebbségi önkormányzatát.⁶⁶

IV.2. A kisebbségi önkormányzatok választási szabályai

A magyar és szlovén modellől eltérően, amelyeknél a figyelmünket a helyi kisebbségi önkormányzatok választási szabályainak az ismertetésére és elemzésére összpontosítottuk, a jugoszláviai kisebbségi önkormányzatok esetében természetesen csupán az „országos” kisebbségi önkormányzatok választására vonatkozó szabályokat vizsgáljuk.⁶⁷ A kisebbségi törvény rendhagyó módon szabályozta a kisebbségi önkormányzatok választását. Először is meghatározta a kisebbségi önkormányzatok választására vonatkozó általános elveket,⁶⁸ valamint előírta, hogy a kisebbségi önkormányzatok választását külön törvény szabályozza,⁶⁹ ugyanakkor a törvény átmeneti és záró rendelkezéseiben (24. szakasz) meghatározta, hogy külön választási törvény meghozataláig a kisebbségi önkormányzatokat a nemzeti kisebbségek elektori gyűlései fogják megválasztani.⁷⁰ Ugyancsak a kisebbségi törvény 24. szakasza (2–4 bekezdés) határozza meg, kik lehetnek elektorok, azaz kik választhatják meg a kisebbségi önkormányzatok tagjait. Ezek a következők:

1. Azok a szövetségi és köztársasági képviselők és az autonóm tartományok képviselőházainak képviselői, akiket e tisztségekre a nemzeti kisebbséghez való tartozásuk folytán választottak, vagy akik a kisebbséghez tartozó személynek vallják magukat, és beszélik a kisebbség nyelvét.
2. Azok a tanácsnokok is, akik a nemzeti kisebbséghez tartoznak, és akiket olyan helyi önkormányzati egységben választották meg, ahol a kisebbségi nyelvet hivatalosan használják.
3. Minden polgár, aki magát nemzeti kisebbséghez tartozó személynek vallja, és akinek jelölését legkevesebb száz, a nemzeti kisebbséghez tartozó, választójoggal rendelkező személy támogatja, vagy akit egy nemzeti kisebbség nemzeti szervezete

⁶⁷ Ennek legkevesebb két oka van, egy, hogy a magyarországi és szlovéniai országos kisebbségi önkormányzatok legitimitációja, képviseleti kapacitása gyakorlatilag kizárólag az őket megválasztó helyi kisebbségi önkormányzatok választási szabályaitól függ, másrészt, hogy a jugoszláv jog csupán az „országos” kisebbségi önkormányzatokat ismeri.

⁶⁸ „A tanácsokat az önkéntesség, választhatóság, az arányosság és a demokrácia elve alapján alakítják meg” 19. szakasz 12. bekezdés. Ld. a 61. lábjegyzetet.

⁶⁹ Uo. 19. szakasz 13. bekezdés.

⁷⁰ Uo. 24. szakasz 1. bekezdés.

⁷¹ Ld. 61. lábjegyzet, 24. szakasz 5. bekezdés.

vagy egyesülete jelöl. A fent ismertetett választási szabályokból első olvasatra is kiviláglik, hogy a kisebbségi önkormányzat tagjait megválasztó elektori gyűlés munkájában csupán az adott kisebbséghez tartozó személyek vehetnek részt. Tehát a magyar jogtól eltérően és a szlovénhoz hasonlóan, a kisebbségi önkormányzatok választásánál aktív választójoggal csupán az adott kisebbség tagjai rendelkeznek. Ugyancsak említésre érdemes, hogy a nemzeti tanács tagjait különböző státusú elektorok választhatják meg. Az adott kisebbséghez tartozó, a kisebbség által nagy számban lakott települési önkormányzati tanácsnokokon, és a kisebbséghez tartozó parlamenti képviselőkön kívül, elektor lehet minden polgár, akit egy nemzetiségi szervezet, illetve száz, az adott kisebbséghez tartozó választópolgár támogat. Az elektorokra vonatkozó szabályokon túl a törvény nem rendezi az elektori gyűlésre vonatkozó egyéb szabályokat, ezekre vonatkozóan a törvény egy külön miniszteri rendelet meghozatalát írja elő.⁷¹ A nemzeti és etnikai közösségek szövetségi minisztere az elektori gyűlésekre vonatkozó rendeletét ez év júliusában alkotta meg.⁷² A Rendelet az adott kisebbség számával arányosan meghatározza, hogy hány elektor kezdeményezheti az elektori gyűlés megtartását⁷³ – amelynek időpontjáról és helyéről a Miniszter dönt –, valamint rendelkezik az elektorok bejelentkezéséhez szükséges feltételekről. Ugyancsak fontos rendeleti szabály, hogy az elektori gyűlés érvényességéhez arra van szükség, hogy az elektori gyűlésen megjelenjen a bejelentkezett elektorok fele, de az adott kisebbség összlétszámától függően legalább 30–100 elektor. Ez a szabály hivatott erősíteni az elektori közgyűlés legitimációját. A kisebbségi önkormányzat tagjait, az elektori gyűlés listás arányos választáson, titkos szavazással választja meg (listát a jelenlevő elektorok L' állíthat).⁷⁴ Fontos még megemlíteni, hogy a miniszteri rendelet a nemzeti hovatartozást az elektor, illetve esetenként az őt jelölő választópolgár ilyen értelmű írásos nyilatkozatához köti.⁷⁵ Tekintettel arra, hogy a jugoszláv jogalkotó a nemzetiségi hovatartozást nem köti semmilyen objektív (etnikai) ismérvhez, ezzel liberálisabbnak tekinthető, és közelebb áll a magyar, mint a szlovén megoldáshoz.

IV.3. Az elektori gyűlések által megválasztott kisebbségi önkormányzatok legitimációja és képviseleti kapacitása

Amint a fentiekben már többször nyomatékosítottuk, alapvető követelmény, hogy a kisebbségi önkormányzatok kifejezzék az adott kisebbségi közösség akaratát, ami lehetővé teszi a számukra, hogy kellő súllyal képviseljék a kisebbségek érdekeit. Nehéz egyértelmű választ adni, vajon a kissé túlbonyolított és nehézkes jugoszláv elektori választási rendszer képes-e megfelelni ezeknek az elvárásoknak. Az ugyan kétségtelen, hogy a kisebbségi elektorok különböző csoportjai mögött általában létezik adott kisebbséghez tar-

⁷² Pravilnik o nacinu rada skupstina elektora za izbor saveta nacionalnih manjina, Službeni List SRJ No 41/2002.

⁷³ A Rendelet 2. szakasza úgy rendelkezik, hogy a 20 000 főt nem meghaladó kisebbségek esetén legkevesebb 20, a 20–50 000 fő közötti kisebbségek esetében 30, az 50–150 000 fő közötti kisebbségek esetében 40, és a 150 000 főt meghaladó kisebbségek esetén 50 elektori joggal rendelkező kisebbségi választópolgár kezdeményezheti az elektori gyűlés megtartását.

⁷⁴ Uo. 10–14. szakasz.

⁷⁵ Ld. 71. lábjegyzet, 4. szakasz.

tozó személy támogatása, ám az is valószínű, hogy ez a kisebbségi támogatás kategóriaként és azokon belül is esetenként jelentősen eltérhet, miközben az elektoroknak az elektori gyűlésen egyenlők a szavazataik. A száz kisebbségi választópolgár által közvetlenül támogatott elektorok legitimációja nemigen vitatható. Ugyancsak nehezen megkérdőjelezhető, hogy a nemzetiségi szervezetek, egyesületek stb. által delegált elektorok mögött is a kisebbségi szervezet, illetve egyesület által tömörített kisebbségiek támogatása áll. Annak is nagy a valószínűsége, hogy egy kisebbségi nemzeti párt színeiben megválasztott képviselő mögött kisebbségi szavazatok állnak, sőt az is valószínűsíthető, hogy egy kisebbség lakta önkormányzat közgyűlésébe beválasztott kisebbségi képviselő nem elsősorban a többséghez tartozó választópolgárok akaratából jutott mandátumhoz. Ennél jóval aggasztóbb lehet azoknak a kisebbségi parlamenti képviselőknek a kisebbségi támogatottsága, akik nem egy kisebbségi nemzeti párt jelöltjeként jutottak mandátumhoz. Ha az esetek kis száma miatt eltekintünk az utolsó csoporttal kapcsolatos legitimációs problémáktól, nem feledkezhetünk meg arról, hogy az elektorok különböző csoportjai között jelentős eltérés lehet abban a tekintetben, hogy mekkora kisebbségi támogatást tudnak maguk mögött. Hiszen nehéz összevetni, mondjuk, Balla Lajos, a Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ) parlamenti képviselőjének a támogatottságát (Balla a VMSZ külön listáján jutott a szövetségi parlamenti polgárok tanácsába több tízezer szavazattal) egy 15–20 tagot tömörítő magyar civil szervezet által jelölt elektor támogattságával. Persze a fent említett extrém példa inkább kivétel, mint általános jelenség. Tarományi, köztársasági és szövetségi parlamenti képviselői gyakorlatilag csupán a magyar, illetve a bosnyák kisebbségnek vannak, és nekik is igen kis számban. Ennek ismeretében előreláthatóan az elektorok többségét a kisebbségi szervezetek és egyesületek delegálják, illetve közvetlen kisebbségi támogatással jutnak mandátumhoz. Továbbá ahogyan a magyar és szlovén modell esetében is előfordulnak jelentős különbségek az elektorok támogatottságát tekintve, így például az Országos Német Önkormányzat tagjainak a megválasztását a közvetlenül és közvetetten megválasztott helyi német kisebbségi önkormányzatok tagjai, a települési önkormányzatok kisebbségi jelöléssel megválasztott tagjai, illetve a német kisebbségi szószólók együtt választják meg. Ezek az „elektorok” esetenként egészen eltérő számú kisebbségi és nem kisebbségi szavazatot tudnak maguk mögött (számuk ötvenről akár több ezerig is változhat).

A fentiek ismeretében megállapíthatjuk, hogy a jugoszláv jogalkotók kísérletet tettek egy olyan „ideiglenesnek szánt” választási rendszer megalkotására, amely közvetlen és általános kisebbségi önkormányzati választások nélkül biztosítaná, hogy a kisebbségi önkormányzatokat maguk a kisebbséghez tartozók hozzák létre, és az ő akaratuk érvényesüljön a kisebbségi önkormányzatok összetételében. Csupán két elektori választás gyakorlati tapasztalatai alapján nehéz megjósolni, hogy ez az összetett választási rendszer, a fent említett hiányosságai ellenére mennyire alkalmas a kisebbségi önkormányzatok legitimálásának a biztosítására. Ugyanakkor ezek a tapasztalatok arra engednek következtetni, hogy a legnagyobb súllyal mégis a közvetlenül, száz kisebbségi választópolgár által jelölt elektorok befolyásolják a választások kimenetelét.⁷⁶ A jugoszláv kisebbségi önkormányzatok megválasztásánál, a magyar modelltől eltérően a legitimáció abban a tekintetben biztosított, hogy a kisebbségi önkormányzatokat az adott kisebbséghez tarto-

⁷⁶ A Magyar Nemzeti Tanács elektori gyűlésén 541 elektor jelent meg, és ezek többsége közvetlen támogatással szerzett jogosultságot. Lásd: *Magyar Szó*, Újvidék, 2002. 09. 22. 1.

zók választják meg, ugyanakkor, az elektori rendszer már kevésbé szavatolja, hogy az elektori gyűlés pontosan tükrözze a kisebbségi közösség akaratát.

V. Záró gondolatok

Amint azt bevezetésképpen leszögeztük, kisebbségi önkormányzatok csakis akkor felelhetnek meg a kisebbségi önazonosság védelmében betöltött alapvető rendeltetésüknek, ha képesek megjeleníteni és kifejezni és közvetíteni az adott kisebbség akaratát, külön érdekeit, a többség akaratát kifejező állam felé, illetve képesek korrigálni a többségi döntéshozatal elvét. Az általunk vizsgált három kisebbségi önkormányzati konstrukció számos tekintetben hasonlít egymásra. A belső szervezeti felépítés szabadsága, a hatáskörök és feladatok rokon-jellege, valamint a közvetetten, elektorok útján megválasztott „országos” kisebbségi önkormányzatok létrehozásának a lehetősége hasonlónak teszi a három vizsgált önkormányzati modellt. Ugyanakkor a három modell jelentősen eltér egymástól abban a tekintetben, hogy a választási szabályok mennyire biztosítják az általuk megválasztott kisebbségi önkormányzatok legitimitását, képviseleti kapacitását. Ebből a szempontból három teljesen eltérő megoldással találkozunk a magyar, a szlovén, illetve a jugoszláv jogban. A magyar jog, a választójog teljes általánosságát, valamint az identitásválasztás korlátlan szabadságát előnyben részesíti a kisebbségi önkormányzatok legitimitációjával és képviseleti súlyával szemben, és a kisebbségi önkormányzatok megválasztásában nem tesz különbséget az adott kisebbséghez tartozók, valamint a többi helyi választópolgár között. A szlovén jog ezzel ellentétben a kisebbségi önkormányzatok legitimitációjának és képviseleti erejének biztosít előnyt. A külön választói névjegyzéken alapuló aktív és passzív kisebbségi választójogon túl, a szlovén modell a kisebbségi identitásválasztást is korlátozza annak érdekében, hogy a kisebbségi önkormányzatok valóban kifejezzék az „öshonos” kisebbségek akaratát. A jugoszláv modell jellegzetessége, hogy egy bonyolult elektori rendszeren keresztül kívánja biztosítani a kisebbségi önkormányzatok legitimitációját és megfelelő képviseletét. Ez a rendszer alkalmasabb ugyan a magyar modellnél a kisebbségi akarat és külön-érdekek kifejezésére, de csupán a gyakorlat alapos megismerése után derülhet ki, hogy ez a rendszer mennyire képes tükrözni a kisebbségi közösségen belüli erőviszonyokat. A három választási rendszer összehasonlítása után megállapíthatjuk, hogy a kisebbségi önkormányzatok magyar választási modellje alkalmatlan a kisebbségi akarat demokratikus megjelenítésére, sőt, mi több, komoly alkotmányjogi aggályokat támaszt, hiszen minden bizonnyal ellentétes az alkotmány 68. § (4) bekezdésével. Ennek ismeretében tekintet nélkül arra, hogy egyes kis létszámú, nagymértékben asszimilálódott magyarországi kisebbségek vezetői védelmezik-e a jelen megoldást vagy sem, a jelenlegi választási rendszer reformja kétségtelenül szükségesnek látszik. A szlovén modell kétségtelen erőnye, hogy egy jogilag átlátható és tiszta választási rendszerrel alkalmassá teszi a kisebbségi önkormányzatokat a kisebbségi érdekek demokratikus megjelenítésére. Ugyanakkor a szlovén megoldás helyenként túlságosan korlátozónak tűnik, hiszen a kisebbségi önkormányzatok létrehozásának a joga csupán két szlovéniai kisebbséget illet meg, és a kisebbségi identitásválasztás sem kizárólag az egyén szabad akaratának a függvénye (legalábbis a külön jogok kedvezményezettjeinek az esetében). A jugoszláviai kisebbségi önkormányzatok ideiglenes választási szabályai megkerülik a közvetlen, egyenlő és titkos választások kategóriáit, és helyettük egy részben delegátusi, elektori megoldást írnak elő. Ennek az első látásra összetett és mindenképpen ideiglenes rendszernek a sikeressége és demokratikus volta csupán a gyakorlat alapos elemzése után ítéltető meg.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy a személyi elvű autonómia (kisebbségi önkormányzati) modellek esetében nehéz egy olyan kifogástalan, minden körülmények között működőképes választási rendszert megalkotni, amely képes lenne demokratikusan kifejezni és megjeleníteni a kisebbségi önkormányzatok által képviselt kisebbségek akaratát és érdekeit. Ezen a területen nincsenek univerzális európai standardok, és a megoldások keresésénél figyelembe kell venni a kisebbségek sajátosságait és követeléseit is. A megfelelő megoldás valószínűleg olyan lenne, amely figyelembe venné a kisebbségek közötti különbségeket és alternatív választási megoldásokat kínálna, attól függően, hogy magának a kisebbségnek melyik megoldás felelne meg a leginkább. Mindazonáltal, véleményem szerint a kisebbségi önkormányzatok akkor lehetnek valóban legitimek, és akkor rendelkezének kellő képviseleti erővel, amennyiben azok megválasztásában csupán az adott kisebbséghez tartozó személyek vehetnének részt szabad, egyenlő, általános és titkos szavazással, még hozzá úgy, hogy a kisebbséghez tartozó személyek tömegesen, szabad akaratukból valóban részt is vennének egy ilyen választási rendszerben.

Egyed Ákos

Kossuth és Erdély

Kossuth and Transylvania

After recapturing Transylvania Kossuth appointed chief commissioner Csány to civilize it. In January 1849 he advised to respect the localism of Transylvania, in April 1849 however he underlined the necessity of reorganizing its administration. They had just begun this reorganization, when the fall of the revolution occurred, and so the administrative system of counties, Székely and Saxon chairs remained unchanged.

Kossuth Lajos Erdély-politikájának elméletét a reformkorban alakította ki, s az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején került sor gyakorlati megvalósítására, hogy aztán a 19. század második felében bizonyos mértékig módosuljon a közben szerzett tapasztalatok következtében. Kossuth az említett három korszakban más-más egyéni pozíciót töltött be; koronként egymástól nagyon is eltérő szerepet osztott ki számára a történelem: 1848 előtt a magyarországi reformellenzék egyik meghatározó egyénisége, a forradalom idején pénzügyminiszter és hadszervező, 1848 szeptemberétől a szabadságharc vezetője, az emigrációban különböző nem hivatalos szövetségekben egyszerűen politikai menekültként volt Magyarország függetlenségi ügyének következetes képviselője. Nem lett volna igazi politikus, ha álláspontját – természetesen elvei feladása nélkül – időnként nem módosította volna a különböző történelmi korszakok változó viszonyai szerint.

A továbbiakban röviden vizsgálom Kossuth és Erdély viszonyát az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején; az előzményeket s az emigrációs éveket éppen csak érintem.

Kossuth Lajosnak a reformkorban kialakuló Erdély-politikája európai indíttatású volt. Korán felismerte kontinensünk történeti mozgásirányát, amely a polgári nemzetek születése és a nemzeti egység, a saját független államok létrehozása felé mutatott. „Világerővel hatott rá[m] a nemzeti egység iránya”, amint egyik korai írásában olvassuk. Erdély politikájának lényege röviden kifejezhető: Unió és ezáltal Erdély polgárosítása.

Az unióval kapcsolatos nézeteit először a *Pesti Hírlap* 1841. évi 30. számában fejtette ki.

A két nagy nemzet – ti. a szláv és a német nemzet – közé ékelődött magyarságot veszély fenyegeti, amiatt Magyarországnak és Erdélynek egyesítenie kell erejét. Ez mindkét testvérhon érdeke. Erdélynek azért is fontos az unió, hogy ezáltal felgyorsuljon a polgári jellegű fejlődése. Erdély államjogi berendezkedése – érvelt Kossuth – elavult. Van ugyan országgyűlése, de abba a király annyit meghívottat küldhet, amennyi elégséges az ellenzéki erők leszavaztatásához; elavultnak tartotta Kossuth a három nemzet és négy bevett vallás elvére épült sok százados alkotmányt is, mert az nem tette lehetővé a románság megfelelő képviselését, mivel a románok nagy többsége jobbágy; persze közismert, hogy a magyar jobbágy is kimaradt a rendi jogokból. Bécs – ahonnan Erdély ügyeit irányították – Kossuth szerint jobban elnyomta a gyengébb Erdélyt, mint az erősebb Magyarországot. Erdély önkormányzatát a bécsi politika elsorvasztotta. A rendi világot polgári rendszerrel kell felváltani – ez Kossuth érvelésének a lényege. Kossuth – akárcsak nagy erdélyi kortársa, Wesselényi Miklós, akitől Erdély politikájának alapeszméi származtak, elsősorban mégis az erdélyi magyarság megerősödését várta a két ország egyesülésétől.

Kossuth azt is éppen úgy tudta, mint Wesselényi, hogy az unió ügyében közös akaratnak kell megnyilvánulnia a magyarországi és az erdélyi politikában, s Bécs beleegyezése is elmaradhatatlan. Az említett *Pesti Hírlap*ban közölt cikkét azzal fejezte be, hogy nyíltan, őszintén végig kell gondolni a függetlenség kérdésétől egész a jobbágyrendszerig mindent, „miként az egyesüléssel veszteni semmiben, mindenben csak nyerni lehet.”

Valóban, Erdély magyarságának képviselőit is mind erőteljesebben foglalkoztatta az unió ügye, amelynek „végigtaglalása” a politikai közelet fórumain folyt, és közben az unió hívei szaporodtak. Kemény Zsigmond, akárcsak Wesselényi Miklós az annyira óhajtott haladás terén a fordulatot az uniótól várta, s Kemény Dénes is az erdélyi reformellenzék egyik irányítója, az uniópolitikát tette magáévá.

Bécs azonban tartotta magát az 1790-ben kialakított álláspontjához, ahhoz, hogy Erdély és Magyarország különállását fenn kell tartani. Ehhez igazodott a szászok magatartása; a románság még kívárt.

Az unió és a polgárosodás kérdésében az 1848-as év új helyzetet teremtett: ha eladdig inkább elméleti politizálásról volt szó, az európai forradalom már az unió lehetőségét is felkínálta. Kossuth nem habozott kihasználni a februári párizsi forradalom által felszított politikai légkört, s az ellenzéki nemzeti mozgalom kívánságaiból programot állított össze. Ebből nem hiányzott Erdély uniója. A Pozsonyban 1848. április 11-én kihirdetett törvények között az unió a VII. törvényben kapott helyet. Ekkorra már bejárta Erdélyt a márciusi ifjúság, Petőfiék nevezetes 12 pontja, amelyben az unió követelése is szerepelt, s amelyet Erdély magyarsága örömmel fogadott.

A pesti események híre március 20-án érkezett meg Kolozsvárra, s az ott tartózkodó erdélyi reformellenzék hívei nyomban tanácskozni kezdtek a teendők felől. Erről értesítették a partiumi birtokán tartózkodó Wesselényi Miklóst, kérve, hogy induljon Pestre és Pozsonyba, hogy képviseltesse Erdély érdekeit.

Nem véletlen, hogy maga Wesselényi sietett Kossuthot értesíteni az erdélyi eseményekről, mert a hírek örömmel töltötték el. Március 23-án levelet írt Kossuthnak, akinek alig tíz napja még a március 3-i feliratért fejezte ki elismerését, most tovább megy: „áldás reád, s mindazokra”, akik a kedvező fordulatot (vagyis Bécs forradalmát) ki tudták használni. Ami azóta történt – fejtegeti – „szív emelő és kebel dagasztó”. Ő, Wesselényi a „lelkesültség s öröm viharában” él azóta, de gondok is emésztik, mert az abszolutizmus átkos rendszerének a zsoldos katonaságon kívül három gonosz pillére: a hierarchia, oligarchia és a bürokrácia, amelyeket az utóbbi események sértettek, reakciót szülhet bármi áron.

Félelmei ellenére Wesselényit felvillanyozták a Kolozsvárról érkezett hírek, s ezeket nem késlekedett megírni Kossuthnak. Kolozsvárt már március 20-án a volt ellenzék és a konzervatívok együtt kimondták az általános és teljes unió óhajtatását s annak eszközzésére a készséget. Számos ellenzékiek felszólítottak engem is – írja Wesselényi – menjek Pozsonyba ez ügyben működendő, s mivel: „E felszólításban nemzetem szavát véltem hallani, fájaltam, hogy azon órában, vagyis tegnap töstént nem indulhattam”. A „kihívást” tehát elfogadta, s ezt Kolozsvárra id. Bethlen Jánosnak és társainak írt levelében megerősítette: a felhívásban „nemzetem szavát gondolom érthetni. Ezt parancsnak vészem, megyek”. És az aláírás: „hív polgártársatok”.

Nagy reményekkel indult el Pozsonyba. Közben Pesten népgyűlésen szónokolt, s kitörő ünneplésben volt része.

Hogyan állt az unió ügye Pozsonyban, amikor Wesselényi megérkezett, s milyen szerepe lehetett a VII., azaz az unió törvénycikk megszületésében?

Tény – és ezt Wesselényi a Kis Károly jogügyi intézőjéhez küldött levelében nem mellékesen vetette papírra –, hogy „Az unió dolgába már feljövetelem előtt szerkesztettek az

erdélyiek egy törvényjavaslatot, de amelyet én nem szerettem. Mást szerkesztettünk, s az mind a két táblánál átment.”

Lássuk, milyen törvényjavaslatot vetettek el Wesselényiék, és milyen más javaslatot szerkesztettek.

Kemény Dénesnek egy 1848. március 22-én kelt s Kossuth-hoz címzett levelében utalás történik egy olyan unió javaslatra, amely „formulázva Kendnél van.” Ezt a javaslatot Kossuth április másodikán „Magyarország és Erdély törvényhozási egyesítéséről” címmel terjesztett elő. De a rendek kerületi ülésén április 5-ére kitűzött vitát maga Kossuth állította le azzal az indokkal, hogy a Partiumból érkező követek e kérdésben „több felvilágosítást adhatnak”. Urbán Aladár okkal mutat rá arra, hogy a március 15-e előtti szellemben fogant előbb említett törvényjavaslatot a Pozsonyba érkezett Wesselényi Miklós és Beöthy Ödön amiatt kifogásolták, hogy e törvényjavaslat csak a két országgyűlésnek az egyesítését írta volna elő.

Wesselényiék tehát elvetették ezt a részleges egyesülési tervet, s kidolgozták a teljes unióról szóló törvényjavaslatot. Az erdélyi magyar nemzeti mozgalom korábbi vezéréhez, id. Bethlen Jánoshoz Pozsonyból április 10-én küldött levelében Wesselényi számol be a történetekről. (Figyeljük meg, hogy Wesselényi mindig többes számot használ, amikor a törvényjavaslat megalkotásáról beszél, pedig tudjuk, hogy a felsőházban ő vitte keresztül azt a változatot, amely nem tartalmazta Erdély előzetes beleegyezésének klauzáját ahhoz, hogy képviselői megjelenhessenek a magyarországi népképviselői országgyűlésen.) A Bethlen Jánosnak címzett fent említett levelében beszámol arról is, hogy Bécsben az unió törvényjavaslat „leglényegesebb része megtört”, mert beiktatták azt a feltételt, hogy a közelebbi „magyarhoni közgyűlésbeni részvét” az erdélyi országgyűlés beleegyezésétől függjön. Wesselényi szerint ez a módosítás maga után vonja azt, hogy az ellenzők „Most már természetesen kézzel-lábbal azon lesznek, hogy a közelebbi erdélyi országgyűlést unió ellenzésére bírják.” Ezért a teendőket is kijelöli: az unió ügyét „divat és közvélemény tárgyává” kell tenni, sőt azt hiszi, hogy jó lesz, ha több törvényhatóság előre elhatározza: bármint dönt az erdélyi országgyűlés, követeket fog küldeni Pestre az országgyűlésbe. Petíciókampány megindítását is javasolja a magyar kormányhoz s folyamodás küldését öfelségéhez. Mert úgy látja, hogy „az unió életkérdéssé vált Erdélyre és a magyar honra is.”

A fentiekkel jelzettekkel azonban még nem ért véget Wesselényi pozsonyi küldetése. Miután Kossuth meghallgatta Beöthy Ödönt és Wesselényit, javaslatot terjesztett elő az 1836:21 tc. végrehajtásáról, vagyis a Partium visszacsatolásáról. Wesselényit a feladat irányításának királyi biztosává nevezték ki (Zarándban Beöthy Ödön kapott hasonló megbízatást).

Kossuth az erdélyi magyarság szempontjából azért tartotta életkérdésnek az uniót, mert a vármegyékben már kisebbségi helyzetbe került, száma fogyatkozott. Abban is teljesen azonos módon gondolkozott Wesselényivel, hogy az unió csak akkor lehet végleges, ha azt Erdély más népei is elfogadják. Kossuth és a magyar nemzeti mozgalom vezetői a nemzetiségi kérdést az általános szabadságjogok kiterjesztése által vélték rendezhetőnek. Úgy hitték, hogy ezáltal lesz megnyerhető a román nép is az egyesülésnek Magyarországgal, ahol már március óta szabad lett a jobbágy. Ezért siettek Kossuthék összehívni az uniót a jobbágyfelszabadítás kiterjesztésével Erdélyre.

Döntő jelentőségű volt a kérdésben az, hogy az erdélyi országgyűlés 1848. május 30-án Kolozsvárt az első cikkelyében kodifikálta az uniót. Ezt a király 1848. június 10-én ellátta kézjeggyével, s ezzel az egyesülés jogilag létrejött.

Az uniótörvény az egyesüléssel egyszerre nyilvánította ki kellő nyomtatékkal a polgári nemzet legalapvetőbb tételét: „Valamint a testvér Magyarhonban minden lakosok jog-

egyenlősége van kimondva és életbe van léptetve, ugyanaz, ugyanazon módon itt is, a hazának minden lakosaira nézve nemzet-, nyelv- és valláskülönbőség nélkül örök és változatlan elvül elismertetik és evvel ellenkező eddigi törvények eltöröltetnek.”

Vagyis: Erdély minden lakója polgárilag jogegyenlő, ami a rendiség, a rendi nemzetek jogi megszüntetését jelentette. A sok évszázados erdélyi rendiség Kolozsvárt 1848. május 30-án végképp a történelmi emlékezet része lett.

A kolozsvári történelmi esemény híret mások mellett a neves közíró, későbbi kiváló történetíró Jakab Elek vitte a magyar kormányhoz Pestre. Jakab Elek beszámolt a fogadtatásáról is. A kormány tagjai, Széchenyi István is sietett kijelenteni: örül az eseménynek.

Kossuth meleg együttérzéssel fogadta Jakab Eleket, hiszen unióspolitikájának megvalósulását látta ebben. „Három százados szétदारoltatása után ismét egy hazánk [...]. Erdély egyesülése nagy erőgyarapodás Magyarországra nézve, de örökre az [erdélyi] vármegyei magyarságra nézve a kétszer nagyobb számú oláhság miatt éppen életkérdés.”

Több mint érdekes: Kossuth ugyanazon kifejezést használta, melyet Wesselényi „életkérdés”, ti. az erdélyi magyarságra nézve. És azt is közös politikai gondolatnak kell tartanunk, amit Wesselényi így fejezett ki: „Nincs semmi mit inkább kellene tele torokkal kiáltani – írta Wesselényi –, mint azt, hogy azért kell unió, mert az oláh és magyar paraszt egyszerre mindazon jogokban részesülend, mely(ek) eddig csak a nemeseké(i) voltak; ezek pedig az ország terheit az eddigi parasztokkal együtt hordozandják, továbbá, hogy egyik vallásbelinek s egyik nemzetfiának mind annyi joga leend, mint a másiktól valónak.”

Az országgyűlésben Wesselényi terjesztette elő a jobbágyszabadító törvény tervezetét: „Szent ügy az melly mellett szavamat emelem” kezdte élete egyik legszebb beszédét. Azokról beszél – mondotta –, akik eddig a terheket hordozták, akit ez az ügy nem hat át részvétellel, annak a szájában nem valóság, csak „pengő üres hang a kor három dicső jel-szava: szabadság, egyenlőség, testvériség [...]. Legyenek az eddigi jobbágyok és zsellérek többé nem parasztok, misera plebs, hanem szabad polgárok.” Azt kell tenni Erdélyben is, ami a testvér Magyarhonban már hónapok előtt megvalósult: szabaddá kell tenni a jobbágynépet. Valóban, 1848. június 6-án megfogalmazták Erdély országgyűlésében a kor egyik legjobb úrbéri jobbágyszabadító törvényét: az eddigi jobbágyok szabad polgárokká váltak s földtulajdonosok lettek.

A jobbágyszabadításnak egész Erdély nyertese lett: megszabadult a rendi-feudális világ haladást gátló béklyóitól: az erdélyi jobbágytörvény több mint másfél évtizeddel korábban tette szabaddá az embert és a földet, mint Romániában vagy Oroszországban. És sokkal előnyösebb feltételek mellett zajlott le nálunk a folyamat: Magyarországon és Erdélyben az állam vállalta magára a földesurak kárpótlását az elvesztett jobbágyi szolgáltatásokért, holott például az 1864-es román földtörvény szerint a parasztságnak kellett önmagát megváltania.

Az erdélyi törvények rövidesen a magyar népképviselői országgyűlés elé kerültek, ahol Kossuth az erdélyi ügyek tárgyalása során többször kifejtette álláspontját a szabadságjogok kérdésében.

Utalnunk kell arra, hogy a Székelyföld polgárosítása során számos olyan probléma vetődött fel, amelyeket a Kolozsvárt ülésező utolsó rendi országgyűlés nem tudott megoldani. Ilyen volt a székelyföldi jobbágyszabadítás, valamint a Mária Terézia idején szervezett székely határőrrendszer. Az előbbi az okozta, hogy a „székely örökség”-nek nevezett birtoktulajdonon települt „úrbéreszek” egy része a kisbirtokos székely határőrkatona, illetve szabad székely gazdák szolgálatában állt, s a felszabadításukkor nem kaphattak földet. Kossuth – mások javaslatára – ezeket a szegényrendű székelyeket a magyarországi kincstári pusztákra telepítette volna, s erről törvénytervezetet készítettett.

A másik kérdés bonyolultabb volt: a háromszéki s csíki szabad székelyek, akiket 1764-ben erőszakkal alakította át a Habsburg-hatalom katonai renddé, szerettek volna a forradalom kitörése után nyomban megszabadulni a katonai terhektől és az idegen szellemű határőri rendszertől. Csakhogy ezt nem lehetett megvalósítani, mert Erdély császári főhadparancsnoka ellenezte, másrészt három székely határőrezred fegyverben tartását kívánták az erdélyi politikusok, maga Wesselényi is, mert már az erdélyi románság mozgalmaitól tartottak, hiszen a Horea-lázadás emléke még elevenen élt.

Kossuth maga is bizonytalan volt, s ezért egy külön erdélyi, főleg székelyekből álló könnyű lovas sereg felállítását javasolta. Közben a vita a pesti népképviselői országgyűlésben folytatódott s egymás után különféle javaslatok merültek fel a székely kérdés megoldására.

Kossuth maga is többször felszólalt, miután külön is tárgyalt a székely követekkel, s azt kérte: egységes, minden állampolgárra vonatkozó törvényt alkossanak; a privilégiumok ideje lejárt. Ezekre a kijelentéseire azért került sor, mert a székelység részéről elhangzottak olyan kívánságok is, hogy állítsák helyre azokat a jogokat, amelyektől a Habsburg-hatalom annak idején megfosztotta őket. Például az adómentességet, a szabad sóhasználatot. Kossuth bizonyosan tudta, hogy a székelység örömmel fogadna egy olyan törvényt, amely sérelmeit orvosolja, azonban ő nem gondolhatott a régi rendi jogok visszaadásában, hanem az elveivel összhangban levő polgári szabadságot biztosító jogkiterjesztésben. „Szívet és értelmet” egyaránt mozgósító felszólalása az országgyűlés 1848. augusztus 24-i ülésében így hangzott: „Kijelentém már több ízben, hogy az egyesült hazában nem lehet ember, ki a székelység iránt több igazi testvéri szeretetet, több rokonszenvet érezne, mint én; s annak állapotjáról nem privilégiumok, hanem közös jog és szabadság alapján, s a közös jog és szabadsággal összekötött terhek alapján intézkedni a legkedvesebb kötelességeim közé számítom [...]. Ne sérelmeket orvosoljunk, hanem jogokat alapítsunk.”

Világos beszéd: a polgári jogegyenlőség alapján olyan szabadságjogokat kell alkotni, amelyek közősek mindenki számára. Ezzel tulajdonképpen állást foglalt a román nemzeti mozgalomnak olyan törekvésével kapcsolatban is, amely a román Erdély negyedik [rendi] nemzetének kívánta nyilvánítani. A magyarországi s erdélyi törvények eltörölték a rendi kiváltságokkal együtt a rendi nemzeteket mint közjogi kategóriát. Kétségkívül ez az európai liberalizmussal összhangban álló döntés volt. De vajon ez a felfogás megnyugtathatta-e az erdélyi románokat és szászokat?

Tudjuk, hogy sem a román, sem a szász vezetők nem tették magukévá Kossuth elképzeléseit, sőt 1848 őszén beléptek a Magyarország ellen Bécs által kezdeményezett magyarellenes szövetségbe.

Kossuth csalódott elképzeléseiben, s felhívással fordult a románokhoz: elismerte, a román nép súlyos terheket viselt. De eljött a szabadság ideje, és szabad lett a nép: „a robot eltöröltetett a magyarokra és oláhokra nézve [...] magyar és oláh egyenlő joggal bír az ország dolgainak intézésében, nincs kizárva semmi közhivatalból, és nyitva áll előtte a becsületes kenyérkeresetnek minden neme, mint a magyarok előtt.” S felszólította a románokat, akik zendülésekben vesznek részt: térjenek vissza a békés élethez. Itt kell megjegyeznünk: azok, akik csak egy-egy kiragadott, olykor valóban fenyegető hangnemben fogalmazott mondatok alapján próbálják megítélni Kossuth nemzetiségi politikáját, rendszerint egyoldalúan járnak el és tévednek. Ha azonban a tényeket összevetik a szónoklatok inkriminált mondataival, könnyen beláthatják: Kossuth a kemény szavakkal a bajok tényleges bekövetkeztének a megakadályozását kívánta elérni.

Sokszor érte vád a magyar forradalom vezetését, természetesen Kossuth Lajost is, hogy túl későn kezdett foglalkozni a nemzetiségi kérdéssel, s hatalmi pozícióból tárgyalt

a magyarországi nemzetiségek politikusaival. Ebből annyit fogad el a mai magyar történetkutatás, hogy sem területi megosztás, sem az egységes magyar politikai nemzet kérdésében nem volt hajlandó engedményeket tenni, azon túl viszont széles körű jogkiterjesztéssel igyekezett tisztázni Magyarországot és a benne élő nemzetiségek viszonyát. Ő a magyar országgyűlésben működő Kolozsvárt választott unióbizottságtól s a magyar parlament román képviselőitől várta a megfelelő erdélyi törvények, így a nemzetiségi törvényjavaslat kidolgozását. És ez nem is késett. Wesselényi első törvényjavaslata már 1848 augusztusában elkészült. Ez az anyanyelv használatának jogát kívánta biztosítani. Aztán 1848. szeptember 19-én az unióbizottság fogadott el törvényjavaslatot a magyar országgyűlés román képviselőitől. Ez kijelenti, hogy a románok templomaikban, egyházi ügyekben, az elemi és felsőbb iskolákban saját román nyelvüket háborítatlanul használják; a megyében és a székekben a tanácskozásokban jogukban áll anyanyelvükön fel szólalni; románokat „igazságos arányban” alkalmaznak a közigazgatásban. A 16. paragrafus kimondja: „Mindazon jogokban, melyeket e hon más nemzetei bírnak, vagy ezután törvényhozási úton nyerendek, a románok is részesítendők.”

Látható, hogy a magyar országgyűlés már 1848 nyarától foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel, s ha a javaslatokból mégsem lett nemzetiségi törvény, csak jóval később (1849 júliusában), az nem Kossuthék nemtörődésének, hanem elsősorban (bár nem kizárólag) a belső helyzet rosszabbodásának tulajdonítható. Miután 1848. szeptember 11-én Jellačić horvát bán Bécs biztatására fegyveres támadást indított Magyarország ellen, belpolitikai válság keletkezett, aztán a Batthyány-kormány lemondott, s a kormány szerepét betöltő Országos Honvédelmi Bizottmány – Kossuthal az élen – legfőbb és halaszthatatlan feladatának az ország védelmét tartotta. Minden más kérdés jószerint háttérbe szorult, ezeket hosszú időre elnapolták. A teljes kérdéskör újragondolása elkerülhetetlenné teszi több, mind a magyar, mind a román történetírásban dogmává merevített, de téves értékelés felülvizsgálatát. Erre a történeti források ma már lehetőséget nyújtanak.

Ilyen dogmaszerű tétel a Kossuth és Bem tábornok viszonyában az, hogy a lengyel tábornok erdélyi politikája ellentétben állt Kossuth nemzetiségi politikájával. Az 1848–1849-es erdélyi eseményekkel foglalkozó 1999-ben megjelent könyvemben – úgy vélem – sikerült bebizonyítanom, hogy Bem amnesztiapolitikáját eredetileg Kossuth határozta meg. Bem 1848. december 6-i béketervezete hangsúlyozza: amit ígér, az a magyar „kormány eltökélt szándéka”, vagy „minden lakosok nemzetiség-, vallás- és rangkülönbség nélkül egyenlők” jogban és kötelességben egyaránt.

Tény viszont, hogy Nagyenyed felégetése s magyar lakosságának tömeges elpusztítása után (1849. január 9–10.) Kossuth politikája sokkal keményebb lett, s ezután a véteksek törvényes felelősségrevonását követelte. De sohasem adott utasítást népirtásra vagy bosszúra. Sőt, nem értett egyet Bemnek azzal a tervével sem, hogy Beszterce vidékére székely határőröket telepítsen a románok közé, ami újabb sérelmet és feszültséget okozott volna. Az is a valósághoz tartozik, hogy a szász vezetők nyíltan ellenséges magatartását elítélte, s miután az első orosz beavatkozásban nem kis szerepük volt, politikája a szászok teljes katonai megszállását is lehetővé tette, azért, hogy ne legyen megismételhető a cári haderő újbóli behívása.

Erdély visszavétele után Kossuth Erdély polgárosítását írta elő Csány fő kormánybiztosnak. Nem árt azonban hangsúlyoznunk, hogy Kossuth 1849-i Erdély-politikájában változások figyelhetők meg az év eleji s nyári időszakban. Noha ez a kérdés további alapos kutatást igényel, annyi a rendelkezésre álló adatok alapján máris elmondható: 1849 januárjában még az erdélyi sajátosságok lehetőség szerinti kimélését ajánlotta Csány kormánybiztosnak, 1849 áprilisában viszont a közigazgatás átszervezésének szükségességét

hangsúlyozta: „Erdélyt organizálni kell. Csak ezáltal testesülhet az unió valósággá. Intitúcióinak harmóniába kell hozatni Magyarországgal, különben nincs állandóság. Ennek meg kell szűnni, s a megszűnést új területális felosztással garantírozni.” Itt jegyezzük meg, hogy ettől a kimondottan centralizációs állásponttól jutott el a Bălcescuval és Cezar Bolliac-kal megkötött magyar–román megbékélési tervezetig, aztán az 1848. július 14-én elfogadott nemzetiségi törvényig, majd az emigrációban a Dunai konföderáció tervéig, amelyben Erdély maga határozhatott volna sorsáról.

Az átszervezés éppen csak elkezdődött, de a közbejött események miatt érdemi változtatás a vármegyék, székely székek s szász székek szerinti igazgatásban nem történt.

A társadalmi átalakulások viszont alapvetőek voltak. A jobbágyok szabad paraszti státust kaptak, s egy részük (vékony rétegük) választói jogot is nyert. A nemesség privilégiumai megszűntek, s adófizető polgárokká váltak. A polgári átrendeződésnek sok akadálya merült fel, hiszen Erdély 1848 októbere óta háborúskodás színterévé alakult. A polgárháború különösen a vármegyei területeken hatalmas pusztítást végzett a magyar nemesség és tisztviselők, sőt az egyszerű polgári lakosok soraiban is, egész vidékeken rombolta le a településeket. Ám Kossuth ezután sem a bosszúállás politikáját követte, hanem a megbékélését.

A Székelyföld polgárosítását nehezítették a székely társadalom történeti sajátosságai. A jobbágyügyeket csak kis részben sikerült megoldani, s a székelységben a közös teherviselés elvének akadályozása is hosszabb időt vett igénybe, mint a vármegyékben. De Erdély visszavétele után itt is felgyorsult a polgári törvények alkalmazása. Azonban a cári beavatkozással ismét a fegyverek foglalták el a fő helyet a békés munka helyett. Majd a világosi és zsidói fegyverletétel után a megtorlás és a Habsburg-hatalom katonai struktúrája teremtett hamisíthatatlan ellenforradalmi helyzetet.

Kossuth ekkor még abban reménykedett, hogy a hatalmi konfliktusok kihasználása által újra kezdetű a függetlenségi harc, ám Ausztria katonai kapitulációja Franciaország, majd Olaszország előtt, Kossuth számára is lezárta a diplomáciai megoldások lehetőségét.

Az emigrációban alkalmá volt átgondolni a történeteket, s az ott keletkezett irataiban visszatekintett 1848–1849-re. Ő akkor több évtized távlatából mérlegelve a múltat, a 48-as forradalom eredményeit így látta: „Reformjaink eredete magában is bizonyosságot nyújt afelől, hogy azok nem szolgáltathattak okot a hatalomnak erőszakhoz nyúlni ellenünk, kik békés úton a progresszív fejlődés történelmi törvényének határai közt maradtunk. És valóban, a javításokat, melyeket keresztülvittünk, két elvre lehet visszavezetni. Az egyik elv: igazság a népnek, – a másik: biztosítás az alkotmánynak. A második jogunk volt – az első kötelességünk.”

Kötelességtevésben Kossuth mindig az élen járt. És élen járt abban is, hogy összefogja a magyar nemzet legjobb erőit a nagy közös cél, a haza jövője érdekében. Ez a Kossuth nem elválaszt, hanem összefog, egyesít. Ez lehet üzenet a mai s a holnapi nemzedékek számára.

Kossuth-problémák

Kossuth-issues

On 14, Febuary 1849 the Hungarian House of Representatives got together in the Debrecen Cathedral, where Kossuth proclaimed the Independence of Hungary and the dethronement of the Habsburg-Lotharingian dynasty. The bigger part of the army, among them Atrtúr Görgey, considered the dethronement premature. Görgey thought anyway that the Russian intervention was provoked by the proclamation of dethronement and expressed his dissatisfaction with the decision. Kossuth determined to remove him from his position.

Kossuth életéről és ténykedéséről köteteket írtak össze, azonban máig is akadnak életútjának és tevékenységének vitatott pontjai. Az alábbiakban néhány ilyen problémát tárunk az olvasó elé jelen ismereteink alapján – a végleges igazság-osztó szándéka nélkül.

A zempléni ügy

A Sárospatakon jogi tanulmányokat folytató Kossuth az iskola elvégzése után hazatért, s előbb atyja, majd az eperjesi Kardos Samu ügyvéd mellett töltötte egyéves kerületi táblai gyakorlatát. Eperjesről Pestre került, ahol 1821–23-ban a hétszemélyes, majd a királyi ítélőtáblánál joggyakornokoskodott. Első komolyabb politikai tapasztalatai is Pesthez kötődnek. Amikor 1823-ban a kormányzat ezüstben követelte az adót az addigra már többször leértékelt papírpénz helyett, Zemplén megye érélyes feliratban tiltakozott ez ellen, s a feliratot a Pest vármegyei megyegyűlés is tárgyalta. Kossuth lelkesedett a zempléni feliratért, s elégedetlenkedett a szerinte nem elég érélyes Pest megyei reagálás miatt. Miután jól elsajátította a német és a francia nyelvet, itt, Pesten kezdett el angolul tanulni, s már a Times cikkeinek fordításával is próbálkozott. Ügyvédi oklevelét 1823. szeptember 26-án kapta meg, s ennek tanúsága szerint Szőgyény Zsigmond királyi személynök előtt ügyvédi képzettségének kitűnő jelét adta. Kossuth abban reménykedett, hogy a sikeres vizsga után talán Pesten tud egzisztenciához jutni, de csakhamar be kellett látnia, hogy pályakezdő fiatal ügyvédként a jogászokban hiányt amúgy sem szenvedő városban aligha számíthat megfelelő jövedelemre. 1824 őszén visszatért tehát szűkebb pátriájába, Zemplén megyébe, ahol 1824. október 9-én hirdették ki ügyvédi oklevelét a sátoraljaújhelyi megyeházán. Kossuth zempléni pályakezdete már jóval ígéretesebbnek tűnt. Amennyire összeköttetések és kapcsolatok nélkül élt Pesten, olyannyira bejártottnak tűnt a megyei előrejutás útja számára. Az apa, Kossuth László több főnemesi család ügyvédjeként működött, s fiát is bevonta a tevékenységbe. Sőt, az ifjú Kossuth egyre inkább átvette apja munkáit. Hivatali karrierje is szépen alakult. Előbb a sátoraljaújhelyi evangélikus egyházközség ügyvédje, 1827-ben táblabíró, majd Sátoraljaújhely város ügyésze lett. 1828–29-ben részt vett Zemplén megye adózóinak összeírásában. 1830–31-ben már a megyei reformellenzék tagjaként szólalt fel a megyei közgyűléseken, s komoly szerepet játszott az 1831. évi kolerázadás felszámolásában. Az ő határozott fellépésének köszönhetően nem dúlták fel a felkelő parasztok Sátoraljaújhely városát. Szintén fontos szerep jutott Kossuthnak az 1790–91-es országgyűlés bizottságai által kidolgozott, majd az 1827-ben kiküldött bizottság által átdolgozott rendszeres munkálatok (operátumok) zempléni megvitatásában, s a módosításukra vonatkozó

javaslatok kidolgozásában. Kossuth tehát tevékenyen s karakterisztikus módon vette ki részét a Zemplén megyei közéletből. Mégis, pályája e korai szakasza nemigen különbözik más osztályos vagy korosztályos társaitól. Zemplén megyében megvolt ugyan a maga baráti köre, amely a reform ügyének támogatóiból verbuválódott, ám a megyei pályafutás aligha tette volna országosan ismertté nevét. Ezért is érdemel figyelmet az a sikkasztási ügy, amely csaknem kettétörte Kossuth közéleti pályafutását, s amelynek éppen ezért komoly szerepe volt Kossuth politikusi (és emberi) fejlődésében. Az ifjú Kossuth kétségkívül nem volt mentes a korosztályát jellemző kedvtelésektől; így a kártyázástól sem tartóztatta meg magát. Bár megbízható és lelkiismeretes képviselője volt ügyfeleinek, az adósságcsinálás és az anyagi eszközök kissé nagyvonalú kezelése is sajátja volt. Apró, de jellemző tény, hogy pesti tartózkodása idejéről fennmaradt négy magánlevele közül kettőben kölcsönt kért. Zemplénbe visszatérve is megesett vele, hogy ügyfelei kezénél lévő pénzt fedette be különböző „borspekulációiba”, s fennmaradt levelei tanúsága szerint viszonylag gyakran volt szüksége kisebb-nagyobb kölcsönökre. Ezzel természetesen nem állt egyedül, s bár ilyenén ügyei valószínűleg nem maradtak titokban, ezek soha nem rendítették meg a megbízhatóságába vetett hitet. 1831. szeptember 20-án Zemplén megye árvaszéke egy bizottmányt küldött ki a koleralázadás során meggyilkolt Reviczky Tamás árvái javainak összeírására. A bizottmány Kossuthot bízta meg a bényei és toronyi pincékben található borok összeírásával s – állítólag – eladásával. Kossuth még aznap megjelent a toronyi pincénél, s itt a pince felvigyázója révén még aznap vevőt szerzett a borokra, s fel is vette az értük járó összeget. Nem sokkal ezután – anélkül, hogy a pénzt az árvák javainak kezelésével megbízott kurátornak átadta volna – Székesfehérvárra utazott, s innen írott levelében közölte, hogy október 20-ra tervezett visszaérkezete után át fogja adni a pénzt. Október 21-én a kiküldött bizottság elnöke, Bydeskuthy Mihály, felszólította Szentiványi Károly másodalispánt, hogy Kossuth ellen indítson eljárást, egyrészt azért, mert a borokért most jóval több pénzt lehetne kapni; másrészt azért, mert Kossuth még mindig nem fizetett; végül, mert Kossuthnak nem volt felhatalmazása az adásvétel lebonyolítására. Egyben jelentette, hogy az eladott borokat zár alá vette. Nem tudni, hogy Kossuth ekkor már visszaérkezett-e, de tény, hogy október 24-én újabb 1000 forintos kölcsönt vett fel. Az árvaszék december 2-án tárgyalta az ügyet, majd úgy határozott, hogy bizottságot küld ki az ügy kivizsgálására. A bizottság jelentésének beadása után az árvaszék úgy döntött, hogy a borokat visszaszállítja a toronyi pincébe, s Kossuthot kötelezi a vevő, Roth Izsák kárának megtérítésére. Ez azonban ismét némi haladékot szenvedett, mert Roth december 13-án beadványban közölte a megyei közgyűléssel, hogy Kossuth még mindig nem fizette vissza számára a vételárat. A közgyűlés csak február 10-én foglalkozott a beadvánnyal, s 11-én ismét elmarasztalta Kossuthot a boreladás körüli eljárásáért. Kossuth még aznap megszerezte Róth Izsák nyugtáját arról, hogy immáron nincs több követelése Kossuthtal szemben, mert az mindent megfizetett. S ezzel az ügy le is zárult. Konstruált eljárásról volt-e szó, amelynek célja az volt, hogy Kossuthot lehetetlenné tegye, vagy tényleg hibázott az ifjú táblabíró? Az újabb kutatási eredmények fényében úgy tűnik, hogy Kossuth valóban anyagi zavarainak ideiglenes enyhítésére használta fel a borért kapott összeget, s ennek elköltése után csak újabb kölcsön felvételével tudta fedezni azt. Kossuth számára azonban fontos tanulságokkal járt e procedúra. Valószínűleg ekkor tudatosult benne, hogy a közéleti szereplésnek fontos előfeltétele az anyagi értelemben vett tisztakezűség is. Olyan tanulság volt ez, amelyet haláláig észben tartott. Milyen hatással volt ez az ügy Kossuth zempléni pályafutására? Úgy tűnik, hogy a konstruált eljárásra vonatkozó állítás nem állja meg a helyét. A megyei hatóságok ugyanis nem használták fel az ügyet Kossuth meghurcolására. Bydeskuthy csak a Kossuth által megadott fizetési határidő lejárta után egy nappal jelentet-

te az ügyet az alispánnak. Roth beadványa és annak tárgyalása között két hónap telt el! Inkább némi jó, mint rosszindulat látszik az ügy kezelésében, noha természetesen nem zárhatjuk ki azt sem, hogy Kossuth elváratai igyekeztek késleltetni az ügy tárgyalását. Tény viszont, hogy Kossuth e hetekben elvesztette ügyészi állását a Szapáry-birtokon, majd Sátoraljaújhely városánál is. Amikor pedig sor került az 1832. december 16-ra összehívott országgyűlésre küldendő követek utasításait kidolgozó bizottság megválasztására, Kossuthot nem jelölték a testületbe. Többek között ez adhatta meg számára az utolsó lökést ahhoz, hogy leszámoljon a zempléni karrier reményével, s elfogadja báró Vécsey Pálnak, a zempléni reformellenzék egyik főrendi tagjának ajánlatát. Vécseynek mint főrendnek az országgyűlés felsőtábláján lett volna a helye, de hasonlóan más osztályos társaihoz, úgy döntött, hogy nem utazik Pozsonyba. Az ilyen főurak maguk helyett szavazati joggal nem rendelkező „távollévő követét” (ablegatus absentium) küldhettek ki. Vécsey felajánlotta Kossuthnak, hogy helyette utazzon Pozsonyba, s ugyanilyen megbízást kapott báró Sennyey Károlytól és Fischer Páltól is. Emellett Lónyay Gábor és más ellenzékiek felkérték, hogy illő díj fejében tudósítsa őket az országgyűlés eseményeiről. Ez az ajánlat azt jelentette, hogy Kossuthnak nem kellett aggódnia megélhetése miatt sem.

**„Akkor a kard fog közöttünk dönteni.”
(Kossuth és a szerb küldöttség 1848 áprilisában)**

Magyarország 1848-ban soknemzetiségű ország volt; olyan ország, amelyben a legnagyobb etnikum, a magyar, a lakosságnak alig negyven százalékát alkotta. Az 1848. március–áprilisi magyarországi átalakulást, a forradalom győzelmét nemcsak a magyar, hanem a nemzetiségi lakosság is örömmel fogadta. Ám a közhatalom megrendülését – teljesen érthető módon – minden nemzetiség arra akarta felhasználni, hogy meglévő jogait újbabbal gyarapítsa. Az egyes nemzetiségi mozgalmak érvelése és taktikája e tekintetben hasonló volt a magyaréhoz. Egyrészt történelmi jogaira hivatkoztak (ez az időszak az illír és a dákóromán ideológia diadalútjának első fázisa), másrészt korábbi egyházi vagy más testületi privilégiumaikat nemzetiségi testületi jogokká kívánták kibővíteni. A magyar nemzeti mozgalom egyik legfontosabb követelése az ország kormányzati egységének helyreállítása volt. Hiszen 1848 előtt Erdélyt és a katonai határőrvidéket a szűkebb értelemben vett magyar területektől külön kormányozták. Hasonló sérelme volt a magyarországi szerb nemzetiségnek az, hogy egy része a magyar területeken, polgári viszonyok között élt, tekintélyes része viszont a határőrvidék szervezetéhez tartozott. A szerb nemzeti mozgalomnak 1848 tavaszán még több központja volt. Elsőként a budapesti szerb nemzetiség képviselői fogalmazták meg követeléseiket. A március 17–19-én a Thökölyianum udvarán tartott gyűlés résztvevői petíciójukban kijelentették, hogy „elismerik a magyar nemzetiséget és a magyar nyelv diplomáciai méltóságát Magyarországon; de óhajtják, hogy az ő nemzetiségük is elismertessék, valamint nyelvük szabad használata összes ügyekben és tanácskozásaikban törvényileg biztosíttassék”. Szintén kérték, hogy évenként nemzetgyűlést (kongresszust) tarthassanak, s onnan kívánságaikat egyenesen az uralkodóhoz terjeshessék fel. Általánosságban szóltak arról is, hogy a határőrvidék státusát „egyházi, iskolai, katonai és politikai tekintetben a szabadság és nemzetiség alapján” szeretnék elérni. A petíció egyes kitételei joggal aggasztották a magyar közvéleményt. Ezért a budapesti szerbek március 25-én a *Pesti Hirlap* hasábjain külön közleményben jelentették ki, hogy nem szándékuk elszakadni Magyarországtól, s a nemzetgyűlés alatt egyházi kongresszusukat értik. A pesti szerb gyűlés hatására a szabadkai szerb hitközség körlevelet bocsátott ki, s ebben kezdeményezte, hogy Budapesten

újabb szerb gyűlést hívnak össze a szerbek érdekeinek megvitatására. Az újvidéki szerb hitközség felkarolta ezt az indítványt, azzal a kiegészítéssel, hogy a tervezett gyűlést Újvidéken, a magyarországi szerbek egyik legfontosabb szellemi központjában tartásuk meg. A gyűlésen megjelent Mathias Ban, a félfüggetlen státusú Szerbia fejedelmének és kormányának emisszáriusa. Bán szerint „másról sem beszéltek Újvidéken, mint Ausztriáról, a nemzetiségről, a horvátok patriotizmusáról, Szerbiáról és a magyarok elleni ellenszenvről. Általánosan hiszik, hogy a szerbek és a horvátok a magyarokkal harcra fognak elegetedni. A március 27-i népgyűlésen egyhangúlag elhatározták, hogy a pontokba foglalt követeléseiket vérükkel is készek megvédeni”. A gyűlés határozatai azonban nem tükrözték ezt a radikális hangulatot. Az elfogadott petíció – a pesti határozatokhoz hasonlóan – követelte a szerbek nemzetként történő elismerését és a határőrvidéki feudális viszonyok felszámolását. Ugyanakkor a magyar felet megnyugtatóan, kihagyták a petícióból azt a passzust, hogy kívánságaikat egyenesen az uralkodóhoz terjeszthessék fel. Sőt, a petíció utolsó passzusában azt a reményüket fejezték ki, hogy „dicsőségesen országoló fejedelmünk kegyelme és az őszinte hazai kormány és törvényhozó test nagylelkűletei [sic!]” meghallgatják és teljesítik kívánságaikat. Cserébe pedig azt ígérték, hogy „a szerbek és a többi óhitűek” a hon javának előmozdításában „az alkotmányos király és édes hazánk iránt érdemdús elődeiket nemcsak utánzani, hanem felülhaladni fogják”.

A petíciót tizenkét tagból álló küldöttség vitte Pozsonyba, a magyar országgyűlés székhelyére. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök és István nádor ezen a napon Bécsben volt, a küldöttek tehát Kossuth Lajos kijelölt pénzügyminisztert keresték fel. Kossuth megígérte, hogy kérvényüket az országgyűlésnek be fogja mutatni. Reggel 10 órakor az alsótábla kerületi ülésén Kossuth bejelentette a küldöttség érkezését, majd kérte, hogy a követek hallgassák meg az általa hozott petíciót. Ehhez a követek hozzá is járultak. Ezt követően a díszmagyarba öltözött Aleksandar Kostić mondott rövid beszédet. Elmondta, hogy örömmel értesültek arról, hogy kívánságaik egy részét a karok és rendek már teljesítették, de fel szeretné olvasni a petíció többi pontjait is azzal a kéréssel, hogy „méltóztassanak minket testvéri karjaik közé, mint ugyanegy hon fiait fogadni; mi pedig szent ígéretet teszünk, hogy mi szerbek ezentúl csak egyedül Magyarországról és csak a magyarokért élünk és halunk meg”. Az alsótábla a beszédet nagy éljenzéssel fogadta.

A beszédre maga Kossuth válaszolt. „Valódi értelme pedig a szabadságnak az – mondotta –, hogy nem kasztokat, nem privilégiumokat, hanem a honnak lakosait összesen ismerve, azok nyelv- és valláskülönbség nélkül részesíttessenek a közszabadság közáldásában.” Ez az udvarias formula azt jelentette, hogy a szerbek nem számíthatnak nemzetként való elismerésükre. Kossuth leszögezte, hogy az ország diplomatikai nyelvének a magyarnak kell lennie. Ugyanakkor elismerte a nemzetiségek jogát nyelvüknek saját belügyeikben, egyházi életükben való használatára. Kossuth szerint a szerbek kérései kétféleképpen teljesíthetők: Egyrészt a szerbekre vonatkozó korábbi, ám eddig figyelembe nem vett törvények életbeléptetésével; másrészt azt, hogy a kormány figyelembe fogja venni az összehívandó egyházi gyűlések indítványait, illetve, hogy az összehívandó népképviselői országgyűlés ezek meghallgatása után fog intézkedni a szerbek kívánságaival kapcsolatban. A szerbeknek az országgyűlési képviselőre vonatkozó kívánságával kapcsolatban úgy vélte, hogy a népképviselői országgyűlésről alkotott törvény a nyelv- és valláskülönbségre való tekintet nélkül rendezte ezt a kérdést. Kossuth szerint „e tekintetben már többé Magyarországon panasza senkinek nem lehet, legalább az elvre nézve nem, hanem csak annyiban lehet panasz, ha a felosztás itt vagy amott hiányos”. Elismerte, hogy a szerbek kérelme a határőrvidékkel kapcsolatban olyan jogos, „melynek teljesülni kell, mit semmi intrigue meg nem gátolhat”.

Utalt azonban a nehézségekre. Ezt a célzást a szerbek nem feltétlenül értették. (Arról volt szó, hogy a magyar kormány megalakításáról folyó bécsi tárgyalások egyik sarkalatos pontja volt a határőrvidék státusáról folytatott alku. Az udvar ugyanis meg akarta akadályozni, hogy a határőrvidék katonai szervezetén a közeljövőben bármilyen változás történjen. Ezt a kívánságot végül a magyar fél is kénytelen volt elfogadni.) Végül kérte az országgyűlést, hogy a petíciót a fentiek értelmében utasítsa a minisztériumhoz. Kossuth beszédét követően Kostić megköszönte petíciójuk fogadtatását.

Másnap a szerb küldöttség tagjai felkeresték Batthyány Lajos miniszterelnököt. Batthyány barátságosan fogadta őket: „legyenek türelemmel, a szabadság fája a szerbeknek is megtermi gyümölcseit” – mondta. A küldöttek tisztelegtek a nádornál is. Stratimirović azt kérte, hogy állítsák vissza a szerbek régi privilégiumait, de a nádor csak mosolygott. Hiszen a szentesítés alatt lévő törvények mindenfajta privilégium megszüntetését tartalmazzák. A nádor válasza is azonos volt Kossuthéval és Batthyányéval: „Az Önök gyűlése rövidesen megnyitják, válasszák ide legkiválóbb egyéneiket és ezen gyűlésen állítsák össze ohajaikat. Legyenek meggyőződve, hogy az országgyűlés ilyen kiváló és nagyszámú nép, mint a szerb, ohajait teljesíteni fogja”.

A küldöttség ezután még egyszer felkereste Kossuthot. A küldöttek egyike, Jovan Polit elmondta, hogy a szerbek számára sértő a rác elnevezés, mire Kossuth azt mondta: „tehát uraim, mai naptól fogva Önök szerbeknek neveztetnek”. Ezt követően Stratimirović megint a szerb nemzetről és jogairól kezdett beszélni. Kossuth közbevágott: „Magyarországon csak egy nemzet van, a magyar, a többiek csak más nyelven beszélő néptörzsek”. Kossuth kijelentette, hogy ha a szerbeket nemzetnek ismerné el, azok külön kormányt is követelhetnének maguknak. Erre az egyik küldött megjegyezte, hogy lehet egy nemzetnek több kormánya, mint Németországban, s több nemzetnek egye. Kossuth erre kifejtette, hogy a szerbek autonómiát kaptak vallási és iskolai ügyekben, nemzeti nyelvük szabad fejlődésére pedig ott van a sajtószabadság és az egyesületi jog. Ezért reméli, hogy őszinte hűséget fognak tanúsítani a haza iránt. Stratimirović erre kijelentette, hogy „a szerb igenis nemzet, és a maga jogait, ha kell, minden eszközzel meg is tudja védeni”. Ha Pozsonyban megtagadják követeléseik teljesítését, akkor azt másutt fogják keresni. Kossuth erre állítólag így válaszolt: „Ezek egy felségárulók szavai, és itt csak a kard dönthet”. Más forrás szerint így válaszolt: „Akkor a kard fog dönteni közöttünk”. Mire Stratimirović kijelentette: „Nos, kegyelmes uram, ha ön háborút akar, meg is kapja”. Más forrás szerint: „A szerb sohasem volt erre gyáva”. Kossuth a későbbiekben tagadta, hogy ez az epizód lezajlott volna: „Ez az egész magánértekezlet mese. Soha életemben nem beszéltem Stratimirovićsal 1865-ig” – írta széljegyzetként Horváth Mihály munkájának vonatkozó passzusa mellé. Vajon megtörtént-e ez az eset, s ha igen, felelős-e Kossuth a szerb-magyar viszony elmérgesedéséért? A beszámolók száma látszólag jelentős, ám megrostálásuk után kevés marad belőlük. Magyar részről – érthető módon – nincs szemtanúi beszámoló erről a találkozóról. A kortársak közül Szemere Bertalan Kossuthról szóló jellemrajzában és Vukovics Sebő emlékirataiban fordul elő ez az epizód. Csakhogy Szemere ekkor Pesten volt, Vukovics pedig Temesvárott. Munkáikban pedig az esetet olyannyira egyezően írják le, hogy azonos forrásra gyanakodhatunk.

Ez valószínűleg Siegfried Kapper publicistának a magyarországi szerb mozgalomról 1851-ben megjelent munkája (*Die serbische Bewegung in Ungarn*) volt. E munka célja pedig éppen az volt, hogy bebizonyítsa: a magyar fél kényszerítette rá a szerbeket a fegyveres ellenállás útjára. Kapper szintén nem volt szemtanú. A szerb küldöttségnek később két tagja írta meg emlékiratait. Jován Polité 1889-ben, Stratimirović három évvel a szerző halála után 1911-ben jelent meg (Stratimirović 1903–1904-ben írta munkáját). Valamennyi szerző ismerhette és használhatta tehát Kapper munkáját. Az eset általunk ismert első említése 1848. október 29-ől

származik. Pavle Popovic, a tomaseváci szerb tábor egyik csapatparancsnoka levélben sorolta fel a szerbek sérelmeit a magyar táborban tartózkodó egykori iskolatársának, Hankovics Györgynek: „...Kossuth úr azoknak, akik a szerb nemzetbeli ország lakosainak nevében a petíciókat személyesen előterjesztették, azt válaszolt[a], hogy ha a szerbek nemzetiségüket követelnék és attól el nem állnak, azt a kard fogja eldönteni”. Ez az említés azonban szintén nem szemtanútól származik, s egy olyan időpontban íródott, amikor a fegyveres összecsapások már közel öt hónapja folytak. Nem zárhatjuk ki tehát azt a lehetőséget, hogy az egész eset emlegetése csak propagandisztikus okokat, a felelősségnek a magyar félre hárítását szolgálta. Ellene szól ennek az a tény, hogy a pozsonyi eset után öt nappal, április 14-én a karlócai gyűlésen összegyűlt délvidéki szerbek követelései között jelent meg az önálló Szerb Vajdaság létrehozásának igénye. Csakhogy egyáltalán nem biztos, hogy ennek a gyűlésnek a határozatait a pozsonyi incidens befolyásolta. Annál is inkább, mert e követelés már a szerb küldöttség pozsonyi útja során tartott határörvidéki szerb gyűlések egyikén-másikán is megfogalmazódott. Kéte-lyeinket pedig tovább növeli az az egy tény, hogy amikor április végén Stratimirović felhívást intézett a szerb lakossághoz az Újvidékre összehívandó újabb nemzeti gyűlésre megválasztandó követekkel kapcsolatban, s ebben Kossuthnak az április 8-án elmondott szavaihoz hasonlóan, arra szólította fel „drága szerb testvéreit”, hogy a gyűlésre méltó férfiakat válasszanak. Emellett tett ugyan néhány célzást arra, hogy a gyűlés által hozandó határozatokat akár fegyverrel is meg kellene védeni, de arra is figyelmeztette testvéreit, hogy „az összes nyugtalan erőket a közjó érdekében felhasználni, – ezen nagy és súlyos feladat a jövő nemzeti gyűlésre hárul”. Tudatosítani akarta azt is, hogy „ahol a törvény és rend megszűnik, ott csak a gonosztevők aratnak és minden jó elveszik”. Ez pedig azt jelentette, hogy a fegyveres harcot Stratimirović csak végső megoldásnak tekintette. Tehát vagy nem vette komolyan a Kossuth által április 9-én mondottakat, vagy pedig az egész incidens nagyobbrészt a képzelet szüleménye volt.

Tény, hogy akár megtörtént, akár nem, Kossuth nem tehető felelőssé a magyar–szerb viszony elmérgesedéséért. Hiszen a beszélgetés alkalmával Kossuth még nem volt kinevezett miniszter, s a kormány politikájáról különben sem tőle, hanem a jóval udvariasabb választ adó Batthyánytól kellett tájékozódniuk a szerb küldöttség tagjainak. A szerbek sértődésére annál kevesebb ok volt, mert az alsótábla meghallgatta kívánságait, s az adott helyzetben valóban nem tehetett többet, mint hogy a király által kinevezendő kormányhoz utasította azokat. De ha igaz is a jelenet: ha egy nem hivatalos küldöttség egyik tagja egy nem hivatalos beszélgetésen a petícióban foglaltakon túlmenő kívánságokkal áll elő, s erre beszélgetőpartnere esetleg idegesen reagál, egyáltalán nem olyan súlyú esemény, amely a két hónappal később kitört fegyveres konfliktus okaként szolgálhatott.

Kossuth cáfolatának hitelességét persze jelentősen gyengíti az, hogy nem csupán az ominózus szavakat, hanem az egész beszélgetést letagadta. Ebben azonban aligha kell többet látnunk, mint azt a törekvést, hogy a magyar–szerb konfliktus fegyveressé válásának felelősségét igyekezzen eltávoztatni magától.

A Függetlenségi Nyilatkozat és a trónfosztás

A magyar országgyűlés 1849. április 14-én kimondta a Habsburg-Lotharingiai uralkodóház trónfosztását és az ország függetlenségét. Ezzel teljesen új államjogi helyzet állt elő az egy évvel korábbihoz képest. Magyarország már nem a Habsburg-birodalmon belüli önállóságát kívánta megvédelmezni, hanem független államként akart részt venni az európai politikában. Az 1849. áprilisi tavaszi hadjárat magyar sikerei azt mutatták, hogy az ország a Habsburg-birodalom fegyveres erőivel szemben képes megvédeni függetlenségét. A

trónfosztással és a függetlenség kimondásával a Magyarország és Ausztria közötti konfliktus csak valamelyik fél teljes győzelmével érhetett véget. Az osztrák politikusok ezt már eddig is így gondolták, s Kossuth csupán levonta a megfelelő következtetéseket. Győzni vagy legyőzteni: ez volt a további küzdelem alternatívája. Magyarország 1848 szeptemberre óta korlátozott célú háborút viselt a támadó Horvátország, majd október végétől Ausztria ellen. A magyar politikusok célja nem az volt, hogy bekebelezzék Horvátországot vagy szétverjék a birodalmat, hanem az, hogy az 1848 áprilisában megkezdett polgári átalakulás folytatásához békés körülményeket teremtsenek. A magyar fél 1848 szeptemberében kétszer is tárgyalni próbált a horvát inváziós hadsereget vezető Josip Jellačić horvát bánnal; de a bán kitért a tárgyalási ajánlatok elől. 1848. október végén Kossuth a cs. kir. főszereget vezető Windisch-Grätz tábornaghoz küldött békekövetet, de a cs. kir. fővezér rövid válasza: „Mit Rebellen unterhandle ich nicht” (Lázadókkal nem tárgyalok) nem sok jót ígért, ahogy az sem, hogy a visszatérő magyar hadikövetet Jellačić buzgó határőrei foglyul ejtették. 1848 november–decemberében Kossuth titkos akciók révén próbált érintkezésbe lépni a kremsieri parlamenttel és az osztrák kormánnyal, de a gesztusok ezúttal is elutasítóak voltak. 1848. december 31-én a magyar képviselőház küldött békekövetet a Budapest előtt álló Windisch-Grätz tábornaghoz. A herceg válasza rövidebb, s ha lehet, még egyértelműbb volt, mint az októberi: „Unbedingte Unterwerfung” (Feltétel nélküli alávetés). Sőt, a küldöttség egyik tagját, Batthyány Lajos grófot, a volt miniszterelnököt 1849. január 8-án Pesten le is tartóztattatta. A magyar politikusok ennek ellenére elvi szinten fenntartották a meg egyezés lehetőségét, mint erről Kossuthnak a képviselőház január 13-i és február 12-i üléseiben elhangzott nyilatkozatai tanúskodnak. A vita csupán arról folyt, hogy az osztrák fél rugalmatlansága miatt az 1848. áprilisi törvények a tárgyalások alapjául vagy végcéljául szolgáljanak-e? Azaz: megelégedjen-e a magyar fél az esetleges béketárgyalások esetén az 1848 áprilisában elértekkel, vagy az akkori államjogi szerkezet saját javára történő módosításával is számoljon. Az alapvető fordulat a február 26–27-i kápolnai magyar vereség után következett be. A Windisch-Grätz túlzó hadijelentésének hitelt adó császári udvar elhatározta, hogy véget vet a Kremsierben, a Reichstagban folyó alkotmányos komédiának, s végre alkotmányt ad a birodalomnak. A március 4-én kihirdetett oktrojált alkotmány ugyan sok pozitív ígéretet tartalmazott a jövőre nézve; azonban éppen a magyaroknak nem jutott a kecsgetető ígéretek közül. Emellett ez a – szinte kihirdetése pillanatában felfüggesztett – alkotmány részekre darabolta Magyarországot. Ez pedig megint csak arra a következtetésre juttathatta a magyar katonai és politikai vezetést, hogy nem érdemes békét keresni, hiszen a másik fél a magyar nemzet állami létének megszüntetésére tör. Az oktrojált alkotmány ugyanakkor utat nyitott a magyarok és magyarországi kisebbségek közötti megbékélésnek. Hiszen az utóbbiak sem voltak túlságosan elégedettek a császári adománnyal. Magyarország állami egységét pedig a románokkal és szerbekkel történő megegyezés sem veszélyeztethette jobban, mint az olaszokkal. Felvetődik persze a kérdés, akart-e megegyezést a magyar fél? Kétségtelen, hogy a magyar békeajánlatokra mindig a válságos vagy veszélyes helyzetekben került sor. Az is tény, hogy az állandó visszautasítások következtében egyre csökkent az Ausztriával való megegyezés híveinek tábora. Ugyanakkor a magyar álláspont sokat finomodott 1848 nyara óta. A magyar politikai vezetés (Kossuth is) hajlandónak mutatkozott az államadósság egy részének átvállalására vagy a kölcsönös védelmi kötelezettség elismerésére. Ezekre az ajánlatokra azonban egyre rövidebb és egyre durvább válaszok érkeztek. S nem tudunk arról, hogy bármelyik, hatalmi pozícióban lévő osztrák államférfiban vagy hadvezérben felmerült volna a kiegyezés gondolata. Az olaszországi alkotmány arra mutatott, hogy I. Ferenc József – ellentétben V. Ferdinánddal – még csak „másodállásban” sem akar magyar király lenni, hanem az egységes és oszthatatlan Ausz-

ria abszolút uralkodójaként kíván tevékenykedni. Kossuth március közepén a táborban értesült az olmtüzi alkotmányról. „Látni kellett volna mindezen dolgokra mint tomboltak káromkodó örömmel a vezérek, mondván, na most csak nem lesz már oly gyáva magyar, aki alkuról merjen álmodni – aki teszi áruló! most csak nem fog kézni már az országgyűlés kimondani, hogy azt a hitszegő gaz házat (ti. az ausztriai) elcsapja örökre” – írta a hír határsáról Kossuth titkára, Vörös Antal. „Ezáltal minden kötelék, a kiegyezés minden lehetősége megsemmisült. Amíg csak egy magyar él, ez az ország soha nem nyújtandja kezét az esküszegő osztrák háznak, nemes népei gyilkosának nyújtani” – vélte Kossuth Bemhez írott levelében. Mielőbb méltó választ kívánt adni a császári udvarnak erre a Magyarország alkotmányát és jogait semmibe vevő nyilatkozatára. Szándékát közölte a tábornokokkal, akik ezt tudomásul is vették. A válasznyilatkozat kibocsátásának azonban két alapvető feltétele volt. Egyrészt az, hogy a magyar főszereg végre sikeres ellentámadást indítson a cs. kir. főerők ellen, hiszen amíg ez nem történik meg, a válasznyilatkozat semminemű külpolitikai befolyással nem bírhat Magyarország jövődjére nézve. A válasznyilatkozat kibocsátásának másik alapvető feltétele az volt, hogy az a magyar országgyűlés nevében, tehát parlamentáris úton és felhatalmazással történjen. A tavaszi hadjárat első szakaszában Kossuth is a hadsereg mellett tartózkodott, s lelkes hangú levelekben számolt be az egyes hadseregarancsnokoknak és az OHB-nak a Görgey vezette főszereg győztes előnyomulásáról. Az isaszegi győzelem után Gödöllőn négy szemközt közölte Görgeyvel, elérkezettnek látja az időt a válasznyilatkozat kibocsátására. A beszélgetésről csak a két főszereplő visszaemlékezése maradt fenn, s csupán abban egyeznek meg, hogy volt ilyen megbeszélés. Görgey nem tiltakozhatott különösebben, mert Kossuth még ugyanezen a napon tudatta a többi tábornokokkal is a választ tervét. Mivel különösebb ellenvetéssel nem találkozott, azzal a megnyugtató tudattal térhetett vissza Debrecenbe, hogy a főszereg tisztikara helyesli tervét. Úgy tűnik azonban, hogy Kossuth azt nem közölte: a válasz a függetlenség kimondását és a Habsburg-ház trónfosztását jelenti. Kossuth Debrecenbe visszatérve, április 12-én az OHB-nak terjesztette elő tervét. A testület tagjai nem különösebben lelkesedtek az ötletért. A fontos azonban nem ez, hanem az országgyűlés állásfoglalása volt. Április 13-án Kossuth országgyűlési zárt ülést hívott össze, s ezen indítványozta az ország függetlenségének és a Habsburg-ház trónfosztásának kimondását. A kortársi beszámolók szerint Kossuthnak nem igazán sikerült meggyőznie a képviselők mindegyikét e lépések célszerűségéről. Kossuth két dologgal érvelt. Amíg Magyarország nem független ország, nem számíthat diplomáciai elismerésre sem. Márpedig az olasz ügyek rendezésére összehívott brüsszeli kongresszuson így könnyen Magyarország nélkül hozhatnak határozatot az ország jövőjéről. Másrészt azzal érvelt, hogy a sereg sürgeti a választ, s inkább „mi tegyünk, ne-hogy a sereg tegyen”. A zárt üléseken nem volt szavazás, s Kossuth azzal zárta azt le, hogy „ha sok ellenvéleményűt talált volna, visszahúzza vala indítványát”. Másnap, április 14-én összeült a nyílt ülés. Ennek kezdetén Drágos János bihari román képviselő javasolta, hogy a nap ünnepélyességére való tekintettel azt ne a református kollégium nagytermében, hanem a Nagytemplomban tartsák. A képviselőház elfogadta az indítványt. Ezután Kossuth a Nagytemplomban, egy inkább népgyűlésre emlékeztető ülésen terjesztette elő a Magyarország függetlenségének kimondásáról és a Habsburg-Lotharingiai uralkodóház trónfosztásáról szóló határozat tervezetét. A tömeg elvette az esetleges ellenzők bátorságát. Kossuth javaslatát a képviselők közfelkiáltással, s nem szavazással fogadták el. Az országgyűlés egyben kormányzó elnökké, tehát ideiglenes államfővé választotta Kossuthot. A döntéseket formulázó Függetlenségi Nyilatkozatot, amely nagyjából Kossuth munkája volt, április 19-én fogadta el az országgyűlés.

A lépésre a hadsereg – Kossuth várakozása ellenére – nem reagált különösebb örömmel. Amikor a lévai főhadiszállásra megérkezett a trónfosztás híre, több tisztn nyíltan kielt ellene. Úgy vélték, egy ilyen határozatot csak akkor szabad hozni, ha az ország egész területe felszabadult. Görgey csak annyit üzent a futárral Kossuthnak: „Annyit mondjon, hogy ha máskor oly fontos dolgot tenni akar, előbb legyen szíves velem közölje”. A nagysallói győzelem után pedig mosolyogva mondta: „Ha az urak Debrecenben ennek a győzelemnek a hírét meghallják, nem kétlem, hogy az orosz cárnak is hadat üzennek”. A tisztek többsége azonban maradt. Ahogy Horváth János, a Miklós-huszárok vitéz alezredese fogalmazott: „Ha már megette a húst, hadd vigye a csontunkat is az ördög”. A függetlenség és a trónfosztás kimondása kapcsán különbséget kell tennünk a lépés jogossága, logikája, célszerűsége és hasznossága között. Jogszerű lépés volt-e a függetlenség kimondása? Ha az 1848. áprilisi törvények alapján nézzük a dolgot, kétségtelenül nem. Többek között ezért is vádolták a magyar országgyűlést és Kossuthot jogsértéssel, s erre alapozva dolgozták ki az osztrák közjogi szakemberek a jogeljárás elméletét. Ezen az alapon azonban a magyar országgyűlés már 1848 szeptembere óta jogszerűtlenül működött. Az országgyűlés azonban szükséghelyzetben tette ezt, ugyanis a törvényalkotás másik tényezője, az uralkodó szeptember elejétől „blokkolta” az országgyűlés működését azzal, hogy nem volt hajlandó szentesíteni az általa elfogadott törvényjavaslatokat, s a Batthyány-kormány lemondása nem volt hajlandó újabb kormányt kinevezni. A passzív alkotmányértés teréről az uralkodó lépett át az aktív alkotmányértés terére, amikor október 3-án elnapolta a magyar országgyűlést, s teljhatalmú királyi biztossá és főparancsnokká nevezte ki Jellačićot. Ezt követte a december 2-i trónváltás, amikor maga az uralkodóház lépett le a törvényesség teréről azzal, hogy magyar közjogi szempontból érvénytelen módon lemondatta V. Ferdinándot, s trónra ültette Ferenc Józsefet, aki nem volt hajlandó megesküdni a magyar törvényekre, hanem fegyverrel kívánta meghódítani lázadó tartományát. A sort a március 4-i olmützi alkotmány tetőzte be. A függetlenség és a trónfosztás kimondása tehát nem volt jogszerű, de e lépést az udvar folyamatos törvényértései a jogos visszatörlés színében tüntették fel. Logikus lépés volt-e a függetlenség és a trónfosztás kimondása? Ha az eddigi eseményeket nézzük, kétségtelenül igen. Ha ugyanis az uralkodó és az uralkodóház nem hajlandó partnerként viselkedni egy alkotmányos konstrukcióban, sőt, magát az alkotmányosságot veszélyezteti, a másik fél számára a behódoláson kívül csak az ellenállás, s az ebből fakadó logikai következmények levonása marad. Ha az alkotmányos monarchia modellje nem működőképes, akkor a nemzet szuverenitásának alapján lehet csak újrendezni az államot. Így lehet az új jogi alapon működtetni a parlamentet és a kormányzatot. Hasznos lépés volt-e a függetlenség és a trónfosztás kimondása? Kossuth e lépéssel egyrészt az erősödő „békepártot” akarta lehetetlenné tenni, másrészt számított a nyugati nagyhatalmak Magyarország oldalán történő beavatkozására vagy legalábbis a függetlenség elismerésére. Számításai azonban nem igazolódtak. Belpolitikai haszna a lépésnek nem volt. A törvényhatóságok ugyan egymással versengve küldték meg Kossuthnak és az országgyűlésnek hódolati nyilatkozataikat, de az ország erőkifejtése e közjogi változás nyomán nem lett sem kisebb, sem nagyobb. A békepárt ugyanis nem volt olyan erős, s főleg, Kossuthal szemben nem tudott olyan ellenjelöltet felléptetni, hogy megfordíthatta volna az ország politikai hangulatát, s elvtelen kiegyezésbe hajszolhatta volna a nemzetet (amit nem is akart). A lépés külpolitikai szempontból sem hozta meg a kalkulált hasznot. A külföldi magyar ágensek kötelességszerűen közzétették a Függetlenségi Nyilatkozat némileg áttisztított szövegét a különböző világnyelveken. Ám a nyugati nagyhatalmak sokkal szükségesebbnek tartották Ausztriát az európai egyensúly szempontjából annál, hogysem Magyarország kedvéért

felhagytak volna eddigi politikájukkal. A döntésnek tehát nem voltak kedvező külpolitikai következményei, de kedvezőtlenek sem. Az oroszok segítségül hívását már a hír megérkezése előtt elhatározták Bécsben. A függetlenség kimondása és a trónfosztás tehát egyszerűen fölösleges volt, semmi több. Célszerű lépés volt-e mindez? A fentiekből következőleg nem. Pontosabban, a közjogi alap újraértelmezése tekintetében kétségkívül volt haszna, hiszen a Szemere-kormány immáron szabályos kabinetként működött, nem pedig egy olyan, a végrehajtó hatalom gyakorlásával felruházott parlamenti bizottság volt, mint a Kossuth vezette Országos Honvédelmi Bizottmány. A lépés elősegítette a kormányzati viszonyok rendezését, noha a kormányzó elnöki jogkör tisztázatlansága s a kormány és az államfő között ebből fakadó feszültségek majdnem ennyit rontottak is az új kormányzat hatékonyságán. Tegyük hozzá, hogy Kossuth és a Szemere-kormány az orosz intervenció után levonta a megfelelő következtetéseket, s július végétől szépen lassan visszatért az 1848. áprilisi alapra. Azaz: hajlandónak mutatkozott a trónfosztás és a Függetlenségi Nyilatkozat visszavonására, ha az osztrák fél garantálja az 1848 áprilisában kialakult közjogi rendszert, tehát Magyarország korlátozott önállóságát a birodalom belül. Ezzel pedig bebizonyította, hogy messzebb lát, mint azok az osztrák politikusok, akik a magyar függetlenség idegen segítséggel történő eltiprásával hitték megteremteni az egységes Habsburg-birodalmat. A független Magyarország elképzelése álom volt, de szép álom. Olyan, amire érdemes volt visszaemlékezni. Ezzel szemben az egységes és erős Ausztria valósága rémálomnak bizonyult, amelyről a Lajta túlsópartján csak 18 évvel 1849 után voltak hajlandók véégképp lemondani. S abban, hogy ez így történt, volt némi szerepe annak, hogy Magyarország 1849-ben megmutatta: a polgári átalakulás és a nemzeti önállóság védelmében képes független államot is teremteni.

Kossuth és Görgey – a szakítás

Kossuth és Görgey viszonya 1849 júniusában a bekövetkező orosz intervenció miatt ismét feszültté vált. Görgey úgy gondolta, hogy az intervenciót Kossuth provokálta ki a függetlenség és a trónfosztás kimondásával; s miután elégedetlenségének hangot is adott, Kossuth úgy látta, ideje elvennie Görgeytől a fővezéri posztot. Ezt megkönnyítette az is, hogy Görgey az orosz főserég beérkezése előtt, 1849. június 20–21-én Zsigárd és Pered térségében támadást indított a Vág mentén felálló cs. kir. csapatok ellen, de egy beérkező orosz hadosztály, illetve az egyik magyar hadtest tétlensége miatt a támadás sikertelen maradt. Ezután június 26-án azt javasolta a kormánynak, hogy a fősereget Komáromnál összpontosítsák, s az orosz főerők beérkezése előtt indítsanak döntő támadást az osztrákok ellen. A kormány el is fogadta a tervet. Kossuth ezzel egy időben többször is célzott arra, hogy Görgeynek, aki egy személyben hadügyminiszter és fővezér, legalább az egyik, lehetőleg a fővezéri poszttól meg kellene válnia. A kormány három nap múlva, a cs. kir. főserég 1849. június 28-i győri áttörését követően, 29-én Görgey távollétében, többnyire szolgálaton kívül vagy békealkalmazásban lévő tábornokok haditanácsának javaslata alapján, a magyar hadsereg Tisza–Maros-szögi összpontosítása mellett döntött. A tervnek csak hátrányai voltak. A lehetséges hadművelleti bázisként szolgáló Bácska és Bánság nagy részét már egy éve háború pusztította. A terület legfontosabb erődjé, Temesvár, osztrák kézen volt. A szegedi összpontosítás egy pontra vonzotta volna az ellenség főerőit. A döntés alkotmányosan is aggályos volt, hiszen Görgey, mint fővezér és hadügyminiszter a hadügyek irányításának legfőbb felelőse volt. Kossuth maga is érezte ezt, s ezért fontosnak tartotta, hogy Görgey esetleges ellenkezését leszerelje. Ezért a minisztertanács úgy döntött, hogy a határozatot Kiss Ernő altábornagy, Aulich Lajos vezérőrnagy és a Görgey

által apjaként tisztelt Csány László közlekedésügyi miniszter vigye meg Görgeynek. Sőt, Kiss Ernő külön nyílt rendeletet kapott, amely felhatalmazta arra, hogy ha Görgey megtagadná a határozatok teljesítését, vegye át a fővezérséget, s vezesse le maga a hadsereget. A küldöttség június 29-én éjjél tájban gőzhajón indult Görgeyhez, az immáron Komáromban lévő főhadiszállásra. Görgey még a küldöttség érkezése előtt, 939. iktatószámmal levelet intézett Kossuthhoz, amelyben annak június 29-én Bayer József ezredeshez intézett levelére és néhány, szöveg szerint nem ismert rendeletére válaszolt. A Kossuthtal szemben igen súlyos szemrehányásokat tartalmazó levélben leszögezte: „Legközelebbi jövőnkre nézve egyszerű haditervem az: itt, Komárom oltalma alatt összpontosítani minden erőt, Bem, Vetter és Kazinczyn kívül, és az osztrákokat eldöntőleg megtámadni”. Ugyanakkor a levél végén nyíltan bírálta a kormányzó és a kormány elmúlt napokban tett egyik lépését. A június 26-i minisztertanács ugyanis Görgey javaslatára úgy határozott, hogy a népet felvilágosítják az ország nehéz helyzetéről. Ezzel Kossuth is egyetértett. A megvalósítás módja azonban már nem volt Görgey ínyére. Kossuth június 27-én egy kiáltványt fogalmazott a néphez a fenyegető orosz veszélyről és az ennek ellenében szükséges népfelkelésről. A fogalmazványt átküldte Szemerének, aki néhány stilisztikai javítást eszközölt benne, majd a kiáltványt valamennyi miniszter aláírásával, de azok tudta nélkül közétették a Közlöny hasábjain és önálló nyomtatványként is. A kiáltvány egyrészt túlzottan rémítő színekkel festette le az orosz csapatokat, másrészt többek között az ellenség által megszállt települések felgyújtására szólította fel a lakosságot. Görgey ezt merőben rosszallta, s levele végén leszögezte: A népfelkelés részint a vezérek hiánya, részint a nép bátoratlansága miatt nem fog célra vezetni. Majd levele végén oda vetette: „... a szegény nép azt sem tudja jóformán, hogy ki ellen védje magát, ti. az osztrákok, vagy magok a magyarok ellen; mert hogy oka van a népnek a magyarok ellen panaszkodni, azt tagadni nem lehet, hacsak némely határozatokat, melyeket legújabb időben maga a kormány hozott: például, hogy a nép maga égesse mindenét, amiye van, a kormány maga nem akarja desavouirozni [hitelteleníteni]. Tegnap nálam volt néhány tisztviselő azon kéréssel: valjon leégessen-e minden, az ellenség kezébe jutandó falut? én nem tiltottam meg, hanem azt feleltem nekik, tegye a nép azt, amit jónak lát, minthogy a nép akarhatja az én akaratom is, mert én soha a kormányért, hanem mindig a népért küzdöttem, és ha ma tudnék arról meggyőződni arról [sic!], hogy a nép jobban fogná magát érezni, én lennék az első, ki a fegyvert letenném.” A levél provokatív hangvétele eleve magában hordta a kormányzó, a kormány és a hadügyminiszter és fővezér közötti konfliktus lehetőségét, még ha Görgeynek a lényeg tekintve igaza is volt. Alighogy Görgey az említett levelet elküldte, megérkezett a június 29-i minisztertanácsi határozatot hozó küldöttség. A főhadiszálláson lévő Ludvig János kormánybiztos emlékirata szerint „Görgey ellenvetéseitől Csány engesztelő szavára elállott ugyan, de nem anélkül, hogy Aulichnak pár csípős megjegyzést ne tett volna, csudálkozását kifejezván, hogy ő, Aulich mint tapasztalt katona ily szökési tervbe bele tudott egyezni.” Úgy tűnik azonban, hogy Görgey nem a küldöttséggel küldte el azt a szintén június 30-án írott, 940. iktatószámú levelet, amelyben megígérte, hogy teljesíti a levonulási parancsot, hanem csupán szóban tett ígéretet arra, hogy teljesíti a parancsot. Miután Kossuth aznap kelt válaszában nincs közvetlen utalás Görgey levelére, sőt, július 1-jén azt írta József Wysockinak, az északi hadsereg parancsnokának, hogy Görgey azt közölte, miszerint aznap, tehát 1-jén Buda felé vonul (míg Görgey levelében arról volt szó, hogy július 3. előtt nem indulhat) az utóbbi tűnik valószínűnek. Maga Görgey is emlékiratában „élőszóval tett” nyilatkozatát említi. Ludvig emlékiratai szerint, amikor a küldöttség távozása után egyedül maradt Görgeyvel, örömet fejezte ki afellett, „hogy már most nem fogják mondhatni, hogy ő (ti. Görgey) nem akar és nem tud en-

gedelmeskedni”. Görgey hallgatott, látszott rajta, hogy neki az egész dolog nem tetszik, végül azt mondta: „Igen, az urak Pesten jobban bíznak a török határban, mint Komáromban és a hadseregben”. Alig váltottak pár szót, amikor odaérkezett Bayer József ezredes, a vezérkari főnök. „Tábornok úr – mondta – jövőnk hivatalomtól felmentésemet kérni, beteges ember vagyok, a minisztertanácsban elfogadott stratégiához nem értek, rosszul csinálhatnám a diszpozíciókat, egyébiránt kész vagyok elbocsáttatásomat kérni”. Görgey rosszkedvű volt, és Bayernek röviden értésére adta, hogy „vége legyen a komédiának”. Bayer erősítette, hogy kérelme komoly, és hozzátette: „De hogy is ígérhette a tábornok úr, hogy a sereget le fogja vezetni?” E kérdés miatt Ludvigh és Bayer között vita támadt. Bayer azt állította, hogy a szegedi összpontosítási terv a védelem feladása, „hogyan ez szökés”. Görgey hallgatott, végül azt mondta: „Bayernek igazsága van”. „De az Istenért – mondta Ludvigh –, ha igazsága van, miért nem világosítottad fel a küldöttséget, miért ígérted a hadsereg levezetését?” „Nem bánom, inkább mondjanak árulónak, mint számárnak. Kötelességem a hazának hadseregét megmenteni, nem pedig bizonyos vesztré levezetni”. Ludvigh nem elégedett meg Görgey állításával, és sürgette, hogy adja elő okait, „miért tagadja meg a kormány védelmi tervezetének végrehajtását ellenkezőleg saját ígéretével, figyelmeztetvén ötöt a zavarra, melybe a kormány minden intézkedéseit hozza”. Erre Görgey megparancsolta Bayernek, hogy közölje Ludvighgal a stratégiai okokat, amelyek miatt el kell vetnie a kormány tervezetét. „E stratégiai tervezetek feletti okoskodások végkonklúziója az volt, hogy ha a sereg levezettetik, és rendkívüli szerencse neki nem kedvez, a stratégia szabályainál fogva Világos és Borosjenő táján sakkmattá lesz.” „Nem elég – mondta Ludvigh – a kormány tervét és rendeletét kárhoznatni, kell ötöt arról is meggyőzni, hogy lehet jobbat tenni”. Görgey ezek után – Ludvigh szerint – a következőket mondta: „Valamint tavaly a kormány a Tisza megett szaporította a haderőt, úgy most a Dunára és Komáromra kell támaszkodnunk. A kormánynak széke legyen vagy Komárom, vagy Arad vidéke. Valamint tavaly a Tisza vidéke adott élelmet, és katonát, úgy most a Duna vidéke fog adni. Ha az ellenség a Tiszához találna vonulni, előttünk Bécs, és ha Olaszhoz látja, hogy a dunai vonalt mi tartjuk, a háború ott is kitörhet. Komárom bőségesen évekig el van látva és el lesz látva élelemmel s municióval”. Ludvigh – emlékiratai szerint – minderről jelentést tett a kormánynak is: tehát arról, hogy Görgey megtagadta a parancs végrehajtását. Igen ám, de Ludvigh aznap kelt jelentésében ennek nincs nyoma, s arra sincs semmifajta utalás, hogy ilyen jelentést küldött volna a kormánynak. Sőt, június 30-án Kossuthhoz írott jelentésében a következőket olvassuk: „Parancsod végrehajtása ellenszegülésre nem talál, a sereg el fog indulni, mivel megparancsoltad, hogy ha Szege dig eljut, ott temetessék, s vele együtt a kormány és a nemzet szabadsága. (...) Bár e parancsolatot soha ki nem adtad volna, mert abban a nemzet halála van aláírva. (...) Ha veszünk kell, ne vesszünk oly terv által, minőt nekünk csak az ellenség javasolhatna”. A jelentésben utalt Bayernek a szegedi koncentrációs tervről írott nyilatkozatára, s kérte Kossuthot: „fontold meg hamar Bayer memoirját és vagy ide, vagy a Tisza megé siess.” Miután Görgey a fentebb említett 940. iktatószámú levélhez mellékelte Bayernek a szegedi összpontosítási tervről írott bírálatát, s nincs nyoma annak, hogy ez a bírálat már június 30-án Kossuth kezében lett volna, valószínű, hogy mind Ludvigh, mind Görgey a kormányküldöttség távozásra, s a Ludvigh emlékiratában megörökített vita után írta meg jelentését. (Bayer memorandumának megírása egyébként is némi időt igényelt, a kormányküldöttség pedig nem időzött Komáromban, hanem Görgey ígéretét véve, azonnal visszatért Pestre.) Görgey levelében utalt arra, hogy a kormány parancsainak saját meggyőződését áldozza fel, de teljesíti azt. Ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy július 3. előtt nem indulhat el, mert az induláshoz vissza akarja csatlakoztatni Kmety Györgynek

a június 27-i iháshi ütközet után elszakadt hadtestét, valamint Görgey Ármin őrnagy bányavárosi portyázó csapatát; s hogy az ellenség előretörése miatt a kormány nem számíthat arra, hogy a hadsereg biztosítsa a kormány Szegedre történő visszavonulását, sőt, alkalmasint magára a visszavonulásra is a Duna bal partján kerül majd sor. Mi történt tehát? Miután sem Görgey, sem Ludvig emlékiratai nem adnak tájékoztatást az ekkor történetekről, csak feltételezhetjük, hogy Ludvig meggyőzte Görgeyt: mindenképpen ígérje meg a levonulási parancs teljesítését. Ugyanakkor Bayer és Görgey érvei nem maradtak hatás nélkül Ludvighra, s talán ő tanácsolta Görgeynek: az írásba foglalt véleményt küldjék meg a kormánynak. A július 3-i levonulási terminus ugyanis lehetővé tette volna, hogy ha Bayer érvei a fővárosban is elérik a hatásukat, a kormány megváltoztassa a véleményét, s visszavonja a szegedi összpontosítási parancsot.

Mint a fentiekben láttuk, Kossuth már a haditerv elfogadásakor számolt azzal, hogy Görgey felmondja az engedelmisséget: Kiss Ernő felhatalmazása ezt egyértelműen bizonyítja. Miután a június 29-i rendeletben nyomatékosan szerepelt a levonulás azonnali végrehajtása, s Kossuth hangsúlyozta a döntés határozottságát és visszavonhatatlanságát, a Görgey–Ludvig-féle „felpuhított” értelmezés is lehetővé tette volna Görgey elmozdítását. Ám az elmozdításra nem ezért került sor. A kormányküldöttség június 30-án este visszatért a fővárosba, s közölte Kossuthal a hírt, hogy Görgey „a koncentrációs mozdulatot effektuáljandja”. Kossuth június 30-án éjjel Görgeyhez írott levelében nyugtázta a választ, s ismét részletesen megindokolta az új haditervet. Ekkor azonban egy sajnálatos félreértés következett be, ami lehetővé tette, hogy Kossuth minden kerülőút igénybe vétele nélkül távolítsa el Görgeyt a hadsereg éléről. Július 1-jén a késő esti órákban megírt Görgey június 30-án, még a kormányküldöttség megérkezése előtt írott, 939. iktatószámú levele, amelyben Görgey arról írt, hogy se regével továbbra is Komárom környékén szándékozik maradni, s döntő támadást indítani a cs. kir. hadsereg ellen. Kossuth ezt a levelet a június 30-án tett szóbeli ígéret visszavonásának tekintette, s a minisztertanács meghallgatása után úgy döntött, hogy leváltja Görgeyt a fővezérségről. Jellemző egyébként, hogy a döntésről Klapkának írott levélben azt írta, hogy Görgey „legyen hadügyminiszter, de fővezér egy pillanatig sem lehet tovább”; majd feltételeken ugyan, de áruállással gyanúsította Görgeyt. Azaz, Kossuth szerint egy áruállással gyanúsítható személy maradhat hadügyminiszter – csak fővezér ne legyen. Amikor pedig Görgeynek a július 2-i komáromi csatában történt megsebesüléséről értesült, reményét fejezte ki, hogy annak sebe nem olyan veszélyes és terhes, „hogy hadügyminiszteri tisztének folytatásában gátolná.” Ezért felszólította Görgeyt, hogy „ha egészsége engedi, azonnal idejöjjön; – ha pedig egészségi állapota ezt nem engedné, engem azonnal tudósítani, hogy akadályozása esetére a haza érdekében köllőleg intézkedhessem.”

Nem tudjuk, hogy Kossuth mikor kapta meg a fővezér június 30-án írott második, 940. iktatószámú levelét, amelyben az megígérte a július 3-án történő levonulást. (Július 2-án a levél már bizonyosan Pesten volt, mert Mészáros Lázár hadügyminiszter aznap Görgeyhez írott levelében Bayernek a június 30-i levélhez mellékelte memorandumának állításait vitatta). De, mint említettük, miután Kossuth láthatólag már június végén elhatározta Görgey elmozdítását a fővezérségről, s miután a 940. iktatószámú levél is – amennyiben nem ígérte meg a levonulási parancs azonnali teljesítését – elegendő ürügyet szolgáltatott volna reá.

A nagyobb baj az volt, hogy Kossuth csak az elmozdítás gondolatáig jutott el, de láthatólag nem volt tisztában azzal, hogy ezzel milyen folyamatot indít el. Hogy a tévedésre, ti. hogy Görgey nem vonta vissza ígéretét, később fény derült-e, nem tudni. Kossuth hallgatása és július 3-án Görgeyhez írott konziliáns levele arra mutat, hogy igen, ám nem volt benne annyi belátás, hogy visszavonja rossz döntését. Ezzel pedig élete egyik legrosszabb személyi döntését hozta.

Pomogáts Béla

Kossuth Lajos alakja irodalmunkban

The character of Lajos Kossuth in our literature

The representation of Kossuth in the Hungarian literature always was prepossessed by anticipations and visions about national history, desirable political strategy: about the past and future of Hungary. The subject of these representations was not only the character of a hero, a governor-president, but the history and destiny of the nation too.

A történelem nagy egyéniségeinek alakját „ércnél maradandóbban” mindig az irodalom szokta megörökíteni. A szobrokban ábrázolt hősök mindig ki vannak szolgáltatva az időnek, a történelemnek és a politikának: jól tudjuk, hogy Trianon után mennyi magyar történelmi alak szoborba öntött mását rombolta le a vakdüh szerte a Kárpát-medencében, közöttük Fadrusz János egyik főművét, Mária Terézia királynő pozsonyi lovasszobrát is, és még számtalan Kossuth-, Széchenyi- és Petőfi-szoboralakot. Volt idő, amidőn Kossuth Lajosnak a Romániához csatolt egykori magyar területeken mindössze egyetlen szobra állott: a nagyszalontai, amelyet a kisváros lakossága óvott meg a rombolástól. Máskülönben éppen a most kétszáz esztendeje született Kossuthnak igen sok erdélyi, felvidéki szobra esett a pusztítás áldozatául, holott a régi Magyarországon minden bizonnyal az ő ércbe öntött vagy kő befaragott szobormásaival lehetett a leggyakrabban találkozni a köztereken.

A szobrokat le lehetett dönteni, össze lehetett törni, át lehetett faragni (erre is volt példa!), ezért az irodalom valóban „ércnél maradandóbb” módon („aere perennius” – Horatius) őrizheti meg egy-egy nagyszabású történelmi személyiség emlékezetét. Így volt ez mindig a mi irodalmunkban is, hiszen Szent István, Szent László, Hunyadi János, Mátyás király, Bethlen Gábor, Széchenyi István, Wesselényi Miklós és természetesen Kossuth Lajos alakját igen sok szépirodalmi mű örökíti meg. Most, hogy megpróbálok számot vetni ezzel az irodalommal, kissé furcsálkodva tapasztalom, hogy a költőket kevésbé foglalkoztatta Kossuth, holott az imént emlegetett nagy történelmi személyiségek szinte valamennyien egy kisebb kötetre való versre ihlették a magyar költészetet. Ezért azután most én is inkább a prózairodalom (és drámairodalom) Kossuth-képét próbálom rekonstruálni, elsősorban arra figyelve, hogy ez az irodalom milyen tükröt tartott történelmünk e kiálló személyiségének.

Kossuth alakja kétségtelenül a nemzeti hagyományok romantikus vonulatához tartozik: személyiségét és államférfiúi tevékenységét legendák és mítoszok veszik körül. Jól mutatja alakjának „szakralizálását” a nép költészete, amely számtalan dalban, balladában tett tanúvallomást arról a ragaszkodásról, amelyet a magyarság tanúsított az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc vezére iránt. Kossuth Lajos alakjának megjelenítése a népköltészetben mindazonáltal nem lehet ennek a kis dolgozatnak a feladata, különben is számos folklorista foglalkozott vele (így Zsilinszky Mihály 1868-ban, Benedek Elek 1882-ben, Katona Lajos 1894-ben, Hegedűs Géza és Ortutay Gyula pedig 1952-ben, az államférfi születésének másfél százados évfordulója alkalmából).

Tehát maradjunk Kossuth alakjának szépirodalmi ábrázolásainál, annál, hogy kétszáz esztendeje született történelmi hősünk milyen nyomot hagyott maga után a magyar elbe-

szülő irodalomban. El lehet mondani, hogy Kossuth egyénisége már életében, mi több, a szabadságharc idején is meghlette elbeszélőinket. Az első említés, amely írótól származik, alighanem Kazinczy Ferenc tolla nyomán olvasható, aki Bártfay Lászlónak írott 1831. január 25-i levelében számolt be a fiatal zempléni ügyvéd egyik első politikai szerepléséről, midőn a sátoraljaújhelyi megyegyűlésen feltűnést keltő beszédben tiltakozott a bécsi kormány újonccallítási követelése ellen: „felkele Kossuth Lajos – írja az idős mester –, s oly tűzzel, mintha kezében volna a zendítés szövőtetke, két kezét két csipejére rakván, képzelhetetlen vakmerőséggel tartá beszédét.” A Kossuth Lajos alakjának irodalmi ábrázolásai közül 1952-ben (az államférfi születésének százötvenedik évfordulója alkalmából) szöveggyűjteményt (*Kossuth. Írások Kossuth Lajosról*) szerkesztő kiváló történész, Lukácsy Sándor szerint ebben a rövid mondatban volt olvasható első alkalommal Kossuth Lajosnak, a megyei közszereplőnek a neve.

A reformkori magyar íróársadalomban akkor vált ismertebbé Kossuth tevékenysége, midőn 1837 májusában letartóztatták a Törvényhatósági Tudósításokban közölt írásai miatt. Bártfay László Kölcsy Ferenchez írott 1837. május 7-i levelében írta le a letartóztatás kegyetlen történetét, Wesselényi Miklós ugyancsak Kölcsyhez írott május 8-i levelében sürgetett támogatást Kossuth családjának, maga Kölcsy pedig Szatmár megye közgyűlésén tiltakozott a fiatal ügyvéd és lapszerkesztő katonai erővel történt elfogatása ellen. Ettől kezdve Kossuth tevékenysége: megye-, illetve országgyűlési küzdelmei, illetve lapszerkesztői és újságírói munkája minduntalan hangot kapott az irodalmi életben, az irodalmi folyóiratokban, sőt idővel a szépirodalomban.

Kossuth alakjának első szépirodalmi ábrázolása alighanem Jósika Miklós *Egy magyar család a forradalom alatt* című, 1861-ben közreadott regényéhez fűződik. Ez a (mára szinte teljesen elfeledett) regény a Honvédelmi Bizottmány egy viharos ülésének leírása során örökíti meg a Bizottmány elnökének férfias határozottságát: a haza megmentésére létrehozott testület mind növekvő elkeseredéssel hallgatja a Felvidékről és Erdélyből érkezett baljós híreket az osztrák csapatok előnyomulásáról, s a már-már válságosra fordult helyzetet Kossuth elszántsága és forradalmi hite fordítja meg. „Kossuth Lajos semmit sem felejtett el, mindenre gondolt” – zárja a drámai jelenetet Jósika.

Ezt követve Kossuth alakja megjelenik Jókai Mórnál, aki az 1868-ban közre adott *Kossuth-albumban* írta meg a Kossuth-nóta keletkezésének történetét, Pálffy Albertnél, aki 1894-ben kiadott *A régi Magyarország utolsó évei* című regényében idézte fel Kossuth alakját, Degré Alajosnál, aki 1883-1884-ben megjelent *Visszaemlékezések* című munkájában elevenítette meg az ifjú Kossuth Lajost, Eötvös Károlynál, aki *Gróf Károlyi Gábor följegyzései* című regényes korrajzában, illetve *Emlékezések* című memoárjában (mindkettő 1901-ben látott napvilágot) több alkalommal is bemutatja a kormányzó-elnök küzdelmeit. Több munkájában, így *Egy honvéd naplójából* című emlékiratában Vajda János is igen elismerő képet festett Kossuth alakjáról, külön felhíva a figyelmet azokra a mindenkit meghódító szónoki képességekre, amelyeket a szabadságharc vezére mutatott.

A nemzet élő eszményülése című írásában, amely a *Kossuth-albumban* látott napvilágot, ugyancsak Vajda János így számol be a Honvédelmi Bizottmány elnökének egy gyújtó hatású beszédéről, amelyet egy alföldi önkéntes alakulat előtt mondott: „a csapat elé állt Kossuth, s igen rövid beszédet, néhány lelkesítő szót intéze hozzájuk. Egyszerű szavak voltak ezek, igen különbözők ama fényes beszédektől, melyeket a nemzet értelmiségéhez szokott tartani, és melyek közül a legnagyobb szerűbbnek tanúja lehetni szerencsés valék. És mégis – leírhatatlan volt e szavak hatása. Az egész csapat, mely előbb oly mozdulatlan, lelketlen, holt tömegnek látszék, egyszerre mint valami életadó isteni szikra által fölgújtva, mintegy harcolni látszék lelkében az elragadtatással, nem tudván, mi-

ként adjon annak kifejezést. Minden egyes szó galvanikus hatása látható jelekben nyilvánult. A keblek dagadtak, a karok emelkedtek, a kardok villogtak, a szemek szikráztak, s alig fékezhető türelmetlenség szállta meg az egésztest, vajha mindjárt e pillanatban az ellenségre rohanhatna. (...) Aki csak azt fogja öröla írni, hogy a világ legnagyobb szónoka volt, azzal még nagyon keveset, majdnem semmit sem mondott. Igaz, hogy a képviselőházban mondott beszédei a szónoklat utól nem ért remekei, és ott még érthető lesz az utóvilág előtt a hatás, melyet azok előidézték, de azt a néhány közönséges szót, melyeket például a csapatokhoz intézni szokott. olvasva, kérdeni fogja magától az olvasó, vajon miként kelthettek azok olyan rendkívüli hatást, hiszen elvégre azokban semmi rendkívüli, semmi csodálatos! És gondolkozván, kénytelen hinni, hogy itt nem egy pusztá szónok, nem pusztán hazafi, és nem egy közönséges nagy ember, – itt valami rendkívüli, csodás egyéniség varázsának elbűvölő hatalma működhetett! Kinek személyisége, pusztá megjelenése a szó szoros értelmében igéző hatással bírt honfiaira.”

A szabadságharc vezére nemegyszer mitikus hősként lép elének a kortárs írók tolla nyomán. Kossuth munkásságának valódi elemző mérlegelése azonban azokban az írói alkotásokban, többnyire emlékiratokban tapasztalható, amelyek a nagy nemzeti küzdelem elbukása után: a bujdosásban, az emigrációban örökítik meg Kossuth Lajos alakját, így azokat az erőfeszítéseit, amelyeket a magyar függetlenség ügyének előre mozdításában Törökországban, Angliában, az Egyesült Államokban, végül az itáliai Turinban tett. Így mindenekelőtt Pulszky Ferenc, Teleki Sándor, László Károly, Figyelmessy Fülöp és Eötvös Károly emlékirataira és naplóira gondolok, ezek – magának Kossuthnak az iratai mellett – az emigráns kormányzó-elnök életének és tevékenységének legfontosabb forrásai.

Érdemes közülük felidézni Pulszky Ferenc *Emlékiratainak* azt a fejezetét, amely az Amerikába történt megérkezés jelenetét idézi fel: „Staten Islandban egymást követték a látogatások, délben a szabadkőművesek egész ornátusban, minőt Európában csak ritkán lát az ember a páholyok ünnepélyeinél, minden szalagaikkal és csillagaikkal elvonultak Kossuth előtt, este fáklyazene volt. Eljött Kingsland is, New York mayorje, ki megbeszélte Kossuth-tal, hogy amint a Castle Gardenbe kiszállunk, a nép ott lesz tömegesen, s vár egy beszédet; onnét a fogadóba hajtunk, hol addig, míg New Yorkban maradunk, a város vendégei leszünk, úgy, mint eddig is mindazon magyarok, kik már előbb a Mississippin hajón megjöttek, azok voltak, s a város által láttattak el.”

A századvég elbeszélő irodalmában viszonylag ritkán találkozhatunk Kossuth alakjával, talán annak következtében is, hogy ennek a korszaknak az érdeklődését nem annyira az 1848–1849-es időszakasz (és következményei) foglalkoztatták, inkább korábbi történelmi korszakok, gondolok például Mikszáth Kálmán és Gárdonyi Géza történelmi regényeire. Mikszáth különben a gyermek Kossuth alakját is felidézte egy anekdota keretében *Különös házasság* című regényének első fejezetében. Tolnai Lajos, a századvég mára szinte elfeledett elbeszélője pedig *Báróné ténsasszony* című regényében szolt arról a szinte vallásos várakozásról, amely egy egyszerű nép körében élt a száműzetéséből egyszer majd visszatérő és ismét a magyar függetlenségi harcok élére álló Kossuth iránt.

Kossuth alakja természetesen jelen volt a huszadik század magyar irodalmában is. Előszörban Móricz Zsigmondnál, aki több munkájában, így Rózsa Sándor-regényeiben és *A boldog ember* című művében. Móricz igen nagy elismeréssel ábrázolta Kossuth alakját, mindazonáltal, hogy így mondjam, „népi” nézőpontból ítélte meg az államférfi tevékenységét, és ezért meg kívánta fosztani alakját azoktól a mitikus vonásoktól, amelyekkel a 19. század regényirodalma, emlékirat-irodalma ruházta fel. Olyan történelmi hősként mutatta be, aki akkor volt képes igazán nagyszabású tetteket végrehajtani, ha számdéka teljes mértékben találkozott a népi tömegek vágyaival és igényeivel, ha ezeket a

vagyakat valósította meg. Valójában egy másik mitologikus aurával ruházta fel, *A boldog ember* tanúsága szerint, a szabadság bajnokának dicsőfénye után a népi hős aurájával. „Egy igazi vezére vót a magyarnak – jegyzi fel a »boldog ember« szavait –, Kossuth Lajos, senki több... Mer ez a Kossuth Lajos a Ferenc József nagybátyjánál, a Ferdinándnál vót a kancellárián. Ő vót a király alattvalója. Ott dőgozott mindenféle levelekkel. De azér dőgozott az ide Magyarországra is a többi nagyurakkal, hogy elálljon a németektől, hogy egy szép magyar haza legyen... Mikor látta, hogy mán több nagyurak vele vannak, akkor haza hozta a leveleket. De aztat a németek nem szerették, erről kezdődött a háború. Mer a Kossuth Lajos azt akarta, hogy egy szép Magyarország legyen, hogy itt mindenki tisztességes életet élhessen.”

Móricz Zsigmond mellett mások, így Ady Endre és Juhász Gyula is megrajzolta a maga képét Kossuthról. Ady fiatal debreceni újságíróként a Debrecen című napilap 1899. június 17-i számában vonta kérdőre a civis várost, hogy miért késlekedik a szabadsághős szobrának felállításával: „Debrecennek – jelentette ki – a Kossuth-szobor felállítása becsületbeli kötelessége!” Juhász Gyula pedig *Holmi* című kötetének aforizmái között tett vallomást arról az elkötelezettségéről, amelyet Kossuth Lajos öröksége és emléke iránt érzett. „Ez a hét betű – mondotta Kossuth nevére gondolva – a magyar égbolt göncölszekere, amely mindig mutatja az utat a szabadság győzelme felé. Széchenyi csak legnagyobb, Deák csak bölcs, de ő a mi édesapánk. (...) Kossuth nem tragikus alak. Mint ahogy a messiások nem tragikusak. Tragikus az a nép, amely nem ismeri meg, és nem követi a Messiásait. Jöjjön el a te országod! – a magyar ember mindenkinél mélyebben érzi ezt a fohászt.”

A későbbiekben is többször jelent meg Kossuth alakja a magyar irodalomban, így Móra Ferenc *Dióbél királyfi* című munkájában. Ennek ellenére talán meg lehet állapítani, hogy elbeszélő irodalmunk, miként színpadi irodalmunk is, nem sokat tudott kezdeni Kossuth alakjával, egyéniségével, talán annak következtében, hogy ezt az egyéniséget a magyar történelem legfelső piederstálján helyezte el a nemzeti érzület és a közmegegyezés, és a szinte mitikus fénybe került történelmi figura nem lehetett alkalmas a modern irodalomban kötelező normaként jelentkező lélektani elemzés számára. Mint ahogy a magyar drámai irodalom is többnyire megkerülte Kossuth alakját, legalábbis sokat mond az a tény, hogy Németh László igen kiváló lélektani drámákban mutatta be Széchenyi István és Görgey Arthur sorsát és személyiségét, ugyanakkor Kossuth hiányzik történelmi drámáinak hősei közül.

Valójában ezt a mitizáló és legendát építő (szinte kötelező) hagyományt törte meg Cseres Tibor, midőn érdeklődése Kossuth alakja felé fordult, és megírta *Én, Kossuth Lajos* című regényét, amely 1981-ben került az olvasó elé. Cseres belülről kívánta ábrázolni és ezáltal megértetni az államférfi cselekedeteit és politikai döntéseit. Olyan, különben Kossuth kora óta szüntelenül aktuális kérdésekre keresett hiteles választ, mint az ország függetlenségének ügye, nevezetesen az az örök magyar történelmi és politikai dilemma, miszerint egy kicsiny és szomszédai által szorongatott, a nagyhatalmi stratégiáknak kiszolgáltatott ország miként is tudja függetlenségét helyreállítani és megvédeni, vagy az a kardinális és utóbb a történelmi Magyarország sorsát oly kedvezőtlenül eldöntő kérdés, hogy miként lehet egy többnemzetiségű államot az ébredő nacionalizmusok korában fenntartani. Cseres egyes szám első személyben írott regénye Kossuth belső világát, önmagával vívott küzdelmeit kívánja megvilágítani, azokat a gondolatokat és érzéseket próbálja rekonstruálni, amelyek megszabhatták az államférfi döntéseit, tetteit.

A magyar drámai irodalom, és ez meglepő lehet, legalábbis igazán maradandó művekben alig szentelt figyelmet Kossuth alakjának. Mégis van egy történelmi drámánk, amely történeti hitelességgel, lélektani átéléssel és igaz költészettel mutatta be ezt az alakot: Ily-

lyés Gyula 1953-ban írott *Fáklyaláng* című drámájára gondolok, amely igen nagy sikert aratott annak idején a budapesti Katona József Színházban, majd több vidéki és kárpát-medencei magyar színpadon is, például Marosvásárhelyen, ahol több mint száz előadása került a közönség elé (az 1956 januárjában tartott századik előadáson maga a drámaíró is megjelent). Illyés különben versben és prózában egyaránt elkötelezetten foglalkozott az 1848–1849-es szabadságharc örökségével és Kossuth tevékenységével.

Kossuth-drámája a magyar történelem legendás alakját állítja színpadra és – szemben a második felvonásban ugyancsak megidézett, hideg fejű gondolkodó, racionalista Görgeivel – a kormányzó valóban romantikus színezetet kapott, a nép körében élő Kossuth-legendák mitikus tulajdonságait hordozza. Illyés valójában az 1953-ban (Sztálin halálával) kissé megrendült zsarnokság egy átmeneti pillanatában, midőn bizonyos remények támadtak a nemzeti élet újjáalakítása, megerősítése tekintetében, próbált hitet önteni korának magyarjaiba. Innen ered a történelmi dráma bizakodása, Kossuth alakjának felmagasztalása, minthogy ez az alak mindig is a nemzeti függetlenség és a szabadság jelképe volt. Helyesen mondja Béládi Miklós Illyés drámáiról írott nagy tanulmányában (*A múltteremtő*): „A magyar irodalom legszebb Kossuth-arcképe elevenül meg előttünk ebben a felvonásban. Kossuthnak Görgeyvel való vitájába beleszövődik az annyi reménytelenséget, kényszerű lemondást megért Illyés újra föléledő hite a forradalomban, ami ezúttal azt jelenti, hogy a nép végre hazára találhat, az országot magáénak érezheti.”

A magyar irodalom Kossuth-ábrázolásait mindig is átszöttek a nemzeti történelemről és a kíváncsatos nemzeti stratégiáról: a múltból és a jövőből kialakított elképzelések és víziók. (Ahogy különben a Széchenyiről készült ábrázolásokat is.) Ezeknek a Kossuth-ábrázolásoknak végül is nem csak egy történelmi hős: a kormányzó-elnök alakja, sorsa volt a tárgya, hanem a nemzet történelme és sorsa is. Ezért is volt mindig nehéz feladat Kossuth Lajosról újszerű képet festeni. Talán most, születésének kétszázadik évfordulóján bele kell törödnünk abba, hogy Kossuth alakja elsősorban nem a maga egyéni, emberi, lelki mivoltában jelenik meg a magyar irodalomban, hanem mint a nemzeti élet és történelem: a mindig is időszerű szabadságvágy, a mindig is újra megerősítendő nemzeti identitás örök érvényű szimbóluma. Történelmünk legnagyobb hőseinek a sorsa ez. Kossuth neve ma is olyan hívószó, amely nemzeti önazonosságunkat, önrzetünket, magát a nemzet lelét szólítja meg.

**Kossuth Lajos
a kisebbségben élő magyarság népzenejében**

**The character of Lajos Kossuth in the folk-music
of minority Hungarians**

The Hungarian folk – even as a minority - represented in its songs and instrumental pieces the ideas of 1848 and the character of Kossuth with the respect and love a hero deserves, and it gave the most beautiful gift it could: its own songs, and so the eternity. Nowadays the singing of old Kossuth-songs enjoys its own renaissance.

Szerb Antal írja az olvasó üdvözléseként *Magyar irodalomtörténet* című könyve előszavában: „A közös kultúra, a közösen átélt emberi értékek tarthatják csak össze a sokfelé szétszórt magyart. Magyarnek lenni ma nem állami hovatartozást jelent, hanem az érzések és gondolatok egy specifikus módját, ami ezer év értékeiből szűrődött le: kultúrát. Minden történetírás, minden szellemtudományi munka legfőbb célja ma kulturális lojalitásra nevelni. Amíg kultúránkhoz hűek vagyunk, önmagunkhoz vagyunk hűek.” (Szerb 1934.⁶ 1972: 27.)

Különösen érzi Szerb Antal szavainak súlyát a népi kultúra – azon belül a népzene – kutatója, hiszen a magyar népzene kutatása mindjárt modern korszakának elindulását követően (1905) alig egy évtized után kisebbségi kutatássá is vált. Az 1848-as hagyományokhoz – köztük kiemelkedően a Kossuth Lajos személyéhez kapcsolódó népdalok első népzenei hangfelvételei is – elsősorban a később kisebbségi sorsba kényszerült falvak lakói körében készültek (illetve a helyszínen kottával leírt népdalok tőlük származtak). Ennek az a magyarázata, hogy az első (többnyire fonográfus) gyűjtések kezdetben főleg a peremterületekre irányultak, abból a megfontolásból fakadóan, hogy a távolabbi elzárt részekben feltehetően régebbi hagyomány őrződött meg. A megindult gyűjtőmunka igazolta Bartók Bélának, Kodály Zoltánnak (sőt részben már Vikár Bélának) ezt az elképzelését. Az I. világháborúig a peremterületeken összegyűjtött népdalkincs viszont hamarosan magyar kisebbségi népzenei gyűjteményévé vált, hiszen éppen a később elszakított részekről került ki. Kodály mátyusföldi, Vikár Béla és Kodály zoboralji, Bartók, Kodály, Lajtha László és Molnár Antal Ipoly-menti, Kodály, Lajtha Gömör megyei, valamennyiük székelyföldi és Kodály bukovinai gyűjtéseihez hozzátehetjük Garay Ákosnak a szlávóniai Kórógyon összegyűjtött anyagát. A gyűjtők közt nem feledkezhetünk meg az erdélyiekről, mindenekelőtt Seprődi Jánosról, aki a Maros-Torda megyei Kibédén folytatott feltárásokat, s Bartók tanítványáról, Balabán Imréről, aki 1912-ben Kolozs megyében gyűjtött. A 19–20. század fordulóján viszonylag rövid idő alatt összegyűlt nagy mennyiségű anyag mindjárt kezdetben azt is igazolta, milyen meghatározó eseménye volt a magyarságnak a szabadságharc, mely erős nyomot hagyott emlékezetében, különösen Kossuth Lajos személyét illetően. Falusi cigánybanda játékát rögzítő jelenleg ismert első hazai fonográffelvételünk is éppen a szabadságharcra és Kossuth Lajosra való emlékezésnek köszönheti véletlen létrejöttét. A hang (és egyben fénykép-) felvétel 1900. március 15-én készült az Udvarhely megyei Medeséren, s az eseményről a *Székelyudvarhely* című lap 1900. április 18-i száma tudósít. Ebből kiderül, hogy Vikár Béla székelyföldi gyűjtőútja során Medesért is útba ejtette. Már az előző napra tervezte

odaérkezését, útjában azonban hátráltatta a hirtelen téliesre fordult idő (a havazás miatt megközelíthetetlené vált 8-10 környékbeli faluba el sem jutott). Így éppen akkorra érkezett meg március 15-én a hóviharban – a tudósítás szerint könnyű, tavaszias öltözetben –, amikor emlékünnepséget tartottak. Az ünnepségen Balogh János primás és bandája működött közre, mely többek közt a Kossuth-nótát játszotta. Vikár Béla nemcsak rögtönzött megemlékező beszéddel kapcsolódott be az ünnepségbe, hanem gyűjtőként sem vesztegette az időt: mindjárt felvette a három tagból álló banda játékát.

Ez a gyűjtési adat az időpontok véletlen egybeesésének köszönhető, hiszen 48-as dalaink nem tartoznak az alkalomtól függetlenül, bármikor énekelhető népdalok közé, sőt a felülről irányított kultúrpolitika évei alatt sokszor meg sem szólalhattak nyilvánosan, különösen a határainkon kívül. 1948 után pedig az énekesekre való tekintettel a kutatók sokszor jobbnak látták, ha nem kérdeznak 48-as dalokat. Ha pedig kérdeztek, előfordult, hogy az előadó megtagadta, vagy megkerülte a választ. Jó példa erre egy 1955-ben 64 éves, a Csallóközből kitelepített férfi esete, aki az aradi vértanúkról szóló *Szomorúan süti az őszi nap sugara* kezdetű szöveget nem engedte leírni a gyűjtőnek, „mert ez most tilos”. Az előadó a kitelepítés során bizonyára átélt már néhány megfélemlítést, s nem kívánt egy ének miatt bajba kerülni. Egy, a Délvidékről származó legfrissebb gyűjtési adat szerint egy kocsmai mulatozás után szerbek jelentettek fel egy magyar férfit, amiért az nyilvánosan eldalolta a Kossuth-nótát. A bírósági tárgyalásra a kocsmáros is megidézték mint tanút. A kocsmáros honfitársának se akart ártani, de magát se akarta hamis tanúzással bajba keverni. Ezért arra a kérdésre, mit énekelt a férfi, hamarjában költött valamit a Kossuth-nótára, s azzal zárta az éneket, hogy „Éljen Alexander király! Éljen Szerbia!” Így megszületett a felmentő ítélet, hiszen Szerbiát éltető dalt már szabad volt énekelnie (Bodor Anikó–Németh István gyűjtése 2000. március). Népzene gyűjtő útjaimon magam is tapasztaltam (főleg a szlovákiai magyarok körében), hogy 48-as népdalok és a Rákóczi-induló iránti érdeklődésemre az addig legsegítőkészebb előadó is gyanakvóvá és óvatossá vált, és csapdát sejtve sietett kitérni a válasz elől. Így volt 1989-ben például a volt Abaúj-Torna megyei Szesztán az egyik 71 éves, a többenél is felősebb asszony, aki csak halkan, mondóka-szerűen merte elmondani a Kossuth-nóta szövegét. Persze azért akadtak olyanok is, akik az ismeretlen gyűjtő előtt is merték vállalni magyarságukat. Nagyidán 1988-ban Csályi Andrásné Gál Mária (sz. 1914. Szúrte Ung m.) énekelte a Kossuth-nótát, a következő sorrendben: 1. versszak: Esik eső karikára 2. versszak: Kossuth Lajos íródeák 3. Kossuth Lajos azt üzenté. 1989-ben a 84 éves Gonosz Ferenc cimbalmos Rozsnyórudnán (volt Gömör-Kishont m., Rudná SK) kisebbségi sorban is példát tudott mutatni a magyar identitástudat ápolására. Ő mint kivándorlók gyereke Amerikában született, s még gyermekként visszatért szüleivel az óhazába. 1930–40 közt bányásként dolgozott Belgiumban, a kisebbségi létről tehát bőven voltak tapasztalatai, s korára való tekintettel sem lehetett könnyen megfélemlíteni. (Az általa énekelt Kossuth-nóta leltári jelzete az MTA ZTIBen: AP 16 391/o.). **(1. kotta)**

Az 1990-es politikai fordulat természetesen ebben is változást jelentett. S hogy a határon túli magyarok mennyire nem felejtették el e dalokat, azt jól bizonyítja a 1997-es zboralji és gömöri gyűjtőútam, amikor az előadók már bátran vállalták a 48-as dalok, köztük főleg a Kossuth-dalok eléneklését is.

Térjünk is rá a Kossuthhoz kapcsolódó népdalok bemutatására! Megjegyzést érdemel, hogy a témával kapcsolatban (különösen a szövegfolklor területéről) jelentős mennyiségű szakirodalom áll rendelkezésre (l. az irodalomjegyzéket a legszorosabban idetartozó munkákról), ezért e helyen csak rövid összefoglalást adunk a határainkon túli magyarság Kossuth-népdalemlékeiről. Kossuth a független és önálló polgári nemzetállam megte-

Rubato $\text{♩} = 88$

Kos - suth La - jos azt ü - zen - te,

$\text{♩} = 76$ *rall.* $\text{♩} = 60$

El - fo-gyott a re - ge - ment - je.

$\text{♩} = 63$

Ha még égy - szer azt ü - ze - ni,

$\text{♩} = 84$

Mind - nyá - junk - nak el kell mén - ni,

Él - jen a ma - gyar szá - bad - ság,

T.f.

Él - jen a ha - za!

remtését célzó eszméivel, valamint személyes varázsával már 1848 előtt gyorsan utat talált a magyarsághoz, köztük a nyelvet sem ismerő idegenekhez. (Az utóbbiak közül két muzsikusi művet is írt hozzá: Doppler Ferenc: *Kossuth-induló* 1847, Müller József: *Négy magyar-hadi induló* első tétel *Kossuth-induló* 1848 kora tavasz). Kossuth hívó szavára önként mozdult meg és ragadott fegyvert az ország. A személyéhez fűződő, 1848–49 során keletkezett, később népdallá vált dalok is az egész nemzet érzését fejezték ki, melyeket egy emberként dalolt többféle társadalmi réteg. A szabadságharc emléke rövid ötven év alatt mélyen beépült a parasztság kultúrájába, legerősebben zenéjébe, de nyomot hagyott más népköltészeti (pl. legenda, monda) és népművészeti alkotásokban (fafaragás, kerámia, textília stb.) is. A sokévszázados jobbágysorban élő parasztság a szabadságharchoz fűződő emlékek közül legszebben Kossuth alakját őrizte meg dalaiban, történeteiben. Nevét a hősöknek kijáró tisztelettel sokféle formában foglalta dalba, hiszen Kossuthot érezte igazi vezéralakjának, tőle remélte saját és hazája sorsának jobbrafordulását. Ezért áldja meg a Kossuth-nótában e szavakkal: *Valahány csepp esik rája / Annyi áldás szálljon rája!*, s áldást kér még vele együtt a magyar nemzetre is, mint például egy Kiss Lajos által 1960-ban gyűjtött szlavóniai (kórógyi) változatban: *Isten áldja meg a magyart / Tartson élte, míg e föld tart!* (l. Tari 1998. 6. kotta).

A Kossuth-nóta változatgazdagságánál és általános elterjedtségénél fogva egyben névadója egy szövegilleg és zeneileg különböző nagy csoportnak, az ún. *Kossuth-dalok* csoportjának. A Kossuth-nóta, a *Kossuth Lajos azt üzenete...* kezdetű népdalunk ugyanis csak egy a Kossuth Lajos emléket őrző népdalok sorában, de első helyen áll az 1848–49-es forradalomhoz és szabadságharchoz, valamint a Kossuth alakjához kapcsolódó népdalaink között. Egyben szinte születése pillanatától nemzeti szimbólum (dallamának *Éljen a magyar szabadság/Éljen a haza!* zárómotívuma a Magyar Rádió Kossuth adójának szignál-

ja), így az sem véletlen, hogy a legtöbb éneklési-típus is ezt a dalt érintette már közvetlenül a szabadságharc bukását követően.

Szövegben és dallamban ez a népdal őrzi legszínesebben és legmelegebben Kossuth Lajos emlékét a magyar nyelvterület minden pontjáról. Az északi területeken, (pl. Nógrád, Gömör és Zemplén megyében) pl. úgy, hogy az *Éljen a haza!* helyett *Éljen Kossuth Lajos!*-t énekelnek, mint Kodály Zoltán egyik 1922-es feljegyzése és több más adat tanúsítja. Mint Kodály Zoltán egyik zaborvidéki szöveggyűjtése mutatja, a sok erőszakos verbuválás és az osztrák hadseregben idegen földön katonáskodás után magától értetődő hazaszertetéssel dalolták a Kossuth-nóta dallamára:

*Mikor szültem az világba
Akkor is azt mondta apám,
Katonának nevelt anyám,
Éljen az magyar!*

Kossuthot a magyar nemzet édesapjaként tisztelték, a mindennapokban „Kossuth apánk”-ként emlegették, a Kossuth-nótában pedig *Kossuth Lajos édesapánk*-nak, illetve *édesapám*-nak, feleségét *édesanyánk*-nak (*édesanyám*-nak) nevezték. S valóban gyermeki szeretettel viszonyultak hozzá, amit a Kossuth-nóták előadásának meleg, lírai hangvétele és gyakran kissé szabad tempója is kifejez. (A legrégebb hangfelvételeken a Kossuth-nóták refrénje is sokszínűbb a mainál: vagy változatos bővítményekből áll, vagy egyetlen rövid szakasz.) Gyakran pedig a mesebeli hősöknek kijáró különleges tulajdonságokkal ruházták fel, mint az alábbi bukovinai székely népdal 2–3. versszaka mutatja. (2. kotta)

Poco rubato ♩ = 80

Kos - suth La - jos azt i - zen - te,
Nem töt ki a re - ge - ment - je.
Ha még egy - szer meg - i - ze - ni,
Mind - nyá - junk - nak el kell men - ni,
Él - jen az ma - gyar sza - bad - ság,
Él - jen az ma - gyar!

*Kossuth Lajos íródeák,
Nem kell néki gyertyavilág.
Megírja (j)ő a levelet,
Az ragyogós csillag mellett,
Éljen az magyar szabadság,
Éljen a haza!*

*Kossuth Lajos ablakába,
Kinyílt a rózsá magába.
Akkorára nyílt az ága,
Bort ittam az árnyékába,
Éljen az magyar szabadság,
Éljen a haza!*

*Esik eső karikára,
Kossuth Lajos kalapjára.
Valahány csepp esik rája,
Annyi áldás szálljon rája,
Éljen az magyar szabadság,
Éljen a haza!*

Az *Esik eső karikára* versszakot többek közt a volt Szolnok-Doboka megyei Széken, valamint pl. a volt Pozsega megyei Dezsánovácon is énekelték – az előbbi Volly Istvánnak egy 1940-es gyűjtése, az utóbbit Kiss Lajos egy 1969-es gyűjtése bizonyítja (l. Tari 1998. 11. kotta).

A *ragyogó csillag mellett* sorokat rovó „íródeák” Kossuth-képben benne van a fáradhatatlanul, késő éjszakába nyúlva is dolgozó hazafinak kijáró tisztelet. Ez az íródeák valóban különös dolgokra képes, mint az alábbi nyitranagykeri változat tanúsítja 1997-es gyűjtésében (MTA ZTI: Dat 250, Nyitra m., Vel’ky Kýr SK, előadó: Szabó Dénes sz. 1923.).

*Kossuth Lajos íródeák,
Nem kell annak gyertyavilág.
Mégírja ő a levelet,
Magyarország szabad lehet!
Éljen a magyar szabadság, éljen a haza!*

Egyes Kossuthról szóló verseket már-már vallásos áhítat jár át, mint az alábbi, Felvidékről származó szövegváltozatban:

*Kossuth Lajos arany bárány,
Arany csillag van a vállán.
Aki aztat elolvassa,
Az lehet a Kossuth fia,
Éljen a magyar szabadság, éljen a haza!*

Kossuth példakép szerepe a róla szóló és más 48-as dalok terjedésével, illetve a szabadságharc bukásával, Kossuth emigrációjával egyre erősödött. A Kossuth-nóta betiltása is az ellenkező hatást érte el: még jobban fokozta az iránta való tiszteletet. Az elnyomás ide-

jén pedig nevének pusztá említése is vigaszt jelentett. A szabadságharc leverése után az erdélyi Almási Sámuel írta be *Magyar Dalnok* című kottás gyűjteményébe az alábbi részletet, mely Kossuth kezdeményező szerepének s egyben a különleges képességű szónoknak állít emléket.

*Kossuth volt az indítója (sic!)
Magyarország Szoszolloja. (sic!)*

Kossuth emigrációjával szinte egy időben visszavárása is megkezdődött. A szabadságharcnál régebbi dallamú következő népdalszöveg egyértelművé teszi, hogy a vers a szabadságharc után keletkezett: *Emlékezzünk Kossuth Lajosra/Visszagyű még mi orszá-gunkba!* A Kossuth iránti nagy tisztelet nyilvánul meg abban is, hogy emigrációját elfogadták, sőt az egyetlen lehetséges megoldásként fogadták el. Ezt fejezi ki a *Jobban tette, hogy elillantott/A törökhöz hogy általugrott* verssor Garay Ákos ethnográfus egy szlavóniai fonográffelvételén. (3. kotta)



*Jobban tette, hogy elillantott,
Az törökhöz hogy általugrott,
Onnan elment a franciához,
Rendőbe tette kato-, katonaságot.*

Már az 1860-as években feljegyezték a következő verset, mely általánosan ismert volt, s melyet Kodály Zoltán a volt Bars megyei Mohiban (melynek helyén ma atomerőmű áll) így írt le 1914-ben:

*Debrecentől Nagyváradig
Megy az út, megy az út,
Azon ment el, azon ment el
a Kossúth, a Kossúth.*

Más változatok így formulázzák ugyanezt: *Elkészült mán a vasút, a vasút/Azon gyün Ga-ribaldi Kossuth.* A minden területen ismert – és a csallóközi magyarok körében napjainkig tudatosan megőrzött – *Garibaldi csárdás kiskalapja* (más szöveggel *Cifra szűrőm*

szegre van akasztva) népdalunkban, mint tudjuk, Garibaldi kalapján *Kossuth Lajos neve ragyog*. A Garibaldi-dalok egyike, az ismert (és 1848-nál korábbi) *Kerek ez a zsemle* népies műdal *Szennyes az én ingem* kezdetű szövegváltozata (a bátorító *Majd hoz Kossuth tiszttát/Türr Pista meg puskát* sorokkal) Erdélyben és a bukovinai székelyek körében is fennmaradt. A bukovinaiaknál – mint Domokos Mária 1979-es gyűjtése tanúsítja – „Igen eléjárt a Kossuth Lajos neve, mivelhogy a magyar szabadság hősse vót!” Egyik nagy tudású énekesük, Gáspár Simon Antal így énekelte a népdalt (l. Tari 1998. 69. kotta):

*Garibaldi vagyok,
Senkitől sem tartok.
Kossuth a pajtásom, Klapka a barátom,
Éljen mind a három!*

Csak a 19. századi Bartalus István kottás feljegyzésében maradt ránk Kossuth hazavárásának tanújaként a *Jő, jő, jő, jő, jő Kossuth, jő* induló jellegű dalocska, melyet az osztrák–olasz–francia háború idején énekeltek abban a reményben, hogy Kossuth angol, francia és török segítséggel visszaszerzi Magyarország szabadságát. (l. Tari 1998. 79. kotta)

Kossuth neve halála után még inkább felmagasztosult, mint a Kossuth-nótának és más népdaloknak a történelmi körülményekre utaló változatai és a személyéről később keletkezett dalok bizonyítják. S neve, személye valóban beépült a hagyományba, hiszen az ismert Kossuth-nóta szövege már a korai gyűjtések anyaga szerint összekapcsolódott a régi dallamokkal. Vikár Béla 1903-ban vett fonográfra a Székelyföldön egy nemes veretű népdalt, melynek szövege az ismert Kossuth-nóta-szöveg, dallama pedig azok közé a parlando rubato előadású ötfokú hangsorú népdalok közé tartozik, melyek Bartók és Kodály kutatásai nyomán alapvetően módosították a magyar népzenevel kapcsolatos addigi elképzeléseket. Már ez a felvétel – melyet később Bartók kottázott le – jelezte, hogy Kossuth emléke és a 48-as eszmék tisztelete a parasztság körében folyamatosan jelenlévő valóság, s hogy a Kossuth-nóta szövege az ismert dallamon kívül népzeneik különböző stílusrétegeibe tartozó több más dallammal összekapcsolódott. A későbbi népzene gyűjtések feltárták, hogy e szöveg más régi táncdallamokra is ráépült. Ilyen a Székelyföld egyik kedvelt 8 szótágú énekelt táncdallama Martin György 1960-as gyűjtésében a volt Udvarhely megyei Szentegyházasfaluról. (4. kotta)

Kossuth halála után is keletkeztek olyan új népdalok, melyeknek ő a főszereplője, illetve korábbi régi népdalszövegekhez is kerültek Kossuthtal kapcsolatos elemek. Ilyen például a Rákóczi-kor zenei hagyományát őrző *Hej, a mohi hegy borának száz forint az ára* népdalunk e részlete: *Ha a Kossuth-bankó folyna, többet adnék rája!*, mely Kodály Zoltánnak a volt Bars megyei Mohiban gyűjtött népdalai közül vált ismertté. E népdalok jól mutatják, hogy a Kossuthról szóló, népdallá vált versek dallamai zenei stílus szempontjából sokfélék. Akadnak köztük szövegben és dallamban 1848-nál régebbi népdalok, melyek a szabadságharc idején, vagy azt követően kapcsolódtak össze Kossuth személyével. Ilyen a *Kossuth Lajos táborában/Két szál majoranna*, mely a bukovinai székelyek körében is fennmaradt (l. Tari 1998. 18. kotta), valamint ilyen a *Most szép lenni katonának/Mert Kossuthnak verbuválnak* ismert népdalunk. Bár e népdal szöveggel Zala megyéből vált általánosan ismertté, a Székelyföldön, Maros-Torda megyében is megőrződött mint hangszeres táncdallam (l. Tari 1998. 29. kotta). Egyéb régi stílusú népdalaink közül a 11-es szótagszámú lassú, énekelt táncdallamok csoportjában a Mezőségből találunk Kossuthra vonatkozó szövegeket. A két világháború közt végzett gyűjtések is hoztak elő új adatokat például a Székelyföldről, melyek egyike (Kossuth *ízenete eljött/Magyar nemzet talám*



győzött) 48-as dalokat tartalmazó kiadványban is megjelent (Mathia 1948. 3. kotta). Szöveg és dallam szempontjából egyaránt gazdag az 19–20. század fordulójára kiteljesedő, új magyar népdalstílushoz kapcsolódó, Kossuth személyére utaló dalanyag, melynek egy-egy darabja szintén megtalálható a határokon túl élő magyarok körében. Ilyen például a *Kossuth Lajos udvarába van egy rezgő nyárfa* népdalunk, mely egyaránt megvan a felvidéki magyarság és pl. a Kis-Küküllő-menti magyarság népzenei repertoárján – az utóbbiak körében tánczeneként is. Történelmi körülményeink sajnos nem tették lehetővé, hogy a népzene kutatók minden területről teljes gazdagságában összegyűjthessék a Kossuth Lajosra vonatkozó zenei emlékeket. Ilyen módon a határon túl élő magyarság körében készült gyűjtésekből készült áttekintés óhatatlanul aránytalan, hiszen például a Kárpátaljáról és Burgenlandból alig rendelkezünk megfelelő adatokkal. Ha sorrendet kellene felállítanunk az e témájú gyűjtések mennyiségét illetően, első helyre tehetnénk Erdélyt (azon belül a Székelyföldet) és Bukovinát, a második helyre az északi népzenei dialektusterületet, a harmadikra pedig a Délvidéket. Kevés adat Moldvából (egy dallamot találunk a 48-as népdalokat bemutató kötetben: *Kossuth lova megérdemli a zabot*, l. Mathia 1948. 7. kotta). A világ egyéb tájain élő magyarság ilyen jellegű hagyományairól – mivel nincs hozzá megfelelő dokumentumunk – pedig meg sem kíséreltünk szólni. A Kossuth személyéhez kötődő dalok száma és gazdagsága így is szinte kimeríthetetlen. A népzene történetében már az is különös jelentőségű, hogy valakiről már életében népdalok zengtek, s azok az idő múltával sem veszítettek hatásukból. Sőt, a Kossuth Lajos köré fonódó és 1850 után egyre gazdagodó népdalok így jelentős mértékben járultak hozzá népdalköltészetünk és népzeneünk megújulásához, új elemekkel gazdagodásához. A parasztság Kossuth iránti tisztelete, emlékezni és emlékeztetni akarása pedig a zenei stílus változásával minden új köntösben megtalálta a megfelelő kifejezési formát. A magyar nép dalaiban és hangszeres darabjaiban méltóképpen, a hősöknek kijáró tisztelettel és szeretettel őrizte meg a kiváló hazafi alakját és az 1848-as eszméket, még kisebbségi sorban is. S a lehető legszebbet adta Kossuthnak: saját dalait, azzal pedig az örökkévalóságot. Napjainkban pedig ahol a közös éneklésnek van még hagyománya, illetve újabb keretek között is van élettere – mint például a volt Nyitra megyei Nagycétényben és Nyitra nagykérben – újult erővel éled fel a Kossuth-nóták iránti éneklőkded is.

Válogatott irodalom

- Katona Imre: *Kossuth-dalok* címszó In: *Magyar Néprajzi Lexikon* III., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 281., *Kossuth-nóta* címszó uo.: 284–285., *negyvennyolcas dalok* címszó uo.: 699–700.
- Kríza Ildikó: (Szerk.) *Történelem, emlékezet, hagyomány. (Tanulmányok a 48/49-es forradalom és szabadságharc 150 éves évfordulója tiszteletére)*. Kiadja a Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1998.
- Lázár Katalin: *Adalékok a 48-as dalokhoz*. In: *Történelem és emlékezet. Művelődéstörténeti tanulmányok a szabadságharc 150. évfordulója alkalmából*. Szerk. Kríza Ildikó, Néprajzi Társaság, Budapest, 1998. 159–171.
- Mathia Károly:
1942 104 magyar katonadal. Szerkesztette uő. Magyar Kórus, Budapest
1948 Negyvennyolcas dallamok. 48 dal a szabadságharc korából. Közreadja uő., Magyar Kórus, Budapest,
- Ortutay Gyula: Kossuth Lajos a magyar néphagyományban. *Ethnographia* 1952. LXIII. 263–307.
- Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet 1934., ⁵1972. Magvető Kiadó, Budapest
- Tari Lujza:
1998 Magyarország nagy vitézség. A szabadságharc emlékezete a nép dalaiban. Budapest, Néprajzi Társaság
2000 A szabadságharc népzenei emlékei. CD-ROM, MTA ZTI, Budapest, ISBN 963 85552 7
- 2002 Kossuth Lajos, a népdalok hőse. In: *Kossuth Lajos 1802–1894. Kossuth Lajos és kortársai*. Kossuth Kiadó, Budapest, 131–145.
- Ujváry Zoltán: Kossuth Lajos a népdalokban. *Ethnographia* 1995. 106. 1. sz. 31–37.
- Zsilinszky Mihály: *Kossuth a magyar nép szívében és költészetében. Költeményfüzér*. Összeállította uő. (Kossuth rövid életírásával.) Pest, 1868.

Milován Andrea

Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar tannyelvű iskoláiban

The teaching of Ukrainian in schools educating in Hungarian in Kárpátalja

The conservation of mother language among the Hungarian children in Kárpátalja is the common responsibility of the state, the school, the teachers and the parents. The process of language-conservation should start in the early age, in order that the children later as adults freewillingly and without the pressure of assimilation and the danger of isolation could integrate themselves in the society.

Kárpátalja jelenlegi helyzete miatt a nyelvtanítás, nyelvelsajátítás, nyelvtudás kérdéseit a nyelv társadalmi jellegéből kiindulva célszerű megközelíteni, ahol a magyar tannyelvű oktatásban jelenleg mintegy 20 ezer tanuló vesz részt, tehát ennyi gyereket érint az ukrán nyelv oktatásának problémája.

Az ukrainai nyelvtörvény 1989-es elfogadása nyomán az ukrán nyelv oktatását bevezették minden ukrainai, így a kárpátaljai magyar iskolákban is. 1990-ben érettségizett az utolsó olyan korosztály, amely számára nem volt kötelező az ukrán nyelv tanulása. Megdöbbentő tény, hogy a Szovjetunió fennállása idején a negyvenmillió ukrán nép nyelvének oktatása Ukrajnában csupán az ukrán tannyelvű iskolákban volt kötelező. Az ukrainai orosz iskolákban az ukrán tanítás fakultatív jellegű volt, a tanuló szülei eldöntötték, tanuljon-e gyermekük Ukrajnában ukrán nyelvet vagy sem. A gyereket orosz iskolába járató szülőknek elég volt írnia egy kérvényt, hogy a gyereke nem kíván ukránul tanulni, s a kérésnek eleget tettek. A nemzetiségi, így a magyar tannyelvű iskolákban az ukrán nyelv oktatása egyáltalán nem szerepelt a tantervekben. Ez számokban azt jelenti, hogy az 1989/90-es tanévben az Ukrán Köztársaságban beiskoláztak 55,2%-a számára kötelezővé tették az ukrán tanulását, s az iskolások 8,7%-a (akik nemzetiségi iskolákba jártak) biztosan nem tanult ukránul.

Kárpátalja nyelviileg és etnikailag (valamint kulturálisan is) meglehetősen vegyes lakosságú terület. A magyarság zöme viszont négy járásban – az ungvári, munkácsi, bereg-szászi, nagyszőlősi – többé-kevésbé homogén tömböt alkot. Ezekben a járásokban több tucat olyan, közel száz százalékban magyarok által lakott falu található, ahol a gyerekek a mindennapi élet színterein nem találkoznak a magyartól különböző nyelvvél, nincs szükségük más nyelv használatára. Az ukrainai Pedagógiai Akadémia kutatói egyik tanulmányukban ezzel kapcsolatban a következőképpen fogalmaztak: „Az ukrán állami nyelv elsajátítása nagymértékben függ a konkrét szociális feltételektől, az ukrán nyelv-közegétől, az iskolán kívüli gyakorlati nyelvhasználat lehetőségeitől [...]. A túlnyomórészt magyarok által lakott járások nyelvi közegének elemzése arról tanúskodik, hogy a magyar tannyelvű iskolák többsége (71,2%-a) egynyelvű, vagyis magyar nyelvvél, 11,1%-a kétnyelvvél (ukrán és magyar), 17,7%-a többnyelvű közegben működik. A magyar iskolák tanulói körében végzett felmérések azt tanúsítják, hogy csak a gyerekek kisebb részének (35,5%-ának) van módja arra, hogy az iskolán kívül is ukrán nyelven beszéljen”¹ Az

itt élők a tömegtájékoztatósi eszközökön keresztül sem találkoznak az ukrán nyelvvel: nem néznek ukrán televíziót, nem hallgatnak ukrán rádiót, nem olvasnak ukrán újságot.

Mindezekből következik, hogy a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák többségében, az olyanokban, melyek homogén magyar nyelvterületen működnek, az ukrán nyelvet az idegennyelv-oktatás módszertana szerint lenne célszerű tanítani.

Más a helyzet azoknál a gyerekeknél, akiknél számítani lehet a spontán nyelvelsajátítás lehetőségére. A fent említett nyelvi közegen kívül még figyelembe kell venni néhány tényezőt, melyek befolyásolhatják a spontán nyelvelsajátítást.

Az első ilyen tényező a gazdasági helyzettel kapcsolatos. Aki teheti, a gazdasági ellehetetlenülés miatt a magyarországi munkavállalás, árubeszerzés, a magyarországi oktatásban való részvétel stb. lehetőségét keresi. „Ha egy kisebbségi közösség életmódjában viszonylag függetleníteni tudja magát attól az államtól, amelyben él, azt jelenti, hogy tulajdonképpen nincs is igazából szüksége arra, hogy elsajátítsa annak nyelvét, hiszen a boldoguláshoz nincs vagy² csak kevésbé van rá szüksége.”

Nagyobbrészt a gazdasági helyzet romlásának következménye másfelől az is, hogy a kárpátaljai magyarságban meglehetősen ellenszenves kép alakul ki az ukrán államról (ezt bizonyítják többek között egy, a Kárpát-medencei magyarok identitásával foglalkozó tudományos felmérés adatai³). Ez a viszony kihat az ukrán nyelvre is, csökkenti a magyar lakosság körében annak presztízsét.

Következő fontos tényező, hogy Kárpátalja vegyes lakosságú területein, ahol kialakult egy meghatározott típusa a magyar–ukrán közösségi kétnyelvűségnek, az egyének számára a spontán nyelvelsajátítást nehezíti az a tény, hogy a magyar és az ukrán nyelv genetikailag és tipológiailag egyaránt igen távol áll egymástól. Viszont figyelemmel kell lennünk arra is – ez persze mindenekelőtt a felnőtt lakosságra jellemző –, hogy az ukrán és az orosz viszont közeli rokon nyelv, a kárpátaljai magyar emberek nagy része pedig valamilyen szinten ismeri az orosz nyelvet. A két nyelv grammatikai, lexikai hasonlósága révén a magyarok valamiféle passzív ukrán nyelvtudással mégiscsak rendelkeznek, az orosz alapján valamelyest megértik az ukrán nyelvű megnyilatkozásokat, azonban nem tudják azt aktívan használni, különösen nem a hivatalos, formális nyelvhasználati szférákban, valamint írásban.

Nyilvánvaló, hogy Kárpátalja vegyes lakosságú területein (főként a városokban, illetve a Felső-Tisza vidékének néhány településén) élő magyar iskolások számára, akiknek kétnyelvűsége spontán módon alakult ki, a kétnyelvű környezet hatására, ezért nem oktatható az ukrán nyelv ugyanolyan módszerekkel, mint az anyanyelvű, homogén magyar környezetben élő iskolásoknak, azaz az idegennyelv-oktatás klasszikus módszereivel. Célszerű ezért számukra kidolgozni a másodnyelv/környezet nyelv oktatásának mind az anyanyelv, mind az idegen nyelv oktatásától eltérő módszereit.

E tekintetben újabb kérdés merül fel: tényleg az ukrán-e a környezeti nyelv a fent említett területeken? Lényegében a ruszin nyelv státusának kérdéséről van itt szó: önálló nyelvnek avagy az ukrán nyelv egyik helyi dialektusának tekintendő-e ez a kárpátaljai nyelvváltozat? A mai felfogások szerint a kárpátaljai ruszin nyelvjárások egyértelműen függő (heteronóm) viszonyban vannak az ukrán nyelv autonóm (önálló és standardizált) változatával, így nem tekinthetők attól függetlenül önállóan létezőnek. Mindazonáltal akár önálló nyelvnek, akár az ukrán nyelv egy dialektusának tekintjük is a ruszint, annyi

² Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest, Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely, 1998. 171 p.

³ Vö.: *Magyar Nemzet*, 2000. IV. 18. 6. p.

bizonyos, hogy közte és az ukrán standard között sokkal jelentősebbek a lexikai, grammatikai különbségek, mint például a magyar nyelvjárások és a magyar nyelv standard változata között. A lakosság körében a két nyelvváltozat megnevezése is különbözik: az ukrán nyelv standard változatát *tiszta ukránnak* nevezik, aki pedig a helyi dialektust használja, arra azt mondják *pó násómú* (szó szerint: 'a miénk szerint', ld. a mi nyelvünkön) vagy *pó zákárpátszki* ('kárpátaljaiul') beszél.

A nyelvvoktatás/tanulás sikerességében nem mellékes szempont a szülői segítség sem. Az ukránul sohasem tanult magyar anyanyelvű és csak magyarul tudó egynyelvű, esetleg a helyi dialektust vagy az orosz nyelvet ismerő kétnyelvű szülők, akik különösen az ukrán nyelv megújuló standardját nem ismerik, nem tudnak segíteni gyermekeiknek az államnyelv elsajátításában (például a házi feladatok elkészítésében stb.), így a tanulók (tankegyedek, szótárak, szöveggyűjtemények, egyéb eszközök hiányában, amiről később lesz szó) szinte kizárólag az iskolai órákra vannak utalva.

Az ismertetett kritériumok mentén vizsgálva Kárpátalja magyar tannyelvű iskoláiban jelenleg alkalmazott módszereket, megállapítható, hogy azokban az ukrán nyelv oktatásának – kimondottan erre a speciális helyzetre vonatkozó – módszertani alapelvei kidolgozatlanok.

Módszertani alapelv, hogy az idegennyelv-oktatásnak a gyermek anyanyelvére kell alapoznia, arra kell épülnie. Ez ma már evidencia számba menő szakmai tudományos alapkövetelmény. Kárpátalján azonban hiányoznak a szakképzett kétnyelvű ukrán nyelvtanárok. Ennek az oka, hogy a nemzetiségi iskolák tantervében nem szerepelt az ukrán nyelvvoktatás, így soha egyetlen magyar tannyelvű iskolát végzett diák sem jelentkezett a felsőoktatási intézmények ukrán szakára; a nemzetiségi iskolákban értelemszerűen nem is volt szükség ukrán nyelvtanásra, hiszen ez a tantárgy, mint említettem, nem volt tantervi előírás. Az iskolák ma úgy próbálják megoldani ezt a helyzetet, hogy vagy magyarul nem tudó, de szakképzett ukrán tanárokat alkalmaznak, vagy magyarul is tudó, de nem ukrán szakos tanárokat bízák a nyelvvoktatással. Általában az orosz tanárokat hárul ez a feladat, vagy olyan más szakos pedagógusokra, akik valamennyire beszélnek az ukránt. Nem mellékes körülmény, hogy azoknak a tanároknak, akik szakképzettek, és egyben kétnyelvűek (azaz ukrán szakosok, és tudnak magyarul), az anyanyelve többnyire a helyi (ruszin) nyelvváltozat. Tulajdonképpen megválaszolatlan kérdés, hogy ezek a pedagógusok hogyan használhatják – és használhatják-e egyáltalán – órán az anyanyelvüket, illetve, hogyan viszonyuljanak ahhoz, ha a többnyelvű környezetben ukrán órán ezt a nyelvváltozatot hozzák elő.

A következő probléma, hogy Ukrajna felsőoktatási intézményeiben kizárólag bölcsészeket, ukrán filológusokat képeznek, olyan ukrán nyelvtanárokat nem, akik nem ukrán anyanyelvű gyerekek számára oktatnák az ukrán nyelvet. Az sem elhanyagolható és a gyakorlatban mellőzött követelmény, hogy az oktatóknak rendelkezniük kellene némi ismerettel a kultúráközi kommunikáció terén is.

Paradoxon, de a magyar iskolák számára mind ez idáig nem készültek ukrán–magyar és magyar–ukrán szótárak. Az utolsó tudományos igényűnek mondható ukrán–magyar és magyar–ukrán kétkötetes szótár 1961-ben⁴, illetve 1963-ban⁵ jelent meg, melyben az ukrán grammatika vázlatos leírása is helyet kapott. Ez a szöveg érában készült szótár azon-

⁴ Csucska P. O., Rot. M. O., Szák M. J.: *Magyar–ukrán szótár*. Budapest–Uzsgorod, Akadémiai Kiadó–Kárpátontúli Területi Kiadó, 1961.

⁵ Katona Lóránt: *Ukrán–magyar szótár*. Budapest–Uzsgorod, Akadémiai Kiadó–Kárpátontúli Területi Kiadó, 1963.

ban semmiképpen sem tükrözi az ukrán nyelv mai állapotát: tele van grammatikai és lexikai russzicizmusokkal, valamint a szovjet ideológia fogalmaival. Igaz, e segédkönyvek nem tudják káros hatásukat (sem) kifejtetni, mert hiányzanak az iskolákból és a könyvtárakból.

A Bóbita című kárpátaljai gyermeklap mellékleteként 1996-ban napvilágot látott egy kezdetleges szógyűjtemény⁶ mely azonban nem pótolhat egy szótárt.

1997-ben végre kikerült a nyomdából egy ukrán–magyar, illetve magyar–ukrán (mindenekelőtt iskolai használatra szánt) kisszótár⁷, mely a képzett szavakkal együtt kb. 5-5 ezer szócikket tartalmaz, ám semmiképp nem pótolhat egy tudományos igénnyel készült munkát, már csak azért sem, mert értéke szótártani szempontból erősen megkérdőjelezhető (például a magyar igéket infinitivusi alakban közli).

Ukrajna Nemzetiségi és Migrációs Minisztériuma 1996-ban (akkori árfolyamon mintegy másfélmillió forintnak megfelelő összeggel) hozzájárult a magyar honfoglalás 1100. évfordulójának kárpátaljai megünnepléséhez. Ezt a pénzt a magyar honfoglalás témakörének szentelt tudományos konferencia megrendezésére, valamint Petro Lizanec ungvári professzor szakmai körökben erősen vitatott nyelvatlasza⁸ II. kötetének kiadására⁹ és egy ukrán–magyar szótár megjelentetésére kellett volna fordítani. Az utóbbira azonban mind a mai napig nem került sor.

A Nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ukrán–Ruszin Filológiai tanaszékén Udvardi István professzor és munkatársai készítenek egy többkötetes, kötetenként kb. 16 ezres címszóra tervezett ukrán–magyar szótárt¹⁰, melynek első két darabja már napvilágot is látott, ám Kárpátalján ez nem hozzáférhető.

Hasonlóképpen égető gond a tankönyvek hiánya. Az ukrán nyelv oktatásának bevezetése óta bő tíz év telt el, és a nemzetiségi iskolák egyes osztályai számára még mindig nem készültek el az ukrán nyelvű tankönyvek, a létezők pedig nem minden tanintézetben érhetők le a gyerekek, sőt a tanárok számára sem. Eddig az iskolák többségében azokból a tankönyvekből tanítottak, amelyek egykor az orosz iskolákban ukrán tanulók számára készültek. Így a közvetítő nyelv az államnyelv megtanulásához egy olyan nyelv, amit sohasem tanultak.

Az elkészült tankönyvekkel sem sokkal jobb a helyzet. Ezekben ugyanis minden magyarázat, utasítás stb. ukrán nyelvű, teljesen ignorálják a tanulók anyanyelvét. Egyetlen kivétel a 3. osztályra szóló tankönyv¹¹. Ez egy ábécészkönyv, melynek érdekessége, hogy a magyar és ukrán ábécé betűit hasonlítja össze. Megítélésem szerint azonban ez a módszer többet árt, mint használ, ugyanis több szempontból „fonetikai zűrzavart” okoz a gyerekekben mind az anyanyelvük, mind az ukrán nyelv hang/fonéma-betű megfeleltetésének tekintetében. Egyetlen jellemző példát említek. Az ukrán lágyságielet () a magyar

⁶ Ld. *Bóbita*, 1996/8.

⁷ Palkó István, Palkó Gyula: *Magyar–ukrán, ukrán–magyar kisszótár. Ungvár, Tárogató Könyvek*, 1997.

⁸ *Lizanec, Petro: A kárpátaljai nyelvjárások atlasza*. I. kötet, Budapest, Akadémiai kiadó, 1992.

⁹ Uő.: *A kárpátaljai nyelvjárások atlasza*. II. kötet. Ungvár Patent Nyomdaipari Vállalat, 1996.

¹⁰ Ld. erről: Grigássy Éva: „Édes anyanyelvünk”. Az ukrán szó jövője Magyarországon. *Hromada*, 2000/4., 6–7. p.

¹¹ Капітан М., Чуцька П.: *Українська мова. Підручник для 3 класу шкіл України з уторською мовою навчання*. 1996.

'y'-nak felelteti meg, az ukrán 'ä' betűt pedig a magyar 'd' betűnek, míg a magyar 'g' ukrán megfelelője a könyv szerint a 'ä'. A gyerekek ezek után hosszasan gondolkozhatnak azon, hogy az ukrán 'áoü' szót kell-e 'áoü'-nak vagy a magyar fagyalt szót 'fadyalt'-nak írni. Ez a módszer nem veszi figyelembe, hogy az idegennyelv-oktatásnak a tanuló anyanyelvét is építeni kell, valamint elő kell segíteni az anyanyelv jelenségeinek általánosítását, hogy a gyerek magának az emberi nyelvnek a természetéről szerezhesen ismeretet. A tankönyvről egyébként negatív véleményt alkotott az ukrainai Pedagógia Tudományok Akadémiájának Pedagógiai Intézete is.

A tankönyvekről általában elmondható, hogy tipikusan grammatikai tankönyvek: arra az elvre alapoznak, hogy a nyelvtudás az idegen nyelv morfológiai–szintaktikai szerkezetének megismerése és elsajátítása révén szerezhető meg. Ez az elv azt a feltételezést takarja, hogy a nyelvtani szabályrendszer ismerete azonos a nyelvtudással, s hogy a kommunikatív kompetencia a szabályrendszer elsajátítása után úgyszólván magától kialakul. Ezért a grammatikai módszer a nyelvtanítás fő feladatának a nyelvi formák elsajátítását tekinti, miközben megfedkezik arról, hogy voltaképpen alá van vetve a kommunikációnak. A kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák számára készített ukrán nyelvű tankönyvek lényegében egy egyetemi használatra szánt leíró ukrán nyelvtan tartalmának iskolás szintre „leszállított”, zsugorított kivonatai. Az ilyen tömény adathalmazból álló grammatikai sűrítmények az anyanyelv oktatásánál sem célravezetők (bár volt erre példa kárpátaljai magyar nyelvű könyvek esetében is¹²), az idegen nyelv oktatásánál azonban kimondottan károsnak tekinthetők.

Ezekben a grammatika-centrikus tankönyvekben a szemantika a nyelvtanhoz képest mindig csak másodlagos jelentőségű: abból indul ki, hogyan kell valamit kifejezni idegen nyelven, nem abból, hogy mi az, amit ki akarunk fejezni, azaz nem fordít figyelmet a beszédszándékra és a tényleges beszédhelyzetre. Pedig ez az egyik legfontosabb tényező olyan helyzetben, amikor nem távoli országok, távoli kultúrák sosem látott népeinek nyelvét kell elsajátítani, hanem kisebbségi gyerekeknek a többségi társadalom nyelvét. Ilyen szituációban a legnyilvánvalóbb, hogy a nyelvpedagógia feladata nemcsak az, hogy ismertesse a tanulókkal az adott nyelvszerkezeti sajátosságait, hanem az is, hogy általa bevezessen abba a kultúrába, melynek egyik legfontosabb eleme ez a nyelv.

Ukrajnában egyáltalán nem készültek oktatási segédeszközök az ukrán nyelv oktatásához magyar tannyelvű (és egyéb nemzetiségi) iskolák számára. Mint ahogy nincsenek végleges tantervek sem. A Kárpátaljai Területi Pedagógus-továbbképző Intézet és az ukrán Oktatási Minisztérium között elhúzódo (presztízs) vita dúl arról, ki az illetékes a nevezett tantervek kidolgozására. Ugyanakkor a kárpátaljai magyar érdekképviselői szervezetek (elsősorban a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség és a Kárpátaljai Magyar Pedagógus-szövetség) önálló magyar tankerület létrehozására törekszik (egyfajta kulturális autonómia részeként¹³), melynek megvalósulása esetén a magyar tannyelvű iskolák tantervei e tankerület szakemberei aktív részvételével és jóváhagyásával készülhetnek el.

Megállapítható, hogy az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar tannyelvű iskoláiban nem megoldott, feltételei nem biztosítottak. E tény aggodalomra ad okot.

Az államnyelv elsajátításával kapcsolatos gondok nyelvi konfliktus kialakulásához vezetnek. A kárpátaljai magyarság esetében az egyik ilyen konfliktus az érettségi felvé-

¹² Kozma Endre: Áldozat a fennmaradásért (Kárpátaljai magyar iskolaügy, 1986–1989). *Magyar Szemle*, 1995/II.

¹³ Vö.: Gulácsy Géza: „A nemzeti kulturális autonómia”. *Kárpátaljai Szemle*, 1994/6., 187–22. p.

teli vizsgák kérdése: a kötelező ukrán érettségi vizsgajegy törvényileg maga után vonja az ukránból és ukrán nyelven tett felvételi kizárólagosságát. A konfliktus oka itt az, hogy az államnyelv anyanyelvi szintű ismeretének (irreális) megkövetelésével, és az anyanyelven és anyanyelvből való felvételizés jogának megvonásával az állam esélyegyenlőtlenséget teremt kisebbségi polgárai számára. Pedig megfelelő színvonalú ukrán nyelvoktatás mellett sem várható el, hogy a kisebbségi és az ukrán tannyelvű iskolák végzősei azonos (azaz anyanyelvi) szinten ismerjék az államnyelvet, így velük szemben támasztott követelményrendszer sem lehet azonos. Ez sem jogilag, sem szakmai – tudományos szempontból nem állja meg a helyét.

Következő probléma, hogy mivel az államnyelv ismeretét a társadalmi élet számos területén törvények követelik meg (ld. bizonyos munkahelyeken, tisztségek betöltése során, a felsőoktatásba stb.), ezért nyilvánvaló hátrányba kerülnek a kisebbségi polgárok, amennyiben nem ismerik megfelelő szinten az államnyelvet. Ennek hosszú távú következménye lehet a kisebbségi közösségek nyelvi asszimilációja (az ukrán nyelvet ismerni kell, a magyar iskolákban elsajátításának feltételei nem biztosítottak, ezért a szülők úgy döntenek, hogy a gyereket inkább ukrán iskolába járatják). Másik lehetséges (és valószínűbb) hosszú távú következmény a közösség elszigetelődése, szegregációja. Mindez az által elkerülhető lenne, ha a nyelvpedagógiában mindenkor szem előtt tartanák a nyelv integratív funkciójának alapvető jelentőségét, vagyis azt, hogy egy nyelv elsajátítása által lehet könnyebben bekapcsolódni egy másik kultúrába. Az állam, az iskola, a nyelvtanárok, és a szülők felelőssége, hogy ez már gyerekkorban elkezdődhessen, felnőttként pedig – az asszimiláció kényszere és az elszigetelődés veszélye nélkül – mindenki integrálódhasson abba a társadalomba, amelyben él.

Zoltán András

Fehéroroszország Kelet és Nyugat között

(Az *International Journal of Sociology* fehérorosz
különszámairól)

Az *International Journal of Sociology* (IJS) legutóbbi két száma teljes egészében Fehéroroszországgal foglalkozik. Ez a felfokozott érdeklődés ez iránt az amúgy nem túl látogatott ország iránt több tényezővel is magyarázható. Elsősorban persze azzal, hogy – amint azt a vendégszerkesztő Anna Engelking, a białystoki egyetem docense szerkesztői előszavában (*Guest Editor's Introduction*, no. 3, pp. 3–10) is jelzi – az európai országok közül talán Fehéroroszországot ismeri a legkevésbé az európai és az amerikai közvélemény, és még a szomszédos Lengyelországban is fehér folt ez az ország a javából. Pedig a Kelet és Nyugat között, e két nagy civilizációs szféra határán fekvő Fehéroroszország geopolitikai helyzete folytán válhat teremtő erővé, de veszélyforrássá is Európa és a világ számára.

Anna Engelking megállapítja, hogy a mai Fehéroroszország sokkal kevésbé modernizált, mint a többi kelet-közép-európai ország, a posztkommunista transzformáció folyamata itt igencsak lassan, akadozva halad előre. A hatalmon lévő Lukasenka-diktatúra a másutt már kimúlt szovjet kommunizmus skanzenévé degradálja az országot. E helyzet okai mélyen a múltban gyökereznek. Fehéroroszország igen hosszú ideig provinciális ország volt. A XVIII. század végéig a Lengyel–Litván Államközösség része volt, majd az egész XIX. században az Orosz Birodalomhoz, a XX. század nagyobb részében pedig a Szovjetunióhoz tartozott azzal, hogy a két világháború között tizenkilenc évig fel volt osztva Lengyelország és a Szovjetunió között. Ily módon minden kulturális áramlatnak a periferiáján maradt, akár keletről, akár nyugatról jött is az. Nem érte el sem az ipari forradalom, sem a fejlett kapitalizmus. A feudális és a posztfeudális társadalmi struktúrák Fehéroroszországban a XX. századig fennmaradtak. A mai fehérorosz társadalom határozottan plebejus jellege, a középosztály hiánya, az intellektuális elit gyengesége, a *homo Sovieticus*-féle bürokratikus szervilizmus – mindez természetes folytatását képezi annak a feudális állami és társadalmi struktúrának, amelyben a tömegek közömbösek a nemzeti és a politikai témák iránt. A fehéroroszok többsége számára az állam felülről, a teljesen elidegenedett társadalom feje fölött irányított struktúra. Ráadásul a XX. század szabadság és demokrácia helyett egy sor igen fájdalmas kísérletet hozott Fehéroroszországra: két pusztító háborút, szovjet bolsevik és német náci terroruralmat, a holokausztot, lakosságcsere, kommunista társadalmi-gazdasági és ökológiai kísérleteket, s végül a csernobili katasztrófát. E felsorolás már önmagában is érthetővé teszi, hogy a hazafias, a demokrata és a piacgazdasági nézetek miért számítanak ritkaságnak a mai Fehéroroszországban. Mindez indokolja a szerkesztő szerint, hogy az IJS fehérorosz különszámaiban megszólaló szerzők oly fontos szerepet szánnak a történelmi perspektívának, amely nélkül nem érthető meg ez az ország.

Fehéroroszország megértése szempontjából további fontos tényező a vendégszerkesztő szerint az ország kulturális heterogenitása. Emiatt másképpen, gyakran lassabban megy végbe sok társadalmi és kulturális folyamat, mint a kulturálisan homogén és etnikailag monolitikus társadalmakban. Az IJS különszámai azért viselik a „Fehéroroszország Kelet és Nyugat között” címet, mert Anna Engelking szerint a Fehéroroszországgal kapcsolatban felmerülő számos kérdésre éppen ebben a „között” szóval jelzett szürke zónában rejlik a válasz. Fehéroroszország ugyanis sem nem Kelet, sem nem Nyugat, hanem

paradox módon egyszerre Kelet is, Nyugat is. Fehéroroszország nem tűri a merev osztályozást, mert nem egységes, homogén, nem fehér vagy fekete. Ezért nem ritka a tanulmányokban a „paradox”, a „meghökkenítő” vagy az „egzotikus” jelző.

Fehéroroszország évszázadokon át sokkultúrájú, soknyelvű, soknemzetiségű és sokvallású ország volt. Ortodoxok, katolikusok, unitusok (görög katolikusok), protestánsok, zsidók és muzulmánok éltek e tájon. Beszéltek itt fehéroroszul, ukránul, lengyelül, litvánul, jiddisül és oroszul. A különféle vallások, nyelvek és nemzetiségek együttélése rendszerint békés volt. Annak ellenére, hogy a cári Oroszország és a Szovjetunió államapparátusa több mint kétszáz évig próbálta politikai és nyelvi szempontból russzifikálni az országot és kiirtani belőle mindent, ami nyugati hatásra jött létre, Fehéroroszország mindmáig jól felismerhetően különbözik Oroszországtól. A különbség szemmel látható a tájképen, az építészeten, a városok alaprajzán, amelyek a magdeburgi jog alapján keletkeztek, és magukon viselik a római katolikus egyházi építészet jegyeit is. Ami azonban ennél is fontosabb: a fehéroroszlak különböznek érzik magukat. Még azok a fehéroroszlak sem neveznek magukat oroszoknak vagy Oroszországot a hazájuknak, akiknek az orosz az első nyelvük.

Az elterjedt sztereotípiák szerint Fehéroroszországból hiányzik az öntudatos fehéroroszlak nemzet. Anna Engelking szerint az igazság ennél sokkal bonyolultabb: Fehéroroszországra nem alkalmazható sem az államnemzet, sem az etnikai nemzet modellje. Ebben az országban a modern nemzet kialakulásának a folyamata sokkal lassúbb és nehezebb, mint a legtöbb európai országban. Lehet, hogy ez a folyamat itt lezáratlan marad, további menete nehezen jósolható meg. Fehéroroszország nyelvi és vallási térképe nem vetíthető térképre: a választóvonalak sokszor az egyéneken belül húzódnak. A személyes önmeghatározás éppúgy többszintű, mint amint évszázadokon át az volt az egykori Litván Nagyfejedelemségben. Grodno környékén nem ritka, hogy valaki fehéroroszlak nemzetiségűnek vallja magát, míg vallási tekintetben orosz ortodox vagy lengyel katolikus. Poleszjében lehet valaki fehéroroszlak, sőt nagy fehéroroszlak hazafi, miközben fehéroroszlak sohasem beszél, mert nyilvános helyen az oroszt, odahaza családi körben pedig a helyi ukrán nyelvjárást használja.

Anna Engelking szakszerű és lényegre törő bevezetője után Ryszard Radzik nagy ívű vezércikke (*Belarus Between the East and the West: The Soviet-Russian Option Versus the Nationalist Option in Belarusian Society*, no 3, pp. 11–45) nyitja meg a tanulmányok sorát. A Magyarországon is publikáló és a *Kisebbségkutatás* (2001/4: 131–134; 2002/1: 191–194;) olvasói előtt sem ismeretlen lublini szociológus a kelet-közép-európai és a nyugat-európai országokkal összehasonlítva jellemzi a fehéroroszlak társadalmat. Megállapítja, hogy a szovjet ideológia és identitás Fehéroroszországban nem a nemzeti ideológia és identitás mellett, hanem a helyett alakult ki. Egyedülálló Európában, hogy a modern fehéroroszlak társadalom nem nemzeti, hanem szovjet értékek körül kristályosodott ki. Az orosz és a szovjet történelmi örökség következménye az orosz mint a társadalmi érintkezés nyelve, az osztályérdekek és a társadalmi egyenlődség iránti fogékonyság, valamint az ország Oroszországtól való függősége. A másik szembeszökő tény az, hogy a társadalom a saját nyelvét és kultúráját inkább regionális és etnográfiai, semmint nemzeti kategóriákban fogja fel. A szerző részletezi az Oroszországtól való függőség történelmi, politikai és kulturális okait, és megpróbálja felvázolni a jövő fejlődésének alternatíváit. A szovjet típusú orosz alternatívával szemben áll a nemzeti alternatíva, amely nemcsak a saját nemzeti értékekre, hanem a Nyugatra és a nyugati demokratikus értékekre is orientálódik. A két alternatíva helyzetét a jelen politikai helyzetben vizsgálva a szerző arra a következtetésre jut, hogy a Kelet és a Nyugat között ingadozó fehéroroszlak társadalomban több a Ke-

let felé húzó erő. Mivel nemzeti öntudatuk alacsony fokú, etnikailag kevésbé agresszívak, mint sok más európai nemzet. „Olyan társadalom ez, amely sokat kibír, és ahol lassan telik az idő” – fejezi be rendkívül alapos, tényekkel gondosan alátámasztott tanulmányát Ryszard Radzik.

Jerzy Turonek lengyelországi történész a fehérorosz társadalom felekezeti és kulturális megosztottságát vizsgálja (*Between Byzantium and Rome: On the Causes of Religious and Cultural Differentiation in Belarus*, no. 3, pp. 46–61). Fehéroroszországban évszázadokon keresztül szemben állt egymással a római katolicizmus és a bizánci eredetű ortodoxia. A XVI–XVII. században a fehérorosz nemesség többségében katolikus lett, míg a társadalom alsóbb rétegeiben ez a felekezet nem volt népszerű. A XVIII. század végén a fehéroroszok mintegy 15 százaléka volt katolikus. A polgárság és a parasztság vagy az unitus (görög katolikus) vagy az ortodox egyházhoz tartozott, és így a keleti befolyás alatt maradt. Amikor a fehérorosz területek Oroszországhoz kerültek (1772–1795), az orosz kormányzat megindította azt a hosszú távú folyamatot, amely arra irányult, hogy a fehérorosz lakosság orosz és ortodoxszá váljék. A birodalmi és az orosz ortodox egyházi propaganda azt hirdette, hogy a fehéroroszok mindig is egy keleti szláv törzs voltak, ezért nekik az ortodox államvallású nagy orosz (= nagyorosz) államban van a helyük. Ebből a felfogásból az következett, hogy a katolikusoknak mint idegen elemnek vagy fel kell oldódniuk az ortodox tengerben, vagy el kell tűnniük a fehérorosz földről. Az orosz hatóságok azáltal, hogy ellenségességet szítottak a fehérorosz társadalom két szegmense – az ortodoxok és a katolikusok – között, nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a fehérorosz társadalomban két különböző mentalitású és ellenkező politikai orientációjú réteg alakuljon ki. Fehéroroszország történetének XX. századi szovjet szakaszában a katolikus lakosság alaposan megcsappant, s ezáltal a társadalom sokkal nagyobb mértékben orientálódik a Kelet felé, mint valaha. Márpedig a nemzet jövőjéről ez a Kelet-orientált többség fog dönteni – szögezi le tárgyilagosan a szerző.

A felekezeti megosztottságból indul ki Oleg Łatyszzonek białystoki történész is a fehérorosz nemzeti mozgalmat elemző tanulmányában (*Belarusian Nationalism and the Clash of Civilizations*, no. 3, pp. 62–77). A problémát jól érzékelték a fehérorosz nemzeti mozgalom vezetői a XX. század elején, ezért nemzeti vallásként megpróbálták feltámasztani az unitus (görög katolikus) felekezetet, majd ennek kudarca után, az 1920-as években az akkor Lengyelországhoz tartozó Nyugat-Fehéroroszországban a gyarapodó neoproteštáns felekezetekbe vetették reményüket, azonban 1939-ig ez sem járt sikerrel. A második világháború után Nyugat-Fehéroroszország is Szovjet-Fehéroroszország része lett, ahol a szovjet hatóságok erőszakosan terjesztették az ateizmust és a pánszovjet patriotizmust (a nemzeti érzés pótlékát). A Szovjetunió felbomlása után, amikor Fehéroroszország szuverén állam lett, a politikai hatalmat kezdetben a katolikusok tartották a kezükben. Az 1994. évi elnökválasztáson győztes és még ma is hatalmon lévő Aljakszandr Lukasenka „ortodox ateistának” vallja magát. Azóta Fehéroroszország szilárdan a keleti (orosz) politikai és ortodox egyházi érdekszférába tartozik. Az állami szuverenitás évtizede alatt vallási megújulás ment végbe Fehéroroszországban: a hagyományos ortodox és katolikus felekezetek mellett feléledt a neoproteštantizmus is, híveinek a létszáma rohamosan gyarapodik. A szerző úgy véli, hogy ez a felekezeti hármasság jó hatással lesz mind a fehérorosz nemzeti mozgalom fejlődésére, mind pedig az ország belső és külső stabilitására.

Pavel Tereshkovich minszki történész a modernizáció fehérorosz útját mutatja be (*The Belarusian Road of Modernity*, no. 3, pp. 78–93). Konstátálja, hogy gazdasági, szociális és politikai tekintetben Fehéroroszország a volt Szovjetunió legkésőbb megreformált része. A szerző szerint tévedés lenne azt gondolni, hogy a piaci reformok igen lassú előreha-

ladása, a „szocialista” társadalmi struktúrák megőrzése és a hangsúlyozottan Nyugat-ellenes külpolitika kizárólag a kormányzó politikai elit sátni ármányának lenne a következménye, ezek ugyanis a lakosság jelentős részének tudatos választásán alapulnak. A nemzeti identitás és a nemzeti függetlenséggel szembeni tüntető közömbösség és az Oroszországgal való egyesülésre törekvés szintén tudatos választás eredménye. A szerző a fehérorosz preindusztriális társadalom ipari társadalommá alakulását mutatja be, és arra a következtetésre jut, hogy ez a folyamat még nem zárult le Fehéroroszországban: végső eredménye – a nemzetállam kialakulása – még várat magára. A premodern kor, amely a Szovjetunióba betagolt Fehéroroszországban az 1950-es évekig tartott, drámai változásokat hozott a társadalom szociális és nemzetiségi struktúrájában (erőszak, terror, lakosságszere, erőszakos telepítések, holokauszt, kollektivizálás). Ezek következtében a társadalom atomizált, russzifikált és szovjetizált városba áramló paraszti származású migránsok tömegévé alakult át, akiket megfosztottak valódi nemzeti elitjüktől, de még nemzeti öntudatuktól is. Az 1960-as évektől az 1980-as évek közepéig tartó intenzív iparosítást és urbanizációt még fokozottabb russzifikáció és a nemzeti jelleg további rombolása kísérte. Az 1980-as évek második felében Fehéroroszország gazdasága még mindig növekedő pályán mozgott, a köztársaság a prosperitás szigetének számított a pangó Szovjetunióban. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy itt nem bukkant fel olyan nemzeti érzelmű reformpolitikus, mint az orosz Borisz Jelcin vagy az ukrán Leonyid Kravcsuk. A szűk értelmiségi körre korlátozódó nemzeti mozgalom ideológiája iránt nem volt fogékony a közben már orosz anyanyelvűvé vált többségi lakosság. A nemzeti függetlenség „kivívása” jobbára a véletlen ajándéka volt, nem pedig tudatos és főleg nem tömeges küzdelem eredményének, ezért a fehérorosz közvélemény nem is tekintette értéknek. Ebben az összefüggésben a mai fehéroroszországi viszonyok már természetesnek és logikusnak látszanak – zárja tanulmányát a szerző.

Valerii Karbalevich minszki politológus a fehérorosz transzformációs modellt elemzi a Lukasenka-rezsim és a szovjet múlt iránti nosztalgia összefüggésében (*The Belarusian Model of Transformation: Alaksandr Lukashenka's Regime and the Nostalgia for the Soviet Past*, no. 4, pp. 7–38). A szerző szerint Fehéroroszország annak a példája lett, hogy a demokratikus átalakítás visszafordítható. Az ország a szocializmus kirakatának számított a szovjet időkben, itt magasabb volt az életszínvonal, mint a birodalmi átlag. Az előző tanulmánnyal összhangban Karbalevich is úgy látja, hogy Fehéroroszország a lakosság többsége és az uralkodó elit akaratának ellenére vált független állammá. Véleménye szerint a fehérorosz társadalom nem volt érett a reformra már a gorbacsovi peresztrojka kezdetén sem. Aljakszandr Lukasenka győzelme az 1994. évi köztársaságielnök-választásokon populista forradalom volt. Fő jelszavai a korábbi rendszerhez való visszatérés, valamint a nomenklátúra és a vállalkozók elleni harc volt. A fehérorosz nemzeti újjászületés helyett egyfajta pánszláv ideológia került előtérbe. 1996-ban népszavazásnak álcázva államcsíny zajlott le, amelynek eredményeképpen olyan tekintélyuralmi rendszer alakult ki, amelyben minden hatalom az elnök kezében összpontosul. A piaci reformokat leállították, a magánszektornak hadat üzentek. A titkosszolgálatokat visszahelyezték korábbi funkciójukba, megkezdődött az ellenzék, a nomenklátúra és az üzleti szféra üldözése. A társadalom megosztottsága egyre mélyült, a rendszer ellenzőivel szemben ellenséges légkör alakult ki. A népképviselői szerveket felszámolták, a civil társadalom struktúrái ellen is támadás indult. Ezek helyett korporatív szervezeteket alakítottak ki, az egyes lakossági csoportok érdekeinek a megjelenítése ezek monopóliuma. A külpolitikában az Oroszországgal való integrálódás politikáját hirdették meg, az egy államban való egyesülés a meghirdetett cél. Ezzel egyidejűleg feszültek a Nyugattal való kapcsolatok. Mindezek kö-

vetkeztében Fehéroroszország nemzetközileg elszigetelődött. A szerző megállapítása szerint a Fehéroroszországban kialakított társadalmi modellnek nincs történelmi perspektívája, és amíg az ország e modell keretei között működik, állandó és megoldhatatlan társadalmi és gazdasági válságra van kárthatatva.

Mikhal Zaleski minszki közgazdász és szociológus Fehéroroszország rendkívül lehangoló gazdasági és demográfiai helyzetét vizsgálja az elmúlt évtizedben. Realista – tehát végtelenül pesszimista – tanulmányából „egy csaknem halálra ítélt ország” képe bontakozik ki (*An Almost Doomed Country: The Economic and Demographic Situation of Belarus in the Past Decade*, no. 4. pp. 39–63). A szerző a romló gazdasági mutatókon, valamint a fehéroroszek jellemző mentalitásán és életkilátásaikon mutatja be a válságot. Rámutat arra, hogy milyen nehéz sikerrel kecsegtető gazdasági stratégiákat a társadalmi tudat előzetes megváltoztatása nélkül véghezvinni. Éppen a gazdaság és a társadalmi tudat szoros összefüggésébe vetett meggyőződése vezeti Zaleskit arra, a tanulmánya címét is megtett következtetésre, hogy hazája „egy csaknem halálra ítélt ország”. Miután elemzi az életszínvonal drámai zuhanását, a munkanélküliség növekedését, a társadalom elszegényedését, az egészségügyi ellátórendszer romlását és a fehérorosz nép fatalista életfelfogását, arra az álláspontra jut, hogy a nemzet léte forog kockán. Aggodalma csak mélyül, amikor arról ír, hogy a közvélemény-kutatási adatok szerint a fehéroroszek többsége az olyan értékeket tartja a leg többre, mint a birodalmi hatalom, az ortodox vallás és a szovjet kollektizmus, amelyek nem kompatibilisek a demokráciát és a piacgazdaságot célzó transzformációs folyamattal. A posztszovjet kapitalizmusba való belenövési folyamat nem túl látványosan, de erőteljesen folytatja a fehérorosz nemzettudat rombolását. Isten, az Oroszországgal való integráció és az elnök – a fehéroroszek szemében ezek válnak azokká a külső erők, amelyek képesek megvédeni őket a számukra érthetetlen új étellel szemben. „Európa és Amerika már üdvözölte azokat, akik nem hisznek ezekben az erőkben és védtelennek bizonyultak a fehérorosz valósággal szemben. Lehet, hogy ők ott jobban szeretik Fehéroroszországot, mint az itteniek” – zárja tanulmányát a fehérorosz szerző.

A vendégszerkesztő Anna Engelking a Grodno vidéki fehérorosz kolhozparasztok mentalitását elemző tanulmányában (*The Mentality of Kolkhoz Inhabitants: Research Notes from the Grodno Region of Belarus*, no. 4, pp. 64–78) saját 1993 óta végzett terepkutatásai alapján azt elemzi, hogy a fehérorosz parasztok miért fogadták el fokozatosan a kolhozot, azt az intézményt, amelyet eredetileg a szovjet hatóságok kényszerítettek rájuk (Grodno vidéke 1939 szeptemberében került Szovjet-Fehéroroszországhoz, a háború miatt itt csak 1945 után szilárdultak meg a szovjet viszonyok). A szerző véleménye szerint nagy szerepet játszott ebben az, hogy a szovjet kolhozrendszer lényegében a korábbi feudális rendet konzerválta, megőrizve ezzel a fehérorosz parasztság mitologikus gondolkodásmódját, a társadalmi valóságot hierarchikus és patriarchális viszonyokba rendezi. Béke és rend a két legfőbb érték a kolhozparasztok között, s ebben a fehérorosz társadalom nem különbözik sok másától. Sajátosan fehérorosz viszont az a felfogás, hogy minden kormányzat jó, amely biztosítja a békét és a rendet. Ez a mentalitás nem kizárólag a kolhozparasztokra, hanem a fehérorosz társadalom többségére is jellemző. A szerző szerint „ilyen kollektív tudattal a fehéroroszek szellemi útja a patriarchálistól a demokratikus világszemléletig nem ígérkezik sem könnyűnek, sem gyorsnak”.

Végül az utolsó tanulmány összevető jellegű: Eugeniusz Mironowicz białystoki történész azt vizsgálja, hogyan viszonyulnak a fehéroroszek és a lengyelek országuk függetlenségéhez (*The Attitudes of Belarusians and Poles Toward the Independence of Their Countries*, no. 4, pp. 79–89). Az eddig olvasottak alapján nem meglepő, hogy az összehasonlítás a fehéroroszekre nézve nem túl hízelgő. A lengyelek sosem fogadták el telje-

sen a kommunizmust, a lengyel értelmiség szüntelenül fáradozott azon, hogy a lengyelek megőrizték nemzeti identitásukat, s amikor 1989-ben Lengyelország visszanyerte teljes függetlenségét, azt a lengyel társadalomban senki, egyetlen politikai irányzat sem kérdőjelezte meg. Fehéroroszországban, amely a Szovjetunió része lett, a háborús károk helyreállítása és azt ezt követő gazdasági stabilizáció során a társadalom egyre nagyobb arányban elfogadta a közelet szovjetizálását, a fehérorosz értelmiség többsége támogatta a kommunistákat, akik nemzetük eloroszosításán dolgoztak. A fehérorosz állami függetlenséget és a demokratikus átalakulás lehetőségét kezdetben hallgatólagos beleegyezés fogadta, de a gazdasági helyzet romlása és a terjedő korrupció nosztalgiát váltott ki az egykori Szovjetunió iránt, és az Oroszországgal való integráció óhaja kerekedett felül. A fehérorosz függetlenség híveinek a száma ugyan 1998 óta növekszik, de ez valószínűleg csak a csecsen háború „begyűrűzésétől” való félelem következménye. A fehéroroszek többsége a moszkvai televíziós csatornákat nézi, az oroszországi események nagyobb visszhangot váltanak ki belőlük, mint ami hazájukban történik. Alighanem még mindig úgy vélik, hogy a jövőjükre vonatkozó legfontosabb döntéseket inkább Moszkvában hozzák, mint Minszkben. A szerző szerint ez a gondolkodásmód a legkomolyabb akadály a Fehéroroszország valódi függetlensége felé vezető úton.

A nyolc tanulmány és a vendégszerkesztő bevezetője aktuális, ugyanakkor rendkívül alapos és árnyalt képet fest a fehérorosz társadalom jelen – kétségtelenül válságos – állapotáról és annak történelmi előzményeiről. A szerzők közül hárman maguk is fehérorosz állampolgárok, és belülről látják országuk állapotát, s el kell ismernünk, hogy nem törekednek annak szépítésére. Az öt lengyelországi kutató egy része maga is az ottani fehérorosz kisebbséghez tartozik, a többiek pedig hivatásszerűen foglalkoznak a fehérorosz tudományok, az alborutenisztika valamely ágával, tehát közvetlen rálátásuk van a szomszédságban zajló folyamatokra. Őszinte elismerést válthat ki bennünk az a féltő gond és felelősségérzet, amellyel a lengyel értelmiség az egykori Lengyel–Litván Államközösség utódállamaiban végbemenő folyamatokat figyeli, továbbá az a nagyvonalú és önzetlen támogatás, amellyel az egykori társnemzetek, különösen a legelesettebbek nemzeti sorskérdéseit a nemzetközi tudományosság nyilvánosságához segíti, aminek egyik szép megnyilvánulása éppen az IJS fentebb ismertetett két fehérorosz különszáma. A szerkesztés gondossága folytán a két füzet anyaga egy nem túl nagy terjedelmű, de rendkívül informatív és megbízható látteletté áll össze, amelyet nem lenne haszontalan magyarul sem megjelentetni. Egyrészt azért, mert Fehéroroszországról a magyar társadalom sem sokat tud, másrészt azért, mert az ismertetett tanulmányok alapján is nyilvánvaló, hogy bármilyen lassan is múlik az idő Fehéroroszországban, előbb vagy utóbb ez az ország is – esetleg majd látszólag váratlanul – az érdeklődés homlokterébe kerülhet.

Belarus: Between the East and the West (I–II).

Guest Editor: Anna Engelking. International Journal of Sociology. Vol. 31, No. 3, Fall 2001. 93 p.; Vol. 31, No. 4, Winter 2001–2002. 89 p. Published by M. E. Sharpe, Armonk, NY.

Zoltán András

Az etnikai csoport és a nemzeti közösség között

(A fehéroroszok a XIX. századi kelet-közép-európai nemzeti folyamatok tükrében)

Ryszard Radzik, a nemzetközileg jól ismert, hazánkban is publikáló lublini szociológus* új könyvében széles nemzetközi kitekintéssel vizsgálja a fehérorosz nemzetté válás elmentmondásos történetét a XIX. században. A könyv bevezetőjében (7–14. p.) a témaválasztást többek között azzal indokolja, hogy a fehérorosz társadalom történetét és kultúráját Lengyelországban alig ismerik (ami persze Magyarországra még fokozottabban érvényes). A fehéroroszok abban különböznek a legtöbb mai európai társadalomtól, hogy a nemzetté válás kevésbé érintette őket. Döntéseiket, választásaitak külföldön gyakran értetlenül fogadják. Feltehető, hogy mentalitásuk alakulásában nem csak a XX. század, hanem a korábbi korszakok eseményei is szerepet játszottak. A XIX. század a fehérorosz fejlődés szempontjából azért lényeges, mert ekkor ment végbe a korábban nyugati kulturális orientációjú fehérorosz nép többségének az orosz kultúrkörbe való átlépése, ami a XX. században csak megerősödött. A szerző a kulcsmozzanatnak ebben a görög katolikus egyház felszámolását és az orosz ortodoxiára való áttérést tartja. A XIX. századi szemlélők által még alig észrevett változás következtében mára a lengyel és a fehérorosz társadalom között hatalmas kulturális szakadék tátong, ami a gazdasági és politikai életben is megnyilvánul. A könyv a szakadás kezdetét vizsgálva az eltérő fejlődés okait is keresi. Mindez szorosan összefügg a fehérorosz nemzeti tudat kialakulásával. A fehéroroszok Európában ritka példát szolgáltatnak arra, hogy a szovjet típusú osztályideológia győzelmet aratott a nemzeti fölött. A modern fehérorosz társadalom ugyanis nemzetietlen, osztályharcos és internacionalista ideológiára épült. Ez az ideológia a balti köztársaságokban és magában Oroszországban is a létező nemzeti ideológiára épült rá, Fehéroroszországban azonban az alapoktól kezdve erre épült a modern társadalom. Így azután a Szovjetunió szétesése és azt összetartó ideológia csődje után a litvánok, a lettek, az észtek, de az oroszok egy része (főleg a moszkvai és a pétervári elit) is visszatérhettek a még mindig létező nemzeti hagyományhoz mint olyan összetartó erőhöz és ideológiához, amely segíti őket társadalmuk újjáépítésében. A fehéroroszoknak nincs ilyen lehetőségük, mert túlnyomó többségük sosem vált nemzetté, a nemzeti eszményhez ellenségesen viszonyul, azt a nacionalizmussal azonosítja. A szovjet értékek azonban szétestek, a nemzetiek viszont idegenek számukra. A társadalom újjáépítése állhatatosságot és lemondást követel. Nehéz végrehajtani olyan társadalomban, amely inkább a mának élő egyedei halmaza, semmint közösen megélt értékek által egységbe forrasztott közösség. Ezért haladnak a reformok lassan a balti köztársaságokban, állandóan megpróbálkoznak velük az orosz elítelt is, a fehéroroszoknak azonban egyelőre még arra sem volt elég erejük, hogy kezdeményezzék őket. Mindennek az okát keresve vissza kell nyúlni a XIX. századi kezdetekig.

A könyv első fejezete (15–40. p.) az etnikai csoport és a nemzet meghatározását tartalmazza. Az etnikai csoport Ryszard Radzik felfogása szerint az írásbeliség előtti népet jelenti a feudalizmus és a korai kapitalizmus viszonyai között, amikor még nem dőltek le a távolabbi kontaktusokat lehetővé tévő akadályok. Az etnikai csoport „mi” élménye az egyedei közvetlen érintkezéséből táplálkozik a falu és legközelebbi környéke területén.

Nem rendelkezik a csoport más csoportoktól való különbözőségéről ideologizált formába öntött tudattal. Ezzel szemben a nemzet közvetett kapcsolatokkal összefűzött kultúra-centrikus közösség, amely csak fejlett oktatási rendszer, kulturális és térbeli kommunikáció mellett jöhet létre.

A második fejezet (41–84. p.) a kelet-közép-európai nemzetek kialakulását vázolja fel. Tipológiaiilag megkülönbözteti a Kelet-Európára inkább jellemző kultúrnemzetet, amely etnikai, főleg nyelvi alapon fejlődik, a modern értelemben vett politikai nemzettől, amely az állam által reprezentált politikai értékeken alapul és inkább Nyugat-Európára jellemző. Ez utóbbi klasszikus példája Franciaország. Kelet-Közép-Európában főleg a német, a lengyel és a magyar fejlődést veszi szemügyre. A lengyel–litván állam esetében itt is meglett volna a lehetősége a nyugat-európai politikai nemzet kialakulásának, ezt a fejlődési utat azonban az ország XVIII. század végi felosztásával a szomszédos nagyhatalmak elvágták. Magyarország helyzete annnyival jobb volt, hogy a hazai intézmények jogfolytonossága a Habsburg-birodalmon belül is megmaradt, sőt 1867-től növekedett is Magyarország önállósága. Mindkét nép rendelkezett saját politikai elittel, több évszázados kulturális hagyománnyal, nemzeti ideológiával, így tömeges asszimilációra nem került sor. Viszont későn került sor a parasztok beemelésére a nemzetbe. Ez egyúttal esélyt is adott a régi lengyel–litván állam egyéb népeinek – a litvánoknak, fehérorosznak, ukránoknak – arra, hogy nemzeti különállásukat megfogalmazzák. A megvalósulás azonban sok tényezőtől függött: kultúrájuk önállóságától, saját elitjük kialakításának a képességétől, a nemzeti aktivitást segítő vagy gátló politikai körülményektől.

A harmadik fejezet (85–137. p.) a fehéroroszországi lengyelek nemzeti fejlődését vázolja fel, mivel a fehérorosz társadalom változásait a XIX. században nagymértékben meghatározta egyrészt a hagyományos lengyel tudat felbomlása, a nemesség jelentőségének a csökkenése az értelmiség és az általa képviselt kulturális (etnikai és nyelvi) nemzeti jellegzetességek javára, másrészt az oroszok egyre nagyobb jelenléte. A lengyel nemzetfogalom a keleti területeken lassabban telt meg kulturális tartalommal, mint az ún. kongresszusi királyságban. Keleten az orosz megszállók lengyelelles, oroszosító akciói erőteljesebbek voltak, ez összekovácsolta a lengyel feudális elitet. Itt tovább fennmaradtak a feudális viszonyok, lassabb volt a gazdasági fejlődés, lassabb volt a plebejus tömegek felemelkedése, a lengyel közösségen belül erős volt a földbirtokosok pozíciója. Az oroszosító nyomás mellett is előretörő nem lengyel plebejus nemzeti mozgalmak kisebbségbe kerüléssel fenyegették a lengyel közösséget. Erősítette ez a rendi szolidaritást a nemességben belül, majd a nemzeti szolidaritást is az immár tágabban értelmezett lengyel nemzeti közösségen belül. A lengyelség attribútumaivá egyre inkább a nyelv és a katolicizmus váltak, így a fehéroroszország maga többségi, ortodox megjelenési formájában egyre távolabb került tőle. Ez megnyitotta a lehetőséget a fehérorosz nemzeti tudat kialakulása előtt, illetve – annak hiányában – lehetővé tette azt, hogy a visszavonuló lengyelség után fennmaradó űrt az orosz kultúra töltse be.

A negyedik fejezet (139–201. p.) foglalkozik a fehérorosz nép, a parasztság etnikai tudatának elemzésével. A fehérorosz társadalom a XIX. század folyamán ugyan elindult a városiasodás útján, de ez az európai országok többségéhez képest igen lassan haladt. A jelenlegi Fehéroroszország területén a XIX. század elején a városi lakosság 5 százalékot tett ki, de a század végére sem haladta meg a 10 százalékot. Az 1897. évi népszámlálás szerint a fehérorosz nyelvű lakosság 97,7 százaléka falun, 2,3 százaléka városban lakott. A parasztok 88,3 százaléka volt fehérorosz nyelvű; a fehérorosz nyelvű lakosok a városokban 17 százalékos kisebbséget alkottak. Sem a paraszti, sem a munkásrétegek nem hoztak létre a XIX. században fehérorosz nemzeti mozgalmat. A paraszti eredetű munkásság a városok-

ban nemzeti szempontból közömbös volt, a városokba települve átvette idővel az ott dívó (többnyire orosz) kulturális mintákat. A XIX. században nem lehet még fehérorosz nemzeti értelmiségről beszélni, de voltak már olyan értelmiségiek, akik a fehérorosz nyelvet tekintették anyanyelvüknek. Ezek 1897-ben az államigazgatásban, igazságszolgáltatásban és a rendőrségnél dolgozók 32,1 százalékát tették ki (3553 fő), ők képezték a jogászok 10 százalékát (76 fő), az egészségügyiek 21,7 százalékát (1233 fő), a tanítók 20,9 százalékát (3502 fő), az irodalom, tudomány és művészet terén dolgozók 7,8 százalékát (105 fő). Ez a 8469 fő nem tekinthető azonban a fehérorosz mozgalom bázisának, mivel kulturális és nemzeti szempontból közömbösen viselkedtek egészen a XIX. század végéig. A korabeli fehérorosz irodalmat a lengyel anyanyelvű katolikus nemesek írták. Egyébként is ez a néhány ezres, magát fehérorosz anyanyelvűnek valló értelmiségi se használta a fehéroroszt a szakmai vagy a társadalmi életben, legfeljebb otthon családi körben. Ennek ellenére létezett ez a több ezer fős potenciális közönség, és volt néhány tízezer fős módosabb fehérorosz származású réteg (parasztok, kereskedők, kisiparosok), akik létre tudták volna hozni a fehérorosz nemzeti mozgalmat, hiszen a XIX. század utolsó évtizedeiben létrejövő sikeres litván nemzeti mozgalom mögött sem állt ennél nagyobb módos vagy képzett réteg. Tehát a fehérorosz területek társadalmi és gazdasági elmaradottsága ugyan minden bizonnyal kihatással volt a nemzeti mozgalom megkérdőjelezésére, de nem magyarázza teljesen. Nagy szerepe volt a két uralkodó vallásnak, amelyek a katolikusokat a lengyelekkel, az ortodox vallásúakat az oroszokkal azonosították.

Az ötödik fejezet (203–271. p.) a XIX. századi fehérorosz mozgalom társadalmi hátterét vizsgálja. Elsősorban irodalmi mozgalmról van szó, amelyet kezdetben többnyire nemesi származású, katolikus vallású, lengyel kultúrájú irodalmárok (Jan Czacot, Wincenty Dunin-Marcinkiewicz, Konstanty Kalinowski, Franciszek Bohuszewicz) műveltek. Az ortodox vallású többség nem szorgalmazta a népi nyelv használatát még a szépirodalomban sem. A 70-es évektől az orosz narodnyik mozgalmon belül jut szerephez a fehérorosz eszme, képviselői a fehérorosz területekről elszármazott pétervári és moszkvai egyetemisták voltak, ezek között már ortodox vallásúak is voltak. Lényegében ebben a Fehéroroszországtól távoli, orosz nyelvű közegben született meg a fehérorosz nemzeti eszme, amely ebben a megfogalmazásban elhatárolódik a lengyelségtől és a katolicizmustól, viszont szövetségre kíván lépni Oroszországgal, igaz, egy későbbi föderáció egyenrangú tagjaként. Hatásuk a fehérorosz társadalomra elenyésző maradt. A fehérorosz nemzetté válási folyamat gyengeségét (megkérdőjelezését) a fehérorosz kultúra tartalma, a fehérorosz társadalom struktúrája és az akkori saját elit híján a népi kultúra dominálta, rendkívül csekély történeti tudattal, a saját nyelv iránti megbecsülés hiányával együtt. A görög katolikus egyház felszámolása (1839) a katolikusokat a lengyelséggel, az ortodoxokat az oroszországgal való azonosulásra készítette, s így nagyon nehezen tudott gyökeret verni a fehérorosz eszméje. A paraszti jellegű fehérorosz társadalomban hiányzott az a réteg, amely érdekelve lett volna a nemzetté válásban és annak a motorjává válhatott volna. A görög katolikus egyház felszámolásával a papok is kicserélődtek, az ortodox lelkészek vagy eleve oroszok voltak, vagy eloroszosodtak. A cári birodalomban az 1860-as évektől gyakorlatilag tilos volt fehérorosz nyelvű nyomtatványokat kiadni, márpedig Kelet-Közép-Európában az összes plebejus nemzeti mozgalom irodalmi tevékenységgel indult. Ez a körülmény is gátolta a fehérorosz nemzeti mozgalom kialakulását. Az orosz birodalom civilizációs elmaradottsága folytán azonban a XIX. században a fehérorosz parasztság még nem oroszosodott el tömegesen, így a XX. századra megmaradt a modern fehérorosz nemzet kialakulásának e lehetősége.

A zárszóban (273–278. p.) a szerző megállapítja, hogy a kétszáz évvel ezelőtti helyzethez képest ma Fehéroroszország kulturálisan lényegesen közelebb áll Oroszországhoz,

mint a Nyugathoz. A fehérorosz területeknek az oroszok által történt megszállása ugyan megállította a lakosság ellengyeledésének a folyamatát, de a görög katolikus egyház felszámolásával radikálisan korlátozta egy erős fehérorosz nemzeti mozgalom kialakulását is. A fehérorosz népet az etnikai tudat szintjén tartotta, s mintegy előkészítette a fehéroroszok tömeges eloroszosítását, amire a szovjet korszak iparosítása idején kerül majd sor.

A könyvet gazdag bibliográfia (279–294. p.) és névmutató (295–301. p.) zárja, amelyekből kiderül, hogy a szerző – különösen a tipológiai párhuzamok bemutatásánál – felhasználta az idegen nyelveken fellelhető magyar szakirodalmat is (Kosáry Domokos, Niederhauser Emil, Pach Zsigmond Pál munkáit).

Igen szemléletesek a szerzőnek azok a fejtegetései, amelyek a mai fehéroroszországi helyzet jellemzőit hozzák összefüggésbe a XIX. századi folyamatokkal. Így például a fehérorosz nemzeti mozgalom katolikus és nyugatos színezete kezdettől fogva taszította az ortodox tömegeket. E tekintetben a helyzet ma is ugyanez. Az 1897. évi népszámláláshoz hasonlóan Szovjet-Fehéroroszországban is a fehérorosz városi lakosság zöme a fehérorosz nyelvet nevezi meg anyanyelveként, noha többnyire igen gyengén beszéli, mert a hétköznapi életben az oroszot használja. Az efféle párhuzamokra a szerző sosem mulasztja el felhívni a figyelmet. Ryszard Radzik könyve ezért nem kizárólag történészeknek ajánlható.

*(Radzik, Ryszard: Między zbiorowością etniczną a wspólnotą narodową
(Białorusini na tle przemian narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej XIX stulecia).
Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2000. 301 p.)*

KISEBBSÉGKUTATÁS SZEMLE



Demokratizálódás, politikai intézmények és etnikai konfliktusok

*Saideman, S. M.–Lanoue, D. J.–Campenni, M.–Stanton, S.: Democratization, Political Institutions,
and Ethnic Conflict. A Pooled Time-Series Analysis,
1985–1998. = Comparative Political Studies, 35. vol. 2002. 35. no. 103–129. p.*

A demokratizálódás harmadik hulláma egybeesett az etnikai csoportok számának növekedéséhez kapcsolódó konfliktusokkal. Bármennyire meglepő, a liberális demokráciák hanyatlását 1992 után az új etnikai konfliktusok csökkenése követte. Ez a nyilvánvaló tendencia jelzést kell adjon a témával foglalkozóknak, gondolkozzanak el ezen, mielőtt egyedüli gyógyírként a demokráciát javasolják az etnikai konfliktusok megoldására. Mindenesetre az etnikai konfliktusok számtalan formája sok kérdést vet fel, melyekre a válaszokat hosszabb idő óta neves politológusok keresik. Eredményüket, véleményüket folyamatosan publikálják.

A kérdések között elsőként szerepel az etnikum biztonságának dilemmája, ami az etnikai csoportok és a kormányhatalom közötti versengésre utal. E tekintetben a nemzetközi kapcsolatok hatással vannak a belpolitikára. Az etnikai csoportok számára a legnagyobb potenciális fenyegetettség az ország határain belül uralkodó kormányzat felől érkezhethet. Az etnikai csoportok nagyobb biztonságban lehetnek, ha befolyásolni képesek a döntéshozókat, ha meg tudják akadályozni a kormány ártalmas politikáját. Az etnikai csoportok biztonságának hiánya a kormányzat elleni protestálásoktól a forradalomig terjedő konfrontációkba torkolthat. Demokratikus országokban a kormányzat polgári tiltakozással is befolyásolható. Újjonnan alakult rezsimeknek – különösen ha demokratikusak – a vártnál kevesebb problémájuk támad a kisebbségekkel. Ez arra utal, hogy a döntéshozóknak nem kell nagyon félni a növekvő etnikai konfliktusoktól, ha azok támogatják az ország demokratizálódását. Másrészt az etnikai csoportok megmozdulásainak nagyobb a lehetősége demokratikus rendszerekben, mint önkényuralmiban. A politikai porondon előfordulhat, hogy rivalizáló pártcsoportok mozgalma a nacionalizmus irányába mozdul el.

A politikai változás pusztá ténye is fokozhatja az etnikai küzdelmeket, de ezek inkább a demokrácia irányába hatnak. A kisebbség biztonságának dilemmái kétféle politikai törekvés logikáját képviselik. Először: politikai küzdelmek fokozhatják az etnikai követeléseket, és a politikai változás fokozza a bizonytalanságot. Másodszor: a demokratizálódás folyamatában is felerősödhetnek az etnikai követelések. Időben közeli erre a Szovjetunió osztódásának példája. A Szovjetunió utódállamaiban tartott első választásokat autoritárius rendszerek képviselői írták ki, még mielőtt az országok valószínűs demokráciává alakultak volna. Így az utódállamok némelyikének politikai rendszere legfeljebb nevében demokratikus. Politikai rendszerek átalakulásában létrejött állami intézmények tevékenysége, intézkedései befolyásolják a kisebbség közérzetét. Különösen fontos, hogy az állam elnöki vagy parlamentáris intézményt alakít-e ki. Konfliktushelyzetek keletkezhetnek választási rendszerekből, mely szerint kap-e a kisebbség beleszólási jogot az állam irányításába és ennek milyen eredménye lesz. Ha nemzetszervek közös határon belül kényszerültek élni – mint pl. a volt Jugoszláviában – az erőviszonyok figyelembevételével valószínűleg szövetségi államot alkotnak. (Európai hagyomány szerint persze a szövetségi állam azonos nyelvet beszélő tartományok/államok közösségéből alakul, ld. pl. az NSZK esetét.)

Politikai tényezőkön kívül is támadhatnak etnikai konfliktusok, bár ilyenek inkább demokratikus, de gazdaságilag elmaradott, szegény országokban fordulnak elő. Gazdag

országok többnyire „megvásárolják” a konfliktusokat. Gazdasági problémák nyomán általában a kisebbség tagjai veszítik el munkahelyüket. Sőt, romló gazdasági helyzetben az etnikum elmarasztalása társadalmi feszültséget vezethet le. Minden esetben az etnikai csoport helyi tömörülése, önálló gazdasági eredménye ellensúlyozni képes, de legalábbis csökkenteni tudja a szélsőséges politikai irányzatok hatását.

Az etnikai biztonság helyzetét elemezve azt is figyelembe kell venni, milyen mértékben befolyásolhatják az etnikai követelések a politikai rendszerváltozásokat. A kérdés ugyanis nem az, hogy egy országot elnöki vagy parlamentáris rendszerben irányítanak, hanem az: van-e az országnak olyan választási rendszere, ami lehetővé teszi az etnikum politikai, gazdasági békéjét és érvényesülését. Vannak olyan évszázados demokráciák, melyekben olykor előfordulnak etnikai zavargások, de ezek nem vezetnek politikai rendszerváltáshoz. Az igazi kihívás napjainkban a politikusok számára az, hogy el tudják-e fogadni az általuk irányított ország alkotmányának oly mértékű módosítását, ami az etnikum megbékéléséhez vezet, még akkor is, ha ezek a módosítások a köztisztviselők, hivatalnoki kar pozícióját veszélyeztetik.

Kádár József

Soknemzetiségű régiók az EU új keleti határain – ét malomkő között

*Batt, Judy: Between a Rock and a Hard Place—Multi-ethnic Regions on the EU's New Eastern Frontier
= East European Politics and Societies, 15. vol. 2002. 3. no. 502–527. p.*

Közép- és Kelet-Európa posztkommunista forradalmi paradox módon utalnak olyan rendszerváltásra, melyben törekednek a „nemzeti önrendelkezés” megvalósítására, egyúttal pedig vissza akarnak térni az „európai népek közösségébe”. Látszólag csak azért ragaszkodnak a nemzeti önállósághoz, hogy azonnal lemondjanak róla. A szovjet elnyomás után felszabadult „nemzetállamok” a nemzet államiságát a francia forradalom politikai kifejezésével regisztrálták, ami a „népakaratot” foglalta magába. De ki a „nép”? – és hová tartozik, mikor a huszadik század politikusai a „nép” megkérdése nélkül tologatták a határokat. Az eljárást Bibó István „politikai hisztériának” definiálta. Ez vezetett a térség népei sorában érzékelhető „egzisztenciális félelem” megjelenéséhez.

Az egzisztenciális félelem a hidegháború végén különösen a multinacionális államok felbomlásával vált nyilvánvalóvá a Szovjetunió, Jugoszlávia, Csehszlovákia viszonylatában, ahol a nemzeti többség magának vindikálta az országot. Egy lehetséges „biztonsági vákuum” fenyegetése a térség államai egy részét a NATO felé irányította. Megérthető ez a tendencia, ha figyelembe vesszük, hogy Közép-Európa multikulturális karaktere az itt élő népek hagyományos interetnikus kapcsolatrendszerére épül. Ahogy ezt Kundera megfogalmazta: „legnagyobb sokféleség legkisebb helyen”. És számukra nincs más észszerű megoldás és hely.

A Kárpát-medence népei együtt éltek a Habsburg-birodalom határain belül 1918-ig. Éltek és hordozták a soknemzetiségű államon belüli etnikumok egymásnak feszülő problémáit. A Kárpát-medencét vagy annak bizonyos részeit a magyarokon kívül más nemzetek is magukénak tekintették és tekintik ma is, így a szlovákok, ruszinok/ukránok, románok, szerbek, szlovénok, horvátok. A politikai határok nincsenek tekintettel a nemzetiségiek koncentrált vagy sporadikus településeire.

A nyugat Közép- és Kelet-Európát a szovjet megszállás idején leegyszerűsítve a „kommunista blokk”-nak nevezte, tekintette és kezelte. Nem tett különbséget a népek eltérő hagyományai és kultúrája, vagyis a nemzeti különbségek között. Közép-Európa nemzetállamai igyekeznek csatlakozni az EU-hoz, de törekvésüket az EU tartózkodással fogadja. A posztkommunista országok – a nemzettudat sokéves elnyomása után – kénytelenek voltak szembenézni a nacionalizmus feléledésével. Egyes államok ezt a tendenciát még alkotmányba is beillesztették; pl. Románia 1991-ben: „Románia független, szuverén, egységes és oszthatatlan nemzetállam.” Románia még mindig fél a magyar revizionizmustól, a magyar irredenta irányzattól. Ilyen és ehhez hasonló törekvések még márkánsabban jelentkeztek a Szovjetunió utódállamainak megalakulása után. Az ukrán alkotmány lerögzíti: „A modern nemzetállam igényli az egységes politikai rendszert...”. A térség országai közül Románia volt az egyetlen, ahol csak 1999-ben szervezték meg a gazdasági régiókat, melyeket EU-konform módon alakítottak ki. Gyanakvásukat a régiók önállósodásának, elszakadásának lehetősége táplálta.

A Kárpát-medence euro-régióit 1993-ban kezdték megszervezni nyugat-európai minta alapján. A Németországgal és Ausztriával határos kisrégiók gazdasági érdekközössége az Új Európa mikrokozmoszt képezik. Összefűzi őket a közös történelem, a földrajzi környezet, a gazdasági fejlődés hasonlósága és a gazdasági prosperitás célkitűzése. Gondokat jelez viszont az infrastruktúra körzetenkénti különbözősége. Az EU hajlandó segíteni a felzárkózás folyamatát. E támogatás fogadására esetenként nincsenek felkészülve a segítségre szoruló. Nemzeti parlamentek politikai belharcai késleltetik a törvényhozó testület munkáját, és a határ menti régiók kereskedelmét hátráltatja a megfelelő vámtörvény hiánya. A vámtisztviselők korrupciója még további feszültségeket gerjeszt. Alapvetően a nehézségeket a gazdasági reformok bevezetésének lassúsága okozza, ami egyre szélesedő szakadékokat képez Románia, Ukrajna, Magyarország és Lengyelország között.

A belföldi nehézségek keveredtek más, külső tényezőkkel. Oroszország pénzügyi összeomlása magával rántotta 1998-ban Ukrajnát, és ez a Kárpát-medencei országok aktivitását szinte megbénította. Jugoszláviát ért NATO-támadás pedig visszavetette az egész térség gazdasági fejlődését.

„Európa” EU-alakzatban nem nyújtott olyan segítséget az euro-régióknak, mint amennyire ez elvárható lett volna. A csatlakozási tárgyalások előrehaladott szintjén álló országok, mint Magyarország és Lengyelország az EU nyomására vízum-kötelezettséget vezettek be ukrán és jugoszláv beutazók számára. Hasonló utazási akadályok kivédésére Szlovákia és Magyarország országhatáron kívül élő nemzeti kisebbség tagjainak külön kártyát, illetve igazolványt bocsátott rendelkezésre, amivel megkönnyítették számukra a határátlépést, továbbá Magyarország ezenkívül más kedvezményeket is biztosít az igazolvány tulajdonosainak. Magyarország ezen túlmenően rendszerezette a „magyar–magyar” találkozókat, tárgyalásokat, melyeken az éppen aktuális problémákat vitatják meg.

A sokszínű, soknemzetiségű kárpát-medencei országoknak – kezdetben bármilyen egyéni vagy csoportos nehézségekkel jár is – egyetlen kiút látszik az évszázadok során kialakult, mondhatni, megkövesedett status quóból: a csoportos csatlakozás az EU-hoz, ami első lépés lehet a többségi nemzet és kisebbség zavartalan együttélésének megvalósulása felé.

Kádár József

Jobboldali radikalizmus és ultranacionalizmus a posztkommunista rendszerben

Timm Beichelt, Michael Minkenberg: Rechtsradikalismus in Transformationsgesellschaften. = Osteuropa.

52. Jg. H. 3. 2002. p. 247–262.

Andreas Bock: Die „Wahrheits- und Lebenspartei“ zwischen Ethnozentismus

und Rassismus. = Uo. p. 280–292.

Michaela Grün: Rechtsradikale Massenmobilisierung und „radikale Kontinuität“

in Rumänien. = Uo. 293–304.

A tömegszociológiai elmélet aktuális témái sorában hangsúlyos helyet kap a posztkommunista rendszerek jobboldali radikalizmusának kérdésköre. Az elemzések általában egyelőre még közelítő jellegűek. Alaptételként kínálkozik a kelet- és kelet-közép-európai jobboldali radikalizmus új jelenségének értelmezéséhez a rendszerváltó átalakulás mint konfliktus-forrás, mint az egyes társadalmi csoportokat egyenlőtlen formában érintő folyamat ütközésterhes menete.

A totalitárius rendszerek lebontása, átvezetése demokratikus viszonyokba lényegében három síkon megy végbe: a politikai intézményrendszer átalakítása, a gazdasági és szociális szerkezet átrendeződése és az eszmei-ideológiai horizont átszabása síkján. Az intézmények kérdésében viszonylag könnyen kialakítható az érdekviszonyokat egyeztető konszenzus. Ezzel szemben a piaczgazdasági versenyfolyamatokra történő áttérés gyorsan kettéosztja a társadalmat „nyertesekre” és „vesztesekre”, s a csoportok ennek megfelelő magatartást mutatnak. A vesztes és csaldódott csoportok a váltásfolyamatok szimplifikáló, középutas ellenkoncepcióival lépnek fel, melyek kultúra alatti milióben gyökereznek, és az olcsó populizmus, a romantikus ultranacionalizmus – verbálisan a konzervatív-politikai jobboldalról kölcsönzött – kliséi jegyében mozgósítanak. A klisék sorában általában súlypontba kerülnek a nemzeti ideológia, az etnikai kirekesztő és az idegenellenes érzület elemei. A jobboldali radikalizmus több, különböző ideológiai változata az adott nemzeti-történeti háttér szempontjából részint a fasisztoid-autokratikus, részint a nemzeti-kommunista típusba illeszkedik, rasszista-etnocentrikus vagy vallási vagy fundamentalista talajon áll. A csoportosulások nem feltétlenül jutnak el az adminisztratív szinten megfogható szervezethez sem, nem hogy a pártszerveződésig, mint az a tétéles ideológiát nélkülöző skinhead-mozgalom esetében is történt világszerte.

Magyarországon a radikális szélsőjobb a közepesen „fejlett” (1995-ben feltehetőleg mintegy négyezer aktivistát és mintegy 160 ezernyi szimpatizáns számoló) skinhead-mozgalom mellett az ezzel kapcsolatot tartó, leginkább antiszemita megnyilatkozásairól ismert, Szabó Albert-féle Magyar Népjléti Szövetség és néhány más, hasonló, de csak periférikus jelentőségű csoport tartható számon: Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség, A Kommunizmus Üldözötteinek Szövetsége, Magyar Nemzeti Arcvonal. (A szerző ezekről csak érintőlegesen ír; a „fasisztoid-autokratikus” besorolást adja nekik; forrásai: Karsai L.: The Radical Right in Hungary, In: P. Ramet: The Radical Right in Central and Eastern Europe since 1989, Pennsylvania, 1999; az Institute for Jewish Policy Research and American Jewish Committee, Hungary honlapja, 1999.) Mint pártformáció, méghozzá jól szervezett és céltudatos erő, a MIÉP áll az előtérben. A hazai közönség és a választópolgár előtt jól ismert Csurka-féle párt nacionalista populizmusára az antiglobalizmus, az idegenellenesség, az antiszemitizmus, az antidemokratizmus elemeit tapasztja. Természetesen a hazai cigánysággal kapcsolatos rasszizmusára, valamint a trianoni kérdés napirenden tartására is utal.

Az 1998-ban a parlamenti küszöb fölé felértékelődött nacionalista párt sikerének magyarázatát a szerző egyrésről a Habsburg hatalmi konglomerátum méhében kialakult

etnocentrikus identitástudat továbbélésében, az 1918–1990 közötti magyar társadalom-történet demokrácia-hiányos örökségében, másrésztől a kritikus gazdasági váltásfolyamat során leszakadó tömegek elnyomorodásában és ennek kapcsán a kommunista rendszerben végzetesen elhanyagolt romakérdés elhatalmasodásában, a magyar társadalom széles köreinek távlatvesztésében keresi. (A marxista-ízű elemzés nem vesz tudomást arról például, hogy a MIÉP-szimpatizánsok jelentős részben a középosztálybeli értelmiség soraiból verbuválódik – kiváltképp Budapesten – a szerk.) Ebben a közegben a jobboldali radikalizmus megfelelő táptalajra talál az európai szemhatárú átalakulás populista megkérdőjelezésével. A mozgalom további térhódítása ellen Magyarországon gátat emelhet az e szempontból szerencsésnek mondható pártpolitikai környezet, amelyen belül a nemzeti ideológia elemeit, ezek abszolutizálása nélkül, a demokrácia elvét szem előtt tartó erők is beépítik programjukba, és végső soron a rendszerváltás korai időszakában már szilárdan, tartós alapokon kiépült demokratikus intézményesség. (A szerző e várakozását a 2002-es választások egyelőre igazolják.)

* * *

A román jobb-radikalizmusnak szentelt elemzés ugyanazt az átalakulási konfliktus-elméletet és ugyanazt a tipológiát alkalmazza, mint az előző, de a romániai valóságnak megfelelően valósággal burjánzó és a pártpolitikában hasonlíthatatlanul nagyobb teret foglaló jelenségek körét mutat be. A csoportosulások és programok végtelen osztódása és hullámlázása (a román politikai kultúra kezdetlegességének kifejeződéséeként) ugyan a hatékonyságukat nagyrészt ki is oldja. (Sajnos, igaz ez a demokratikus pártok esetében is.) Összes tömegük, színkálajuk mégis riasztó. A 90-es évek elejétől „fasisztoid-autokratikus” és „rasszista-etnocentrikus” formációk és mozgalmak egész sora lépett a nyilvánosság elé. Előbbiek többnyire a két háború közötti militáns-fundamentalista, népmítológiai, etnokratikus ideológiák örökösei (emigrációjukból visszatért veteránjaik felvezetésével; a szereplőkörben a Vaszgárda több volt tagja megtalálható). Az ismertebbek közé tartoznak: az egyéb programpontjai mellett szélsőségesen magyarelleness Vatra Românească, valamint az Antonescu marsall Liga. A legtöbb formáció régi ortodox vallási fundamentalista elemeket is felelevenít. A Szekuritate szétszóródó rajának beépülése biztosítja a kommunista korszak „radikális folytonosságát”. Valamennyien tulajdonképpen az 1992-es, első demokratikus választások előtt jelentek meg, utána csekély eredményeikkel visszavonulva lappangtak, átalakult formában próbálkoztak újra. A második csoportban zömmel olyan, jelentékeny erőt képviselő (képviseleti, sőt kormány szerepet is nyert) posztkommunista pártok sorakoznak (Szocialista Munkapárt – PSM, a Román Nemzeti Egység Pártja – PUNR), amelyek a doktriner baloldali szövegekkel együtt a román tömegekbe Ceaușescu idején belesulykolt nacionalista-fundamentalista indulatokat is megörökölték, és ezekkel obstruálják a rendszerváltó átalakulás nehézkes, elhúzódo és évekig egy helyben járó menetét. A román totalitarizmus és gazdasági állam-monopolizmus hézagtalanul zárt rendszeréből való kitörés különösen súlyos szociális és politikai konfliktusokkal, anarchiával és elhúzódo válsággal terhelt, nem szolgálhatott alapul különösen pozitív jövőkép-változatoknak. Az elhúzódo, anarchikus átmenet fő haszonélvezője a poszttotalitárius típusban ma az a Nagy-Románia Párt (PRM), amely számos más formációt maga alá gyűrve, töredékpártokat befogadva-beolvasztva, 1993 és 2000 között képes volt megtízszerezni táborát, hogy az utolsó parlamenti választások során második erővé nője ki magát, közvetlenül az Iliescu-féle PDSR mögött.

A Nagy-Románia Párt, C. V. Tudor mindenre elszánt, „népvezéri” indíttatású vezénylete alatt sűríti egybe és kínálja az etno-nemzeti öntudat, a kirekesztés, a faji diszkrimináció

ció, a protekcionizmus, a tekintélyelvű uralom és rendpártiság minden elemét, amely a román társadalom különböző rétegei által olykor hagyományosan „fogyasztható” vagy szoktatással újonnan megkedveltethető. A Tudor-féle tan lényege azonban a román totalitarizmus etnokratikus elvével és militáns etnocentrizmusával való folytonosság, amivel „rendszerelváltó” párt létére egyszerűen folytatja a nemzeti kommunizmus totalitárius radikalizmusát, azaz a „radikális folytonosság” képviselője. Ami a szeme előtt lebeg: egy hasonló diktatúra, nyilván ezúttal a magántulajdonra alapozva, de a más nemzetiségű polgárok kíméletlen kiszorításával és büntetésével, egyebekben a saját nemzeti tömegek alávetésével és kíméletlen igába hajtásával.

Nemzetközi szinten is jól ismert a Nagy-Románia Párt ádáz magyarellenessége. Az erős magyarelles beállítódást Romániában az elemzés összefüggésbe hozza részben az RMDSZ etnikai pártjellegével, ami a maga részéről jól formált „ellenségképet” kínál ürügyül a román etnonacionalista fundamentalizmus számára. Ez utóbbi azonban, ürügyeken innen és túl, a magánvaló.

Komáromi Sándor

A nacionalizmus kiterjedése: nacionalista magatartás szerkezete Magyarországon és Jugoszláviában

*Todosijević, Bojan: Dimensions of Nationalism: Structure of Nationalist Attitudes in Hungary and Yugoslavia.
= Central European Political Science Review, 2. vol. 2001. 6. no. 170–185. p.*

Ha valaki egy népcsoportot, mondjuk nemzetet antidemokratikusnak, önkényuralminak, kollektivistának, ellenségesnek, idegengyűlölőnek, míg ezzel szemben másokat demokratikusnak, egyenjogúságot biztosítónak, polgárinak és individualistának nevez, akkor ezt a felfogást rendszerint előítéletesnek és etnocentrikusnak nyilvánítják. Ha viszont az olvasható, hogy egy bizonyos „nacionalizmus” antidemokratikus, önkényuralmi, kollektivistá, ellenséges, idegengyűlölő, míg egy másik fajta nacionalizmus demokratikus, egyenjogú, polgári stb., akkor ez a nacionalizmus „elméletének” elemzéseként jelenik meg, ami a „keleti” nacionalizmus és a „nyugati” nacionalizmus ellentétes megítélésére utal.

Ezt a kettős tipológiát kísérelte meg tisztázni néhány szerző, a témát különböző szempontokból megközelítve (pl. Kohn, 1945; Greenfeld, 1992; Hall, 1995; Sugar, 1969; Smith, 1991). Megkísérelték illusztrálni a tapasztalati és elméleti különbséget a „polgári” és az „etnikai” nacionalizmus között. Megállapítható, hogy az elemzések szerint a nacionalista mozgalmak tradíciója, ideológiája nem egységes.

Kahn (1945) véleménye szerint különbséget kell tenni a keleti és a nyugati nacionalizmus között, mert az utóbbi a múlt – valóságot megszépítő – szentimentalizmusa nélkül, az egyén szabadságának alapján nyilvánul meg Angliában, Franciaországban és az Egyesült Államokban. A keleti nacionalizmus a „politikai és társadalmi fejlődésben visszamaradt” országokban érvényesül szervezett, misztikus és tekintélyuralmi formában. A keleti nacionalizmus nem a fennálló államformát akarja a nép államává alakítani, hanem inkább a határokat szeretné áttrajfolni az etnográfia igényének megfelelően. Amikor a keleti nacionalisták azt tapasztalták, hogy a nyugatról „importált” nacionalista ideológia náluk nem úgy működik, mint az „exportáló” országokban, ez a tény „megsebezte a tanult társadalmi réteg büszkeségét”, és kisebbségi komplexust váltott ki.

A nacionalizmus szerkezetét vizsgáló csoport – teljes névtelenséget biztosítva – kérdőíveken gyűjtött adatokat szegedi és szabadkai középiskolákban. Az ívek kitöltésére

40 perc állt a tanulók rendelkezésére. A kiértékelés azt mutatta, hogy míg a magyar válaszok egységesek voltak, addig a jugoszláv tanulóké megosztottnak bizonyultak. Az eltérés fő oka: a szabadkai válaszok relatív többsége (42%) a magyar kisebbségtől származott.

A kiértékelte adatok mélyebb elemzése a nacionalista magatartás elterjedtségét tárta fel. Korábbi tanulmányokkal összehasonlítva megállapítható a magyar és a jugoszláv nacionalizmus szerkezetének és kiterjedésének különbsége. Míg a jugoszláv minta elfogadható az egyénekhez viszonyítva a nacionalizmus etnikai-polgári mértéke szerint, addig a magyar minta nem ezt a képet mutatja. Nemzetállamok határon túli kisebbsége makroszinten mobilizálható, és ezt a különbséget jelzik a kérdőívekre adott szabadkai válaszok. Magyarország etnikailag egységesnek mondható, nincsenek számottevő nemzetiségei. Ezzel szemben Jugoszlávia soknemzetiségű ország, amely ráadásul etnikai konfliktusokkal küszködik. A felmérés válaszaiban tükröződik a magyar kisebbség jelenléte. Következésképpen az egész mintavétel – függetlenül az etnikai háttértől – az etnicitás felértékelődése helyzetében készült, ami mind a köz-, mind a magánszférában észlelhető.

Mindenesetre e jelenség magyarázata – különösen az, hogy miért és hogyan befolyásolnak szociális folyamatok egyéneket – társadalom-pszichológiai elemzést igényel. Etnikai konfliktusok heves érzelmi reakciót váltanak ki, amik heves „etnifikálódáshoz” vezetnek, és polarizálják a korábban heterogén vagy annak látszó társadalmat.

Annak érdekében, hogy a társadalmi és politikai folyamatok és a nacionalizmus szerkezete tárgyilagosan vizsgálhatók legyenek, érdemes lenne összehasonlítani és azonos módon értékelni a Milosević-rezsim utáni korszak etnikai karakterét. Már csak azért is érdemes volna ezt megtenni, mert a keleti nacionalizmus hipotézise nem minden alap nélkül való. A kisebbségi komplexus talán hasonló szerepet játszik mind a keleti, mind a nyugati nacionalizmusban, és ez kapcsolódhat az egyének különbözőségéhez etno-nacionalista viselkedés formájában. Más különben a kisebbségi érzés azt a hiedelmet is gerjesztheti, hogy az egyik népcsoport különb a másiktól, azaz megfogalmazódik az etnocentrizmus és a prejudikáció. A különböző kultúrák nacionalista megnyilvánulásai megérdemelnének időnként többsíki összehasonlítást és elemzést az etnikai konfliktusok elkerülhetősége vagy tompítása, fékezése érdekében.

Kádár József

Milyen Európát szeretne a lengyel katolikus elit?

Szerkesztőbizottsági ülés a Więź-ben

*Mazowiecki, Tadeusz: Europa, jakiej chcemy + Dyskusja
= Więź, 2002. 8–9. no. 43–57. p.*

A Więź c. havi folyóirat a lengyel katolikus elit orgánuma. 1986-ban egyik alapítója, majd főszerkesztője az a Tadeusz Mazowiecki, aki 1989–90-ben az ország miniszterelnöke is volt. A Więź szerkesztőbizottsági ülésén ő tartott bevezetőt a lengyel katolikuság java részének uniós várakozásaival és elvárásaival kapcsolatos kérdésekről. Ez a bevezető időpontilag egybeesett a lengyel püspöki kar EU-témakörrel foglalkozó állásfoglalásával.

Mazowiecki szerint a „kocka immár régen el van vetve”, s ezért nem volna szerencsés arról vitatkozni, hogy az ország belépjen-e az EU-ba, avagy sem. Azt azonban hangsúlyozni kell, hogy az EU korántsem egész Európa, s várhatóan soha nem lesz az, hiszen – II. János Pál megfogalmazásával élve – a földrész két tüdővel lélegzik, a nyugatival és a keletivel, azaz a pravoszlávval. Ezért az EU-nak eleve partneri kapcsolatokra kell berendezkednie a keleti féllel. (A hozzászólások során elhangzott, hogy a pravoszláv világ déli szárnyának EU-hoz csatlakozása feltehetően nem fog problémát okozni.)

„Egy gazdaságilag rugalmas Európára van szükségünk – így a továbbiakban Mazowiecki –, amely meg tud birkózni saját problémáival, az olyanokkal, mint pl. a különféle európai országok tömeges munkanélkülisége, vagy mint az egyes országok fejlődési különbségeiből következő negatívumok felszámolása. Olyan Európát akarunk, amely az USA-n és a gyorsan fejlődő ázsiai országokon kívül fontos tényezője lesz a világ új, globális rendjének. Ez, a globális partnerség alkotóelemeként szereplő Európa alkalmassá válnék a közös politikai állásfoglalások kimunkálására a világ dolgait illetően. Szolidárisnak kellene lennie belföldön és nemzetközileg egyaránt...” Perspektivikusan az EU ne legyen más, mint az országok, társadalmak, régiók szövetsége, s nem pedig szuperhatalom, nem Európai Egyesült Államok, mint Churchill s nyomában több más politikus is javasolta. Ám hogy részleteiben milyen is lesz, arról még hosszadalmas viták fognak folyni, kell is, hogy follyanak. (Róluk a hozzászólások is megemlékeztek.)

A részletek mostani eldöntetlensége részben az erő, részben a gyengeség jele. Az erőt az adja majd, hogy figyelembe lehet venni a sokféleséget és a történeti előzményeket. Az erőtlenséget pedig az idézi elő, hogy mivel semmi sem végleges, sok mindent újra kell kezdeni. Ebből kell végül is valahogy kialakulnia az „uniós rendszernek”, amely se nem föderáció, se nem konföderáció. Nagy kérdés: meddig tart az egyes tagok önállósága? Mit szólnának pl. a lengyelek, ha a hollandok eutanázia-törvénye uniós törvény lenne? Lengyel észrevétel: miért nincs szó az Alapvető Emberi Jogok Chartájában semmiféle vallási vonatkozásról. Bár Lustiger bíboros megnyugtat: ez olyan kompromisszum, amelyet maximalisták kötöttek a kérdés iránt közömbös jogalkotókkal. Mazowiecki a hiányt mégis sérelmezi mondván: Európa lelkiség is.

Az sincs eldöntve még, hogy az EU-ban procedurális demokrácia uralkodik-e majd, avagy az értékeké. Mazowiecki – természetesen – az utóbbi mellett áll ki. A lengyel püspöki kar állásfoglalását Mazowiecki igen fontosnak tartja. A kérdés: a püspöki kar megfogalmazta fenntartások jogosak-e. Ha általános követelményekként olvassuk őket, akkor bizonyosan. Ha viszont olyan feltételekként, amelyekkel az EU-t zsarolni lehet, akkor nem. Mazowiecki mindenesetre általános követelményeknek, posztulátumoknak tartja őket.

A szerkesztőbizottságban sok szó esett a Mária-rádióról, méghozzá meglehetősen elítélő hangnemben. Mind Mazowiecki, mind több hozzászóló azzal vádolja a körülötte kialakult kisebbségi, de annál harciasabb katolikus csoportosulást, hogy „mindent előre tud”, s emiatt vitára, egyeztetésre képtelen. Minden eddigi pápai, egyházi és civil figyelmeztetést unióellenesen értelmez. Sajnos így jár majd ez a mostani püspöki kari állásfoglalás is, amelyre hivatkozva a Mária-rádió munkatársai tovább fogják erősíteni EU-ellenes kirohanásait. Működésük nem tesz jót az ország presztízsének. Nem lehet mást tenni, mint olyan kifejezési formát találni a valódi keresztény fenntartások számára az EU-val történő egyeztetések során, amelyek, miközben megőrzik elvszerűségüket, egyben nyugodtan érvelnek a teljesebb megértés kiküzdéséért.

Oroszország és Finnország

Lipponen, Paavo: Rossiâ i Finlândiâ. = Meždunarodnaâ žizn' 2002. 3. no. 42–47. p.

A szerző – a finn miniszterelnök – az orosz–finn politikai kapcsolatokat tekinti át cikkében. A bevezetőben megállapítja, hogy 1995 óta a finn–orosz határ az első és egyelőre egyetlen közös határszakasza az Európai Uniónak (EU) és Oroszországnak. Az EU bővítési folyamatában az EU és Oroszország közelebb fog kerülni egymáshoz, mivel a tagjelöltek közül négy ország is határos Oroszországgal.

A finn társadalom jól fel volt készülve a csatlakozásra, ezért az EU új lehetőségeket nyitott a finn régiók, az önkormányzatok és az egyes polgárok előtt. Az EU-tagság előnyeit élvezik például a diákok, több mint 4 ezer finn diák tanul más EU-tagországok egyetemén, miközben Finnország is fogad 2 ezer hallgatót a többi tagállamból. Ehhez képest igen szerény az oroszországi diákok száma – mindössze 170 fő – a finn egyetemeken, de hasonlóképpen kevés orosz diák tanul a többi EU-országban is. Ezért a cserekapcsolatok bővítése elsőrendű feladat EU–orosz viszonylatban is.

Finnország EU-tagsága nem gyengítette a kétoldalú finn–orosz kapcsolatokat, sőt előnyükre vált. Oroszország nyitottabbá válása lehetővé tette az interregionális határ menti együttműködést egyfelől a Murmanszki és a Leningrádi terület, a Karél Köztársaság és Leningrád, másfelől Finnország között.

A gazdasági együttműködés fontos terepe az erdőgazdálkodás és a faipar. Oroszország rendelkezik a világ erdeinek negyedével, Finnországban vannak viszont Európában a legnagyobb faipari vállalatok, a legnagyobb technológia-szállítók. A gazdasági együttműködés további területei között kiemelkedő helyet foglal el a vasúti szállítás. A Helsink–Szentpétervár útvonalon a menetidőt a jelenlegi öt és fél órától néhány éven belül három órára kívánják csökkenteni. A finn és az orosz cégek más európai partnerekkel együtt gázvezetékét kívánják építeni a Balti-tengeren át Nyugat-Európába. Finnország más északi államokkal együtt részt vesz Szentpétervár délnyugati szennyvíztisztító berendezésének finanszírozásában. A 150 millió eurós projektum lényegesen javítani fogja a Balti-tenger vízminőségét. A Finn-öböl hajóforgalmának növekedése elengedhetetlenné teszi a hajózás biztonságát garantáló hajóirányítási rendszer kiépítését. A Finnország, Észtország és Oroszország közös erőfeszítésével kialakítandó rendszer már 2003-ban működésbe lép.

Az EU bővítése azzal fog járni, hogy Európa versenyképesebb lesz, létrejön egy körülbelül 450 millió fős piac. Ez nem marad hatás nélkül Oroszországra sem: a kibővített EU Oroszország legnagyobb kereskedelmi partnere lesz. Egyes becslések szerint az EU részesedése Oroszország külkereskedelmében el fogja érni az 50 százalékot. Megjósolható, hogy az EU-bővítés pozitív következményekkel fog járni Oroszországra nézve. Az új tagok az EU külső vámjait fogják alkalmazni, amelyek többnyire alacsonyabbak, mint a jelenlegiek. Az új belépőknek hagyományosan erősek az Oroszországhoz fűződő kapcsolataik, ezért érdekeltnek lesznek az EU és Oroszország kapcsolatainak fejlesztésében.

Oroszországot a történelme is összekapcsolja Európával. Finnország is élt át nehéz időköt, súlyos konfliktusokat az Oroszországhoz fűződő kapcsolataiban, most azonban a finn miniszterelnök a pozitív dolgokat emeli ki a két ország viszonyában. Finnország nagy sikerének tartja, hogy 1809-ben autonóm területként lett az Orosz Birodalom része. Az innen számított száz év alatt ment végbe a finn nemzeti újjászületés. A XIX. század végén a finn gazdaság dinamikusán fejlődött, és a finn kultúra is virágzott. Paradox módon az a körülmény, hogy Finnország Szentpétervár provinciája lett, a finnek előtt jobban megnyitotta Európát, mint ha az ország Stockholm provinciája maradt volna. A finnek

azonban tisztában vannak azzal is, hogy a korábbi Svédországhoz tartozással is szerencsésük volt, mert így elkerülték az európai feudalizmust. És végül szerencsésük volt a finneknek azzal is, hogy 1917-ben Finnország függetlenné vált, éppen a legjobbkor ahhoz, hogy elkerülje az oroszországi forradalmak zűrzavarát.

Finnország egyik nagy előnye Paavo Lipponen szerint éppen az Oroszországgal kialakított jó viszony. A miniszterelnök úgy véli, hogy nincs szükség a finn–orosz közös múlt felülvizsgálatára, semmit sem kell kitörölni az emlékezetből.

Zoltán András

Kalinyingrád és Litvánia

*Venclova, Tomas: Im Vorhof Europas: Über Kaliningrad und Litauen.
= Die Furche. 2002. 34. Nr. 18. p.*

A Die Furche című osztrák folyóirat „Európa előcsarnokában” főcímmel a legismertebb kortárs litván költő, az 1980 óta a Yale Egyetemen tanító Tomas Venclova esszéjét közli a kalinyingrádi problémáról.

Venclova elmondja, hogy számára mint litván ember számára a Kalinyingrádi terület nem egyszerűen egy szomszédos ország, hanem egy súlyos lelki komplexus is, amelybe nosztalgia és elidegenedés, fájdalom és aggodalom keveredik. Sajnos évről évre nyilvánvalóbbá válik, hogy ez a terület anomáliává vált: a posztszovjet térségben az egykori szovjet rendszer rezervátumának számít.

A költő fiatalkorában gyakran járt Kalinyingrádban, elrettentette és ugyanakkor vonzotta a halott város, amelyben az ember a térrel ellenségesen kommunikált. Újabban is átlépte többször a Kalinyingrádi terület határát, hol Lengyelország, hol Litvánia felől. Gyermekkorától a terület sokat változott. Az itteni emberek is kezdik magukat Európához tartozónak érezni, miután már nincsenek olyan hermetikusan elzárva a külvilágtól, mint korábban évtizedekig. Néhányan a terület múltjával is elkezdtek foglalkozni. Sok kalinyingrádi most érzett rá első ízben arra, hogy a nemzeti szocializmus és a háború előtt ezer éven át itt azért valami jelentős is történt.

Litvánia számára is az a legfontosabb, hogy a terület szűnjék meg anomália lenni szomszédai között, amelyek most emelkedő korszakukat élik. Ezért lenne szükség arra, hogy a litvánok és a kalinyingrádiak tisztázzák egymáshoz való viszonyukat. Sok kalinyingrádi területi követelésekkel gyanúsítja Litvániát, azzal, hogy meg akarja hódítani a területet, és el akarja űzni vagy a litván nyelv használatára akarja kényszeríteni a lakosságot. A litván kormány számtalanszor cáfolta, hogy bármiféle területi követelése is lenne szomszédaival szemben, bár tény, hogy vannak Litvániában olyan körök vagy inkább egyének, amelyek vagy akik szavakban ilyesmit hirdetnek.

A litvánok a Kalinyingrádi területet és a vele határos egykori Memellandot (Klaipėda környéke) gyakran Kis-Litvániának hívják. Ezt az elnevezést nem az újkori nacionalisták találták ki, hanem már legalább a XVI. század óta használták latin vagy német nyelvű krónikákban, térképeken és közigazgatási dokumentumokban. Ezer évvel ezelőtt az egész vidéket balti törzsek lakták. A mai Kalinyingrád környékén a poroszok éltek, akik aztán a Németországból érkező jövevényekkel keveredve maguk is elnémetesedtek, és az európai történelemben Poroszországgént ismert német államnak a nevét adták. Az óporosz nyelv a XVII. században kihalt, de fennmaradt emlékei alapján megállapítható, hogy úgy hasonlított a litvánra, mint ma a lengyel vagy inkább az ukrán az oroszra.

Venclovát kalinyingrádi barátai elvitték nemrég Romanovo (németül Pobeten, litvánul Pabečai, poroszul Pabetai) faluba, ahol állnak még annak az egyetlen templomnak a romjai, amelyről biztosan tudni lehet, hogy imádkoztak benne poroszul. A templom és a falu állapota sok kívánnivalót hagy maga után; látnivaló, hogy nem annyira a háború alatt, mint inkább utána pusztult el. Csodálatos gesztus lenne, ha helyreállítanák, és a faluban múzeumot rendeznének be ennek az eltűnt népnek az emlékeiből.

A terület keleti részén a poroszoknál sokkal tovább tartották magukat a litvánok, talán azért is, mert saját államot tudhattak maguk mögött hátszágul: a Litván Nagyfejedelem-séget, amely biztosította a Kelet-Poroszországba települők utánpótlását. A XVI. században az itteni litvánok az összes többi lakossal együtt áttértek a lutheránus hitre, ezért aztán éppen Königsbergben jelent meg az első litván könyv, az első katekizmus és az első Biblia-fordítás. Később ezen a vidéken jelent meg az első litván nyelvtan, az első litván versek, az első mesekönyv, az első újság, az első tudományos munkák. A königsbergi egyetemen jött létre először litván tanszék a világon. Tolminkehmen (litvánul Tolminkiemis, mai orosz néven Csisztije Prudi) faluban, a litván határtól mintegy húsz kilométerre élt Donelaitis, az első litván költő, aki világhírré tett szert. Donelaitis nyelvjárására épült később a litván irodalmi nyelv. Kelet-Poroszország később is nagy szerepet játszott a litván történelemben. Amikor a cári hatóságok betiltották a litván nyelvű könyvnyomtatást, a litvánok német területen szervezték azt meg. Ragnitban és Tilsitben szerkesztették az első litván folyóiratot, az Aušrát is, amelynek alapítási évétől (1883) számítják a modern litván nemzet történetét. A könyveket és a folyóiratot úgy csempészték aztán be nagy kockázattal az Orosz Birodalom területére. Mindezt egy nép nem felejtethi el, s Venclova szerint nem is kell elfelejtenie, ahogy az oroszoknak sem kell elfelejteniük Kijevet, az első Szófia-székesegyházat, Gogol és Bulgakov Ukrajnáját. Mindebből nem következik sem az, hogy Ukrajnát Oroszországhoz, sem az, hogy a Kalinyingrádi területet Litvániához kellene csatolni.

Érdekes, hogy ma körülbelül olyan lélekszámú litván nemzeti kisebbség él a Kalinyingrádi területen, mint a második világháború előtt Kelet-Poroszországnak ezen a részén. Ez a hatalmas arányú lakosságcsere ismeretében meghökkentő. Állítólag néhány családnak a háború előtti időkből sikerült itt maradnia. Zömük azonban éppúgy bevándorló, mint az oroszok. Az utóbbi években az itteni litvánok aktívabbak lettek, litván iskolák és egyesületek jöttek létre, templomot építettek Szovjetszkben (az egykori Tilsitben) és magában Kalinyingrádban is, amire száz éve nem volt példa. Bizonyos fokig visszaáll a náci éra előtti helyzet, ami a költő szerint jó, mert nem csak a demokratikus követelményeknek felel meg, hanem növeli a vidék vonzerejét és változatosságát is, s ez a jövőben gazdasági előnyt is jelenthet.

Kalinyingráddal kapcsolatban vannak litván gazdasági és ökológiai érdekek is, de a legfontosabb a művelődéstörténeti érdek. Más népeknek, elsősorban a németeknek is van ilyen érdekük, de Venclova szerint a litvánoké valószínűleg erősebb, mert az egykori kelet-porosz régió Németország számára sosem volt olyan alapvető jelentőségű, mint Litvánia számára. Ezért minden litván számára nagyon fontos, hogy az úgynevezett Kis-Litvánia kulturális öröksége fennmaradjon.

Zoltán András

Palesztina tűzben és vérben

La Palestine a feu et a sang [Dosszié]. = Le Monde diplomatique, 2002. 49. vol. 578. no.

2002 április–májusában Izrael még mindig megtagadta az elfoglalt területek kiürítését. Ariel Sharon stratégiája eléggé nyilvánvalóan ezzel is az oslói megállapodások felszámolására, a Palesztin Hatóság szétverésére törekszik, illetve a palesztinok ellenállásának teljes felőlrlésére. Egyedül szankciók alkalmazásával lehetne megakadályozni az izraeli kormányt a Biztonsági Tanács egymást követő határozatainak folytonos, szisztematikus megsértésében. Az Európai Közösségeknek, ahonnan az izraeli import több mint 40%-a származik, illetve ahová exportjának több mint negyede irányul, minden eszköze megvan arra, hogy háttár szabjon a terrornak. Annál inkább, mivel az izraeli gazdaság válságban van. Teheti ezt a tudományos, műszaki együttműködési megállapodások felfüggesztésével például.

Jénine, nyomozás egy háborús bűntény ügyében

Kapeliouk, Amnon: Jénine, enquête sur un crime de guerre.

Jénine-t április 3-án rohanták le, a ciszjordániai palesztin települések ellen indított támadás ötödik napján. Ahol a tankok nem fértek be az utcákba, ott buldózerek rombolták porig a házakat. Pár nappal később a település központjában folytatódott az egyenlőtlen harc. A világ legmodernebb módján fölfegyverzett hadserege nem engedett szabad utat a Vörös Kereszt mentőseinek. Miután néhány katona életét veszítette, a házakba ún. „emberi pajzsok” segítségével hatolt be a hadsereg. Ahol nem nyitottak ajtót, ott robbantották azt. Mindent fölforgattak, illetve használhatatlanná tettek a lakásokban. A palesztinok eredetileg 14500-an voltak a településen. A támadás első éjszakáján néhány ezernek sikerült elmenekülni a szomszédos falvakba. Második nap hangszórókon keresztül szólították föl a lakosságot Jénine elhagyására. Ekkor ismét néhány ezren gyalogosan neki-vágtak az ismeretlennek. Négyezren maradtak a táborban víz, élelem, elektromosság, orvosi segítség nélkül. A település fölött állandóan két Cobra körözött, és rakétákkal lőtt mindenre, ami mozgott, illetve az odalentről meghatározott célpontokra. Az előzetesen készített légi felvételen beszámolták a házakat, hogy pontosabban végezhessek a dolgukat. Április 11-én az utolsó ellenálló is megadta magát. Simon Peres, külügyminiszter több mint száz palesztin áldozatot ismert el hivatalosan, ám zárt ajtók mögött „vérengzésnek” nevezte a történeteket. Nem tudni pontosan, ténylegesen hányan haltak meg az izraeli támadás következtében. Az ENSZ főtitkára által kiküldött bizottságnak tehát nincs egyszerű dolga. Az izraeliek egyébként lehetetlenné tették a segélyszállítmányok célba juttatását is – ezekkel a gondolatokkal fejezi be tudósítását a jeruzsálemi újságíró.

Forrong az arab világ

Saadé, Wissam: Le monde arabe en ébullition.

A bejrúti napilap újságírója, W. Saadé szerint Arafát mondása, miszerint a palesztinok Jeruzsálemben „millió számra lesznek mártirokká”, szállóigévé lett. A szakadék egyre inkább mélyül vezetők és állampolgárok között. A palesztinok egy része populista, integrista és Abdallah, szaúdi trónörökösrel szembe helyezkedett. Másik részük a megszállás, és az összefűzés végét várja, a békés megegyezést. Éppen ezért az is nagy kérdés, ki öröklí majd a Palesztin Hatóság vezetését: a nép függetlenségét tartja-e fontosnak, vagy a muzulmán szent háborút és a terrorizmust?

A Palesztin Hatóság vezetője az utóbbi hetekben hihetetlenül népszerű lett, részben mert a függetlenségért és a békéért szállt síkra, részben a Sharon által festett kép miatt, miszerint a muzulmán szent háború, valamint a terrorizmus szimbóluma ő.

Egyiptomban, a népakarat egységesen az izraeli diplomáciai kapcsolatok megszüntetése mellett voksol, és egymást érik a palesztinok melletti demonstrációk. A dzsihad felhívásai egybeesnek a Nasszer-korszak iránti nosztalgiával, ráadásul az anticionista megmozdulások amerikaellenes hangulattal is keverednek. Jordániában is hasonló a helyzet: a közhangulat a Jordánon túli palesztinok mellett áll, a kormány pedig tart a szélsőséges véleménynyilvánítástól, és megpróbálja mederben tartani az indulatokat. Miniszterek nyíltan mutatkoznak a dzsihadot követelő nacionalistákkal, vagy a televízió közvetíti, amint a király és a királyné szolidaritásképpen vért ad a palesztinok számára.

Szíria nyugtalanodik az Arafat-képek előkerülése miatt, a tüntetők viszont felhasználják az alkalmakat, hogy a palesztinok iránti együttérzésükön túl ellenszenvüket is ki nyilvánítsák Egyiptommal és Jordániával szemben.

Libanonban, március 29-én, palesztin menekültek ezrei mentek az utcára a főváros központjában a lakosokkal együtt. Arafat éltetésén túl, főleg a baloldali egyetemisták által támogatva, amerikaellenes bojkottra szólítottak föl, illetve a diplomáciai kapcsolatok felszámolására.

Hasonló megmozdulások zajlottak az Öböl-menti országokban is, elsősorban Bahreinben, de Omanban, az Emirátusokban, Quatarban, Kuvaitban és Szaúdi-Arábiában is. A szervezésben mindenütt nagy szerepet játszottak a hordozható telefonkészülékek.

Líbiában, Kadhafi ezredes százezres tömeg élén vonult fel.

A marokkói palesztinok melletti szimpátia-tüntetés mértéke csak elképzelhető, mivel hivatalosan félmillióan, a szervezők szerint viszont 3 millióan vettek részt rajta.

Az Öböltől az óceánig zajlanak tehát a megmozdulások, hiányzik azonban belőlük a politikai perspektíva, a különbségtétel azok között, akik a Jó és a Rossz közötti harcként értelmezik a jelenlegi helyzetet, illetve azok között, akik a palesztin nép nemzeti függetlenségét és az izraeli–arab békét kívánják.

A Fehér Ház elfogultságai Közel-Keleten

Aranson, Geoffrey: Au Proche-Orient, les partis pris
de la Maison Blanche

(A cikk szerzője a Washingtonban működő Alapítvány a közel-keleti békéért igazgatója.) Noha 1982-ben Ariel Sharon persona non grata lett Washington szemében a Sabra és chatilai vérengzésekben való részvétele miatt, 2002 tavaszán csillaga annál fényesebben ragyog. Blair angol miniszterelnök szerint például „a Gonosz tengelye” ellen vívott háború legelszántabb harcosa. Tény, hogy 75 ezer katonával vonult be Ciszjordániába, aminek izraeliek és palesztinok százaai estek áldozatául, valamint a legnagyobb városok lettek rommá. Bush amerikai elnök április 18-án azt a hihetetlennek tűnő kijelentést tette, miszerint „Erősen hiszem, hogy Ariel Sharon a béke embere”.

Ugyanakkor Yasser Arafat már régóta nem számíthat egy szemernyi jóindulatra sem Washingtonban. Ezen nem javít Béke Nobel-díja sem; ugyancsak az amerikai elnök véleményét idézve: „Arafat sosem tudta megnyerni bizalmamat, mert nem állta ki a próbát.” Arafat most fizeti meg a Bush elnök által ellenzett oszlói békefolyamatban való részvételét. Diplomáciai zsákutcának minősítik Barak „nagylelkű ajánlatának” elutasítását. A Saddam Husszein elleni küzdelemben Washington a legjobb esetben is csak partnernek

tartja a palesztinokat. Colin Powellnek januárban, a közel-keleti térségben tett látogatását – egyebek közt – Kissinger úgy értékelte, hogy Arafat kapott egy utolsó esélyt a terrorizmus elutasítására.

A terrorizmus elleni harc morális szempontja mellett létezik egy sokkal prózaibb is, mégpedig a rakéta-védőpajzs, illetve a nem hagyományos fegyverzetek kérdése. Tény, hogy a terrorista hálózatok és az őket támogató államok olyan nehézfegyverzettel rendelkeznek, amilyennel mások nem. Legfőbb szövetségesét és csodálóját, Izraelt ezért bátorítja Bush elnök arra, hogy gyártson és adjon el Törökországnak, Indiának taktikai, ballisztikus rakétákat.

A béketárgyalások kudarcra óta Washington úgy tekint egy izraeli–arab szövetségre, mint az Irakkal vagy Iránnal való szembe fordulás legeredményesebb módjára. Az elnök környezete úgy tekint az iraki kérdésre, mintha csak be kellene fejezni az idősebb Bush által „megkezdett munkát”. Az izraeli–palesztin konfliktus az amerikai adminisztráció szemében fekete lyuk, telve megcsalt reménnyel, amelyet mindenképpen el kell kerülni. Powell amúgy nagyon is megértette az izraeli offenzíva jelentőségét, ő a palesztin függetlenség előnyeinek elismerésére ösztökéli Busht. Teszi mindezt tíz évvel azután, hogy az idősebb Bush annak idején egy Jitzhak Shamirnak írott „megerősítő levélben” vetette el ezt a gondolatot.

Pillanatnyilag azonban az Egyesült Államok csak két jól érzékelhető elhatározásra jutott, folytonosan arra kapacitálja a Palesztin Hatóságot, hogy vessen véget az Intifádának egy felől, másfelől az izraeli miniszterelnök pedig ígéretéhez híven, katonailag működ-jék együtt Washingtonnal. 2001-ben Washington szó nélkül tűrte, hogy Izrael alapjaiban szétrombolja az (egyébként általa is aláírt) oslói megállapodást. Bush mindössze annyit kért Sharontól decemberben, hogy hagyják életben Arafatot. Az izraeli titkosszolgálat azonban a többszöri, ciszjordániai behatolást követően, 2002 áprilisában kegyelemadófést adott a palesztin biztonságiaknak. Noha ez utóbbiakat a CIA régóta támogatta politikailag és technikailag is, az amerikaiak csak a megadásuk körülményeit javítandó léptek közbe áprilisban.

Colin Powell miniszterelnök váratlan tavaszi látogatásával az izraeli támadás folytatása ellen kívánt fellépni. A tervezett közel-keleti program során (Marokkóban, Egyiptomban és Spanyolországban) előzőleg beleegyezett egy, az ENSZ, az Európai Közösségek és Oroszország által szorgalmazott, a Fehér Házénál jóval keményebb dekrétumba, amelyet azonban hamar elfelejtett ő és az amerikai sajtó is. Bejrútban és Damaszkuszban már úgy nyilatkozott, hogy békét akar a Hezbollahtól az izraeli határon. Az Egyesült Államok politikája komoly fejtörést okoz az arab országoknak. Bush elnök pedig világosan fogalmazott április 4-i beszédében, amikor is elmondta, hogy a szeptember 11-i eseményeket követően világos magatartást várt volna Arafattól is. A palesztin vezető azonban úgymond elárulta a nép reményeit, és nem foglalt állást egyértelműen a terrorizmussal szemben.

Április 17-én a Közel-Keletről távozva, Colin Powell súlyosabb helyzetet hagyott maga mögött, mint amilyet érkezésekor talált. Az izraeli miniszterelnök csakis bátorításként foghatja föl a Bush-adminisztráció magatartását. Arafat viszont elképelve kénytelen tapasztalni, hogy Washingtonnak nem érdeke az ő rehabilitálása.

Kakasy Judit

Etnikai csoportok sorozása az indiai hadseregbe: szíkek, muszlimok, gurkák és mások

Khalidi, Omar: Ethnic Group Recruitment in the Indian Army: The Contrasting Cases of Sikhs, Muslims, Gurkhas and Others. = Pacific Affairs: Winter 2001–2002. 74. vol. 4. no. 529–552. p.

Az indiai hadsereg a világ egyik legnagyobb fegyveres testülete. Történelme évszázadokra tekint vissza. Hivatásos katonák és történészek elemezték a csapatok etnikai összetételének kérdését, tekintve, hogy a gyarmati időkben különböző kasztok, vallások, kisebbségi csoportok tagjaiból verbuválódott a legénység és a tisztikar állománya. Az összetartó erő a kemény kiképzés és a szigorú fegyelem volt, hiszen a hadseregen belül is visszatükröződött a szubkontinens társadalmának megosztottsága. A modern India hadseregét a Kelet-indiai Társaság (KIT) szervezte meg „bennszülöttekből” (szipoj/sepoj) három közigazgatási körzetben: Bengalban, Madrasban és Bombayban. Mindhárom hadsereg etnikailag kevert volt, habár a bengáli hadsereg-csoport alakulatait főként a magasabb kasztokból származó hinduk és Bihahar és Avadh környéki muszlimok alkották. Az 1857-es szipoj lázadásban a bengáli egységek vettek részt, míg a bombayi és madrasi alakulatok harcoltak a lázadók ellen. A hadműveleteket a szíkek és más punjabiak a gurkákkal együtt támogatták. A lázadás leverése után úgy szervezték át az indiai hadsereget, hogy nagyobb etnikai csoportok nem kerülhettek azonos egységekhez. Az angolok soha nem bíztak meg teljesen a muszlimokban, őket már sorozáskor különböző seregetekhez osztották be.

India – 1947-ben független állam lett – felszabadulva a gyarmati uralom alól, újrászervezte hadseregét. Az etnikai, faji tulajdonságokat figyelembe véve a sorozottakat harcoló és nem harcoló csoportokra osztották. 1947. augusztusban a magasabb parancsnoki beosztásokat betöltő angol tiszték elhagyták Indiát és a muszlimok hirtelen a pakisztáni határ két oldalán találták magukat. Az Új-Delhiben székelő központi kormány egy érzékeny kérdéssel került szembe: az Indiában maradt muszlimok nem lesznek-e az ellenséges Pakisztán „ötödik oszlopa”? Ekkor a hadsereg 30–36 százaléka muszlim, 8 százaléka szik, a többi – nepáli gurkákat, indiai keresztényeket és angol-indiaiakat ideszámítva – hindu volt. Ez az arány 1953-ra már csak 2 százalék muszlim állományt mutatott. Ennek az volt az oka, hogy a Kashmir-válság idején a muszlim vallású indiai katonák átpártoltak és támogatták a pakisztáni inváziót.

A szíkek helyzete a muszlimokétól teljesen eltérő volt. A kezdeti 8 százalékról 1980-ra 13 százalékra emelkedett létszámarányuk az indiai hadseregben. Az indiai sorozóbizottság a szíkeket a legkatonásabb, legharcosabb fajnak minősítette. Ezért két homogén szik ezredet szerveztek, és a hadsereg teljes tisztí állományának 20 százaléka szik volt.

A gurkák viszonya az indiai hadsereghez egészen különleges, ezt az India és Nepál között létrejött megállapodás biztosítja. Már a gyarmati hadseregben is kiváló, az egész világon elismert, bátor katonái voltak a 19. század óta. Az indiai hadseregben pedig tovább csillogtatták hadi erényeiket 1947 után. Háromoldalú megállapodás szerint a gurkák tovább szolgáltak a nepáli, indiai és a brit hadseregben. A gurkákat S. K. Sinha altábornagy így jellemezte: „A nepáli gurkák, akik még csak nem is indiaiak, közel öt százalékát adják a haderő állományának... és kiváló szolgálataikat tekintetbe véve sorozásukról nem mondhatunk

A merev kasztrendszer és a tartományi csoportok néprétegéhez tartozók katonai szolgálata az egyedek társadalmi fejlődését segítette. A hátrányos helyzetű népcsoportok le-

hetőséget kaptak anyagi gyarapodásra, továbbtanulásra, vezetői tapasztalatok megszerzésére és társadalmi rang elérésére egy kasztok által szétszabdalt társadalomban.

A katonai sorozás rendszerét Indira Gandhi módosította a szükségállapot bevezetésekor, 1975–1977-ben. Körlevélben utasította a sorozóbizottságokat arra, hogy a sorozást a férfilakosság 17-25 éves állományából India egyes államainak összlakosságához viszonyított mértékben hajtsák végre.

A századfordulón hadrendben álló indiai hadsereg demográfiai összetétele nem tükrözi India népességének tagoltságát. Némely csoportok ugyan túlméretezettek, ám mások alig találhatók meg benne. Hatalmas űr tátong az állam által hirdetett politika – miszerint a fegyveres erőknél reprezentálnia kell az ország demográfiai jellemzőit – és ennek tényleges megvalósítása között. Még nem tisztázott kérdés, hogy a különböző indiai néprétegek és vallási csoportok ütközésebbé és szakszerűbbé változtatnák-e a fegyveres erőket, de kétséges, hogy az eddig mellőzött csoportok számára ez politikailag vonzó lenne. A hadseregben túlnyomó többségben szolgálatot teljesítő csoportok azonos jelleggel valószínűleg elleneznék az általános sorozás bevezetését. Egy olyan heterogén népességgel, sokféle vallási irányzatú társadalommal rendelkező országban, mint amilyen India, ahol az indulatok a csoportok között túlfeszítettek, a sorozás végrehajtásánál célszerűen figyelembe veszik az állam kényszerítő mechanizmusának előnyeit.

Kádár József

Afrikai történetek

Onwudike, Ebere: Africa's Other Story. = Current History, 101. vol. 2002. 655. no. 225–228. p.

Afrika jól ismert fejlődés-politikája ellentmondásokkal terhes, de ez nincs másként a világ más tájain sem. Az afrikai gondok széles körben nem ismertek: a fekete földrész minden borzalmas történetét egy másik, egy bátorító és kreatív politikai vállalkozás kíséri olyan körülmények között, amilyent fejlett demokráciákban élő és ott szavazó ember még elképzelni sem képes.

Afrika történelmét terhelő diktatórikus és önkényuralmi rendszerek arra bátorítottak több „írástudót”, hogy a kontinens országait megbízhatatlannak, elmaradottnak, virtuálisnak vagy törvénytelennek minősítsék. Az ilyen jelzők valóban illenek Afrika egyes országaira, de ez nem jogosítja fel az említett „szakértőket”, hogy szót se ejtsenek arról a politikai fejlődésről, ami a hidegháború befejeződése után tapasztalható. Az utolsó tíz év Afrika több országának alkotmányos, demokratikus berendezkedésének és a népek szabadságának korszaka lehetett. Ilyen országok listája hosszú és változatos. Ghana, Niger és Gambia katonai diktátorai véres, khaki színű egyenruhájukat civilre cserélték. Mozambik és Angola a marxizmus–leninizmus helyett a piacgazdaság bevezetését tanulja. Malavia és Kenya civil diktátorai pedig arra kényszerültek, hogy megbarátkozzanak az alkotmányos államforma „veszélyes” gondolatával.

Természetesen a földrész még mindig szenved a látszólag megoldhatatlan fejlődési problémáktól, amelyek melegágyát adják az önkényuralmi rendszereknek. Ehhez járul még a városi szegénység, betegség, járvány, munkanélküliség, analfabetizmus és a nemzetiségek ellentétei. Mindezek fékező erővel hatnak a demokratikus kormány munkájára. Az afrikaiak nagy erőket mozgósítanak az etnikai feszültségek robbanás-veszélyének politikai levezetésére.

Az államokon belüli etnikai megosztottság arra ösztökélte a kormányokat, hogy innovatív politikai eszközökkel oldják meg az ellentétekből fakadó problémákat. Több konferenciát rendeztek, ahol több afrikai ország vezetői kicserélték gondolataikat és tapasztalataikat. Természetesen az itt elhangzottak nem jelentettek általános „gyógyírt” az országok demokratizálódásával kapcsolatos problémáinak megoldására.

Dél-Afrika átmenete az apartheidből a demokráciába külön fejezetet képez. Az Afrikai Nemzeti Bizottság a politikai bűntettek kivizsgálására megalapította az Igazság és Megbékélés Bizottságát. Ennek az volt a célja, hogy az apartheid ideje alatt szétszakadt társadalmat kivezesse a gyűlölködésből. Ez valamiféle új kísérlet volt az emberiség ellen elkövetett bűnök „gyógyítására”. A fizikai büntetések helyett az elkövetők amnesztiát kaptak, ha őszinte megbánással, teljes mértékben megvallották az apartheid ideje alatt elkövetett bűneiket. Ezt a bizottság elegendő büntetésnek tartotta. (Lehetséges, hogy a feketék emberségesebben oldják meg problémáikat, mint a fehérek? – ref. megjegyz.) Az igazságszolgáltatásnak ez a modellje nem teljesen idegen más afrikai országok – pl. Nigéria – számára sem.

Néhány más afrikai országban az állampolgárok új alkotmányos stratégiát dolgoztak ki, hogy visszatérhessenek az elnyomás módszeréhez. Az alkotmány-előkészítés folyamatába csak egy szűk kört vontak be, kihagyták belőle az értelmiség nagy részét és a társadalmi szervezeteket egyaránt. Ennek ellenkező példája az eritreai alkotmány, amely az ország valamennyi érdekelt csoportjának egyetértésével készült.

Néhány új afrikai alkotmány nyelvezetét leegyszerűsítették, hogy a köznép is megértse. Korábban az alkotmány – ha volt egyáltalán alaptörvény – szövegezése magas szintű európai jogi nyelven készült, amit csak a kisszámú képzettebb afrikai értett meg.

Afrika számára ma az a kérdés, hogy tartós lesz-e a demokrácia, vagy ez is éppúgy vágyálom marad, mint a gazdasági fejlődés? Afrikának meg kell konstruálnia a számára adekvát demokrácia-modellt, mert új meghatározásokkal lehet csak a helyi feltételekhez illeszteni ennek különböző modelljeit, melyeket a Nyugattól kölcsönöztek.

Kádár József

Moldova félúton Kelet és Nyugat között: a függetlenség tíz éve; irodalom és identitás

Troebst, Stefan: Moldova zwischen Ost und West: Nationale Identität und europäische Orientierung. =

Südosteuropa Mitteilungen, 42. Jg. 2002. 3. no. 80–90. p.

Heitmann, Klaus: Literatur und Politik in Moldova. = Uo. 2–53.

2001. október végén másodjára rendezett közös konferenciát a Moldovai Állami Egyetem, a Lipcsei Egyetem és a Südosteuropa-Gesellschaft a moldovai fővárosban, Chişinăuban (korábban ismert névalakja szerint: Kisinyov). A konferencia a fiatal állam gyakorlati kül- és belpolitikai kérdéseivel foglalkozott. Akadt téma bőven ezúttal is, hiszen a volt szovjet tagköztársaság útja, mint a többieké, meglehetősen göröngyös, a demokratizálás, a politikai stabilitás vagy a gazdasági újraalapozás terén elért eredmények mértékét, az EU-hoz való közeledés ütemét illetően senkinek sem lehetnek illúziói. Emellett a helyzetértékelés tekintetében – amint éppen a helyi résztvevők egymással elmentés nézetei elárulták – még minimális belső konszenzus sem tapasztalható. Súlyosan terheli a köztársaság belső és külső helyzetét az elhúzódo transznisztriai válság: a Dnyeszteren túli terület politikai erőinek szakadár törekvése; a válság következtében rendkívül feszült az Oroszországhoz fűző viszony. A belső konszenzus megszületését új módon nehezíti az év tavaszán hatalomra jutott kommunista utódparti kormányzás is. Az új kormány nyugatról üdvözölt lépéseivel kapcsolatban (csatlakozás a Világkereskedelmi Unióhoz, a Délkelet-európai Stabilitási Egyezményhez) is erősen megoszlik a közvélemény. Az 1994-es keletű gagauz autonómiát csorbitó központosító törekvések trendje, amitől a német fél részéről megszólalók egyébként nem győztek óvni, új destabilizáló tényező. A nézetek, szempontok kicserélése a különböző kérdésekben talán hozzájárulhat a feszültségek oldódásához.

A Moldovai Köztársaság az egykori román Moldvai Fejedelemség besszarábiai övezetének területi örököse a Prut és a Dnyeszter között (részben a Déli-Bug irányában kiszögellve), melyet a 19. századi orosz–török összecsapások nyomán többnyire már Oroszország birtokol, s az 1918 utáni Nagy-Románia visszaszerez ugyan, de újra elveszít a II. világháború során, hogy 1944-től majdnem fél évszázadon át szovjet tagköztársaságként élje legkülönösebb korszakát. A szovjet évtizedeket a kreált, szlavofil „moldován” vagy „moldáv” identitás határozza meg, elmenve egészen a cirill betűs írás bevezetésig. A függetlenség alapeleme: a tulajdonképpeni román hagyománytudat helyreállítása, az eddigiekben a nemzeti Romániával szemben is megőrzendő önállóság gondolatával. Transznisztria – Dnyeszteren túli terület: a volt Szovjet-Moldova ama délkeleti régiója, amely 1918-ban nem kerül vissza Romániához, hanem, már a 20-as években szovjet autonóm köztársasági jogokat nyervén, magja lesz a későbbi „szövetséges” köztársaságnak. A jelentős orosz, illetőleg ukrán etnikai összetevővel hosszabb időn át szocializált terület a szovjet felbomlás, a moldovai szuverén államiség napirendre tűzése pillanatában, nem titkolt orosz orientációval, az egységbontó különállásra szavaz. Az 1990-ben proklamált (egyébként senki által nem elismert, de Oroszország részéről hathatósan támogatott) „Dnyeszter menti Moldova Köztársaság” (székhely: Tiraszpol, stratégiai pont: Bender) Kisinyovval máig hadiállapotban áll, a fegyverszünetet orosz, ukrán és moldovai részvétellel kiállított ENSZ-erők felügyelik (orosz vezetéssel). Évekig tartó konfliktus állt fent a mintegy háromnegyed részt gagauzok (keresztény törökök) lakta déli öve-

zettel is (adminisztratív központ: Comrat), az autonóm területi státus ideiglenes megadása nyomán (még ha érzékelhetők is lappangó ellentétek, és fel is merülnek új vitapontok), a helyzet azonban a kérdésben lényegében rendeződött.

A konferencia résztvevői mindkét övezetben a helyszínen ismerkedtek meg a viszonyokkal, helyi tapasztalatcserével bővítve a tanácskozást. A gagauz autonómiával kapcsolatban világossá vált annak törekvése alkotmányos véglegesítése nélkül, hiszen így egyfelől a tiszteletben tartása könnyebben sérül, másfelől hozzáférhetőbb a fokozott követelések számára: az érintettek máris tartanak a felszámolásától vagy lassú elsorvasztásától, miközben a radikális csoportok a köztársasági szintű autonómiára tartanak igényt, és Transznisztriával szövetkezve szállnak síkra az állam konföderalizálásáért. Az egyébiránt aprócska terület 150 ezrenyi lakosságának ma még erős gagauz többségét élesen megosztják a különböző törekvések. A legfőbb gond azonban a Moldován belül is kirívó gazdasági visszaesés és szociális elmaradottság következtében felerősödő elvándorlás.

Tiraszpoli látogatása során a konferencia-csoport megtapasztalhatta a külön-nemzeti berendezkedés iránti elkötelezettséget, az ugyancsak 1991-ben alapított egyetemről kezdve a többi közintézményekig mindenre kiterjedő előrehaladottságát és a szovjet korszakot idéző szemléletét és jelképhasználatát (vörös csillag, sarló-kalapács, Lenin-szobrok). A „transznisztriaiáság” atyjának szóló változatban fennmaradt a Sztálin-kultusz. A szovjet vezér mellett a törököt előző (1791) és Tiraszpoli megalapító Szuorov tábornokot illeti a legfőbb hagyomány-tisztelet. (Transznisztria fő kiviteli cikke is a „Szuorov-konyak”). A fegyverszünet csendjébe szorított szembenállás, a kötelhúzás olyan, napi praktikáiban ölt testet, mint kisinyovi részről az útlevelek kiállításának megtagadása, a másik oldalról pedig a vasúti forgalom időnkénti blokádja. Tiraszpol azt gondolja: az idő neki dolgozik; Kisinyov az EU-tól és az ENSZ-től várja a Dnyeszteren túli kérdés rendezését. (Az EBESZ-ben mint szerinte orosz befolyású intézményben, nem bízik.)

* * *

Az új moldáv nemzeti identitás útját és helyzetét legszemléletesebben az irodalmi élet alakulása és az irodalmi fejlődés menete világítja meg. Az új irodalom számára meghatározó a fennkölt-heroikus nemzeti-politikai elkötelezettség, a „besszarábiai” örökség szem előtt tartásával, irodalom és politika teljes egybefonódása mellett. A nemzeti megújulás súlypontjában a besszarábiai román hagyomány fenntartása áll, kezdetei a peresztrojka időszakára nyúlnak vissza. A kezdeményező szerepet az Írószövetség és folyóirata, a „Literatura și Artă” vállalta, derékhadát az óvatos konformizmusát vagy passzív ellenállását levető idősebb író-értelmiségi nemzedék egyes képviselői adták: Ion Druță (magyar átírása korábban, cirillből: Druce), N. Dabija, L. Lari, V. Matei, M. Cimpoi (írószövetségi elnök) és mások. A „moldvai újjászületés” értelmiségi küzdelmének alapvető vívmányait az Írószövetség 1993. évi kongresszusa vehette számba.

A korai szovjet-moldvai irodalmat is elérte egyébként a sztálini vészorszak – az egykorú Dnyeszter menti Autonóm Köztársaság határai között, ahová a még nemzeti román Besszarábia baloldali írói, vesztükre, áthúzódtak, és többségük: mintegy tíz neves írószemélyiség az 1937-es nagy tisztogatás áldozata lett. Sorsuk a szovjet időszak legvégéig természetesen ismeretlen maradt a közvélemény előtt. Az őket követő nemzedékek több tagja is (mint például N. Costenco) megismerte a Gulagot, noha egyes orosz vagy ukrán értelmiségiek nyílt ellenzékiiségének nem is volt erre felé követője.

Nehéz volna ma még megvonni a szovjet korszak zömmel konformista keretekben zajlott irodalomtörténetének mérlegét. Cimpoi irodalomtörténeti alapműve (O istorie

deschisă a literaturii române din Basarabia – A besszarábiai román irodalom nyitott története, 2. kiad. 1997) sem törekedhetett erre. Az új, szabad nemzedék szemében nem érv, hogy a konformizmus a túlélés, a történeti folytonosság ára volt, és nem mérte még föl a vonatkozó évtizedek hivatalos cenzúra-történetét. A hagyatékként tulajdonképp két-három elveszett nemzedék műve, amely stílusban, szellemben és sokszor műfajilag is a felejtés áldozata lehet. Ugyanakkor a dinamikus oroszosítás körülményei között, a cirill betűs áruhában is, mégiscsak őrizte és ápolta a nyelvet, és, inkább rejtőzködve bár, de gyakran kifejezője volt a lélek elnyomott állapotának, szabadulásvágyának, vagy foglalatává vált az elidegeníthetetlen táji kötődésnek. A szerelmi vagy a tájlíra egyes típusai mellett elsőrendű figyelmet érdemel ebből a szempontból a táj-elbeszélések ösztönös vagy tudatos, folklórközel, „moldovenizmusa” (főként Druță vagy C. Ciobanu műveiben), amely a 60-as évek végétől az orosz „falusi próza” párhuzamában nyerte legitimitását. Számonkérhető talán ezen a „moldovaiságon” a maga idillkereső igénytelensége, másodlagossága. Ugyanakkor pontosan e szemléleti modell rendszerváltó mutációja köti össze leginkább a nemzeti újjászületés programját a besszarábiai népi-táji hagyománnyal, melynek most már 1940 előtti, nemzeti román előzményét is beemelheti az örökségbe. A szerteágazó összefüggések a megújuló irodalomtörténet-írás, kritika és irodalomtanítás számára nyújtanak méltó feladatokat. E szakterületeken fontos előrelépés, Cimpoi irodalomtörténete mellett, Ion Ciocanu iskolai célokra írt kortárs irodalmi áttekintése (Literatura română contemporană din Republica Moldova, 1998), I. Colesnic és L. Bucataru rendszerező szöveggyűjteménye (Literatura română, dictionar-antologie, 2. kiad. 2001), valamint S. Alexandru (Bukarest) Párizsban kiadott, francia nyelvű költői antológiája (Anthologie de la poésie moldave, 1996).

A román moldovai irodalom erős korlátok között alakult, csonka történeti öröksége kétségkívül részben kényszerpályára is állítja a megújódást: az identitásvágy, a gyökérkeresés heroikus, mitikus felfokozása (ennek is van román nemzeti hagyománya) el is téríti a jelen egyéb, gyakorlati aktualitásától. A lassan hivatalossá merevedő „moldovaiság” avíttágát vagy önelégültségét, olykor (bukaresti kapcsolódású vagy éppen elhatárolódó) nacionalizmusát harcosan utasítják el a „nyolcvanasok” és a még újabb „posztmodernek”, egy-egy új szellemű folyóirat („Contrafort”, „Sud-Est”) köré csoportosulva. Meghatározó képviselőik Európára tekintenek, „európai úton” gondolják elérni román-moldáv identitásukat. A különböző al- és mellékirányzatokra tagolódnak a táborok között hangos csatározások folynak, melyek egyre kevésbé kötődnek a „megújódás” társadalmi, politikai programjaihoz: az író-céh belső viszályaként zajlanak. Társadalmi oldalon természetesen enélkül is kezdetét vette az írói „vezér-hívás” visszaszorulása, visszaterelődése saját műhelyfeladataihoz. De ez már a korszerű irodalmi létviszonyok közelébe érkező fejlődés szakasza.

Komáromi Sándor

Egykori koronatanú szerzői ambíciói – korabeli koncepciók per áldozatainak kárára

Windisch-Middendorf, Renate: *Verraten – vergessen – und wieder verraten. = Südostdeutsche Vierteljahresblätter. 51. Jg. 2002. 1. no. 29–35. p.*

1959-ben Brassóban, még Gh. Dej idején, íróper zajlott, melynek során a romániai német irodalom öt neves képviselőjét (Wolf von Aichelburg, Hans Bergel, Andreas Birkner, Georg

Scherg, Harald Siegmund) ellenforradalmi összeesküvés vádjával együttesen 95 évi szigorított börtönre és kényszermunkára ítélték. Való igaz, hogy az írók – mi sem természetesebb – időnként csakugyan összejártak, találkoztak. Az eljárás az 1956 utáni, nem utolsósorban kisebbségellenes tisztogatások sorozatába illeszkedett, melyeket mintegy száz-ezer áldozatnak kellett elszenvednie. A koholt vádak koronatanújaként kivégeztek egy diákéveiben járó fiatalembert, név szerint Eginald Schlattnert, akit két évvel előbb helyeztek előzetes letartóztatásba hasonló államellenes „tevékenység” vádjával. Nevezett, irodalmi ambícióktól fűtve, letartóztatása előtt kapcsolatot keresett és talált a később perbe fogott, akkor még jórészt fiatal írók egyikével-másikával, és különféle információkhoz jutott beszélgetésekről, helyzetekről, melyeket az őt író perében kiszolgáltattott, s az ezekkel megerősített, egyébként koholt vádpontok képezték a súlyos ítéletek alapját. Schlattner a per időpontjában feltehetőleg már beszervezett, aktív ügynök volt. Ügybuzgalma odáig terjedt, hogy például felhívta a figyelmet Bergel egy történeti elbeszélésének („Fürst und Lautenschläger” – A fejedelem és a lantos) állítólagos aktuális jelentésére (a „zsarnok” és a művész, anno 1957). Az író egyébként 1946-ban írta az elbeszélését, melynek 1957-es kiadását a cenzúra jóváhagyta.

Az elítéltek nem töltötték ki teljesen büntetésüket, 1962–64 között amnesztiával szabadultak, 1968-ban pedig, a román vezetés egy rövidke, világos pillanatában, megsemmisítette az ítéleteket. Az érintettek mindegyike előbb vagy utóbb kijutott Németországba, hárman közülük még élnek. Schlattner maga náluk sokkal kevesebbel megúsza, élte tovább a maga életét. A papi hivatással is megpróbálkozott. Élete alkonyán merészkedett újra az irodalom közelébe: 1998-ban bemutatkozott egy érdekes memoár-regénnyel a világháború erdélyi záróeseményeivel a háttérben („Der geköpfte Hahn”). A kritika a művet a Romániából rendre eltűnedező német nyelvű alkotók egyik „utolsó mohikánjának” szülő megbecsüléssel és egyben őszinte tetszéssel fogadta. Írt ezután még egy önéletrajzi regényt („Rote Handschuhe”). A fogadtatás most is maradéktalanul pozitív. Ebben, a hajdani elítéltek kínos meglepetésére, őket is szerepelteti, ha nem is dokumentatív valóságértéken, de a névváltozatokban, a felemlített művekben igen átlátszóan. Azonban a szellemes pikareszk jellegű korkép keretében nemhogy megkövetné egykori áldozatait, ellenkezőleg: kipellengérezi politikai, szellemi habitusukat, nemzetiszocialista kapcsolatokkal vagy német kultúrfölénnyel inszinuálja és több más formában lejáratja személyüket (éppenséggel elnézően), így igazolva magát egykori tanúvallomásaiért. A szerző cinizmusa, önkritikátlansága megfeythetetlen. A mű emigráns-körökben természetesen végtelen felháborodást keltett, jelentkeztek vétőjükkal az érintettek is. A sajtóesemények azonban mintha azt mutatnák: a Románián kívül ismeretlen történet az 1959-es brassói perrel (jóllehet dokumentációja 1993-ban „Worte als Gefahr und Gefährdung” címmel Münchenben megjelent) négy évtized után már nehezen áll helyt a hamisítással szemben. A történetnek bizonyára nincs vége. A mai regényszerző válasza a művét ért erkölcsi számonkérésre közkeletű forrásokban még várat magára, s bizonyára az érintettek sem tállaltak ki még mindent. Maga az 1993-as dokumentáció csak a peranyag töredék részének gyors feldolgozását vállalta, a teljesebb feltárás elvégzése a történet után feltehetőleg nem fog késlekedni. A közönség és a megfigyelő pedig kíváncsian tekint egyrészt a vita alakulása, másrészt az új születő író további munkálkodása elé.

Komáromi Sándor

Nemzet és nemzeti nyelv Kelet-Európában

Tornow, Siegfried: Zum Verhältnis Nation und Nationalsprache in Osteuropa. = Zeitschrift für Slawistik. Bd. 47. 2002. H. 2. 17–180. p.

Ma természetes a nyelvével (és egyben etnikumával) elsődlegesen meghatározott „nemzet” fogalma, de tudjuk, hogy az egybeesés általában csak 19–20. századi keletű, amióta a nyelvi-etnikai kondíció elidegeníthetetlenül átszállt a politikai szuverenítésre is – a nacionalizmus mint szervező erő érvényesülése, a nemzetállami norma elterjedése és ezzel a népnyelv anyanyelvi standarddá és hivatalos normává szerveződése során. „Nemzetben” korábban inkább táji vagy tágabb, politikai területhez kötött (legfeljebb a honos nyelvi, etnikai identitások valamelyikével illetett) kollektívumokat értettek, természetesen a szabad és kiváltságos csoportokra szűkítve a kört. Az elemek keveredésére nézve elég, ha a „francia” identitás „frank” szógyökerére, a „spanyol” vagy az „olasz” („italiano”) merő földrajzi, vagy az „orosz” („russkij”) politikai névátvitelére gondolunk. Ezekkel a példákkal szemben a kelet-közép-európai identitások egyediségét évszázadokig az interkulturális egyetemes latin diskurzus fedte el.

Közelebbi tájaink még a 17–18. századot is a táji-regionális identitások diskurzusa uralja. A szerző példája a német nyelven alkotó krajnai főnemesi polihisztor, Valvasor (1641–1693) Habsburg korona alatt élő szűkebb hazája – a mai Szlovénia – megismertetésének szentelt munkássága, amely a vidék vegyes, német és szláv világának gazdag tájtörténeti, etnográfiai leírását adja a benne gyökerező elme és szív büszkeségével és szeretetével. A nép- és nyelvidentitás fölött lebegő, jellegzetes tájpatritizmus kifejeződéséről van szó, amit ismerünk magyarországi viszonylatokból is – magyar vagy nem magyar nyelv- és nemzettudatú eleink eszmélkedésében.

Hasonló fedő, egyszersmind intézményesen egybefoglaló diskurzust jelent a korábbi századokban a felekezeti identitás. Ebben egyes, érintkező nyelvi-etnikai identitások szimbiózisáról van szó, ami később a differenciálódással elhal, de hosszú időn keresztül ez ad keretet a meghatározódásnak. Ekként tarthatjuk számon a szerb, román és ruszin ortodoxok 18. századi felekezeti közösségét a Habsburg-tartományok ortodoxiáját kézben tartó szerb egyház védőszárnyai alatt (melyből a románságnak formailag 1800 körül sikerül kiválnia, ekkor még nem szabadulva a művelődési örökség szláv elemeitől). Rokon alakulat az oszmán birodalmi területen 1850-ig fennállt bolgár-görög közös felekezet, vagy a litván–lengyel római katolikus közösség Oroszország kereteiben (egészen a 19. század végéig), vagy akár az albán mohamedanizmus. E felekezet-identitási közösségek belső viszonyait mindig az „eredendő” identitási csoport meghatározó fölnye, diktátuma jellemezte a később csatlakozókkal szemben, ami ellen szükségszerű emancipációs küzdelem folyt egészen a győzelemig. Ennek során a világi kultúra szintjén is bizonyítani kellett a saját csoport érettségét a felekezeti önállóságra. Érdekes ebből a szempontból a magyarországi-erdélyi román egyház további küzdelme a felekezeti önrendelkezés érdekében – utóbb még a jeruzsálemi pátriárchával szemben is, aki inkább támogatva volna a szerb vagy (a havasalföldi és moldvai románosság számára hagyományosan érvényes) görög köteléket. A 15. század végéig tulajdonképpen a római katolicizmus is egybefoglalta a nyelvben, népkultúrában egymástól elkülönülő, csak egyházi-világi vezetőrétegében kapcsolatra lépő közösségeket.

A táji, politikai vagy felekezeti identitás-elemeket magába olvasztva, a 18–19. század fordulóján ébred a nép-identitás – az etnicitással, a kulturális gyökerek és az anyanyelv

tudatosításával, hogy nemzet-eszme váljék belőle. Ez a korai, romantikus nacionalizmus fázisa („ébredés”, „útrakelés”), ahol egyenrangú választási lehetőség vagy adottság a politikai társadalom építés klasszikus nyugat-európai formája (államnemzet) és az azt nélkülöző „kultúrnemzeti” összeölekezés. A nemzeti törekvések hatalmi-politikai eskalációja és rivalizálása vezet a nyert érdekérvényesítés, a mindent kizáró önrendelkezés politikai nacionalizmusához és ezzel a nép-szuverenitások tragikus konfliktusához. A Kelet-Európa szerte egymásba ékelődött, szórványokba aprózódó „nációk” („nemzetek” és a politikai identitással korábban sem bírt „nemzetiségek”) önérvényesítési törekvése eljut arra a pontra, ahol a multietnikus, sokvallású, soknyelvű régiók részközösségei csak is korlátozhatják egymást, illetve nyers erővel egyoldalúan az egyik időről időre, külső szövetekedésekkel, globális konfliktusok alkalmával kiszorítja a másikat. Erről a holtpontról az 1840-es és az 1990-es évek között, másfél évszázadon át nincs elmozdulás.

Az etnopolitikai, etnokulturális összezsúfolódás és konfliktus-kicsapódás kelet- és közép-európai világában különös figyelmet érdemelhet a nyelvi viszonyok alakulása. Mindenekelőtt jellemző a különböző nyelvek „bábéli” koncentrációja a 19. század második felétől a modern ipari és piaci fejlődéssel mobilizált övezetekben, különösen a nagyvárosokban. De kevésbé megmozgatott övezetekben, pontokon is gyakori a helyi, regionális vagy valamely településrészre jellemző többnyelvűség. A nyelvek kis- és nagykörnyezeti együttélése önmagában lényegében konfliktusmentes. A státusok a század végére a táji vagy elővárosi dialektus és az irodalmi standard között száz és száz egyedi formátumot fognak át. Idő- és helyzetbeli eltéréseivel a nyelvfejlődés is heterogén, szórt, aszinkron módon zajlik le nyugat és kelet vagy észak és dél között. Történetileg domináns nyelvek, mint a német, lengyel, orosz, magyar mellé újabb felzárkózók: a cseh, szlovák, horvát, szerb, román, bolgár, ruszin, ezek félig-meddig még az első szétválás (cseh, szlovák; bolgár, szerb), illetve a korai standardfejlesztés fázisában járnak. Mások: a litván, orosz, ukrán, albán stb. még szenvedik elnyomatásukat és elhagyatottságukat. A standard alakításában esetenként még az elválasztó felekezeti örökséget kell áthidalni (például a rivalis szlovák katolikus és protestáns kezdeményeket), vagy közös szellemben egyeztetni az áthidalhatatlan differenciát (ortodox és katolikus „illír”, azaz szerb és horvát helyesírás és szellemiség; hasonló, hármas albán: moszlim, ortodox és katolikus egyeztetés).

A nyelvi fejlődés a 19. század folyamán a világháborúig (hozzáfűzzük: néhány olyan nyelvpolitikai konfliktusoktól eltekintve, mint a magyar hivatalos nyelvi offenzíva) aránylag akadálytalan, a polgárosodás szabad értékcserejét követi. Így mindaz, aminek fejlődnie kellett, fejlődik, amit meg kellett szilárdítani, az megszilárdul. (Referátumon kívül: milyen jellemzőkkel és kronológiával illeszthetnők a képbe az erdélyi örmény nyelvhasználat defenzíváját?) Szűkül természetesen a kis regionális nyelvek hatóköre, a köznyelvek előretörésével akár fel is szívódik a státusuk, de például egyes, elszigetelt északi-kárpáti nyelvek túlélnek minden modern bekerítést, csak az 1945-ös politikai földcsuszamlás rántja ki alóluk a talajt. A legfőbb figyelem természetesen mindvégig a „nemzeti” nyelv, a nemzeti standard kérdését övezi. Önrendelkező nemzeté válás minden igénye a nyelvi nemzet kiteljesedésével kezdődik. Ezt a stratégiát követhetjük végig, a soknyelvű és főleg német környezetben belül indított magyar küzdelem mellett, a cseh, a szlovák, a horvát „nyelvharc” egész menetében. 1918-ban el is érkezik mindhárom szláv náció politikai győzelme.

A későbbi 20. századra marad a nemzeti nyelvi emancipáció néhány olyan esete, amelyekben egy nemzeti alrégió – akaratlagos vagy kényszerű – kiválásával és további különfejlődésével szükségképpen új standard is létrejön – reális normaeltéréssel vagy akár anélkül. A fejlődéstípus a rokonnyelvi találkozások és szétválások múltjából is ismert je-

lenséget példáz: a politikailag nyugtalan régiók kényszerszerű közösségi alternatíváinak érvényesülését. Normaeltéréssel (vitatott, hogy autochton déli szláv vagy csak dialektális változattól) alkotja meg újnemzeti nyelvét (az 1940-es, 50-es években) a Jugoszláviához csapódó, korábban bolgár-görög Macedónia, amely tagköztársasági státusát követően az 1990-es évek elején széthulló délszláv konglomerátum szuverén utódállama lehetett. Hasonló úton nyert szuverenitást legújabbán a román moldvai Besszarábia is, a szovjet alibi-autonómia, majd tagköztársasági létből függetlenségre ébredt Moldovai Köztársaság. Az utóbbi nemzeti nyelvét a romántól inkább talán csak adminisztratív értékszínten elválasztható „moldvai”-ként határozva meg.

A csatlakozás-szétválás „dialektikáját” figyeljük immár másfélszáz éve a horvát és szerb nyelvi identitás kapcsolatának változásaiban. Az „illír”-mozgalom összefogási igyekezete (cirill és latin írásmód, a nyugati és keleti keresztény szocializálódás minden kettősségén túl), az állampolitikai közösség beteljesedése és sok későbbi kényszere a nyelvi kvázi-azonosság deklarációira („szerb–horvát”, „horvát–szerb” státus) szorítja a feleket, szívós akarattal. A független Horvátország ebből a közösből vonja el most már „nemzeti” horvát nyelvét, minden lehetséges lingvisztikai, művelődéstörténeti indok és kiemelés latba vetésével. Emlékezhetünk: a horvát–szerb nyelvharc már a politikai elhidegülés és elszakadási opció párhuzamában megjelent.

A kelet-és közép-európai régió nyelvi státusviszonyait illetően a nyelvek kisebbségi helyzetét is illenék egyszer történetileg körüljárni – a nyelvi térkép időnkénti politikai átrajzolása nyomán. A sok száz év során felhalmozódott, veszteségei ellenére még mai is impozáns nyelvi készlet az utolsó tíz évben is erősen strukturálódott. Az újabb változások konzekvenciáit, mi tagadás, alig ismerjük egyelőre.

Komáromi Sándor

A fehéroroszországi nyelvpolitika az 1990-es években

*Zaprudskė, Sàrgej: Mounaà palėtyka u Belarusė u 1990- à gady. = Arche – Pacatak. 2002. 1(21)
nr. 98–112. p.*

Szjarhej Zaprudszki, a hazánkban is publikáló ismert fehérorosz nyelvész maga is végigküzdötte az utóbbi évtized harcait a fehérorosz nyelvért saját hazájában. Tanulmányában tárgyilagosan, sőt önkritikusan foglalja össze e küzdelem történetét.

A Fehérorosz Köztársaság részben örökölte a Belorusz SZSZK utolsó évének nyelvpolitikáját, amelyet nagymértékben meghatározott az 1990 decemberében elfogadott nyelvtörvény. Ennek második szakasza a fehérorosz nyelvet nyilvánította az egyetlen államnyelvvé a köztársaságban, míg az orosz nyelvet „a Szovjetunió népei közötti nemzetközi kapcsolatok nyelveként” határozta meg. A törvény nem szabályozta a hivatalos szférán kívüli nyelvhasználatot. A törvény egyes rendelkezéseit fokozatosan, 3–10 év türelmi idővel kellett volna bevezetni. Az 1990. évi nyelvtörvény elfogadását külső tényezők hatása is elősegítette, de jelentős győzelme volt ez a demokratikus ellenzéknek is.

Az 1990. évi nyelvtörvény elfogadására a fehérorosz nyelvnek az 1930-as évektől az 1980-asokig tartó hosszas hanyatlási periódusa után került sor, ezért a gyengébb nyelvek védelmére irányuló törvénykezés keretében kell azt szemlélni. Ugyanakkor a törvény a fehérorosz nyelv használati körének jelentős bővítését irányozta elő, ami a fehérorosz nyelvű kisebbségből távlatilag fehérorosz nyelvű többséget hozott volna létre.

A posztsovjjet Fehéroroszországban az állami intézmények számára új feladatot jelentett a nyelvi törvénykezés és az ebből fakadó gyakorlati kérdések megoldása. Nem voltak a nyelvpolitika kidolgozására és megvalósítására szolgáló szervezetek, ezért a kezdetekben a végrehajtó hatalom egy olyan társadalmi szervezet – az 1989-ben alakult Fehérorosz Nyelv Társasága (fehérorosz rövidítéssel TBM) szellemi potenciálját használta fel erre a célra, amelynek volt már némi ismerete ezen a téren. 1990 áprilisában a TBM az (akkor még) BSZSZK Köznevelési Minisztériumával közösen rendezte meg „A fehérorosz államnyelv megvalósításának problémái és útjai” című konferenciát. 1990 szeptemberében a Minisztertanács jóváhagyta „A fehérorosz nyelv és a BSZSZK többi nyelve fejlesztésének állami programját”, amely a nyelvtörvény végrehajtására szolgáló komplex intézkedéscsomagot tartalmazott az 1990–2000 közötti időszakra.

Míg a BSZSZK és a Szovjetunió viszonyai közepette a nyelvi kérdések megvitatása Fehéroroszországban is pártellenőrzés alatt állt, addig a Fehérorosz Köztársaság kikiáltása és a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP), illetve Belorusszia Kommunista Pártja (BKP) tevékenységének átmeneti felfüggesztése jelentősen növelte a szabad akaratnyilvánítás lehetőségét. Az egykori szuperhatalom összeomlása és a független fehérorosz állam létrejötte tiltakozást váltott ki a fehérorosz társadalmi elitet nagymértékben meghatározó orosz kultúrájú lakosságban. Ez a réteg nemrég még kizárólag a Szovjetunió keretében határozta meg önmagát és szüksége sem volt arra, hogy érintkezésbe kerüljön a fehérorosz nyelvvel és kultúrával. Az új helyzetben ezek az emberek mindent megtettek annak az érdekében, hogy lejárassák egyrészt az új nyelvi gyakorlatot, másrészt az annak bevezetését szorgalmazó társadalmi és politikai erőket.

A többpártrendszer bevezetésével a nyelvkérdés a politikai diskurzus fontos része lett. A demokratikus pártok között is ellentétek támadtak ebben a kérdésben. A Demokratikus Reformmozgalom (DDR) például élesen bírálta az 1990. évi nyelvtörvényt annak állítólagos antidemokratikus volta miatt és keményen bírálta az egyik legfontosabb akkori demokratikus mozgalmat, a Fehérorosz Népfrentot (BNF) mondván, hogy az oroszellenes, izolacionista és „alantas nacionalista ösztönöket korbácsol föl”. 1992 áprilisában a DDR azt javasolta, hogy a fehérorosz és az orosz nyelv egyaránt kapjon államnyelvi státuszt „a tényleges helyzetnek megfelelően”. A fennálló nyelvi helyzetre való hivatkozás lényegében a régi helyzet visszaállítását célozta. Az 1990. évi nyelvtörvény „antidemokratikus és antiliberális” voltára, meg arra hivatkozva, hogy a törvény „lábbal tiporja az egyénnek az önmeghatározáshoz való jogát”, a DDR 1993 tavaszán olyan új nyelvtörvény-tervezetet hozott nyilvánosságra, amelyben a fehérorosz és az orosz nyelvet egyaránt államnyelvnek nyilvánítják. Ez arra kényszerítette a többi demokratikus pártot is, hogy kiálljanak a szabad nyelvválasztás mellett az oktatásban, ami természetesen oda vezetett volna, hogy a gyengébb helyzetben lévő fehérorosz nyelv Fehéroroszországban a demokrácia terjedésének esik áldozatul.

A baloldali pártok is aktivizálódtak a 90-es évek első felében. A BKP a 80-as évek végén kényszeredetten támogatta a fehérorosz nyelv egyetlen államnyelvvé nyilvánítását a Legfelső Tanácsban, de miután rendezte sorait, visszatért eredeti álláspontjára. 1993 őszén megrendezték a fehéroroszországi népek kongresszusát, amely a baloldali és oroszbarát erőket egyesítette. Ezen olyan állásfoglalás született, hogy át kell térni az állami kétnyelvűsége és törvényben kell biztosítani a szülők jogát arra, hogy eldöntsék, milyen nyelven tanuljon gyermekük.

Éles vita folyt a nyelvtörvényről és alkalmazásáról a tömegtájékoztatási eszközökben is. Ez a vita megmutatta, hogy a fehérorosz nyelv használati körének bővítése több célirányos erőfeszítést igényel annál, amit akkoriban az államhatalom használt. Különösen

nehezen tört magának utat a fehérorosz nyelv a felsőoktatásban és a természettudományok terén, ahol nagy hiány mutatkozott fehérorosz nyelvű tankönyvekben és szakirodalomban. Másrészt az is kiderült e vita során, hogy Fehéroroszországban vannak emberek, akik kategorikusan tagadják a fehérorosz nyelv önállóságát, sőt elutasítanak minden olyan gyakorlati lépést, amely a fehérorosz nyelv fejlesztésére irányul. A fehéroroszt nem teljes értékű nyelvnek tekintőkből verbuválódott többnyire az 1992 nyarán megalakult „Szláv Zsinat” nevű oroszbarát párt tagsága. Ennek a pártnak a programja a fehéroroszt csak „regionális” nyelvnek, az orosz nyelv szerves részének tekinti.

Nyelvi viták több-kevesebb rendszerességgel a fehérorosz parlamentben is folytak. A 12. összehívású Legfelső Tanács (1990 áprilisától működött, a képviselők 86 százaléka kommunista volt) nem sok hajlandóságot matatott arra, hogy aktívan fellépjen a fehérorosz nyelv használati körének bővítéséért. Ennek ellenére a fehérorosz szuverenitás ki nyilvánításának, az egypártrendszeri struktúrák lebontásának és a kommunista párt átmeneti felfüggesztésének a hatására a kommunisták a parlamentben meghátrálásra kényszerültek a kis létszámú nemzeti demokraták követeléseivel szemben. Így sikerült 1991-ben elfogadtatni a kulturális törvényt és az oktatási törvényt, amelyek közvetlenül hivatkoztak a nyelvtörvényre, sőt az oktatási törvény még erősítette is egy kicsit a fehérorosz nyelv pozícióit az 1990. évi nyelvtörvényhez képest.

A helyzet azonban hamarosan megváltozott Fehéroroszország körül (Litvániában a választásokon győztek a volt kommunisták, Oroszországban nőtt az ellenállás Jelcin elnök reformjaival szemben) és az országon belül is (a parlamentben csökkent a BNF befolyása, 1992 nyaratól ismét működött a BKP). A volt némenklátúra tagjaiból 1992 első felében a Legfelső Tanácsban megalakult a „Belarusz” elnevezésű csoportosulás, amely a nyelvkérdés népszavazásra bocsátásával zsarolta a nemzeti demokratákat. A Legfelső Tanács falai között egyre többször hangzott el olyan javaslat, hogy az orosz nyelv is kapjon államnyelvi státust. Először 1992 végén hozakodtak elő ezzel a veteránszervezetek által delegált képviselők.

A nyelvkérdéssel aktívan foglalkozott a parlament 1993 folyamán az új alkotmány előkészítése során. Az alkotmányt kidolgozó csoport azt javasolta, hogy a nyelvi paragrafus a korábbi megfogalmazásban maradjon fenn, de a vita során ezt elutasították, de más alternatív javaslatokat sem fogadtak el.

A nyelvtörvény megvalósítása a gyakorlatban nagy nehézségekbe ütközött. Az új nyelvpolitika megvalósítása a gazdasági reformmal egyidejűleg folyt. Mivel a gazdasági reform az életszínvonal jelentős visszaesésével járt, ezért a polgárok egy része talán öntudatlanul is a fehérorosz nyelv túlsúlyára törekvő nyelvpolitikában látta gazdasági bajainak az okát, következésképpen rendkívül agresszívan reagált minden nyelvpolitikai újtásra.

A nyelvtörvény megvalósítására az oktatási rendszer bizonyult a legfogékonyabbnak. 1990–1994 között a középiskolákban jelentős változás ment végbe. A fehérorosz nyelven oktató pedagógusok 10 százalékos bérpótlékban részesültek. Fehérorosz nyelven oktató szakok a felsőoktatási intézményekben is alakultak, egyes pedagógusképző főiskolák teljes egészükben áttértek a fehérorosz nyelvre.

A nyelvtörvény azonban nem tartalmazott semmiféle szankciót, így végrehajtását nem lehetett megkövetelni. Például a törvény ugyan megkövetelte, hogy a közalkalmazottak ismerjék mind a fehérorosz, mind az orosz nyelvet, a fehérorosz nyelvtudás ellenőrzésére sosem került sor.

1994-ben elfogadták az új alkotmányt, amelyben megmaradt ugyan a fehérorosz nyelv államnyelvi státusa, de ez devalválódott azáltal, hogy garantálták az orosz nyelv szabad

használatát a nemzetiségek közötti kapcsolatokban. Ezáltal az országon belül hivatalosan is az orosz – és nem a fehérorosz – lett a különböző nemzetiségű polgárok közötti érintkezés nyelve.

Az állami kétnyelvűség hívei 1994 júliusában erős támogatóra találtak az első fehérorosz köztársasági elnök, Aljakszandr Lukasenka személyében, aki már 1994. szeptember 1-én felvetette a nyelvkérdést a Fehérorosz Pedagógiai Egyetem tanévnyitóján elmondott beszédében. Védelmébe vette a társadalomtudományok és az orosz nyelv oktatóit, bírálta a fehérorosz nyelv terjesztésére irányuló eddigi még oly bátorítalan politikát is, hangsúlyozta, hogy az oktatás nyelvét nem szabad adminisztratív úton meghatározni.

Lukasenka fellépése bátorítólag hatott azokra, akik az orosz nyelvnek is biztosítani akarták az államnyelvi státust. Elsőként 1994 őszén a kommunistabarát Népi Mozgalom próbálta népszavazás útján elérni ezt a célt, de kezdeményezésük megbukott a Központi Választási Bizottság előtt, amely a kezdeményezést elutasította a népszavazásról szóló törvény 3. paragrafusára hivatkozva, amely szerint nem rendezhető népszavazás olyan kérdésben, amely „sérti a Fehérorosz Köztársaság népének a fehérorosz nemzeti kultúra és nyelv fennmaradásának állami garanciáira vonatkozó elidegeníthetetlen jogát”.

A következő évben maga Lukasenka elnök terjesztett a Legfelső Tanács elé népszavazást kezdeményező javaslatot többek között a nyelvkérdésben is, amit a bizottságok javaslatai alapján a parlament 1995. április 11-én elutasított. Az elnök válaszul megfenyegette a parlamentet, hogy jóváhagyása nélkül is lebonyolítja a népszavazást. Ekkor több mint húsz képviselő tiltakozásul éhségsztrájkba kezdett a Legfelső Tanács üléstermében. Ezeket a képviselőket április 12-én éjjel Lukasenka elnök fegyveres alakulatokkal távollíttatta el a Legfelső Tanács épületéből. A demoralizált képviselők erre aztán április 13-án a házszabály megsértésével meghozták a népszavazás megtartásáról szóló határozatot.

A népszavazásra 1995. május 14-én került sor. Az első kérdés így hangzott: „Egyetért-e Ön azzal, hogy az orosz nyelv a fehérorosszal egyenlő státust kapjon?”. A hivatalos adatok szerint a népszavazáson a választópolgárok 64,8 százaléka vett részt, akik közül 88,3 százalék, vagyis a szavazásra jogosultak 53,9 százaléka igennel válaszolt erre a kérdésre. A népszavazás előkészítését és lebonyolítását számtalan szabálytalanság és törvénytértés kísérte, amit az EBESZ megfigyelői is rögzítettek.

A népszámlálás idején gazdasági nehézségekkel küszködő fehérorosz lakosság nem tudta, részben nem is akarta meglátni az orosz nyelv egyenlőségére irányuló kérdés mögött a fehérorosz nyelv diszkriminálására irányuló szándékot. Kiderült, hogy Lukasenka kezdeményezése a társadalom jelentős hányadának a támogatását élvezi.

Az 1995. évi népszavazás eredménye sokkolta a fehérorosz nyelv használati körének bővítése mellett elkötelezett polgárokat. Késérő lecke volt ez a fehérorosz értelmiség számára, amely korábban oly sokszor hivatkozott a „népakaratra”. Most szembesülnie kellett azzal, hogy a népszavazáson kifejezésre jutott „népakarat” a fehérorosz nyelvnek csak formális szerepet szán.

A népszavazás után azonnal megkezdődött a fehérorosz nyelvet korábban védő jogi korlátok lebontása. Az Oktatási Minisztérium haladéktalanul bevezette az orosz nyelvet és irodalmat is a felvételi tárgyak közé, ezzel egyidejűleg közölte, hogy az érettségizőknek nem kell két nyelvet választaniuk, hanem csak egyet. 1996-ban egy újabb népszavazással Lukasenka jelentősen bővítette elnöki jogkörét. Az ekkor elfogadtatott alkotmányban két államnyelv szerepelt: a fehérorosz és az orosz. Az 1996-os fordulat megnyitotta az utat az Oroszország és Fehéroroszország szövetségét szorgalmazó erők aktivizálódása előtt. 1997 májusában el is fogadták ennek az államszövetségnek az alapszabályát, amelynek 38. paragrafusa szerint az államszövetség szerveinek a munkanyelve az orosz.

1996–1999-ben a demokratikus erők számos tömegtüntetést tartottak tiltakozásul Fehéroroszországnak Oroszország által történő bekebelezése ellen. A tüntetéseken főleg a fehérorosz nyelvet használták, miközben a Fehérorosz Köztársaság hatóságai tüntetően mellőzték vagy egyenesen megvetően kezelték a fehérorosz nyelvű polgároknak a nyelvi igényeit. A fehérorosz nyelv használata az állami szerveknél egyre szűkült. A Lukasenka által kinevezett tagokból álló képviselőházban, amely a törvényhozó testület szerepét tölti be, kizárólag orosz nyelven folyik a törvényalkotás és az ügyintézés. Ugyanakkor megtorlásnak volt kitéve számos fehérorosz nyelvű ellenzéki személyiség. A tömegtüntetések alkalmával a rendőrség gyakran a fehéroroszul beszélőket pécézte ki és tartóztatta le. Az ezeket az eseményeket követő bírósági perekben a fehérorosz nyelvű vádlottaknak megtiltották a fehérorosz nyelv használatát, egyes esetekben pedig rájuk akarták hárítani a bírósági tolmácsok alkalmazásának a költségét.

A Lukasenka elnök és a fehérorosz demokratikus ellenzék közötti konfliktus elmélyülésével párhuzamosan a fehérorosz nyelv egyre inkább az elnöki hatalommal való szembenállással kezdett társulni. A fehérorosz nyelvet az állam nem támogatja, ami amúgy is nehéz helyzetét tovább súlyosbítja. A kommunista pártok hagyományosan közönyösek a fehérorosz nyelv iránt; a demokratikus erők pedig csak a legutóbbi időben fordultak a fehérorosz nyelv felé, miután meglátták benne a nemzeti önazonosság egyik fontos elemét. Kedvezett ennek önkéntelenül az állami politika is azzal, hogy igyekezett kiszorítani a társadalmi használatból a fehérorosz nyelvet, s ezzel a marginális, „ellenzéki” jelenségek közé taszította.

A szerző optimista konklúziója szerint arra lehet számítani, hogy a fehérorosz nyelvvel szemben diszkriminatív állami politikát előbb vagy utóbb jelentősebb politikai változások bekövetkezésétől függetlenül is felül fogják vizsgálni.

Zoltán András

Ukrán nyelvű irodalmi folyóirat indult Lengyelországban

Varhol, N.: Sväto i dlá ukrainciv Pol'si. = Duklâ, 50. ič. 2002. 4. no. 71–72. p.

Lengyelországban 350 ezer ukrán és 100 ezer lemák (ruszin) él. Ez a kisebbség 1947-től hosszú ideig zaklatásoknak és az ország északi régióiba történő áttelepítésnek volt kitéve, ami azonosságtudatának fejlődését igencsak hátravetette.

Ezek a körülmények különösen nagy jelentőséget kölcsönöznek az ukrán–lemák kisebbségi lét valamennyi pozitív jelenségének, így nem utolsósorban annak is, hogy ukrán nyelvű irodalmi folyóirat indult az országban. Az Ukrán Irodalmi Köz (Ukrains'kij Literaturnij Provulok) címen megjelent folyóirat régóta folyó kísérletezések öröndetes végkifejlete. Ez az elegáns küllemű nemzetiségi lap végre fórumot biztosít a lengyelországi ukrán–lemák költők, prózaírók, valamint egyéb „filosok” számára, akik eddig csupán a Mi Szavunk (Naše slovo) heti magazinban publikálhattak. (Legfeljebb – baráti alapon – a szlovákiai Duklában.)

Az új folyóirat túlnyomó része a lengyelországi ukrán költők verseit tartalmazza, illetve megjelent köteteit ismerteti-méltatja. (Noha 1990 óta az országban nincs dotált kötet, csak pénzhány, mégis viszonylag sok az új verskötetek száma.) A következők szerepelnek a kiadvány lapjain: O. Laps'kij, M. Lučak, I. Zlatokudr, I. Kirizzk, T. Karabovič, S. Anovič, U. Mihalák, A. Leončuk, St. Trohanov's'ka, a lemák V. Graban és U. Gavriluk. A nézetek rovatban érdekes A. Andrusiv tanulmánya, amelyben a szerző szerint emigrációban az azonosságtudatot csak anyanyelvű versekkel lehet kifejezni, miközben egy-egy emigráns, „őhazával” foglalkozó prózája hatásos lehet a befogadó ország nyelvén is. Példaként A. Mel'ničukot hozza fel, akinek ukrán témájú munkája angol nyelvű bestseller lett. A „versközpontúság” nyilvánvalóan csak az első szám anyaggyűjtési nehézségei számlájára írható. A szerkesztőségi ígérvény (a szerkesztőbizottság elnöke T. Karabovič, titkára L. Pušak) szerint ui. a szellemi életben hiánypótló folyóirat egyaránt fog közölni verset, prózát, fordításokat és recenziókat.

Futala Tibor

A népszámlálás mint a családszerkezet kutatásának fontos forrása

*Herzánová, L'ubica: Sčítanie l'udu z roku 1930 ako prameň pri výskume štruktúry rodiny.
= Slovenský národopis, 50. roč. 2002. 1. no. 25–44. p.*

A szerző bevezetésként ismerteti a mai szlovák állam területét érintő osztrák, magyar, csehszlovák és szlovák népszámlálások jellegzetességeit, bővülő és egyre egzaktabb módszereket követő adatfelvételi gyakorlatát. Ezt a sort II. József 1781. évi censusa (jegyezzük meg: ezt a felvételt – jogosan – akkoriban sem nevezték-tekintették népszámlálásnak, hanem összeírásnak, mert több is volt – adattartalmában –, meg kevesebb is a censznál – a szerk.) nyitotta meg, és a 2001. évi szlovák census zárta. A népszámlálások során olyan forrásanyag keletkezik, amely rálátást biztosít az adott terület lakosságának teljes egészére egy adott időpontban. E forrásanyag tudományos hasznosításának három útja-módja van. Az egyik, amikor a statisztikai összegezéseket elemzik, a másik, amikor az összeírási íveket, a harmadik pedig, amikor geneológiai megközelítést alkalmaznak.

Aszerint, hogy a szakemberek a forrásanyag melyik „lehetőségét” hasznosítják, különféle irányzatok alakultak ki a cenzuskutatásban. M. Mitterauer és a bécsi egyetemhez kötődő iskolája az ún. „ökotípusok” kutatását helyezi munkája középpontjába. Konceptiójuk szerint az ökotípuson azt a régebbi termelési módot kell érteni, amely egy adott régióban domináns, és amely a természeti környezethez való alkalmazkodás folyamán az élelem megszerzése érdekében jött létre. Az „ökotipologikus” szemlélet a következő problémák iránt érdeklődik mindenekelőtt:

- a vizsgált területen milyen mértékig jellemző a termelés hagyományos módjának keretében a munkaszervezés családi vagy idegen munkaerőre való koncentráció,
- mi értendő egyáltalán a családi termelés fogalmán,
- honnan veszi a család a szükséges munkaerőt,
- milyen modellt alkot a család mint együtt dolgozó egység,
- miként alakult a generációk egymásutánjában a termelési egység öröklése,
- milyen szerepet játszik a termelési egységben az utód munkaerőként és örökösként.

A szerző az imént körvonalazott kutatási módszert a Kysuca-vidéken található Nová Bystrica (Újbeszterce) 1930. évi népszámlálási anyagán „próbálta” ki. Azért ezen az anyagon, mivel ebben a körzetben akadtak még életben levő visszaemlékezők, akiknek közléseit kiegészítésként és korrekcióként lehetett hasznosítani, amire annál is inkább szükség volt, mivel az összeírás íveken található adatközlés korántsem volt egyértelmű és következetes. Ezenkívül az anyakönyveket is „megvallatta” a szerző, s különös fontosságot helyezett az interjúkra, minthogy az általa kitűzött kutatási cél pszichológiai háttere is érdekelte. Azért is választotta ki Újbesztercét, mert erre a falura 1930-ban még a preindusztriális termelés számos maradványa volt jellemző.

A munka végeredménye a következő: Újbeszterce olyan földművelő-állattenyésztő község volt, amelyet a szabad láncszerű településmód jellemezett. Mindkét fő termelési ágban a családok egyaránt saját soraikból igyekeztek kielégíteni munkaerő-szükségletüket. A család munkabíró tagjai (férfiak, nők, törvényes és törvénytelen gyerek) ennek következtében fontos komponensei voltak a családnak. Ha különféle okok miatt ez az előfeltétel nem teljesült, más és más módon biztosították a hiányzó munkaerőt: az állatállományhoz pásztorokat és pásztorasszonyokat fogadtak fel hosszú távra, a betakarításhoz pedig szezonális munkásokat a szegényebb földművesek köréből. Bebizonyosodott, hogy a családsszerkezet a termeléssel és a természeti környezettel egyaránt összefügg.

A Mitterauer-féle ökotípus-konceptió tehát eredményesen alkalmazható nem osztrák környezetben is, feltéve, hogy megtörténnek a szerző által felsorolt kiegészítő tájékoztatók. Érdekes volna, ha a szerző kutatását az ország más feltételű vidékein és településeiben megismételnék.

Futala Tibor

A másik Közép-Európa

Rupnik, Jacques: The Other Central Europe. = East European Constitutional Review, 11. vol. 2002. 1–2. no., 68–70. p.

Ismét a nacionalizmus kísértete járja be Európát? 1989 óta a Visegrádi Négyek kart a karba öltve menetelnek a demokratikus átalakulás útján a 2004-re várható uniós csatlakozásuk felé, mígnem a parlamenti választásokat megelőző szakaszban, Orbán Viktor, magyar miniszterelnök az 1945-ös Beneš-dekrétumok hatálylanítását kérte a Cseh és a Szlovák Köztársaságtól. (A máig érvényben lévő határozat a Csehszlovákiából elűzött német és magyar javak birtokosait, illetve magukat az állampolgárokat sújtja.) Válaszképpen a cseh, a szlovák és a lengyel miniszterelnök lemondta márciusi, budapesti látogatását.

A szimultán módon föléledt nacionalizmusok, egymást erősítve, új politikai rendet hoztak létre. A Schüssel–Haider koalícióval kormányzó Ausztria például a temelini atomerőmű és az elűzött szudéta-németek kérdésében keveredett vitába a cseh kormánnyal. Milos Zeman, cseh miniszterelnök, a „Profil” című bécsi hetilapnak adott interjújában kifejtette, hogy a szudéta-németek Hitler „ötödik hadoszlopa” voltak, ezért illeték a kollektív bűnösség megbélyegzéssel a népcsoportot. Zeman csak tetézte nézeteit izraeli útja alkalmával, ahol a palesztinkérdés megoldására az annak idején, a szudétanémetek esetében „eredményes” kiűzetést ajánlotta megoldásként. Stoiber, bajor keresztényszocialista vezető ezek után azt javasolta Schröder kancellárnak, hogy az viszont lépjen vissza prágai látogatásától.

Stoiber, az ellenzék vezéréként azonnal Budapestre érkezett, hogy támogatásáról biztosítsa Orbán Viktort. Mivel egyre világosabb lett a széles közvélemény számára is, hogy fura lenne az Európai Közösségek tagjai között látni a Beneš-dekrétumokat ma is vállaló tagországokat, Csehországot és Szlovákiát, Mečiar, a szlovák nacionalisták vezére a „magyar fenyegetés” lapját próbálta meg kijátszani az elnökválasztási kampányban. Ezzel a Dzurinda-kormány négyéves munkája, amellyel a kisebbségben lévő magyarokat próbálta maga mellé állítani, veszélybe került.

A nacionalista és populisták hangok a választási kampányok során erősítik egymást. Noha nem tudatosan, mégis a demokratikus, az EU-ba integrálódó Közép-Európa-moddell elmozdulásának lehetünk tanúi. Az új, jobb szárny az alpesi populizmustól kezdve Keletig hódít (ld. Berlusconi–Bossi, Blocher, Schüssel–Haider, Stoiber) az etnikumok nacionalizmusától a határok lezárásáig, a jólét egoizmusától a brüsszeli bürokrácia ellenzéséig.

A német történészek vitája a náci múlt fölött nem érintette meg a menekültügyi kérdéssel foglalkozókat. Amikor Orbán Viktor, az „ultranacionalista, Nagy-Magyarország elkötelezettjével”, Csurka Istvánnal együtt a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek sorsát törvényileg próbálja befolyásolni, amikor Schüssel az eddigi osztrák zsidó kárpótlásért cserébe a szudétanémetek cseh kárpótlását sürgeti, mindnyájan szinte személyesen értelmezik a történelmet.

Három trendet kell élesen megkülönböztetni egymástól: a hidegháború óta nem folyt történelmi kiegyezést hozó vita, csak a német–francia viszonyban; etikailag el kell ítélni az elűzés büntetését és a kollektív bűnösség fogalmát mint az elnyomó rendszerek által használt fogalmakat. Harmadszor pedig, a második világháború óta hozott, nemes szavak mögé bújtatott rossz törvényeket vissza kell vonni. Ahogy a harmincas években a közép-európai fekete bárány a Versailles-i doktrína volt, most a potsdami doktrína kell legyen az.

Tulajdonképpen ezeket az elveket vették számba az 1997. januári cseh–német közös nyilatkozatban, ahol még azt is kinyilvánították, hogy „nem terhelik ezentúl kapcsolata-

ikat a múlt politikai és jogi kérdéseivel”. Mint tudjuk, néhány nap múlva az Európai Parlament felkérte a cseh kormányt, hogy vonja vissza az európai törvényekkel ütköző, 1945-ös dekrétumot. Újabb néhány nap múlva az osztrák parlament fogadott el hasonló határozatot a volt Jugoszláviával, illetve Csehszlovákiával kapcsolatban.

A történelmi múlthoz fordulásnak két veszélyes következménye lehetséges: először is ez a legjobb eszköz ahhoz, hogy a várományos EU-tagországokban a közvéleményt Németország ellen fordítsák, mondván, hogy valójában az erős szomszéd mozgatja a közösségeket. De ennél is rosszabb, hogy ezt a centrifugálisan nacionalista, „másik” Közép-Európát azok ellenzik, akik valójában nem tudják elfogadni sem a NATO, sem az EU bővítését. Rupnik, itt az Orbán-ellenes Washington Post-beli (2002. március 4.) vezércikket hozza máris elrettentő példaként.

Az Európai Közösségeknek 2004-re két célt kell megvalósítaniuk: bővíteni Keletre, és az új alkotmányt elfogadni. A kontinens jövő iránt felelős újradefiniálásával nem fér össze egy, a múlt visszapillantó tükrébe néző, „másik Közép-Európa” kidolgozása – öszszegzi mondandóját a párizsi Nemzetközi Kutatások és Tanulmányok Központjának tudományos igazgatója.

Kakasy Judit

Az orosz–ukrán viszony újragondolása: avagy a nemzetépítés új irányzata a posztkommunista Oroszországban?

*Tolz, Vera: Rethinking Russian–Ukrainian relations: a new trend in nation-building in post-communist Russia?
= Nations and Nationalism, 8. vol. 2002. 235–253. p.*

A Szovjetunió felbomlása komoly kihívás, ami éppenséggel a sokáig ébren tartott erős nemzeti mítoszok lerombolásával járhat. Az orosz elit 1992 óta új nemzeti tradíciók elfogadtatásával próbálkozik. A 18. századtól kezdve egészen az 1980-as évek végéig számos mítosz döntően formálta az orosz identitás kialakulását, az értelmiség és a hatalmas orosz állam közös erőfeszítésének segítségével. E mítoszok közül elsődlegeseek voltak és így is terjesztették: a cári, majd a szovjet birodalom orosz nemzetállam; a birodalom hatalmas kiterjedésű és folyamatosan növekvő területe meghatározó elem az orosz nemzeti karakter kialakulásában; Kiev Rus az első orosz állam; az oroszok, ukránok és fehéroroszk eredete közös, mindhárman az ősi Rus töről származnak. Az 1990-ben megalakult új orosz államot az emberek egy része túl „kicsinek” érezte, ezért az új, történelmi határokat illegitimnek tekintették. Nem értették és meglepetéssel fogadták, főleg az orosz elit, Ukrajna függetlenségét. (A fehéroroszk szeparatista törekvései mindig enyhébb formában jelentkeztek.)

A Szovjetunió felbomlása után az oroszok új feladata egy új nemzetállam felépítése lett. Ehhez azonban rendezni kellett Oroszország és a független Ukrajna viszonyát. Némileg zavaró tényező volt néhány orosz elit értelmiségi revizionista megnyilvánulása, bár a fő célt nem befolyásolhatta. Népszerű orosz újságok, magazinok, valamint történelmi és politikai periodikák cikkei jelzik, hogy az orosz–ukrán függetlenségi szerződés 1997-ben történt aláírása után az orosz nemzetállam építői foglalkoznak Ukrajna függetlenségre törekvésének eredetével. Az alapokat már az iskolákban az új tankönyvek ismertetik, különválasztva az orosz és az ukrán történelmet. Az oroszokat Novgorod, az ukránokat Kijev körzetéből származóknak tekintik úgy, hogy e két központ térségéből

rajzott ki az eredeti Rus népesség. A politikai vezetés sokkal gyakorlatiasabb, Putyin elnök vezetésével inkább a gazdasági kapcsolatok normalizálására összpontosítanak, semmint az orosz–ukrán kapcsolatok múltjára és jelenlegi megjelenési formájára. Semmi jel nem mutat arra, hogy akár a kommunista, akár a nacionalista ellenzék kétségbe vonná Ukrajna függetlenségét.

Feltehetően több évtizednek kell eltelnie ahhoz, hogy a „birodalom” felbomlása után a független Ukrajnát Oroszország egyenlő tárgyaló félként fogadja el a nemzetközi diplomáciai szintereken. Az első lépések ez irányban azért megfigyelhetők. Már az 1990-es évek elején kezdték újraértékelni Oroszország és Ukrajna egymáshoz való viszonyát. Oroszországnak nemcsak a határain belül maradt kisebbségek helyzetét kell az új nemzetállam szervezésénél figyelembe venni, hanem az ország határai mentén elhelyezkedő szövetséges (FÁK) államokét is, melyekhez fűződő kapcsolatrendszere nem stabilizálható az orosz–ukrán viszony újragondolt rendezése nélkül. Ez befolyásolhatja a függetlenné vált volt szovjet – jelenleg szövetséges – köztársaságok vonzódását az új Oroszországhoz, különösen azok tekintetében, melyek népeinek identitása eltér az oroszokétól, azaz nem szlávok.

Újabban még azok a periodikák is, melyek nem kimondottan szimpatizálnak Ukrajna függetlenné válásával, mint pl. a *Nezavisimaia gazeta*, már arról cikkeznek, hogy Oroszország külpolitikájának nem lenne célszerű egy új Szláv Unió létrehozása, a viszonyt Ukrajnával az USA–Kanada-modell alapján kellene rendezni.

Kádár József

Béke és biztonság (Délkelet-)Európában: EU-bővítés, stabilitási egyezmény és európai biztonság- és védelempolitika

Frieden und Sicherheit in (Südost-)Europa: EU-Beitritt, Stabilitätspakt und Europäische Sicherheits- und Verteidigungspolitik. = Südosteuropa – Studie 70. Südosteuropa- Gesellschaft (Heinz-Jürgen Axt, Christoph Rohloff). 2001, München, 422 p.

A duisburgi Gerhard-Mercator-Egyetem 2000. november 27–29. között konferenciát rendezett az EU-bővítéshez kapcsolódó, biztonság-politikát érintő kérdésekről.

Ha valaki behatóbban foglalkozik Délkelet-Európával, megállapíthatja, hogy a béke és biztonság a térségben hosszú távon nincs biztosítva. Bizonyítják ezt az utóbbi években kirobbant konfliktusok Dél-Szerbiában, Koszovóban és Macedóniában. Ezek az államok vagy területek még messze állnak attól, hogy az EU-tagságra pályázzanak. Előbb bizonyítaniuk kell – úgy mint a többi jelölt országnak – felkészültségüket. Ám ez a követelmény éppen úgy vonatkozik a jelenlegi EU-tagországra is. Nekik is fel kell készülni az aspiráló államok befogadására, különös tekintettel a pénzügyekre, az agrárpolitikára, a döntési eljárásokra, és végül el kell határozni, maradhat-e az EU jelenlegi struktúrája, vagy változtatni kell-e rajta.

A Nyugat-, Kelet- és Délkelet-Európa konfliktusainak sajátos karaktere nem választható el az általános világpolitikai fejleményektől, melyek a kelet–nyugati konfliktusok megszűnése után képződtek. A „globalizáció” előretörése megváltoztatja az állam szerepét, mert

- a globalizáció jelensége, lefolyása és megnyilvánulási formái befolyásolják
- a nemzetállamok tárgyalási lehetőségeit (ti. szűkítik), amit az állam teljesítőképességének a társadalmi rend, az ellátás, az együttélés, a jogi- és szociális biztonság vonatkozásában mind belpolitikai, mind államközi tárgyalásainál figyelembe kell venni;
- változnak a hadviselés lehetőségei is, mert a katonai erő alkalmazása államok közötti problémából belpolitikai, társadalmi ütközéssé alakul.

A klasszikus háború államok között robban ki – Clausewitz tábornok megfogalmazásában: „a diplomácia folytatása más eszközökkel”. A klasszikus béke pedig háborúmentes, garantált jogi szerkezetű állapot. Mára megváltozott a hadviselés egész karakterisztikuma. A szervezett, államok közötti fegyveres konfliktusok helyébe új háborútípus lépett, melyben a klasszikus hadviselés momentumai szervezett bűnözéssé és az emberi jogok messzemenő megsértésévé fajultak. A globalizálódó világban békét és biztonságot kell teremteni, és ennek fenntartására garanciákat kell kialakítani.

Ma Délkelet-Európa biztonsági kockázata jelentős, de mindenekelőtt tisztázandó: mit is nevezünk Délkelet-Európának? A térséget soknemzetiségű, soknyelvű államok alkotják: Albánia, Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Görögország, Jugoszláv Szövetségi Köztársaság, Moldáv Köztársaság, Horvátország, Macedónia, Románia, Szlovákia, Szlovénia, Törökország, Magyarország és Ciprus. Földrajzilag az Adriai-tenger, a Földközi-tenger, a Fekete-tenger és a Duna-vidék határolja a térséget. A kelet-nyugati ellentétek megszűnése után a biztonság fogalmát újra kellett fogalmazni. Ezt a NATO 1991. november 7–8. között tartott állami találkozó alkalmával megtette („Római nyilatkozat a békéről és az együttműködésről”).

Potenciális konfliktusok ma is lappanganak Délkelet-Európában, és ezek az egykori Jugoszlávia területére koncentrálódnak, különösen etnikai és terület-megosztási síkon érzé-

kelhetők. Kisebbségi konfliktusok léteznek Horvátországon belül Szlavóniában és Krajna vidékén. Bosznia-Hercegovina megörökölte az egykori Jugoszlávia vegyes népességét: bosnyákok, albánok, szerbek, horvátok élnek itt. A népesség vallási szempontból is megosztott (katolikusok, ortodoxok, muzulmánok). Bizonyára hosszú idő kell ahhoz – ha ez egyáltalán lehetséges –, hogy megbékélt, egységes ország váljék Bosznia-Hercegovinából.

A szerb nacionalizmus által gerjesztett nagyhatalmi törekvések nemcsak a szomszéd államok idegeit borzolták, – ahol hasonló nacionalista kinövészek keletkeztek – hanem Jugoszlávián belül is háború zajlott: a lakosság nagy részét elűldözték, melynek az általános elnyomorodás lett a következménye. Etnikai tisztogatás folyt olyan többnemzetiségű területeken, mint a Vajdaság, a Szandzsák és Koszovó. Jugoszlávián belül a Vajdaság modellezi legjobban a soknépű világot. Évszázadokon át telepedtek ide szerbek, magyarok, svábok, horvátok, rutének, szlovákok és románok. A 18. században a szerbek tömeges betelepülése megváltoztatta a térség etnikai arculatát. Az első világháborút követően ezt a térséget felosztották Jugoszlávia és Románia között. A Vajdaság Jugoszlávián belül autonómiát kapott 1946-ban. A lakosság megoszlása 1981-ben: szerbek 71,5%, magyarok 18,9%; 1989-ben a feloszlott Jugoszlávia után a szerb állam megszüntette a Vajdaság autonómiáját.

A magyar népcsoport elleni intézkedések közé tartozott a magyar nyelvnek mint hivatalos nyelvnek a betiltása. A magyar iskolákat bezárták, a magyarokat az ország elhagyására ösztönözték. 1992 óta a polgárháborúba behívott katonák többsége magyar volt. Ez menekülési hullámot gerjesztett, 38 ezer magyar hagyta el az országot.

A Szerb Tudományos Akadémia már 1986-ban nyilvánosságra hozta memorandumát a magyar népcsoport ellen szükségesnek tartott intézkedésekről. Már ebben kilátásba helyezték a „nem szerbek” kedvezményeinek megszüntetését. A szerb trauma egy évszázad után újra fellángolt és ez Nagy Szerbia követelésébe torkollott. Ennek a fellángolásnak állt élére Slobodan Milošević. A nagy-szerb törekvések szenvedő alanyai természetesen a kisebbségek lettek a Vajdaságban, Szandzsákban, Koszovóban, Montenegróban egyaránt.

Macedónia helyzete külön fejezetet alkot a Balkán történelmében. A 2. balkán háború után 1913-ban az országot felosztották: Görögország (51,1%), Szerbia (39,5%) és Bulgária (10,4%) között. A második világháború után Tito megalapította a Macedon Köztársaságot, amellyel ellensúlyozni akarta a szerbeket egyrészlől, másrészlől viszont a bolgárok aspirációit kívánta lehűteni. A népesség összetétele 1994-ben: 65,5% szláv-macedon, 22,9% albán, 2% szerb, 2,3% roma, 4% török, 2,3% egyéb.

Bulgária sem mentes kisebbségi problémáktól, az 1992-es népszámlálás adatai szerint 9,43% török kisebbség él az országban. A törökök nyelvi, vallási különbözősége által okozott problémák miatt korábban számosan elhagyták az országot, de 1989/90 után, a megváltozott helyzetben többen visszatértek. Bulgária és Törökország viszonya normalizálódott.

Görögország etnikai arculata sokrétű problémát hordoz, különös tekintettel a Nyugat-Trák vidéken élő muszlin-törökökre. A legnagyobb nehézséget a két nép vallási különbözősége okozza. A két ország közötti feszültséget fokozza még Ciprus kettéosztottsága. Tekintettel arra, hogy mindkét ország NATO tag, a helyzet fegyveres megoldása lehetetlen. Ugyanakkor a felek tárgyalásai eredménytelen, ezért közeli megoldás nem várható.

Törökországnak is meg van a maga „Koszovója”; ez pedig a kurdok által lakott terület. A kurdok nem csak Törökországban élnek, hanem Irakban és Szíriában is. Tekintettel arra, hogy a kurdok erről a területről nagy számban vándoroltak ki, a kurdkérdés és konfliktusai érintik már a Német Szövetségi Köztársaságot is.

Az illegális migráció és a menekültek helyzete az európai biztonság kockázatát fokozzák. A menekültek gyarapodása a kiinduló ország instabilitására vezethető vissza. Nehezebb a befogadó országok helyzetét a menekült áramlattal érkező szervezett bűnözés; – a német rendőrség bűnözési statisztikája szerint a menekültek érkezésével arányosan növekednek a bűncselekmények.

Délkelet-Európában kirobbanó konfliktusok sokasága és az államok biztonsági kockázata sok szálon fonódnak össze. A konfliktusok nehezen tarthatók országhatárok között, feltétlen hatással vannak a szomszédos országokra, sőt azokon túl is. Délkelet-Európa számára az EU stabilitás-paktumot ajánlott azzal, hogy a Balkán nyugati térsége integrálódjék az euro-atlanti közösségbe. A megvalósítás során meghatározó tény, hogy Délkelet-Európa Európához tartozik. Nyilvánvaló, hogy a térség stabilizálódása anyagi, pénzügyi támogatást igényel. A támogatás feltételezi, hogy hatékonysága képes lesz kibontakozni, ami majd gazdasági, politikai szilárdságot biztosít.

Sajnálatos, de tény: az EU szerepvállalása a térség problémáinak megoldásában, szavakra, kinyilatkoztatásokra korlátozódik, sőt pl. Jugoszlávia szétesésének jelenségeit az 90-es évek elején alig akarta tudomásul venni.

A tárgyalások Daytonban 1995-ben és Rambouillet-ben 1999-ben megkísérelték az egymással szembenálló, Jugoszlávián belül élő népeket tárgyaló asztalhoz ültetni.

A jugoszláv konferencián az EK képviselőiben résztvevő döntőbizottság, a francia alkotmánytanácsi elnök, Robert Badinter vezetésével 1991. december 7-én megállapította, hogy az országon belül jelentkező függetlenségi törekvések nem különválást, hanem Jugoszlávia szétesését jelentik. A bizottság javasolta a köztársaságoknak – de nem az autonóm tartományoknak – hogy hivatalos határaik szerint ismerjék el egymás függetlenségét. Ezzel Jugoszlávia sorsa megpecsételődött.

Jugoszlávia tragikus sorsának külön fejezetét képezi Koszovó. A nyugat által körüludvarolt és megegyezés-készségeért dicsért Slobodán Milošević a koszovói krízis kulcsfigurája lett. Amióta 1988-ban megvonta Koszovó tartomány autonómiáját, számos albán értelmiségi kényszerült illegálisításba vonulni. Rugova 1989 decemberében pártot alapított Koszovói Demokratikus Liga néven (KDL), melynek célja Koszovó függetlenségének kivívása lett. A koszovói parlament 1990. július 2-án kihirdette a tartomány különválását Szerbiától, és megszavazta „Koszovó Albán Köztársaság” alkotmányát. A nyugati kormányok azonban Rugova köztársaságát és kormányát nem ismerték el. Az EU a Badinter bizottság kényelmes állásfoglalására tért vissza, miszerint autonóm tartományok államalakítása nem ismerhető el. Ezzel az állásfoglalással kezdődött Koszovó máig rendezetlen sorsa, tragédiája, emberek sokaságának menekülése, nyomora és halála.

Milutinović szerb elnök 1999. március 5-én a Rambouilletben ülésező konferenciához írt levélben rögzítette, hogy az albán szeparatistákat terroristáknak tekinti, akik az USA-befolyás latba vetésével gátolják a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság megegyezését és Európa stratégiai fontos részét ellenőrzés alá kívánják venni. A koszovói albánok a NATO támogatását kérték a jugoszláv hadsereg és rendőrség kiűzéséhez.

A NATO katonai beavatkozása az ENSZ hozzájárulása nélkül kezdődött és tizenegyhetes bombázás után ért véget. Az ENSZ menekültügyi bizottságának adatai szerint még a NATO által irányított KFOR erők sem tudták megakadályozni a több mint 170 ezer szerb és más nem albán kisebbség elűződését Koszovóból.

Az EU a koszovói háború után kezdett végre aktivizálódni. Stabilizációs programot dolgozott ki Délkelet-Európa számára. A program kidolgozására munkacsoportokat hoztak létre. Az első munkacsoport foglalkozott a demokratizálódás folyamatával és az emberi jogokkal; a második munkacsoport a gazdaság újjáépítésével, fejlesztésével és a ko-

operáció elősegítésével; a harmadik a biztonsági kérdésekkel, ami magában foglalta a belső biztonság és a jogalkalmazás ügyét is.

Az EU vezető szerepet vállalt a stabilizációs program végrehajtásában, tekintetbe véve a délkelet-európai érség országainak heterogén etnikai összetételét. A program kiter a Balkán-politikára, ezen belül stabilizációs- és egyesülési megállapodásokra. Külön program készült a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság problémáinak megoldására.

A kidolgozott programrészek koordinálása és gyakorlati alkalmazhatósága még kérdéses. A térség országainak programon belüli együttműködési készsége nem garantált, csak feltételezhető. Az egyes országok EU-hoz csatlakozása meghatározott feltételek teljesítésének függvénye. Az EU-nak belső problémái vannak a bővítéssel kapcsolatban, amik felszínre kerültek a 2000 decemberben, Nizzában tartott EU csúcstalálkozón. Ennek ellenére feltételezhető, hogy az EU Délkelet-Európa legnagyobb nemzetközi „adakozója”. 1991 óta kerekén 4,5 Mrd. EUR és 2000-2006-ig 5,5 Mrd EUR került ill. kerül szétosztásra segélyprogram keretében.

Az EU-bővítés a századforduló legnagyobb politikai és gazdasági kihívása. Ezt nem lehet csupán költséghatékonysági szempontból értékelni. A folyamat sok korlátozást tartalmaz: egyrészt EU-n belül, Brüsszel még mindig késlekedik az intézményi reformok bevezetésével; másrészt a tagjelölt országoknak nehézségeik vannak az EU normák elfogadásával, azok saját rendszerükbe illesztésével.

Horvátország EU-hoz csatlakozására speciális feltételeket szabtak, melyek magukba foglalják a háborús károk felszámolását, az emberi jogok törvényi rögzítését és alkalmazását, valamint az intézményi reformokat. Horvátország, éppúgy, mint minden más ország, melyek kapcsolatai az EU-hoz már rendszerben működnek (PHARE-program és Európa-szerződés), úgy közelít az EU-hoz, hogy mindenek előtt figyelembe veszi saját helyzetének javulását a világpiachoz való illeszkedést tekintve és emellett igyekszik csökkenteni a globalizáció társadalmat terhelő költségeit.

A 2000 elején bekövetkezett politikai fordulat után jó esélye lett Horvátországnak arra, hogy az EU-val megkezdje a stabilizációs- és egyesülési megállapodásokra vonatkozó tárgyalásokat. A költség-hozam analízis Horvátország EU-hoz csatlakozásával kapcsolatban azt jelzi, hogy a meglévő horvát forrásokat – különösen ott, ahol viszonylagos előnyök mutatkoznak – hosszú távon jobban ki kell használni. Ezek a területek: a turizmus, a környezetvédelem és a kulturális örökség. Mindezeket a szektorokat támogatni lehetne egy-egy homogén csoportban, hogy a szükséges szinergetikai effektus (együtt hatás) a horvát fejlődést megvalósíthassa.

Horvátországnak az EU-hoz csatlakozás első szakaszában várhatóan nagyobbak lesznek a kiadásai mint az EU-tól érkező támogatás. Gazdaság-struktúrájának az EU-hoz illesztés válságos időszakában különösen a mezőgazdaság és az elavult ipar modernizálásához az egyedi EU-alaptól vár pénzügyi segítséget.

Hosszú távra tekintve Horvátország tartós fejlődés elé néz, feltéve ha a megfelelő gazdaságfejlesztési stratégiát meg tudja határozni. A jelenlegi irányzatból kiindulva a globalizált környezetben a fejlesztési stratégiát úgy kell meghatározni, hogy a humán források a könnyűiparban és az infrastruktúra más szegmenseiben érvényesülni tudjanak. Ez a kihívások sikeres leküzdésének conditio sine qua non-ja, amit az EU és a globalizáció nyújthat Horvátországnak.

Mindezek után felvetődik a kérdés: felkészült-e az EU a bővítésre, az új tagországok befogadására? A stabilitás programmal az EU a társulásra adott lehetőséget Délkelet-Európa országainak. Az is természetes, hogy ezektől az országoktól elvárják a változásokat és a beilleszkedést. De az EU-nak is fel kell készülnie a bővítésre. Az Unió 27 tagországgal telje-

sen más képet mutat majd, mint a jelenlegi. A nizzai megállapodásban megtalálható az első illeszkedés országokénti megoszlása. Például Lengyelország az Európa Parlament (EP) 372 helyéből 50-nel rendelkezik a felvételt követően. (Magyarország 20 helyet kapott). A minősített többségi szavazatok aránya a Tanácsban: Lengyelország 27 a 345 szavazatból (Magyarország 12-t kapott). Az EU-nak azonban a közelgő bővítés miatt le kell állítania két költsége programját, a mezőgazdaságát és a szerkezeti kiadásokkal járó. Érvényes ez a Közép- és Kelet-Európából elsőként belépő országokra, és még sürgetőbb a feladat, ha Délkelet-Európa országai kerülnek felvételre. Meg kell vizsgálni, mennyire felkészült az EU ennek a kihívásnak leküzdésére, és mit kell tennie ennek érdekében?

Az „Agenda 2000”-ben az EU már 1999 márciusában foglalkozott az agrár- és szerkezetpolitika reformjával azért, hogy a tagjelölt országok már abban részt vehessenek. Az agrárpolitika jelenleg kerekén 47%-kal részesül az EU költségvetésből, míg a szerkezetpolitika mintegy 34%-kal. A szerkezetpolitika fő kérdései:

- Milyen mértékben érintett és tartalmazza-e a csatlakozó országok igényeit?
- Elégséges-e a rendelkezésre álló finansziális forrás a kibővített EU költségeinek fedezésére?
- Milyen reformokat hajtott végre az EU 1999-ben?
- Mi a jelentősége annak a specifikus kitételnek, ahogy az EU-politika határozatokat hoz majd?
- Milyen következtetések vonhatók le a reform és a bővítés-képesség vonatkozásában?

Ezeket a kérdéseket témánként munkacsoportok dolgozták fel és tézisekbe foglalták. A nizzai megállapodás azonban konzerválta a jelenlegi helyzetet, de már előre jelezhető, hogy jelentős feszültségek várhatók, ha 2006-ig a reformra és a szerkezetpolitikára vonatkozóan központi határozatokat nem hoznak, amivel az EU, adott időben az összes Délkelet-Európai országnak nyugodtan mondhatja: „ready for take off”.

Mi tehát a helyzet Nizza után? Az integrációs folyamat eddigi koncepciója a nizzai csúcstól megkérdőjelezhető. Nizzában ugyanis a tagországok vezetői félreérthetetlenül meghatározták, hogy ki az úr az Európa-házban: a nemzetállamok! A csústalálkozón csak kis lépésekkel haladtak a szupranacionális unió felé. Egy nagy ugrás az integráció felé (amint az a korábbi három reformjavaslatban, a Római szerződésben, Egységes Európa Aktában, valamint a maastrichti- és amszterdami szerződésben szerepelt) nem következett be. Még csak napirendre sem került a kérdés. Az állam- és kormányfők már 1999. júniusban – német elnökség alatt – elhatározták a korlátozott, de annál inkább konfliktusokkal terhelt napirend elfogadását az EU bővítésének előkészítését érintően. A bővítés tekintetében a jelenlegi tagállamok között új egyensúly kialakítására törekedtek, ami egyúttal lehetővé teszi további államok csatlakozását. Az érintettek az intézmény-reformok kompromisszumos megoldását, a különböző bizottságok reformjait, a szavazati jogokat, ezek elosztását, a többségi döntések csökkentett hatáskörét, az EP új ülésrendjét és más, fontos, a bővítés előkészítésére vonatkozó kérdésre kerestek választ. A nizzai csúcstól felrázta Európát. A jelenlegi és jövőbeni EU-tagországok állam- és kormányfői elégedettséget mutattak, de a tárgyalás eredménye az EU jövőjére vonatkozóan háromszorosan terhelt: először: hogyan fogják a tagországok védeni saját érdekeiket; azután, milyen érveket hoznak fel, és milyen mély „árkok” keletkeznek az egyes tagállamok között, és hogyan fogják elfogadni az integrációra vonatkozó nizzai határozatokat? A kérdés azért vetődik fel, mert a német-francia tengely ezúttal nem működött jól. Mindkét állam túlságosan arra hagyatkozott, hogy a közös alap eléggé erős lehet időszéri kompromis-

szumok generálására, melyek nem csak nemzeti, hanem összeurópai érdekeket is ki tudnának elégíteni.

A második ballaszt a 74%-os minősített szavazat-többség meghatározásából ered. A jövőbeni 27 tagország szavazati aránya a napi munkát befolyásolhatja.

A harmadik hátráltató tényező a várható integrációs folyamatra vonatkozó szerződésnek kifejezetten polgár-idegen arculata, ami már a nizzai találkozó előtt Maastrichtban és Amszterdamban látszott.

A tagországoknak le kell vonnia a megfelelő következtetéseket, ha az ambicionált tendőket a nizzai megállapodás szellemében kialakuló vitákat polgár-barát módon, eredményesen akarják lezárni.

Kádár József

Demokrácia mint az Európai Unió feltételrendszere és Szlovákia belpolitikája: a Mečiar- és Dzurinda-kormányzat összehasonlítása

Pridham, Geoffrey: The European Union's Democratic Conditionality and Domestic Politics in Slovakia: the Mečiar and Dzurinda Governments Compared. = Europe-Asia Studies, 54. vol. 2002. 2. no. 203–227 p.

Az EU-tagságra jelentkező államok átvilágítása az utóbbi tíz évben megszigorodott. Ez érthető, mert a korábbi bővítési szakasz olyan fejlett demokratikus országokat érintett, mint Svédország, Finnország, Ausztria. Az EU-hoz csatlakozni szándékozók következő csoportját főleg posztkommunista államok alkotják.

Az EU a formális demokrácián túlmenően a demokrácia kvalitatív feltételeinek működését is vizsgálja: milyen a politikai pártok szerepe és részvétele a politika alakításában, megvalósul-e a sajtó szabadsága, aktív-e a polgári társadalom, biztosítottak-e a kisebbségi jogok. Az EU kibővítette az eredeti 1993-as koppenhágai feltételeket, melyek különösen érinti a kelet-európai országokat.

Szlovákia esete két szempontból is fontos. Egyrészt azért, mert az EU-hoz csatlakozásra jelentkezett 10 ország közül Szlovákiát kizárták a Mečiar-kormány politikája miatt. Másrészt viszont a Dzurinda-kormány 1998-as választások után hozott intézkedései megváltoztatták az EU állásfoglalását a szlovák csatlakozás tekintetében. Mindenesetre Szlovákia belpolitikai helyzetének normalizálása mellett törekszik nemzetközi, de elsősorban európai szervezetekhez csatlakozni. Az EU-hoz csatlakozás feltételeinek teljesítése kényszerűen jelent fordulópontot Szlovákia és az EU kapcsolatában. Az utóbbi két és fél évben bekövetkezett változások, a demokratikus konszolidálódás érzékelhetően javította Szlovákia helyzetét Brüsszelben. A Dzurinda-kormány intézkedései – ellentétben a Mečiar-kormányéval – minőségi változást hoztak az ország EU-hoz csatlakozásának megítélésében. Szlovákia földrajzilag és kultúráját tekintve nem tartozik a Balkánhoz, szorosan integrálódva a kelet-közép-európai térségbe.

Időközben felvetődött egy úgynevezett „szlovák út” lehetősége, ami autoritárius határokat súrolt, de ez visszavetette volna Szlovákiát a Balkán vagy a Szovjetunió utódállamaik szintjére, és ez kizárta volna Szlovákiát a kelet-európai demokráciák sorából.

A problémának ilyen értelmezése feltételezhető a jelenlegi folyamat alapján. A kockázatot az jelenti, hogy a közel azonos erőt képező két szlovák irányzat rezsimváltásának lehetősége bizonytalanná teszi az ország politikai jövőképét. Az lehetséges, hogy egy or-

szág belpolitikájának két ellentétes irányzatát képviselő pártok vagy pártcsoportok párhuzamosan működnek, de alapvető emberi és külpolitikai normákban nem különbözhetnek, ha az ország bonitását fent kívánják tartani. Ám Szlovákia két politikai irányzata ma nem ezt a képet mutatja.

Az 1998-as (és a 2002-es) választások eredménye lehetőséget nyújt az EU befolyásának felerősödésére. Az ilyen lokális változások azt mutatják, hogy egy ország kormánya milyen konvergenciát tud teremteni az EU-val. Ennek fokmérője a brüsszeli feltételek, kötelezettségek elfogadása, illetve teljesítése.

Szlovákia esetében elmondható, hogy az 1998-as választások után folytatott tárgyalásokon meglehetősen sok területen találkozott a kormányzat és az EU-szakemberek politikai elképzelése. Azonos időszakban az európaiak számoltak Szlovákia csatlakozási törekvésével és azzal is, hogy a szlovák kormány eltúlozza a csatlakozást ellenzők véleményének háttérbe szorítását. Ennek a dinamikának is vannak korlátai, például az adminisztratív reformok bevezetésének demonstrált lassítása. Továbbá meg kell említeni azt is, hogy a szlovák kormány tagjai nem egységesek a csatlakozás melletti elkötelezettség és határozottság tekintetében.

Ezen a ponton, a tárgyalások jelen szakaszában nem szükséges még az óvatosság. A tárgyalások lezárása Brüsszellel még nagyon messze van. A politikai fejezeteket alaposan végig kell gondolni, és még sok kellemetlen belpolitikai ütközés várható. Mindenesetre, ha Szlovákia később léphet csak be az EU-ba, mint a másik három visegrádi ország, ez sok nehézséget okozna a szomszédos országok viszonylatában és a kereskedelemben. Ezek az ütközések azonban nem változtatnának Szlovákia demokratizálódási törekvésein. (Azóta tudjuk, ez a veszély nem fenyeget: Szlovákia is „első körös” csatlakozó ország lett. – a szerk.)

Az EU a 2002-es szlovákiai választások előtt azzal is számolt, hogy a Mečiar-vonal erősödése miatt a kormány nem lesz képes fennmaradni mandátuma teljes időszakában. Ennek megfelelően a Dzurinda-kormányval folytatott brüsszeli tárgyalások sok időhúzással, csak lassan haladtak. Mint ismeretes, a választások után Dzurinda és koalíciós partnerei alakítottak kormányt, így újra várható Szlovákia csatlakozási esélyeinek javulása. Mindenesetre az EU-nak sok lehetősége és eszköze van arra, hogy Szlovákiát a fejlődés helyes útjára terelje.

Kádár József

A lengyelországi német kisebbség helyhatósági és regionális választási stratégiája 1998-ban

Born, Karl Martin and Cordell, Karl: The Strategy of the German List at the Polish Local and Regional Elections of 1998. = East European Politics and Societies, 15. vol. 3. no. 625–648. p.

Lengyelország 1989-ben nagyszerű folyamatát indította meg a politikai átalakulásnak, kisöpörte még a nyomát is a „létező szocializmus”-nak. Demokratizálódás, a piacgazdaság bevezetése, jóléti állam szervezése nyugat-európai minta alapján kezdődött azzal a világos céllal, hogy megteremtse a polgári társadalmat. A parlament elfogadta – mégpedig jelentős ellenszavazat nélkül –, hogy az ország kérelmezze felvételét a NATO-ba és az EU-ba. Annak ellenére maradt még számottevő lakossági támogatottsága az EU-tagságnak, hogy a brüsszeli tárgyalások csökkentették a csatlakozás vonzerejét. Lengyelországnak EU-hoz tartozását a második világháború után az országba integrálódott német kisebbség is fenntartás nélkül támogatta.

Az 1993-as és az 1997-es általános választások súlyos vesztesége után a német kisebbség átszervezte és megreformálta kampányát, és így készült fel az 1998-as regionális és helyhatósági választásokra. Ennek végrehajtása során figyelemre méltó önfelegyelemmel határos koalíciót hoztak létre Opolskie tartományban. Azért volt sikeres a kezdeményezés, mert az SKGD (Sozialkulturelle Gesellschaft der Deutschen) [Németek Szociális-Kulturális Társasága] valamennyi választót megcélzó, összefogó kommunikáció megteremtésére összpontosította erőfeszítéseit, és a jelölteket a kisebbség középgenerációjából választották ki. Választási kampányukat professzionálisnak lehet mondani, mozgósították a választókat és ez kulcsfontosságú volt a siker eléréséhez. A kampány központja Gogolinban biztosította az SKGD/DFK (Deutscher Freundschaftskreise) [Német baráti körök] szervezésének vezető szerepét. A kampányt adományokkal, nagygyűlésekkel és a média koordinációjával támogatták.

Az elért eredménnyel bizonyítható, hogy a német kisebbség támogatása Opolskie tartományban megfelel a közösségen belül kialakult demográfiai viszonyoknak. Biztosították az átlagosnál magasabb arányú választói részvételt, és ezzel néhány szavazatot szereztek a lengyel választókkal szemben, így a német lista nyerő ereje 29 közösségi tanácsban érvényesült, elnyerve ezzel a tartomány összes szavazatainak majdnem egynegyedét. Mindenesetre a szavazólista etnikai jellemzője arra a területre korlátozódik, ahol a jól szervezett német kisebbség közösséget alkot.

Fennmarad és válaszra vár azonban az a kérdés, milyen következtetések vonhatók le a német kisebbség lengyelországi választási stratégiájából. A kisebbségek képviselete Európának korábban kommunista részében aránytalanul valósult meg. Például az orosz kisebbséget a Baltikumban egyáltalán nem képviseli senki a parlamentben. Hátrányosan megkülönböztető törvények, valamint folyamatosan rosszhírnévű megnyilvánulások egy népcsoport ellen, „elnyomók”-nak bélyegezve őket, ez jellemzi leginkább helyzetüket. Általában megállapítható, ha a kisebbség számszerűen elég nagy és egy területen koncentrálnak, képesek biztosítani magának részarányos képviseletet. Ez a kritérium nemcsak a németekre érvényes Felső-Sziléziában, hanem például a magyar kisebbségre is Szlovákiában és Romániában. Európa más részeit tekintve az tapasztalható, hogy Olaszországban a dél-tiroli németek helyzetéről mintaszerűen gondoskodik az a politikai stratégia, ami a kisebbség szociális integrálódásának feltételeit biztosítja. Miután a második világháború befejeztével Dél-Tirol német ajkú közössége megalapította a „Südtiroler Volkspartei”-t (SVP) [Dél-tiroli Néppárt], a politikai palettán is döntő mértékben igazolta az etnikum jelenlétét. Évek folyamán az SVP olyan stratégiát fejlesztett ki, amivel biztosítani tudta az olaszokkal egyenlő elbánást és elbírálást a németek által lakott területen.

A lengyelországi németek gyakran hivatkoznak az SVP mintájára. Kétséges, hogy a tiroli minta valaha is érvényesíthető lesz Lengyelországban. Lengyelország ugyan keresi az utat az EU-ba, hogy elérje a teljes jogú tagságot, ez azonban nem jelenti azt, hogy jelentős politikai szereplők hajlandók lennének figyelembe venni és különleges státust adni egy olyan területnek, amelyet a huszadik század folyamán oly keserves harcok után csatoltak Lengyelországhoz. De magában Németországban sincs ma olyan jelentős politikai érdekcsoport, amely Felső-Sziléziának ilyen státust követelne.

Mindenesetre a lengyelországi német kisebbség sikere mintaként szolgálhat a térség más államaiban élő kisebbségek számára. Ők megmutatták, hogy hatékony szervezés közös célkitűzéssel kombinálva, kisebbségen belüli pártoskodás mellőzésével választási sikerhez vezethet. Ez a szlovákiai, romániai és szerbiai magyaroknak is szerepminta lehet, és bátoríthatja a szociális integrálódást. Az, hogy ilyen a helyzet Lengyelországban, az a lengyelek és németek közötti kialakult és örökölt félelem és bizalmatlanság következménye, ám a helyzet 1989 óta sokat javult. Végezetül pedig el kell ismerni, hogy a német kisebbség Opolskie tartományban többségi sikert aratott. Most rajtuk a sor, hogy bebizonyítsák: megbékélten tudnak élni a szerzett jogokkal.

Kádár József

Az új kisebbségi jogrend megalapozása Lengyelországban

Fleming, Michael: Substantiating the new minority rights regime in Poland: political capital and the importance of deliberation. = Annus Albaruthenicus 2000 – God belaruskę 2000. Rēd. Sakrat Ánovic. Krynki. Villa Sokrates, 2000. 229–245. p.

Michael Fleming fiatal oxfordi kutató a lengyel kisebbségpolitika történetéről írta disszertációját. Jelen tanulmányában azt vizsgálja, hogy a II. világháború utáni korszakban a különböző lengyelországi kisebbségek milyen politikai tőkével érkeztek el a modern kisebbségi jogrend küszöbére. A kommunista időszakban minden kisebbségnek más volt az államhoz való viszonya, de a katolikus egyház, sőt 1980 után a Szolidaritás sem folytatott teljesen azonos politikát a különféle kisebbségekkel szemben. Az eltérő öröklött és szerzett jogok illusztrálására a szerző a német, a zsidó és a fehérorosz kisebbséget választotta.

A kelet-közép-európai határok újrarajzolása következtében Lengyelországhoz csatolt német területekről már 1945-ben megindult a német lakosság menekülése a Vörös Hadserg elől. 5 millió németet telepítettek ki az „új” Lengyelországból a potsdami egyezmény értelmében. 1955 és 1970 között 424 ezren távoztak Lengyelországból Nyugat-Németországba, főként a Vöröskereszt családegyesítő programja keretében. Az 1975. évi Schmidt–Gierek-paktum után a lengyel vezetés azt hitte, hogy végleg megoldotta a német kisebbségi kérdést. Ugyanakkor Wyszynski primás már 1952-ben felfigyelt arra, hogy a lengyel állam elérte azt, amibe Bismarcknak beletörött a bicskája, tudniillik sikertült németeket kreálnia Lengyelországban. Az történt ugyanis, hogy a sziléziai Opole (németül Oppeln) körzetének autochton lakossága német identitást követelt magának. Ennek okai között szerepelt többek között a hatóságok részéről velük szemben megnyilvánuló diszkrimináció, a keletről érkezett és őket németeknek tekintő új lengyel szomszédaiktól való idegenkedés, valamint a nyugat-németországi jobb gazdasági lehetőségek. A német alaptörvény 116. paragrafusa német nemzetiségűnek tekintett mindenkit, aki a Német Birodalom 1937. évi határai között élt, így a lengyel „visszaszerzett területek” autochton lakóit is. A lengyel állam tagadta, hogy egyáltalán lennének németek Lengyelországban, és természetesen semmiféle jogokat nem biztosított számukra. Mindez növelte a opolei autochton sziléziaiak elkeseredését, akik azután az 1980-as évek közepén megalakították (kezdetben illegális) német kisebbségi szervezetüket. A lengyel katolikus egyház az egész kommunista periódusban meglehetősen ellenségesen viseltetett a német kisebbséggel szemben, mivel az egyház az állam „lengyel” ellenzéke volt. Csak lengyelül miséztek, és 1984-ben Glemp érsek megengedte magának, hogy gúnyolódjék azon a felvetésen, hogy Lengyelországban németek is vannak, mondván, hogy egyesek csak anyagi előnyök kedvéért mondják magukat németnek. A Szolidaritás sem karolta fel az opolei német kisebbséget, így az autochton lakosság nem is vett részt benne aktívan.

A lengyelországi zsidó kisebbség zömét a nácik kiirtották. A háború előtti 3,35 millió zsidó lakosnak csak mintegy 10 százaléka élte túl a holokausztot, közülük 200 ezren a Szovjetunióban töltötték a háborús éveket. 1946-ban 240 ezer zsidó volt Lengyelországban. 1948-ban a lengyelországi Központi Zsidó Bizottság adatai szerint már csak 88 257 zsidó volt az országban, mivel sokan az USA-ba és Izraelbe távoztak. Az 1947. évi választások után a megmaradt zsidó közösségre egy rövid ideig tartó liberális periódus köszön-

tött; ekkor helyreállították a zsidó intézményeket. 1949-ben azonban az állam már ellenőrzése alá vonta ezeket, sőt 1949–1950-ben tisztogatást rendeztek a hadseregben a zsidó tisztek között. 1956-ban Hruscsov „titkos” beszédét a lengyel párton belüli küzdelemben arra használták fel, hogy a sztálinizmus bűneiért a néhány magas rangú zsidó pártvezetőt (Berman, Minc, Zambrowski) tegyék felelőssé. Az így keltett fenyegetettség miatt 1957 és 1960 között mintegy 30 ezer zsidó hagyta el Lengyelországot. Azok a zsidók, akik maradtak, vagy túl idősek voltak már ahhoz, hogy emigráljanak, vagy lengyelnek érezték magukat, vagy a kommunista rendszer hívei voltak. Hetente négyszer megjelent a Folk-Sztyme nevű zsidó újság, működött a Zsidó Szociális és Kulturális Szervezet, de számos iskolát bezártak, részben az egymást követő emigrációs hullámok miatti elnéptelenedésük következtében, részben állami nyomásra. 1967-ben „anticionista” kampány indult a Varsói Szerződés Izrael-ellenes álláspontja talaján. 1968-ban a lengyel kommunista párt az anticionizmust, illetve az antiszemitizmust az ellenzék diszkreditálására használta fel. 1968 márciusában a diákokat „cionista árulókként” verték össze, emberek vesztették állásukat, sőt utcán is inzultálták őket. Ennek következtében az 1970-es évek elején 20–25 ezer zsidó hagyta el Lengyelországot. Becslések szerint a zsidók száma Lengyelországban jelenleg 10 és 15 ezer közé tehető. A katolikus egyház a II. vatikáni zsinat (1965) után felülvizsgálta a zsidókhoz fűződő kapcsolatát. Az 1946-os kielcei pogrom és az 1950., illetve 1956. évi tisztogatások idején még hallgatott, 1968. március 21-én azonban a primás szentbeszédet mondott, amelyben említés történt „a rasszizmus szörnyű szelleméről” is. Ennek ellenére néhány plébános csatlakozott a zsidóellenes kirohanásokhoz. Az 1970-es évek elején liberális katolikus értelmiségiek szerveztek a judaizmusról, zsidó kultúráról és hagyományokról szóló előadásokat, másrészt az 1968-as események sok zsidó származású fiatalra késztettek, hogy felülvizsgálják a zsidósághoz való viszonyukat. Ennek eredményeképpen jött létre a zsidó repülő egyetem, amely rendszeres fórumot biztosított a zsidó vallás, kultúra és nyelv ápolására. A Szolidaritás 1981. október 23-án a *Tygodnik Solidarność* hasábjain tette közzé a nemzeti kisebbségekre vonatkozó programját, amelyben kultúrájuk szabad fejlődése mellett tört lándzsát. Sok zsidó vállalt aktív szerepet a Szolidaritásban, amely teret nyitott a zsidó kultúra és a lengyel–zsidó kapcsolatok megvitatása előtt a lengyel társadalomban.

A fehérorosz kisebbség 1945 után kellemetlen helyzetbe került. 1945 szeptemberében megalakult a Szabadság és Függetlenség Szövetség, amely a kommunista hatalomátvételt próbálta meghiúsítani Lengyelországban. Ez a szervezet 1947 februárjáig működött Lublin és Białystok térségében, és abból indult ki, hogy a fehéroroszok a kommunista rendszer szimpatizánsai, ezért megtorló akciókat hajtott végre fehérorosz falvak és személyek ellen. A kommunisták viszont egy lengyelesítő programba kezdtek, amelynek keretében a szomszédos Szovjet–Fehéroroszországba kívánták áttelepíteni a lengyelországi fehéroroszokat. Az 1947. évi választások és a Szabadság és Függetlenség Szövetsége felszámolása után a fehérorosz kisebbség feje fölül a közvetlen fizikai megsemmisítés veszélye elmúlt. 1956-ban megalakult a Fehérorosz Szociális és Kulturális Társaság, ugyanabban az évben indult meg a *Niva* című folyóirat publikálása is. Az államilag támogatott fehérorosz intézmények a fehérorosz kultúrát „népi” kultúráként kívánták láttatni, ezzel szemben a helyzet az volt, hogy a lakosság egyre nagyobb számban vándorolt el a fehérorosz falvakból az iparosodó városokba, ahol tömegesen asszimilálódott. A többségükben ortodox vallású fehéroroszokat bizalmatlanul kezelte a katolikus egyház. A katolikus sztereotípiák szerint a fehéroroszok kommunisták; ezen a helyzeten a II. vatikáni zsinatot követő katolikus „liberalizmus” sem változtatott. Hasonlóképpen hiányosnak bizonyult a Szolidaritás által hirdetett tolerancia és nyíltság is. A Szolidaritás katolikus retorikája el-

idegenítette magától mind a fehéroroszkokat, mint a magukat lengyelnek tekintő ortodox vallásúakat.

1989-ben a németek, a zsidók és a fehéroroszkok igen eltérő helyzetben voltak. Az opolei német kisebbség kapcsolatokat épített ki a német kormánnyal és az elűldözött németek szervezeteivel. A német kormány el is járt érdekükben a kétoldalú kapcsolatok során és az európai intézményeken keresztül. A zsidók az 1980-as évek folyamán észlelték a számukra kedvező változást a lengyel politikában, amelynek következtében 1987-ben Izrael és Lengyelország felvette a diplomáciai kapcsolatot. Az 1968-as események sok zsidó fiatalban érelték meg az elhatározást, hogy zsidóként éljenek Lengyelországban, és kapcsolatba léptek a tágabb zsidó világgal is. A fehéroroszkok viszont asszimilálódtak, és elhagyták eredeti lakóhelyüket. Azok a fehéroroszk egyetemisták, akik a białystoki vajdaság határain kívül tanultak, és fehéroroszként határozták meg magukat, a kisebbségi lét szempontjából reményre jogosítottak. Közösségi hátszín, anyaországi támogatás és jól működő társadalmi szervezetek nélkül azonban a közösség fejlesztésére irányuló törekvésük hallatlan nehézségekbe ütközött.

A kommunizmus bukásakor a német kisebbség használta ki a legsikeresebben a demokratikus képviselői rendszer lehetőségeit. 1991-ben 7 képviselőt juttatott be a Szejmbe. 2001-ben ugyan már csak kettőt, de képviselőjük a legmagasabb szinten stabilan biztosítva van. A helyhatósági választásokon általában a szavazatok egyharmadát söpri be a régióban, 27 helységben többsége van a helyi képviselőtestületben. A német kisebbség sikerében nagy szerepet játszott, hogy pénzügyi és politikai segítséget kapott a német kormánytól, továbbá kiépítette kapcsolatait a német társadalmi szervezetekkel is.

A zsidó kisebbség nem tudta megjeleníteni magát a képviselői szervezetekben, mivel a zsidók száma ehhez túl alacsony. Ennek ellenére hallatni tudja hangját a lengyel közéletben, elsősorban annak köszönhetően, hogy a Lauder Alapítvány iskolákat, nyelvtanfolyamokat, zsidó kulturális és hagyományörző előadásokat, folyóiratokat és intézményeket alapított és tart fenn. A lengyel kormányzat 1989 után nyitott a zsidó világ felé. Waleša 1990. évi izraeli látogatása áttörésnek bizonyult e téren, Kwaśniewski elnöksége alatt is rendszeres a kapcsolat a zsidó közösség vezetőivel. Nem véletlen, hogy a lengyel külügyminiszter a zsidó közösség képviselői kísérték el hivatalos amerikai látogatására 2001-ben.

A fehéroroszk kisebbség nem tudott részt venni a képviselői szervezetekben, marginalizálódott a demokratikus fórumokon és nem képes kidolgozni fejlődési stratégiát a maga számára. 1990-ben a Fehéroroszk Demokratikus Uniót fiatal értelmiségiek uralták, akiket a fehéroroszk lakosság tömegei nem támogattak. Fehéroroszk származású politikusok poszt-kommunista támogatással érték el sikereket, ami nem növelte a fehéroroszk kisebbség megbecsülését.

A szerző szerint a kormányzatnak át kellene gondolnia a fehéroroszk kisebbség helyzetével kapcsolatos állami feladatokat, mert míg a német és a zsidó kisebbség érvényt tud szerezni érdekeinek, a fehéroroszkok lakta vidékek kormányzati és EU forrásokból történő gazdasági fejlesztése elengedhetetlen a kisebbség fennmaradása érdekében.

Zoltán András

Feltételekhez kötött elismerés mint az etnikai konfliktus féken tartásának eszköze: az Európai Közösség és Jugoszlávia

*Caplan, Richard: Conditional recognition as an instrument of ethnic conflict regulation:
the European Community and Yugoslavia.
= Nations and Nationalism 8 (2), 2002. 157–177 p.*

Jugoszláviából az 1991–92-ben kivált új államok elismerését az Európai Közösség (EK) feltételekhez kötötte, melyek újra élesztették az 1878-as berlini kongresszushoz visszanyúló etnikai konfliktus-kezelés módszerét és az első világháborút formálisan befejező Párizs-környéki békeszerződések problémáit. Akkor és most az európai hatalmak a Balkán-térség békéjének alapját abban látták, hogy az új államok elismerésük feltételként fogadják el a kisebbségi jogok védelmére vonatkozó normákat. Szlovénia és Horvátország függetlenségének kikiáltása (1991. június 25.) elkerülhetetlenül bevonta az EK-t a jugoszláv konfliktusba. Az EK egyes tagállamai bármilyen döntést hoztak volna az új államokat érintően – azonnali elismerés, az elismerés elutasítása, késleltetett elismerés –, döntésük majdnem bizonyosan befolyásolta volna a térségben folyó eseményeket. Németország határozott fellépésére végül az elismerés mellett döntöttek.

Túlzás lenne azt sugallni, hogy az EK-elismerés politikája mellett hozott döntésének egyetlen vagy elsődleges érdeke a jugoszláv konfliktus mérséklése volt. Elsősorban Németország volt érdekelve különböző okokból, amelyek részben belpolitikaiak voltak, részben pedig a Balkán-térség nyugalanságára vezethetők vissza. A többiek kevesebb lelkesedést mutattak az elismerés iránt – de azért támogatták – a Tizenkettek egységének jelzését figyelembe véve, különösen a közös kül- és biztonságpolitika kialakítását szolgáló maastrichti szerződés aláírása nyomán.

Mégis, ezek az országok – valóságban a többség – az elismerés mellett döntöttek, ez tagadhatatlan, nemcsak a német „buldózer” feltartóztatatlansága miatt, hanem azért is, mert a Jugoszláviából kivált új országok el nem ismerése csak a térség bizonytalanságát tartotta volna fent, melynek következménye kiszámíthatatlan volt. A válságnak ezen a szintjén az EK-tagországok vezetői érzékelték – ahogy ezt Carrington fogalmazta –, csak rossz megoldások közül lehet választani, és az új államok elismerése látszott kevésbé rossznak. Még a nem jó választás, döntés is jobb a tételestől, az EK feltételei a térség békéjének alapját képezik. E feltételek alkalmazása, elfogadása az új országok belső rendjének fontos részeivé váltak, úgy mint elsősorban az etnikai konfliktusok rendezése, etnikai csoportok ütközésének elkerülése, népiertés és etnikai csoportok erőszakos áttelepítése, asszimilációs politika kizárása és a többség toleranciája. Az, hogy mennyi valósul meg e feltételek betartásából, csak a jövő fogja megmutatni.

Az EK által alkalmazott feltételhez kötött elismerésnek jelentékeny elméleti tartalma is van. Egyebek között, hangsúlyozza a nemzetépítést, az államalapítás normáinak szerepét a nemzetközi politikához kapcsolódóan. E normáknak szabályozó funkciójuk van, és e célból rögzítik a viselkedés szabványait, melyeket szükséges teljesíteni és betartani ahhoz, hogy tanúsíthatók legyenek a formális – jogi kifejezéssel élve: „nemzetközi kezveltség” – feltételei. Az EK által alkalmazott elismerési feltételek, bár jelentős mértékben hatnak a kisebbségi jogok gyakorlati alkalmazására, ami feltétele az elismerésnek, az EK új meghatározásokat hozott nyilvánosságra, melyek értelmezik: milyennek kell lenni ma egy államnak – legalábbis Európában. Természetesen ennek hatását csak hosszú távon, más követelmények teljesítésével együtt lehet felmérni. Kétségtelen, hogy az EK elisme-

rési politikájával a demokratikus normák elfogadására kényszeríti a nemzetközi társadalmat, így Jugoszláviát és utódállamait is.

Egyidejűleg az EK akciói vitathatóan, de elősegítették a nemzetiségi és nemzeti tudat erősödését Európában. Valóban, néhány esetben – nevezetesen Macedóniában – az EK állam-elismerése váltott ki és erősített meg nemzetiségi vitákat. Ez idő szerint – ironikusan éppen most – amikor az EK határozott törekvése a polgári társadalom független polgárai által alkotott állam támogatása felé mutat, a legtöbb, ha nem is minden polgári államban etno-kulturális zavarok jelentkeznek. Az államiság polgári koncepciója és az etnikum között fellépő feszültségek nyilvánvalóan a bevándorlás és állampolgárság körüli vitákra vezethetők vissza. Hogy az államiság e két koncepciója tud-e együtt létezni és megmaradni egy állam keretein, határain belül – ez lesz a 21. század Európájának nagy kihívása.

Kádár József

Nemzeti és etnikai kisebbségek a két világháború közötti szlovákiai városokban, különös tekintettel a zsidóságra

*Zemko, Milan: Národnostné a etnické menšiny. K problematike výskumu dejín
národnostných menšín a ich politických strán na Slovensku za prvej ČSR. = Historický časopis,
50. roč. 2002. 1. no. 73–79. p.*

Richard Marsina szlovák történész a kisebbségi viszonyok-viszonylatok alakulását a „szlovák történelem kulcskérdései” közé sorolja. Ennek ellenére ez a sokrétű téma korántsem kelt súlyának megfelelő érdeklődést, nem ösztönöz serény kutatómunkára napjaink történészei körében (a cseh–szlovák kapcsolatok kutatása kivételével). A néprajzosok e tekintetben sokkal érdeklődőbbek és produktívabbak.

Szerzőnk egy sor népszámlálási, választási és várostörténeti adat közlésével a szóban forgó tematika egyetlen, de felettébb fontos szeletének, a két világháború közötti kisebbségek és pártjaik városokban játszott szerepének alakulására hívja fel – amolyan „kedvcsinálóként” – a figyelmet.

A csehszlovák népszámlálások (1919, 1921, 1930) adatai arról tanúskodnak, hogy a kisebbségi státusban élő magyarok, németek és zsidók Szlovákia városi településein az első Csehszlovák Köztársaság megszűntéig – eltekintve a kisebb-nagyobb fogyatkozásoktól – alapjában megtartották az államfordulatot megelőző pozícióikat.

A kisebbségi pártok 1920-ban az érvényes szlovákiai szavazatok 24,17%-át nyerték el annak ellenére, hogy a magyar és a magyar–német pártok az ország öt szavazó körzetéből csak kettőben (az érsekújváriban és a kassaiban) mérették meg magukat, a zsidó pártok pedig csak háromban. Az érsekújvári körzetben a szavazatok 72,72%-át szerezték meg az ellenzéki pártok, a kassaiban pedig 39,16%-át. (Ez utóbbinak az volt az oka, hogy a körzetben nem indult a német – magyar szociáldemokrata párt, s így a kisebbségi szavazók közül sokan a csehszlovák szociáldemokratákra szavaztak.) A későbbi választásokon az iménti „negyedrész” szavazati arányt már nem sikerült elérni, csak megközelíteni.

A szlovák–magyar nyelvhatáron túl kilenc 10 és 20 ezer közötti népességű város fekt. Közülük a kisebbségi pártok a sok tekintetben ilyennek tekinthető Csehszlovák Kommunista Párttal együtt 1925-ben egy városban (Zsolnán) a kisebbségi lakosság létszámának megfelelően szerepeltek, ötben (Eperjesen, Nyitrán, Selmecebányán, Trencsénben és Besztercebányán) több szavazatot szereztek, mint amennyi kisebbségi élt bennük, s csupán három városban (Rózsahegyen, Nagyszombatban és Iglón) maradtak el voksaik a kisebbségi lakosság létszámától. Az adatok azt bizonyítják, hogy a kisebbségi pártok „rádiusza” igencsak átnyúlt a nyelvhatáron.

A kisebbségek közül a németeknek és – főként – a zsidóknak „városképző”, „városalkotó” funkciójuk volt. Míg 1930-ban Szlovákia negyvenöt ezernél népesebb városában a „csehszlovák” népességnek csupán 17,09, a magyar népességének csak a 14,41 százaléka élt, addig a német népességnek (főleg Pozsonynak köszönhetően) a 36,77, a zsidóságának pedig több mint a fele, azaz, a 50,21 százaléka. Eközben a zsidó nemzetiség Szlovákia összlakosságának csak a 2,39 (1921), illetve a 2,01 (1930) százalékát tette ki, a zsidó hitű népesség pedig a 4,53, illetve 4,11%-át. Pozsonyban, Szlovákia fővárosában 14,882 zsidó polgár élt, ami az összlakosság 12,01%-a volt. A második legnagyobb városban, Kassán 11,195-en éltek, ami megközelítette a lakosság 16%-át. A 10 és 20 ezer közötti lakost számláló városokban a zsidók aránya így alakult: Komárom 9,46, Érsekújvár 11,29, Nagyszombat 17,90, Nyitra 17,90, Eperjes 18,21%.

A kisvárosi kategóriában akadtak városok (pl. Selmecbánya, Zólyom, Rózsahegy, Igló, Pöstyén, Trencsén, Zsolna, Losonc), ahol viszonylag kevés volt a zsidó, s voltak, ahol sok (a „csúcs”: Homonna 32,17% és Dunaszerdahely 42,21%).

A felsorolt és az itt fel nem sorolt számadatok legfeljebb keretet adnak ennek a kisebbségi problémának. Ezt kellene „élettell”, a városi kapcsolatrendszerrel, gazdasági és kulturális tényekkel, illetve azok interpretálásával kitölteni. Egyébként a zsidóság további sorsa „saját jogon” túlnyomórészt a holokausztba torkollik, ám azt sem szabad elfelejteni, hogy közülük sokan németként vagy magyarként lettek a történeti sorsfordulók érintettjei: üldözöttjei-áldozatai.

Futala Tibor

Az ukrán történelemről és kultúráról – olasz szemmel

Calvi, Luca: *Ucraina. Questioni di storia e cultura.* = Trieste, Edizioni Università di Trieste, 2002. 143 p.

„Ukrajna a kenyér földje, Ukrajna terra incognita, Ukrajna az európai és olasz szlavisztika fehér foltja, Ukrajna a nyugati kultúra utolsó bástyája az ázsiai Oroszország ellen...” Ezekkel a szavakkal kezdődik Luca Calvinak, a kiváló olasz ukrainistának a Trieszti Egyetemi Kiadónál megjelent kötete. Az általa talán túlzott szerénységgel megfogalmazott cél mindössze a problémafelvetés; ehhez képest azonban olasz–ukrán tudományos és művelődési kapcsolatok gazdag anyagon való bemutatását kapja kézbe az olvasó.

A kötet hat tanulmányt tartalmaz. Az első az olaszországi ukrainisztika történetével, a második Jevhen Onac'kyj, a második világháború végéig Olaszországban tevékenykedő legjelentősebb ukrainista munkásságával, a harmadik az Ukrán Szabad Egyetem tevékenységével és az olaszországi ukrainisztika megteremtésének első kísérletével foglalkozik; a negyedik Ukrajna történelmének és eszmetörténetének szentel teret; az ötödik Ukrajna 20. századi megszületéséről és elismeréséről szól, s végül, a hatodikat a szerző Ukrajna és a földközi-tengeri térség kapcsolatának szenteli.

1. Az olaszországi ukrainisztika a két világháború között

Közvetlenül az első világháború utáni évekre tehető a modern értelemben vett olaszországi szlavisztika megszületése. Az 1920-as év két esemény miatt érdemel említést, az egyik, hogy Giovanni Maver megindítja a padovai egyetem első hivatalos szlavisztikai kurzusát, a másik a római *Europa Orientale* (‘Kelet-Európa’) című folyóirat első számának megjelenése.

Az Ukrajnával foglalkozó tanulmányok a tárgyalt időszakban két részre oszthatók: a) politika- és gazdaságtörténeti, b) irodalmi, művészeti és néprajzi tárgyúakra.

a) 1921-ben az *Europa Orientale*-ben jelenik meg az a T. Halip Hafenko által írt cikk, amely az ukrán nacionalisták féltelmeit és követeléseit összegzi. A legfontosabb ezek közül Ukrajnának Oroszország és Lengyelország által történő elismerése. Aurelio Palmieri 1926-os cikke Ukrajnának a Szovjetunió belüli helyzetével foglalkozik történeti és geopolitikai szempontból. Ugyanebben az évben Wolfgango Giusti Ruténiaival foglalkozó cikke szentel figyelmet a néprajzi szempontból „ukránnak” tekinthető területnek. E témával foglalkozik C. Magnino, A. M. Gobbi Belcredi és A. Scrimali is.

A száműzött Jevhen Dometijovyč Onac'kyj vált több mint 20 éven át az ukrán nacionalisták szimbólumává. A számos későbbi tudós mestere, ukrán és olasz nyelvű cikkeik szerzője, az olasz tudományos élet aktív szereplője. 1943-ban a Gestapo letartóztatja, és németországi börtönbe zárátja. 1945-ös Olaszországba történő visszatérése után még két évig, argentinai emigrációjáig számos ukrán irodalmi tárgyú cikket publikál. Munkásságának legfontosabb szakasza 1919 és 1947 közé esik. Első jelentősebb, „*Az ukrán probléma a történelem tükrében*” c. tanulmánya Ukrajna történelmének és esztétikájának remek összefoglalását adja. Különös fontosságot ad ennek a felvilágosító műnek, hogy a fehér arisztokrácia egyik jelentős képviselőjét, Volkonskyj herceget készítette megszólalásra, aki Onac'kyj véleményére reflektálva a mongolok előtti Oroszország egységét bizonygatja, elutasítva az ukránok etnikai különállását.

Az „*Oroszország és Ukrajna*” c. válasszcikkében, Onac'kyj a Volkonskyj által használt forrásokra hivatkozva igyekszik rendet teremteni a terminológiai kérdések zűrzavarában, kezdve a sort mindjárt az „*ukrán*” és „*Ukrajna*” szavakkal. Más tanulmányokkal együtt a fenti cikk is 1939-ben Onac'kyj összegyűjtött műveinek kötetében jelent meg Olaszországban. A korábban másutt már megjelent 11 tanulmányból álló könyv különösen értékes, mert bibliográfiájában olaszok számára is hozzáférhető művek felsorolását tartalmazza. Onac'kyj nevéhez fűződik az ukrán–olasz és olasz–ukrán szótár összeállítása.

b) Két néprajzi tárgyú tanulmány érdemel figyelmet: az első, az ukrán népzeneről szóló a „*Musica*” c. folyóiratban, a második, az ukránjai vallásos építészetnek szentelt, az „*Il testimonio*”-ban jelent meg. A XI–XVII. századi kijevi vallási építészetéről szóló, Lukoms'kyj által írt monográfia 1924-ben látott napvilágot.

Az ukrán irodalom 1919-től kezdett – igen szerény mértékben – ismertté válni Olaszországban a *La Voce* című folyóirat révén, melyben Mlada Lipovec'ka fordításában jelentek meg, többnyire korábban ismeretlen ukrán szerzőktől novellák, illetve regényrészletek. 1919 és 1924 között a fenti fordítónő olyan szerzők műveit tolmácsolja olasz nyelven, mint Leszja Ukrajinka, Ivan Franko és Tarasz Sevcenko.

1935 az ukrán irodalomról szóló első összefoglaló tanulmány megjelenésének éve. B. Lazzarino munkáját követi egy évvel később L. Salvinié. Az ő nevéhez mindenekelőtt az Olaszországban korábban nem publikált ukrán prózaírók antológiájának összeállítása fűződik. Egy későbbi válogatás, a XIX. sz. vége, XX. sz. elejének ukrán novellisztikájáé, 1949-ben lát napvilágot. Az egyetlen igazi tudományos értékű, vallási témájú tanulmány szerzője Dagma. Műve az Autokefál Ukrán Ortodox Egyház születését és fejlődésének történetét tárgyalja.

2. Az első „olasz” ukrainista: rövid életrajzi vázlat Jevhen Onac'kyjról

Első, mert elsőként jelentkezett tudományos, ugyanakkor közérthető formában megírt, ukrán témájú tanulmányokkal. Az ő nevéhez fűződik az egyetlen olasz nyelven megjelent ukrán nyelvű, valamint az olasz–ukrán és ukrán–olasz szótárak. 1937-ben katedrát kapott a Nápolyi Keleti Intézet Ukrán Nyelv és Kultúra Tanszékén és lektori állást a római egyetemen. A második világháború után Argentínába kényszerülve 1979. október 27-i haláláig folytatta együttműködését a külföldi ukrán diaszpórákkal. Publikációinak száma nemcsak nagy, hanem igen széles spektrumú is volt: az újságcikktől a történelmi tanulmányig, az irodalmi esszéig, a fordításig, a néprajzi kutatástól a nyelvészeti művekig. Legnagyobb érdeme a nyelvten és a két szótár. Utóbbiak sok nyelvjárási formát is tartal-

maznak, megkönnyítve ezzel főleg a galíciái és kárpát-ukrán művek fordítását. Máig hasznosak a szavakhoz fűzött mitológiai magyarázatai. Fordításai közt első helyen említendő Collodi *Pinocchioja* (Kijev, 1923), valamint kiadatlan De Amicis *Cuore* c. műve. Külön érdekességre tartanak számot személyes benyomásait és élményeit tartalmazó naplói. Nemzetközi jelentőségű, „*Ukrán történelmi és kulturális tanulmányok*” c. kötete, mely Calvi szerint könnyen érthető, és egy kevésbé kutatótt nép történelmi, kulturális megközelítéséhez ad alapvető támpontokat. Mindazonáltal műveinek kritikai szempontú újraolvasása elengedhetetlen lenne a kortárs ukrán tanulmányok megjelentetéséhez.

3. Az Ukrán Szabad Egyetem tagjainak hozzájárulása az olaszországi ukrainisztikához a II. világháború után

Az első Olasz – Ukrán Kulturális Egyesület Rómában, 1952. márc. 11-én jött létre. A főleg olasz diplomatákból, volt diplomatákból, az ukrán diaszpóra tagjaiból álló intézmény célja az ukrán – olasz kulturális kapcsolatok ápolása volt. „*Ucraina*” c. folyóirata 1954–55-ben három havonta jelent meg, számos tudományos, társadalmi témájú tanulmánnyal. A kulturális egyesület 1954-ben tudományos szimpóziumot szervezett, amelyen az Ukrán Szabad Egyetem részéről többen is előadtak, mint pl. I. Mirčuk (*Ucraina, ponte spirituale tra Oriente ed Occidente*), Ju. Studins'kyj (*Le risorse economiche dell'Ucraina*), stb. Az Ukrán Szabad Egyetem tagjainak publikációi csaknem minden Ukrajnával kapcsolatos kérdést érintettek, kezdve történelmével egészen az ukránok politikai követeléséig.

A folyóirat első cikke D. Andrijevs'kyj tollából Ukrajnának a Fekete-tenger kérdésében elfoglalt nézeteit tárgyalja. Ugyanebben a számban találjuk I. Mirčuk tanulmányát Róma, Bizánc és Moszkva harcáról, melyet a Kelet-Európa fölötti szellemi dominancia megszerzéséért folytattak. Kiemeli a bizánci hagyományok jelentőségét a keleti szláv területeken, valamint azt a tényt, hogy a jelenlegi Ukrajna területén a kereszténységet jóval az egyházszakadás előtt (1054) bevezették. Több történelmi momentumot tart nagyon fontosnak Ukrajna történetében, ezek: Moszkva növekedése, megújuló lengyel latinizációs és lengyelesítési törekvések, valamint a breszti egyházi unió. A harmadik, V. Orelec'kyj tollából származó cikk Ukrajna helyzetét a nemzetközi jog szempontjából tekinti át. A száműzetésben élő híres közgazdász elemzését Perejaslavval (1654) kezdi, és végigköveti a különböző államalakítási kísérleteket, hosszasan időzve az 1917, illetve a 2. világháború utáni korszakoknál.

4. Ukrajna történelmének néhány jellemző vonása

Mindenekelőtt meg kell különböztetni Kelet-Ukrajnát, Nyugat-Ukrajnát (Galíciát) és Kárpát-Ukrajnát. E három terület sorsa Oroszországon, az Orosz Birodalmon és később a Szovjetunión kívül Lengyelországhoz, Magyarországhoz, Csehszlovákiához és részben Romániához kapcsolódott.

Hogy az Ukrajnával kapcsolatos elméletek közt rendet teremtsünk, három jellemző ki-fejtésére van szükség.

Az első a tagadás. Calvi szerint a kijevi periódus egy olyan közös, egyik részről a tatár iga, másik részről a lengyel–litván hatás által jellemzett korszak, melynek talajából három keleti szláv képződmény származik: Oroszország, Ukrajna és Belorusszia. A XVII. sz. végétől ezen területek egy részét, melyeket korábban *Rus* -ként definiáltak, kezdenek *Malaja Rosszija*-nak nevezni. A XVII. századnak két, az ukrán történelem szempontjából mérföldkőnek számító eseménye van: az egyik a breszti egyházi unió, a másik a kozák atamáság megteremtése volt.

A nagy tagadás időszaka, melynek jellemzője: tagadása mindennek, ami ukrán, a XVIII. században Nagy Péter uralkodásával jött el. A sor a Kozák Atamánság megszüntetésével kezdődik, s folytatódik jó néhány, az ukrán területekről származó és a központosító politika számára veszélyesnek számító mű betiltásával. A terminológiai zűrzavar kedvez ennek a politikának: az ukránság megnevezésére továbbra is használatosak a „*nyugatorosz*”, „*kisorosz*” és „*rutén*” terminusok. A XIX. században a három részre osztott Ukrajna idején folytatódik a tagadás politikája. Az Oroszországhoz tartozó területen a cári elnyomás két legfontosabb eleme az Uniátus, vagyis Kelet-Ukrajna nemzeti egyházának megszüntetése, és az ukránellenes Emskij Ukaz életbeléptetése volt. A nyugat-ukránok és kelet-ukránok közti különbségek hangsúlyozásának a célja egy nagy, az amúgy is instabil európai egyensúlyt fenyegető Ukrajna létrejöttének megakadályozása volt. A csúcspontot a tagadás politikájában Sztálin ukranizációja jelentette. A 30-as évek végétől az ukrán probléma megoldására nemcsak kulturális és pszichológiai megoldást, de tömeges tisztogatásokat, kivégzéseket is alkalmazott, melyek eredményeképpen a kor szovjet-ukrán népességét csaknem egy harmadával csökkentette, megsemmisítve ezzel majdnem az egész értelmiséget és az egyházi vezetőket. Ugyanebben az időben a többi ukrán területen élők is erős asszimilációs hatásnak voltak kitéve Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország és Románia részéről. A kegyelemdőfést Ukrajnának a sors fintoraként, a 2. világháború után a majdnem összes ukrán terület újra egyesítése jelentette Szovjet-Ukrajnán belül. A centralizált szovjet állami politika nem változott: folytatódott a támadás az ukrán polgári nacionalizmus ellen fizikai és kulturális szempontból egyaránt, nem kímélve annak száműzetésben lévő képviselőit sem. Ennek a tagadási politikának kedvezett az a nyugat-európai magatartás, amelyet mind politikai, mind társadalmi, mind kulturális szempontból egyre nagyobb közömbösség jellemzett az ukrán probléma irányában.

A második, Ukrajna megértése szempontjából kulcsfontosságú tény az ukránok önmeghatározásának sajátossága: függetlenül attól, hogy keletiek, nyugatiak vagy kárpát-ukránok-e saját különbözőségüket csak más állammal, vagy néppel való szembeállításal tudták kifejezni. Ezeknek a szembenállásoknak és kölcsönhatásoknak a vázlata a következő lehetne: *Oroszország – tatár iga, Ukrajna – Lengyelország, Belorusszia – Litván Nagyfejedelemség*. A másik jelenléte mindenekelőtt az ukrán *samobutnist'* tudat megnyilvánulási szükséglete a Kijev utáni időktől kezdve napjainkig. Ez az ukrán társadalmi tudatban mélyen gyökerező „másik komplexus” szülte azt a kényszert, hogy gyűlöletük tárgyát, saját szerencsétlenségük okozóit időről időre különböző népekben, úgymint *Moskaly* (oroszok), *Ljachy* (lengyelek), *Madjare* (magyarok) és főleg a zsidókban lássák. Az ellentétpárok vallási tekintetben is megfigyelhetők: *görög katolikus egyház – orosz ortodox egyház; orosz ortodox egyház – autokefál ukrán ortodox egyház, autokefál ukrán ortodox egyház – orosz ortodox egyház*.

A harmadik jellemző sajátosság kialakulása a korábban tárgyalt kettőhöz kapcsolódik: a bonyolult helyzetekre egyfajta kisebbségi érzéssel reagáló ukránok most főleg saját *samobutnist'* tagadását kezdték. Így váltak a kulturális és társadalmi élet nyilvánvaló elemeivé a „*moszkvofília*”, „*ausztrofília*” és a „*hungarofília*”.

5. Megjegyzések a Rozstriljane Vidrodžennja ('tarkónlótt újjászületés') korszakának ukrán kultúrájához

A Lavrinenko meghatározásával jelölt, alig több mint 10 éves szakasz az egyik legérdekesebb ukrán történeti és kulturális polémia tárgyát képezi. A történelmi helyzet tisztázásához előljáróban: 1917 októbere után a történelem színpadán megjelent Ukrajna mint állam, amelyet azonban teljes orientációs bizonytalanság jellemzett. Az új államalakulat

megosztott volt Kelet-Ukrajna, Nyugat-Ukrajna (Galícia) és Kárpát-Ukrajna között. Ehhez a három Ukrajnához még hozzá kell vennünk a prágai és az észak-amerikai diaszpórák tagjait.

Galíciát és a Kárpátalját egyértelmű európai orientáció jellemezte. Kelet-Ukrajna jobb terepnek bizonyult a társadalmi, kulturális és főleg irodalmi vitákhoz. A legérdekesebb történelmi és irodalmi vita Szovjet-Ukrajnában a Rozstriljane Vidrodüennja idején zajlik. A 20-as évek végén és a 30-as évek elején az ukrán eurázsiai eszméről szóló polémia fő résztvevői: M. Zerov és M. Chyl'ovyj. Utóbbi egy olyan szükségszerűen elit kultúra élen járó szerepét hangsúlyozza, amely képes Ukrajna messianisztikus szerepének betöltésére, az ázsiai újjászületés megteremtésére. Véleménye szerint le kell küzdeni az orosz irodalom által okozott kisebbségi érzést.

Zerov föderatív alkotmányban élő népek számára ajánlja az európai források keresését. Ebben messianisztikus szerepet szán Ukrajnának, szembeállítva elképzelését az orosz monarchista-imperialista programmal.

6. Ukrajna és a Földközi-tenger térsége.

Vágyak, szükségesség vagy remény

Az Ukrajna és a mediterrán térség közti kapcsolat elsősorban historiográfiai, publicisztikai és politikai aspektust jelent. Ukrán részről az 1880-as évek végétől és főleg az 1900-as években igyekeztek aláhúzni a jelenlegi Ukrajna és földközi-tengeri térség országainak kapcsolatát főleg kulturális és gazdasági szempontból.

Az I. világháború után kiábrándultság uralkodik egy effektív ukrán autonómiát illetően. Ebben az időben az ukrán publicisztika vezérmotívumai a következők: *Kelet –Nyugat, Európa–Ázsia, Észak–Dél, civilizált Nyugat–Közép-Kelet és Afrika* szembenállása.

D. Andrijevs'kyj az *Ukrajna* c. folyóiratban több, Olaszországban tartott konferencia anyagából szűrte le az ukrán jelenlét fontosságát a Fekete-tengeren, aláhúзва ezen belül a térség országainak stratégiai fontosságát. A szükségességi kapcsolat Ukrajna és a Mediterráneum között kétoldalú: Ukrajna szükségesnek érzi újra közeledni ahhoz a világhoz, amely számára évszázadokon át a Kelet-Európához való kapcsolatot jelentette. A Nyugatnak pedig, úgy tűnik, olyan alapon van szüksége Ukrajnára, ahogy minden északnak kell egy dél, minden nyugatnak egy kelet ahhoz, hogy gazdasági – és ehhez kapcsolódóan egy hamis kulturális – primátust bizonyítson.

Ónodi Krisztina

A KISEBBSÉGGKUTATÁS KÖNYVEK

megjelent kötetei

Bulla Béla – Mendöl Tibor: **A Kárpát-medence földrajza**

Tóth János: **Szentpéterfa**

Kniezsa István: **Magyarország népei a XI. században**

Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban (szerk. Pomogáts Béla, Ádám Magda, Cholnoky Győző) (elfogyott)

Pukánszky Béla: **Német polgárság magyar földön**

Rácz Kálmán: **A pánszlávizmus története**

A magyarság és a szlávok (szerk. Szekfü Gyula)

Schengen. A magyar–magyar kapcsolatok az uniós vízumrendszer árnyékában (szerk. Tóth Judit)

Petőfi a szomszéd és rokon népek nyelvén (szerk. Gulya János és Kerényi Ferenc)

Kniezsa István: **Kelet-Magyarország helynevei**

Kárpát-medencei önismeret (szerk. Cholnoky Győző)

Pomogáts Béla: **Változó Erdély**

Eckhardt Sándor: **A francia forradalom eszméi Magyarországon**

Lukács István: **A megváltó Mátyás király színeváltozásai a szlovén néphagyományban és szépirodalomban**

Niederhauser Emil: **Nemzet és kisebbség**

Barna Gábor: **Búcsújárók**

Szekfü Gyula: **Állam és nemzet**

A történeti Erdély (szerk. Asztalos Miklós)

Saint Stephen and His Country. A Newborn Kingdom in Central Europe: Hungary (szerk. Zsoldos Attila)

Mályusz Elemér: **A középkori magyarság település- és nemzetiség-politikája**

Nyomárkay István: **Anyanyelvi ébredés és hagyomány nálunk és szomszédainknál**

Kalász M.–Kovács J. L.–Balogh F. A.–Komáromi S.: **Fejezetek a magyarországi német irodalom történetéből**

Lőkös István: **Nemzettudat, nyelv és irodalom**

Fried István: **A közép-európai szöveg univerzum**

Fehérvári Győző: **–„Dalnak új utat mutattam...”** A KALEVALA és a KALE-
VIPOEG összehasonlító elemzése, magyarországi fogadtatása és hatása

Köpeczi Béla: **Erdélyi történetek**

MEGJELENÉS ELŐTT

Magyar munkaerőpiaci helyzet a Kárpát-medencében (szerk. Fábri István)

Kniezsa István: **Hely- és személynév-vizsgálatok**

Niederhauser Emil: **Magyarok és Európa**

Makkai Béla: **Végvár vagy hídfő?**

Moravcsik Gyula: **Bizánc és a magyarság**